

קשת

רבעון

לעפרות עיין ובקורת

חט

סתיו תשל"א

1970

קשת

ק ש ת

העורך :

אהרן אמיר

חברי המערכת :

אברהם ב. יהושע

יהושע קנז

בן-עמי שרפשטיין

קשת
מוטיע אחת לרבע־שנה בהוצאת עם־הספר בע"מ, רח' ביאליק 9,
תל־אביב, טל. 53040. דמי חתימה לשנה : 18 ל"י ; בחוץ־לארץ :
\$ 7.00. חוברת בודדת : 6.00 ל"י ; בחוץ־לארץ : \$ 2.00. מחיר המודעות :
350 ל"י לעמיד שלם ; 200 ל"י לחצי עמוד ; 120 ל"י לרבע עמוד. כתבי־יד
לא יוחזרו אלא אם כן תצורף אליהם מעטפה מביילת ועליה כתובת השולח.
המערכת אינה נושאת באחריות לכתבי־יד שלא הוזמנו. כל הזכויות שמורות
להוצאת עם־הספר בע"מ.

שנה שלש־עשרה, חוברת א, סתיו 1970
נסדר בדפוס דבר בע"מ, תל־אביב
הדפסה : מוגופרס בע"מ, רמת־גן

התוכן:

ע. הלל : אנא עשה בכוחך (שיר)	4
עמוס עוז : אהבה מאוחרת	5
איתן איתן : הדרך לשיחרור פלשתינ (שירים)	44
יחיאל חזק : שירי למפנים (שירים)	47
פאול נוימרקט : עולם הזן	48
מנפרד וינקלר : שיר פשוט (שירים)	70
יעקב שביט : המים הבאים מן הנילוס הכחול	72
בנימין הלוי : שני שירים	85
מרים אורן : מוקד (שיר)	86
חנוך גיא : שלושה שירים	87
דוד שיץ : ארבע נשיו סביב למיתתו	88
זאב ליכטנזון : דרך כל בשר (שיר)	99
ורדה גינוסר : חומת יום חומת לילה (שירים)	100
אביגדור פלדמן : האהבה הגדולה	102
משה קרסו : הפלישה (שירים)	118
טליה בן־חיים : מוטיבים ממסתרי דת האלה הגדולה בעגנון	120
ברוך נאדל : מגדלים (שירים)	126
בועז עברון : חברת־ההמונים וניגודיה	128
הלל מיטל : שלושה שירים	142
עליזה שנהר : עונות השנה של עלמה מזדקנת (שיר)	144
רבקה שכטר : הערות לאדם החדממדי למרקוזה	145
חיה שנהב : שני שירים	151
תלמה סטינגר : שני שירים	152
רוני סומק : לואיז (שירים)	154
אורית איכילוב : ישראל והשמאל החדש	155
דניאל כהן־שגיא : מתוך הזמן ומרחוק (שירים)	165
ניצה גליק : שני שירי קרוסלה	166
יואל בר־רומי : האיטי—אפריקה בנכר	167
במת קוראים (יגאל עילם ; מיכאל אסף)	179
בקרות קצרות	182
המשתתפים בחוברת	198

ע. הלל: אנא עשה בכוחך

עֲרִבִים צוֹנְנִים אֵלֶּה רְפוּיֵי הָעֵקֶה אֵט יִגִּיעוּ יָדֵי אֵל שְׁלַחְנִי זֶה כְּכֹד הַפְתּוּחִים
קְנוּיֵי כֶסֶף נוֹגֵה לְהַסִּיחַ דַּעְתִּי מִן הַשְּׂגִינּוֹת הַסְּתוּמִים הַנִּנְעִים עָלַי סָבִיב כְּדִיּוֹקְנוֹת
סָנִים נְטוּלֵי עֵינַיִם אָפִים וּפְיוֹת לְרִמְזֵי שְׂקִיעֶתָם שֶׁל מַשְׁקָלוֹת רְאוּשׁוֹנִים נוֹצְקוּ בְּטַח
עַד הַמוֹגֵם בְּעַרְפֵּל-אֵד לְמוֹסַס רִשְׁתוֹת מְבֻטֵי בְּבַלִּימָה זֹו עֲלוּטַת-הַפֶּשֶׁר חֲרוּצַת סֹדְקִים
וּפְתָחִים הַנְּבַעִים וְנִפְעָרִים בְּאֲשֶׁר אִפֵּן בְּאֲשֶׁר אֶסֶג שֵׁם הָאֵינּוֹת הַנְּאֻלְמָה בְּלֵי הַד.

אִם אָנֹכִי יָדֵי עַל הַדּוֹק הַזּוֹגוּגִי הַעוֹטָה עֲבוֹדְתָם הַכְּבִירָה שֶׁל אֲמִנֵי-הַמוֹפֵת חֲכְמֵי הַזְּמָן
הָאֲצוּרִים בְּאֻלְבוּמֵי חֲסוּמֵי הַגְּעִיגוּעַ כְּמוֹתָם כְּעָרֵי גְשָׁרִים וּמַגְדָּלוֹת אֵלּוּ הַנְּבֻטוֹת מִצְהַבּוֹן
גְּלוּיּוֹת-הַדָּאָר שֶׁלְּמַלְפָּנִים מִזְכָּרַת הַרְפַּתְקוֹת הַצְּלַחֹתִי הַזּוּטוֹת שֶׁעֲשׂוּעַ חֲלוּמוֹתֵי הַקָּרִים
הַרוֹחֲשִׁים פִּילְגָשִׁים קְטָנוֹת בְּלֵי נַחֲשָׁקוֹת הַנְּטוּשׁוֹת בְּגָבוּל הַבְּדוּי שְׁבִין הַכָּאֵב לַנְּשִׂיָה.

הַרְחַק מִסְּאוֹן מַחֲטֵי הַתְּקָף הַזְּעִירוֹת שֶׁל טְרֻדוֹת יוֹמִיּוּמֵי מַחְרֵי וְרוּחֹתֵי דוּמָם אֲרִיד יָדִי
אֵל שְׁלַחְנִי זֶה רֵם הַיַּחֲשׁ וְאֵנִי נָקִי מִהֶמוֹן הַמְּאֻמְצִים הַפְּחוּתִים הַנּוֹאֲשִׁים מְאֻמְצִים אִמִּי
רָךְ תַּת־מִימֵי לְשֵׁאת גּוֹפִי זֶה הַמְּלֵא חֶשֶׁשׁ וְחֵלִי כְּגוֹפּוֹ שֶׁל רוֹדֵן סִינֵי נוֹרָא הַצֶּף
נִדְהָם בְּמוֹרֵד הַנְּרֵם אַחוּז עוֹיֵת הַסֶּפֶק.

הַנַּח.

הַנַּח לִי אֱלֹהִים מִכָּל אֵלֶּה.

אָנֹכִי עֹשֶׂה בְּכַחַךְ הַלְּעוֹלָתִי מִתְהוּמֵי. לְהוֹשִׁיבֵנִי עַל סוּס עֲלוּמֵי מִקְדָּם. עַל סוּסֵי
הָאֲמוּץ שִׁימְנֵי, וְאֵנִי נֶעֱרַר, עַל סוּסֵי הָאֲמוּץ הַבְּאֻד שְׂרִירִים וּמִצְהָלוֹת פְּרָסָה, טְסוּף צְנֻפּוֹת
חֲשָׁמְלִים, רַתְחַת קִיטוֹר יַעֲשֶׂן, עַל סוּסֵי הָאֲמוּץ אֲדָא, דְּהָרוֹת דְּהָרוֹת הַדְּרִיּוֹ יִשְׁאוּנֵי אֵל
בַּחֲלוֹת הַיֶּרֶק וְהַזֶּהָב, אֵל גְּבַעוֹת מַעֲיָבוֹת הַשִּׁיר, אֵל נְפִילֵי אֲרִגְמָן הַסְּלַעִים, עוֹטָה שְׁלֵמַת
מַר וְרִנְנָה, עַל סוּסֵי הָאֲמוּץ אֲדָהָר, אֵל מַחֲזוֹת שְׁחָרֵי וְצִהְרֵי הַלְּאָה עַל סוּסֵי, הַלְּאָה הַלְּאָה

עמוס עוז: אהבה מאוחרת

עדיין יש לי שנים־שלושה דברים להגיד. הזמן עובר. באיזה מלים אפשר להשתמש, הנה זוהי השאלה כולה. מפני כן שתקתי עד היום. כלומר, לא שתקתי ממש: הרי על־פי מקצועי הנני מרצה ותיק, מרצה־משוטט מטעם הוועד הפועל, איש תרבות. משמע, במלים משתמש הרבה. ואף־על־פי־כן: שנים־שלושה דברים עוד עלי לעקור בכוח מתוך הדממה. הלא אני ראיתי את קצות המר־חבים השקטים.

מראש אפתח ואודיע: אני הנני מרצה זקן, גם נלעג, גם מיותר לגמרי, לאמור—מיותר ממש, מיותר מכל־וכל ועל־פי כל בחינה שהיא. לעתים קרובות בעצם נוכחותי אני טורד אנשים ממנוחתם. לדוגמה, כאשר אני נכנס לרגל ענייני אל המזכירות התר־בותית או אל מרכז־הקיבוצים, אפילו הבחורות הכתבניות מתנפלות כרגע על מכוונת־הכתיבה, שמא אבוא עמהן בדברים. עד כדי כך. בכלל, יודע אני: קשה לשאת אותי.

אני, אין לי שום יחסים שהם. בכך אינני מתכוון לנשים דווקא, המלה יחסים אולי מעוררת איזו מחשבה, הלא יחסים כלשהם עם אשה ממש לא היו לי כלל וכלל מאז תקופת המנדט. לא, אני מדבר על יחסים במובן הכללי: אין לי שום יחסים. הנה, כאשר מדברים אלי—לעתים קרובות אני אינני שומע. וכשאני עצמי מדבר, האחרים שומעים רק מעט או אין שומעים כלל.

הרי מטיבי אני דווקא מרבה לדבר.

ננית, כאילו הייתי מלח יחידי על איזו רפסודה בלב הים. אין איש, אין שחפים, אין רוח, הזרימה היא חרישית מאד, אפילו המים עצמם כביכול מגלידים. ככה, לבדי מונח לי.

אגב, בפירוש חייב אני לציין, הרפסודה מתפוררת והולכת: בקרוב אמות. זאת אני אומר במנוחה גמורה מפני שהמוות הוא בעיני ענין כמעט צדדי, מאורע מקרי ומגושם, מעין אפקט זול. הלא אני ראיתי את קצות המרחבים הגדולים.

וכי אדיש אני למותי שלי? לא, הדבר הזה איננו אדישות כי אם מין מרחק, מין מסך שאותו קשה עד מאד לבאר בעזרת מלים.

בכלל, אומר אני, מעיקרן המלים הן ענין ביש. אבל מצד אחר, צעקה או צחוק אינם הולמים, בפירוש אינם הולמים את הסמפראמנט שלי.

ואולי מוטב להיכנס מעט לפרטים: אצלי כבר עשר שנים לחץ־הדם פרוע עד מאד, עד כדי סכנת־חיים. לפני שנתיים מן הקיבה הרחיקו בניתוח איוה גידול קטן, ועדיין יציאותי קשורות בעיניי מכתער. הנני גם אדם שמן הולך ומשמין עוד, רגם מעשן

בלי שום חשבון סיגריה אחרי סיגריה. כל הדברים האלה הולכים ומחריבים את הגוף. והנה אני כשלעצמי דומה ליהודי מן הבדיחה, זה היהודי היושב לו ומעשן במנוחה בתוך אווירן נופל מפני שהאווירן הזה איננו שייך לו.

יש לפעמים, בשעות לא-צפויות, שאני מסוגל לשמוע או לחוש בתוך חלל-הגולגולת איזו איושה, רישורש, כאילו צמיגים שקטים לוחשים שם על-פני כביש רטוב: שששש. ומבחוץ בינתיים שערותי המלבינות נושרות ונושרות להן. כמו כן, אפילו בימים חמים תוקפות אותי כביכול רעידות. וכך הריני הולך ומתפורר כולי, אבל מבלי לתת את דעתי הרבה. נא: הלא דעתי עדיין איננה מתפוררת.

לבגבי מקרים מרגיזים שבהם אחד מן הכאבים נטפל אלי בחזקה יתירה, יש בידי מעין אוסף צבעוני של גלולות וטבליות אשר רופאים שונים למחלות שונות רשמו לי במרוצת השנים. תמיד אני נושא בכיסי ה'אקס אי-אלו חפיסות. אם מופיע כאב ומתעקש להפסיק אותי מעבודתי, הריני בולע שתיים-שלוש מן התרופות בלי להבחין ביניהן. ואם לא הרעילו, אני מצדי מוסיף ובוזע עוד. אגב, הן תמיד קיימת האפשרות לבלבל כל כאב שהוא על-ידי כמה כוסיות קוניאק.

אלא שהשתייה מפורת לי את מחשבותי ואני למחשבותי חרד מאד. מלבד זאת, עלול אני להגיע לבסוף לידי עליצות-הקוניאק אשר מיסודה נוגדת את הטמפראמנט שלי, על כן גם מרגיזה אותי.

כמו כן, השיניים נרקבות בחזקה, או לא השיניים כי אם החניכיים. אני יודע: ריח לא טוב נודף מפי. עלי לעמוד תמיד רחוק. אנשים אינם מצליחים, אינם מתאמצים כלל, להסתיר מפני את בחילתם. הלא גם ביעצמי בחילה מתעוררת. אבל עדיין אין לי רשות להסתגר או להסתלק לי. עדיין עלי לומר שנים-שלושה דברים.

יש לי דירה עממית. שיכון-הפעילים. חדר אחד, מטבח, שירותים, מרפסת והול מואר. די צרכי. אלא התקרה, מצדה, נמוכה יותר מדי. והקירות מעבירים רטיבות, או שמא בכוחות עצמם הם יוצרים רטיבות, שהרי אפילו בימי הקיץ פורחים עליהם פרחים אפורים של סחב. עובש מתפשט לר בזוויות. אצלי, נוסף על כך, המרצפות שוקעות כלפי מרכז החדר: עלי לתחוב כפיסים אל מתחת לרגלי השולחן, אחרת גם התה בתוך ספלי יגלה שיפרע קטן. וסתירת הביוב מפעם לפעם היא פרובלימה שפלה. הנה, לעזאזל, כך יארע לי תמיד: אני הלא מתכוון הייתי לדבר בגדולות, להגיד דבר-מה על הגאולה הלאומית, ופתאום בדיעבד ביכ-שופכין השתרבב לי אל תוך דברי. נא, היש פלא בכך שהכל סולדים וסולדים ממני בחזקה. אני, שפעם אחת לפנסת קרוב הייתי להיבחר. אמנם, מאז כבר חלפו הרבה שנים. הדבר הזה היה עוד בימי האסיפה המכוננת הראשונה בשנת תש"ט.

בקצרה, עכשיו בלילות-הקיץ הלחים והמחניקים האלה אני מתודע אל מותי. אני רחוק מבהלה.

אלא, מה אני. גועל־נפש תוקף אותי.

המוות הזה בא ופותח לו את דלת־הרשת בלילה, זו הדלת שבין החדר למרפסת. שוב ושוב הוא מושך בידית ומטלטל בחזקה כלפי־חוץ את הדלת העשויה להיפתח רק פנימה. משמע, אין הוא רשאי להתפאר בתבונה מעשית. לבסוף הוא מתגבר על הדלת ונכנס אלי מהביל, שמנמן, לא־גבוה, לא־נקי, נוסף על כך גם מתנשף ומכרסה זיעה חמוצה. אני מצדי שוכב לי בעיניים פקוחות ורואה אותו בבואו. הוא מחישב בכבדות בקצה מיטתי, בראשי־אצבעותיו נוגע ברגלי מבעד לסדין. ממש כך, בקצות אצבעוֹתיה, נוגעת בי פעמיים בשבוע אחות זקנה מקופת־חולים. חומה שפילברג שמה, לפני שהיא נועצת בי בחזקה את חוד המזרק. שכחתי לומר, אני מקבל בקביעות איזה זריקות.

ובכן, מיד אעבור לדון בעניינים אחרים לגמרי. רק עוד זאת: כאשר אני מעשן נראות לי אצבעותי שלי כאילו־הן גופים זרים. גופים זרים ומבחילים אני רואה פתאום נוגעים לי בסיגריה שלי.

הלא בקרוב ודאי אהיה מחוץ לכל הפרטים האלה, מדוע אני מסתבך בהם חיבם. בכלל, במקום לספר על עצמי וכי לא מוטב היה שאספר על אחרים. נאמר, על איזה משורר או מנהיג לאומי. לדרגמה, הן אפשר ואפשר לספר סיפור של טעם על שר־הבטחון שהוא אדם צעיר נמרץ ומרתק עד מאד ואיננו נעדר קסם. אלא שהוא, מצדו, כלל לא השיב לי על שני מכתבי שכתבתי אליו ומפני כן עדיין לא נפגשנו שנינו. בעל־כרחי על עצמי יש לי לספר ולא עליו.

עכשיו, בן ששים־ושמונה, יחיד, לא אחב, לא אוהב, כמדומני אֶרְכֶּה אחרונה נותנים לי כדי שאנסה לנסח ולומר שנים־שלושה דברים. אחר־כך אתמסר בשלום.

כן, שמי שרגא אונגרי, האם כבר הזכרתי את שמי. אני הנני מרצה־משרטט ותיק מטעם הוועד הפועל. בלילות־שבת מקיבוץ לקיבוץ נוסע. לפעמים נשלח אל אחת ממועצות־הפועלים, לעונג־שבת או לערב־שאלות־שובות. מופיע בסמינרים, בימי־עיון, משתתף בסימפוזיונים ובחוגים לימודיים, השתלמויות קצרות, לעתים גם מרצה בפני איזה כינוס של פעילים.

יהדות רוסייה היא הנושא היחיד שלי. אני הנני מן המשוגעים לדבר אחד. בכיס הז'אקט אצלי כחצי תריסר נוסחאות־הרצאה, כולן מענין לענין באותו ענין. והלא הענין הזה עמוק ונורא.

מפעם לפעם אני מחליף את הכותרת או מצטמצם לי באספקט יחיד: "זעקת לשון־ידיש בברית המועצות", "קשר־השתיקה—עד מתי ז", "אחינו בצל הצורר", או "שלח את עמי". אני עוד אשוב לדבר בזה, אני לדרכי הולך, אצלי גם שתיקת המרחבים עוד ברשת־המלים תיפתס, כל נהר הגאלאקסיות האדיר השוטף לילה־לילה עד נפש היקום עד קצווי וזהר־התהוה האחרון הלא גם את יחדי רוסייה הסובייטית הוא נושא עמו, בתוך השאר, בזרם שתיקתו הבורעת.

כמו כן, במשך שנים רבות היתה נלווית אלי בכל נדודי זמרת אחת קשישה, זמרת מטעם ההסתדרות, ליובנה כגנובסקיה. יחד הופענו היא ואני בכל קצות הארץ. היא קראה תעודות, אני נאמתה, היא זימרה, אני סיכמתי.

אחרי שנים אירע שְׁקוּלָה של ליובנה כגנובסקיה נסדק ונהרס. פיננו לה, כמדומני, איזו משרה במועצת-ההפועלות. מאז תמיד אני נוסע לבדי.

אתה הלא יודע את ריח הכבישים הנידחים בלילה, בגליל, בעמק בית-שאן, בנגב המערבי. עגום ורחוק. מוסע מאפלה לאפלה בטנדר מאובק שכזה, נהוג בידי פלח מגודל או תרבותניק עייף. אורות הפנסים זרים לשדות-הלילה וגם לעצמם זרים. המהירות פוצעת את האוויר האפל והאוויר מצדו משיב יבבה נמוכה. מפעם לפעם חולף אחד מיצורי-הלילה לרוחב הכביש השומם, נלכד באלומת-האור, סומר, נמלט. הבלמים עשויים לצווח ואתה, ראשך יוטח אל הזגוגית.

אחר-כך, שתיקת הרוח וריח המחשכים, יש והאימה תוקפת אותך לפתע: הנהג הזר, כביכול יתנפל פתאום ויחניק אותך בגרונוך. האדמה תקום ותתהפך. כוכב יפול מלמעלה. נא, וכך, איזה גל עיור של רתיחה פנימית עולה ושוטף את נפשך, ואתה תתחיל פתאום לצפות בחזקה להארה, להתבהרות חדה, דבר-מה לכאורה מוכרח, מחויב ממש להתגלות, איזו נוסחה, איזה צירוף מסנוור, כוונה, הרי לא ייתכן שאתה נולדת ואתה גם תמות בלי שתארע לך אפילו התבהרות אחת, בלי שיקרה לך אור אחד חריף, בלי שיהיה דבר-מה, הלא לא ייתכן שהיית כל ימי חיךך אר-זורק חלום שומם בלב עצמך, הלא יש משהו, משהו מחויב להופיע, משהו ישנו—

אבל הציפיה הזאת כתמיד בחושך דועכת, והנה אתה מעשן סיגריה, והנה גם השיעול קיבתך תציק לך. להתגרד תצטרך, או להתעטש. ואם אמנם היתה לך לרגע איזו אפש-רות פתוחה, הלא נשבה לה ועברה על פניך מבלי לגעת בך.

נוסף על כך, לידך יושב לו נהג זר שכזה. הוא את הרצאתך ודאי לא שמע, בא תורו להסיע בלילה והוא מסיע בלילה, הוא מכורבל, גדול רחב וגבוה הרבה יותר ממך, וכי מחשבות משלו יש לו, מה לך לדבר אליו בלילה. סיגריה תן לו משלך. וגפרור תגיש.

וכך, כשהמנוע מכרסם ומכרסם את דומיית השדות העגומים, אתה הולך ונסגר, עייף, יבנאל בלילה בדרך פתאום נקראת בלבך בשם נובזויבקוב דווקא. והרי לא נחוץ, כלל וכלל לא נחוץ, לא נחוץ משום בחינה שהיא.

אגב, פעם אחת חשבתי בלבי: בעצמי אלמד לנהוג במכונית ובכוחות עצמי אסע לי ממקום אחד למקום שני. אסיים הרצאה, אפרד לשלום מן הקהל ומן היושב-ראש, אפליג לי לבדי הביתה או אל הקיבוץ הבא ברשימה, לא אהיה למעמסה, שינוי גדול יתרחש בחיי. ואני אכן לפני איזה שנים גם קניתי לי חוברת של חוקי הכבישים והחילוני ללמוד מתוכה בחזקה שתיים-שלוש שעות מדי-יום-ביומו.

אלא כעבור זמן־מה הגעתי לידי ייאוש גמור: הרי מיסודו לא היה הדבר הזה הולם את הטמפראמנט שלי.

ב

הנה, אירע לי דבר חדש: מבקשים להיפטר ממני. משמע, האחראים מן המזכירות התרבותית הם שותפים לקשר. אולי איוו הוראה מלמעה ניתבה להם. אני יודע: סוכנים זרים בוחשים בכל מקום. לא לפי כוחרת־בריאותי, אומרים הם, מסעות־הלילה הארוכים אל קיבוצים נידחים בקצווי הארץ. הלא הגיעה שעת לנוח. עלה על דעתם לפנות בשבילי איוו תפקיד אחר, אם בוועד הפועל ואם בלשכת־התרבות.

יתר על כן, אומרים הם, הרי שוב אינני אדם צעיר. והנה הסגנון שבו אני משתמש בהרצאותי, אומרים הם, הסגנון הגועש הזה, ובכן, מה נאמר, אל הנוער החדש מוכרחים כנראה לפנות היום בסגנון אחר. ואני הרי אני קיצוני כל־כך בהצגת הנושא, מגדף תמיד את הבולשביקים, מפריו על המידה, אומרים הם. וכי לא מוטב לך, חבר אונגר, להתפנות מעט. לפוש מן המאמצים ומן הכעס. את הלפיד, כביכול, למסור בשלום לידי הדור החדש. רגיעה נדרשת לך.

והלא גם ראוי אתה לתפוס את מקומך בתוך הבית הזה. על־פי הזכויות, על־פי הוותק, על־פי ההישג.

בקצרה, שרגא, איך נאמר... נאמר, למשל, אי־אלה תרגומים, התקנה־לדפוס, מעט עריכה סגנונית, הלא אצלך חבר אונגר תמיד מלים שכאלו, וגם תקדוק יודע יפה. ומן הרוסית מתרגם בחסד, שלונסקי עצמו שיבח לא פעם. רואה אתה, שרגא יקר, אצלנו כלל־יעיקר אין מזולזלים בך. בבית הזה אתה הנך מראשוני־הראשונים. בשום־פנים־ואופן אין כאן איש המוכן לוותר עליך, חלילה. בסך־הכל, מבין אתה, מעין חילוץ־המשמרות. קאדנציה באה וקאדנציה הולכת, ואילו השליחות לעולם עומדת. וגם טובת בריאותך עמדה לנגד עינינו. וכי יש בתוכנו מישהו המצעיר־ההולך?—הלא כולנו הזדקנר פורתא. והעגום מכל, אונגר חביבי, הזמנים, יודע אתה, הזמנים הולכים־ומשתנים, איוו רוח רעה נושבת עכשיו בכל הארץ, כביכול רק בני־אדם זריזים ופראקטיים עד מאד אולי מסוגלים עדיין לקשור אלינו את הנוער החדש. נא כן, ובכן, אתה בוודאי לא תסרב להרהר בדבר במשך איוו ימים, איוו שבועות, ולהשיב תשובה לכאן או לכאן.

עד כדי כך.

ובכן, לא.

אני לא אהרהר בדבר הזה. אף לא הירהור קל. כלל וכלל לא. אני על משמרתי אני נשאר, לא אחדל להזעיק מפני הגורל הצפוי ליהודי רוסיה ומן הבולשביקים לא ארפה. ובנוגע לקשר הזה, למזימה המבחילה הזו, הנה בשום־פנים־ואופן לא יעלה

בידיהם להשתיק גם אותי. כל זה פסול מיסודו. אגב, גם מכוער. כלומר—מכוער ממש. מכוער על-פי כל בחינה שהיא.

ואף-על-פי-כן, כנראה הם סבורים עלי שדעתי נטרפת-הולכת. אני מצדי, כאשר אני כביכול עומד וממרחקים גדולים מתבונן לי בים או בגבעות-החול או אפילו, נאמר, בשמי הלילה, וכאשר אני משווה בלבי את היסודות השותקים האלה עם כל המלים האפשריות, הריני שוקל את ההשוואה בזהירות רבה ומגיע לידי הסכמה גמורה: לא, כלל וכלל אין מפרזים. דעתי שלי הולכת ונטרפת. אמנם, לא בכל המובנים. אבל מה בכך. הרי אין זה אלא תהליך אטי. לא-מוחש כמעט, של חילוף-הפרספקטיבה. אקלים הולך ואקלים בא.

ואני מבקש, רבותי, לשאול שאלה. ביושר-לב לשאול. לשאול בלי שום כוונה צדדית: וכי חילוף-הפרספקטיבה בפני עצמו הוא ענין של דופי? לא. אומר אני, לא ולא. אדרבה, היפוכו של דבר: השקרים, ההשתעבודות הפנימיות, הלא אלה הם דברים שבכיעור. ואילו חילוף-הפרספקטיבה הוא בגדר מהלך פרטי שבו הנפש לבין עצמה. בקצרה, אני בשלי: מלכתחילה לא הכחשתי ולא העלמתי שאדם מגוחך אני, עקשן, טרדן, ונוסף על כך גם מיותר. מיותר מכל בחינה שהיא. אבל לשקר לא שיקרתי. לא אני. תמיד, בכל פולמוס, בכל רעידה, בפירוש קראתי לחרפה חרפה ולזאב זאב. לא הרשיתי שישתיקו אותי. אני שכזה אני מטיבי, והייתי רוצה לראות שהדבר הזה יהיה רשום וחתום.

ומכאן, רבותי, אל העיקר.

משמע, אל הנושא הקבוע שלי. אל פרשת יהודי רוסיה הסובייטית. אל מזימת הכול-שביקים להכחיד תחילה את העם היהודי על-מנת לפורר אחר-כך את העולם כולו. בשום מחיר אני לא אחדל ללכת מקיבוץ לקיבוץ, מיהודי ליהודי, ולזרוע את כל האמת בתוך הלבבות: הכולשביקים, רבותי, קיבלו החלטה סודית לחסל באופן סופי את כל עמישראל. לא פחות מכך, ראולי עוד גרוע מזה. שום ספקות אין לי, הלא אני מחזיק גם בהוכחות שאותן לא אציג בפומבי אלא אביא באופן אישי בפני משה דיין. בינתיים הם מסתפקים בסרור, ברדיפות, בגזירות, בעלבונות וגידופים. אבל הלא ממש באופן כזה התחיל גם היטלר.

ואנחנו מצדנו, שואל אני, אנחנו מצדנו מה אנחנו עושים?

ישנים, חברים. ישנים לנו שינה מתוקה.

הלא כולנו, רבותי, מטורפים גמורים. תנו דעתכם בבקשה: שם, בקרמלין, בשלג, דולק החשמל בחלונות כל לילה עד לפנות-בוקר והאפאראטצ'יקים יושבים להם אל שולחנותיהם, תה על גבי תה שותים כל הלילה, ובשלוות-נפש על גבי גליונות נייר משרטטים בשבילנו תכניות שחיטה. הכל באופן מדעי. הכל מסדרות המזכירות בתוך תיקים.

ואצלנו בזמנים שכאלה בדיפלומאציה משחקים, מתאות מגישים. נא. הלא אנחנו כביכול עם פיקח, והנה גם לסוף דעתו של היטלר לא ירדנו בעוד מועד. כלל וכלל לא ירדנו.

מבול של אותות, מברל של סימנים מוקדמים התדפק על הלב, ואנחנו מה? מחאות הגשנו, בדיפלומאציה שיחקנו, ובלבנו אמרנו: לא יהיה שום דבר. לא ייתכן. זהרי עכשיו, בימים אלה ממש, הבולשביקים מבית ומחוץ הולכים ומרדימים אותנו. היפנוזה מטילים עלינו, אני, חברים, שאלתם אני שואל! וכי הסובייטים אך-זרק לעתונתידיש הם מתכוונים? כמה עשרות בתי-כנסת יסגרו שם ובכך יגידו די? מאימתי זה נוהג הדוב לבלוע חופן אגוזי-יער ולשכב לישון בשלום?—לא, רבותי. כל אלו הן אך-זרק הכנות מוקדמות. השחות-הסכין. הם את נפשנו מבקשים, את נפשנו ממש, בפועל. ולא רק אל יהודי רוסיה הם מתכוונים כי אם גם אלינו כאן בארץ-ישראל. כבר הצי האדום משתכשך לו בים כאן מאחורי הפינה כדי לרחרח אותנו. הכל יחד. בבת-אחת להרוג את כל העם היהודי. בוקר אחד נתעורר כולנו, נשפשף עיניים, והנה קליק, חברים, נסגרה המלכודת ואנחנו נתפסנו בה.

ברור לי: הכל יתפרץ ברגע אחד, בתיאום, בדיוקנות, בכל המקומות. שחיטה. בבילור-רוסיה, באוקראינה, בתל-אביב, בפלך הארקוב, בעמק-יזרעאל, בריפובליקות האסיא-תיות, במוסקבה עצמה. והכל על-פי תכנית, על-פי דיאגראמה, אצלם באירגון מומחים גדולים ולסדר שחישות יודעים שם על-פי שיטה ארגונית.

חברים, אני את הבולשביקים אני מכיר יפה, מיסודם מכיר אותם, מכיר מכל-כול. הלא אני באופן אישי לא נולדתי סוציאלי-ציוני, אני קודם-כל רבולוציונר הייתי, אמיתי, בכל מסירת הלב והנפש, סגן-קומיסאר הייתי אצלם בשנת התשע-עשרה, יושב-ראש מחוז, מזכיר-הרובע בוויאזמה בשנת העשרים ואחת, למדרגת ממונה על המיסטקום הגעתי אצלם. אני אפילו עם זינובייב עצמו שלש-ארבע שעות פעם אחת בוויאזמה באופן אישי ישבתי, גם שתינו שנינו יחד, התבדחנו, ואני את זינובייב אל הקיר לחצתי באותה הזדמנות והכרחתי אותו בחזקה לחסל אצלנו איזה פרויקט מפגר. עד כדי כך. הלא אמרתי: אני את הבולשביקים מכיר על-יפה.

ברשותכם, חברים, אחזור לי אל הענין שלי: ממש ברגע שבו תתחיל בכל רחבי רוסיה הסובייטית הריגה מסודרת של האזרחים בעלי לאומיות עברית, ממש אז תבוא גם התנפלות צבאית עלינו כאן בארץ-ישראל.

הערבים, חברים, יהיר בשבילם רק כיסוי. תירוץ. הענין עצמו הוא אחר לגמרי. והם באניות יופיעו אצלנו פתאום. ברקיטות. באווירונים. אולי אפילו באופן אטומי. ובכן, דעתי היא שעלינו לקום עכשיו ולהתחיל לעשות דברים נוראים. זאת, מפני שהבולשביקים אחרי שיגמרו לשחוט אותנו יתחילו לפרק את כל העולם מיסודו. וכי אין זה גרעין האידיאה כולה. הם הרי גם בגוים עלולים להשתמש כדי לכבוש את הפלאגיסטה, גם בוורוס, בבקטריות, בקוסמונאוטים, דרך פלאגיסטות אחרות, על-ידי ספוטניקים, מן הגאלאקסיה פצצות ענקיות יפילו, אני באופן אישי אצלם בישיבות סודיות בשנת התשע-עשרה ישבתי ולמה הם מסוגלים מי כמוני יודע.

וכמו תמיד, חברים, מן היהודים יתחילו.

ואולי אף הפרזתי במקצת בהתרגזות. לא אכחיש. אבל הלא בענין עצמו כלל וכלל לא מפריזו. להיפך. אצלי הפרספקטיבה מאד מחודדת, אצלי מתקרבת איזו התבהרות.

ואותי לא ישתיקו.

עכשיו, ברשותכם, אני מבקש לגעת במלים בעוד אספקט אחד. כמדומני, האספקט הזה יהיה אחרון.

מדוע כולם שותקים בארץ־ישראל.

מדוע אין קורעים לגזרים את השמיים ואת הארץ.

משמע, מדוע אין נוקטים שום צעדי־מניעה. מעשים דראסטיים, אומר אני, יכולים אנחנו לעשות. סבלנות. מייד גם אפרט. תרשו לי בבקשה, אני לפי דרכי הולך, בהליכה מסודרת מתקדם מענין לענין, בלי סדר מה ישאר לנו? פראות שחורה תישאר לנו.

ובכן, הרי ידוע מה עושים אצלנו. עושים עצרות־עם בימי שבת, כס אל־דומי בליל הסדר, מחאות, זכויות האדם, דיפלומאציה.

אבל, רבותי, אני שואל אתכם שאלה פשוטה: מנגנוני־הסתרים שלנו היכן. היכן הבולשת שלנו. סוף־סוף, אנחנו אגרוף קטן משלנו יש לנו עכשיו בארץ־ישראל, זאת ידעים כיום כל הגויים. שירותים סודיים משלנו. זרועות נסתרות. קשרים חשאיים. בזה צריכים היינו להשתמש כדי להרוס את הבולשביזם עד היסוד בטרם איחרנו את המועד.

ואני קובע, חברים, בכל היגון והזעם שבלבי אני קובע, יש בתוכנו בגידה פנימית. סוכנים אדומים שורצים אצלנו בכל מקום. היטב נשתלו אצלנו. לא מיץ, תודה, כוס מים פשוטים מן הברז. הרי אפילו היועץ הסודי של בן־גוריון היה בולשביק מחופש עד שתפסו אותו. לכל מקום ומקום הם חודרים במסתרים. בלילות קצינים רוסיים בתחפושת את הגבולות גונבים. אגיטאטורים מומחים מחלחלים לאט־לאט אל תוך האברים הפנימיים ביותר, במפלגה, בשלטונות, בוועד־הפועל. אולי מתוך אווירונים הם קופצים אלינו בחשפת־הלילה, בנגב, בהרי־הודה, ביס־המלח. ואחר־כך הם מתהלכים להם פתאום ברחובות תל־אביב ושום איש איננו יכול להבחין. כך, מפוררים אותנו מבפנים. איזו אקדמיה לחתירות יש שם, בלב יער, במחוז קראסנו־יארסק, ושם מלמדים אותם מראש איך לעשות את מלאכתם.

ופתאום צוללות שלנו נעלמות בלב הים כאילו ז'ונגלר מן הצירקוס החביא אותן בתוך השרוול. אני, חברים, את הז'ונגלר הזה מכיר ויודע. אולי מפני כן גם תחתי, באופן אישי, חותרים בזמן האחרון. מבקשים לסלק או להשתיק אותי. כביכול למצב־בריאותי דואגים, ובאמת חורשים תחבולה לסגור אותי באיזה עבודת־תרגום מפני שאני מביט ורואה הכל.

וישאר־נא הדבר בינינו, חברים, אני כשלעצמי סבור שעדיין לא איחרנו את המועד. עדיין יש בכוחנו למנוע את הקאטאסטרופה המתקרבת. צריך, אומר אני, להשחיל אצלם פרובוקאטורים משלנו. בפירוש כך: לחדור צריך, ובהסוואה גמורה. להושיב בחשאי ועל־פי שיטה סוכנים מארץ־ישראל בתוך הסובנארוחו, פה־ושם להסתנן אל האימפולקום. שמא גם אל תוך הקומינטרן, לסובייט העליון, אל הפרוידיום עצמו.

משמע, קונספיראציה נגדית יהודית.

בפירוש כך.

ואז, אומר אני, לקחת ולהרעיל. נא, כל הדרכים כשרות ואין בוררים בשעת הסכנה. את הצוררים האדומים האלה, אומר אני, את רוצחי עמי־ישראל, להרעיל באופן אישי. להרעיל בפועל־ממש. מיסודם להרעיל אותם. ובעוד־מועד, בטרם יקדימו אותנו. הלא הדבר הזה בשום־פנים אינו למעלה מכפי כוחנו: נקח־נא לנו לדוגמה ולמופת קומץ רופאים גיבורים מבני־עמנו אשר נפשם חירפו ואת הארכי־רוצח סטאלין כמו כלב שוטה בסטריכנין הרעילו עד מוות.

הזמן, רבותי, הזמן, אל נא נשכח את הזמן, הזמן עובר ועובר לו.

אגב, צריך לספר, אני את כוחי כביכול כבר ניסיתי: הנה, בחורף שעבר ערכתי וגם שלחתי בענין זה מכתב אישי מפורט אל החבר משה דיין. עובדות ורחשי־לב הבאתי בפניו. אני עוד אשוב לדבר בזה. אני את משה דיין עוד אביא בחזקה לידי ראייה פנימית בהירה. ולפירשעה אני בדרכי הולך, לא אקבל עלי שתיקה.

אבל הן בקרוב אצטרך למות. בינתיים איוז אֶרפה נותנים לי כדי שאנסה להגיד שניים־שלושה דברים. והנה, דווקא את הדברים האלה עדיין לא עלה בידי לתפוס במלים. והזמן, מצדו, עובר ועובר ועובר.

ומה בכך, אומר אני, הלא עם נהר־האש עם מערכת־השמש הזאת הנוהרת דומם במחשכי הערפילית גם מכתבי שכתבתי אני אל משה דיין מתנועע, זורם, נסחף בחזקה בתנועה הכבירה והאילמת. מצהיבים הדפים ומצהיבים, לא אכחיש זאת, בפירוש מצהיבים, אך אני בפני עצמי מכיר ויודע: גם הדפים האלה משתתפים בורימה הנצחית. אף מלה אחת לאיבוד לא תלך.

כמו כן, אני מתכוון לחפש ולמצוא את ליובה כגנובסקיה. עלי לראות אותה. אולי דבר־מה ידוע לה. אולי היא מחזיקה בלי משים באיזה מפתח קטן. ליובה הלא היתה נוסעת אתי בכל נדודי במשך שנים רבות. היא היתה מלווה את הרצאותי בקטעי־זמרה, אפשר שעדיין היא זוכרת ולא שכחה הכל. עלי לדבר אתה. לשאול. להשפיע. אחר־כך אקבל החלטה.

לבסוף, כרגיל אצלי, אני נתקף פתאום מין גיחוך פנימי: ההתגעשות הזו מיסודה היא מופרכת. המרחבים השותקים שותקים לעצמם תמיד. אני במו־עיני ראיתי את קצות המרחבים האדירים. רק בחירת מלים עדיין מפרידה ביני לביניהם. אבל הרפ־סודה, אמרתי, מתפוררת.

ג

כמה הרגלים רעים הצטברו אצלי במרוצת השנים. הרגלי־חיים. אחדים מן ההרגלים האלה עד מאוד שנואים עלי, ובכל־זאת אני אינני מסוגל לקום ולהרוג אותם.

הנה, למשל. חלוקת־הזמן.

בין שלש לחמש שעות תמימות אני מוציא מדי־יום־ביומו על קריאת העתונות. עתוני־יום, ז'ורנאלים, חזורים, ירחונים, כרוזים מכל המינים מתגלגלים אצלי בכל פינה. ועתוני־הערב: גם על שולחן־התה. גם על שולחן־המטבח. ובמסדרון ערימות גבוהות, ובבית־הכבוד, וסביב מיטתי, מתחת למיטתי, בתוך מיטתי. צבא שלם של עתונים ישנים, מצור הוטל עלי בתוך ביתי.

אני מצדי, לפעמים אני מחליט להילחם בהם בחזקה. בוקר בהיר אחד אני קם פתאום, נמרץ, כמעט זועם, עורם הכל בערימות, קושר היטב היטב בחבלים, ובפועל־יממש מתחיל לחכות לאיזה נערים מן הצופים אשר מתפקדים לבוא ולאסוף מידי את האוצ־רות הללו.

והרי שטות: נערים כאלה כלל וכלל אינם באים. צוחק הנוער החדש, בבילויים מבלה, מה לו ולעתונים הישנים.

והעתונים, מצדם, עדי־מהרה חוזרים ומתפזרים סביב־סביב.

כך הזמן, זמני, ניגר־והולך ממני. איני מסוגל להיגמל מקריאת העתונות. מה־ריבים הם הדברים שאני צמא לדעת עליהם: התנפלויות על הגבולות, פולמוסים בין אידיאות שונות, תככים מדיניים, אותות מן החלל החיצון, בבריסל נערך שלשום מעין קונגרס של אנארכיסטים ומזכירות פעילה נבחרה שם ברוב קולות.

וכי אין בין כל הדברים האלה אחדים שבכוחם לעורר את הנפש לידי מחשבות שוק־קות. עכשיו בזמן הזה אפילו מאורעות פשוטים כמו עולים על גדותיהם, רמזים ורמזים ברל לוקר, למשל, דיבר באוני כינוס של פעילי הנוער מן התפוצה היהודית. ואני בחדרי עד מחצית הבוקר יושב לי ובעפרון מעלה על הכתב את הערותי אחת לאחת. האם איזו טובה, שואל אני, תצמח למישהו מהערותי אלה? והלא אפילו ברל לוקר עצמו את נאומו זה שכח מכל־וכול. לא, משיב אני, שום טובה שהיא לא תצמח לשום איש. ובכן, אומר אני, מה בכך שלא תהיה תועלת. גם כוכבי הגאלאקסיה מתנועעים במסלולם בלי להביא תועלת. שום דבר אינו לחינם. הכל מתמיד בעולם. אף תנועה קלה אחת, אף פעולה, איננה ניתנת להיבטל. גם גרגר של חול לאיבוד לא יילך. וכי מה משמע: ללכת לאיבוד?—הרי שטות, שטות גמורה היא להגיד כך. האם מסוגל איזה דבר קיים להפוך פתאום לאין? כביכול, אל מחוץ לקוסמוס יכול דבר־מה לקום ולברוח? לא ולא. הדברים כולם בתוך עצמם סגורים. בפירוש סגורים. סגורים מכל צד.

נניח, לפתע פתאום איזו מחשבה נתפסה אצלי במלים ובעפרון על־גבי הדף נרשמה. והיוצא מכך? נסגרה לה המחשבה הזאת בתוך המלים. לא תוכל עוד להתחמק החוצה. רבעולם אירע מאורע קטן שאותו שוב אי־אפשר לבטל. בהסתכלות הדה, אומר אני, אפשר אפוא להגיע לידי חוק: כל מאורע הוא מאורע חמור.

מלבד העתונים, גם עם הראדיו יש לי יחס ממושך. חמש, שש, שמונה מהדורות־

חדשות אני שומע במרוצת היממה. אכן לעתים מתרחשים דברים פראיים, הדעת נסֶּערת כולה, לכאורה מיסודם נוגדים דברים מסוימים את חוקי־הטבע.

לדוגמה, הבוקר הכריזה הקריינית מתוך ודאות גמורה: עבדול נאצר למוסקבה נוסע בסוף החודש. נשק מודרני מבקש לקבל מידיהם, אינטריגה פוליטית חדשה לרקוח.

אבל לאחר־מכן, בצהריים, את הקריינית הזאת בכבוד גדול שלחו הביתה ובמקומה דיבר קריין דברים אחרים לגמרי: הידיעות בדבר נסיעתו של עבדול נאצר למוסקבה הוגדרו כמוקדמות. עדיין אין אישור רשמי.

לפנות־ערב, בבולטיון־החדשות של התחנה המסחרית, הודיעו באותו ענין: שר־המלחמה המצרי הוא ישעמוד בראש המשלחת למוסקבה. נא, ובכן, הלא יהיה זה בן־אדם לגמרי אחר.

לבסוף, מאוחר בלילה, כמו מיסודן נתהפכו כל הידיעות האלה רגליהן למעלה וראשן למטה: לא המצרים אל הרוסים כי אם אדרבה, היפוכו של דבר, מן הקרמליץ לקאירו משלחת מיוחדת באה. כביכול, דברי הקריינית היהירה בבוקר מן האצבע שלה היו מצויצים. והלא בבוקר, בשעה שהיא פסקה לנו את פסוקה, כבר היתה המשלחת האדומה הזאת מעופפת לה באווירון מיוחד מעל לים השחור בדרכה לקאירו.

עד כדי כך.

כאן עלי להסביר דבר־מה הסבר היטב: לא הפרסטיז'ה היא הנחשבת בעיני. משמע, כקליפת־השום מחשיב אני את כל החילוף הזה, אם יבוא איוואן אצל מוהנד או אם מוחמד יילך לו לבית איוואן. היינר־הך, לא בזה הענין, כי אם בזה: הסדר המתהפך מרתק בחווקה את מתשבותי. לרגע קל נפלו סילוניה־האור מקצוות שונים וחוללו ביניהם הצטלבות מדהימה, פאנטאסיה של צירופים, שטף־הזמן זרם להרף־עין אחרונית, שטף־הזמן התפצל פתאום לכמה וכמה זרמים עצבניים, משורגים ביניהם, המוקדם איננו מוקדם והמאוחר התרחש תחילה, אמת נחרצת בבוקר היא שקר נבוב בערב, כביכול חוקי־המציאות החזקים וההכרחיים ביותר נתקפו לרגע איזה היסוס קל. והרי את כל הנסיון הזה מחמיץ הייתי, בפירוש מחמיץ, לו הייתי מסתפק באחת או בשתי מהדורות של חדשות מדי־יום.

בקצרה—אני הנני אדם מקשיב וקורא הרבה, והירהורים ישנם אצלי שונים ומשונים. ובין ההירהורים לפעמים, מה נאמר, הרגשה פתאומית.

הרגל אחר: בלילות שבהם אני חפשי מנסיעות הריני שוכב לי במיטתי, רעד אחת או עד שתיים לפנות־בוקר אני קורא בכתביהם של הראשונים, אנשים מופלאים היו אבותיה של תנועת־העבודה העברית, אני מצדי בספריהם הופך והופך על מיטתי בלילות. אילו הקפדנו כולנו מאוד ללכת לאור חזונם, אומר אני, אפשר חוסכים היינו מעצמנו משהו מן האסון המתרגש לבוא. מראש הוזהרנו על־ידי אבות התנועה, אבל אנחנו היינו חירשים.

כך, מכוסה בסדין, מגביה את ראשי המקריח בעזרת שלושה או ארבעה כרים גדולים.

מנורת־קיר מתפוררת מאירה לי את מחשבתי ואת שתיקתי בלילות. אני חורש לי בין הדפים.

צללים מתהפכים ומתהפכים בזוויות החדר. אל איזו קרקעית אחרונה הצללים האלה כמדומה שאפים לחתור ולרדת. הרעיונות שבספרים נוגעים בי לטובה, כאילו מנגינה רחוקה משמיעים לי בלילה.

אתה הדאי יודע את הרגשח הלילות הקיציים האלה כאן בתל־אביב. מבעד לתריסי־העץ האכולים מסתגן הים פנימה ונושף לך אל תוך פניך נשיפות פושרות, מיוזעות. מותך נכנס כמוץ. נה ומתנשם שנים־שלושה רגעים למרגלותיך על המיטה. ואחר־כך אולי תוכל לשמוע תסיסת צמיגי מכוניות על־פני האספאלט האפל. צעקה רחוקה. צילצול טלפון בדירה אחרת.

כל הקולות האלה, אומר אני, מצטברים בלילה עד למדרגת איום קודר. ופתאום מישורים אדירים, מישורים אפורים וריקים קוראים אליך. במנוחה נוראה קוראים. שרגא. שמע־נא.

כן. כאן. שומע.

שמע־נא.

ושתיקה.

צעקה אבודה שכזו באמצע הלילה או צילצול־טלפון רחוק לאחר חצות. הלא אפשר שהם מביאים שינוי עצום בחיי מישוה. אולי איזו אשה ברחה לה, או השירותים החשאיים גילו דבר־מה. הרגו בוגד. או התגלות אירעה פתאום לאחד השכנים בח־לומו. הן הכל בתל־אביב עומד פתוח לפירושים בלילות־המחנק האלה. הסחובים ההרוחשים.

הנה, מן המרפסת הנגדית באים אלי לילה־לילה קולות אנשים צוחקים. בקלפים משחקים שם כל הלילה, מקלות מלוחים טורפים, גורסים בטנים, בפולנית מתלוצצים. מה, שואל אני, משמח כל־כך את האנשים ההם.

כאילו באמת אפשר עדיין לעשות כך שימוש במלים. בפולנית להתלוצץ. נא.

פעם אחת קמתי ממיטתי בשלש אחר חצות, בחיפזון לבשתי את כל בגדי, הדלקתי לי בשצף־קצף סיגריה, היה בדעתי לצאת אל המרפסת ובגערה להחריד את השכנים האלה מדיבורם. אבל אני לא מצאתי מלים שבהן אפשר להזהיר בחזקה מפני שימוש במלים. וצעקה או צחוק כבר אמרתי שאינם הולמים את הטמפראמנט שלי. ובכן פשטתי את בגדי ואל מתחת לסדין ברוגז גדול חזרתי. אחר־כך מוכרח הייתי לקום שוב, מפני שאַת־בדל־הסיגריה השארתי בוער בקצה המאפרה.

איזו תיפלות.

הייתי רוצה לומר כך: מאחורי שנים־שלושה רחובות מתחיל הים. הים רובץ לו בחושך ומהביל אדים. וכי מוסרים לעצמם שכנים עליונים אלה די־רוחשבוּן על כוונת

הים. מאסה גועשת שכזו מתנשמת ונוהמת מולנו בחוץ באפלה. והממדים הם פרועים, כמעט זדוניים.

הים בפני עצמו, בכמה מקומות הוא מואר מבפנים באור שחור. זהו אור־הלילה, ואני יודע עליו שהוא אור רך עד להפליא. כאשר בא הירח ובקרניו המכסיפות נוגע במוקדי האור הפנימי השחור, מתחילים כל תהומות המים להתקמר ולהתעגל להם לאטם, בערגה, בסבלנות חזקה ודוממת.

הרי זה, אומר אני, תהליך מאוים עד כדי סמרמורת.

בלבי אני מסוגל לראות כמו במוחש את תסיסת מעמקי המים, איושה של זעם פנימי חרישי כלפי שובל־הקצף אשר אותו מצוירת על־פני הגלים תנועת הכוחות המשוט־טים הלךך ושוב בחשיכה.

רציני, רציני עד מוות הוא היחס המתקשר שם במרחקי הים בין מנועי הספינות לבין זעם המים השקטים בלילה.

כמו כן, אין לשכוח את הצוללת ד ק ר. משום בחינה שהיא אין לשכוח. הלא אפשר הדבר שעדיין היא מיטלטלת ומיטלטלת לה עזובה וכבוית־אורות בזרמים התת מימיים, נסחפת מנקודה לנקודה בהשפעת כוחות חזקים אשר כמותם אדם לומד להכיר רק בחלומותיו או בהתפוררותו. המלחים זה־כבר נגררו והובאו אל מחנה־אסירים סודי בקצה מישורי הבאיקונור העצומים מעבר ליערות קאראגאנדה. והצור ללל ד ק ר לנפשה נסחפת במים, ללא אדם, ללא אורות, התנשמות הגאות בחושך מרגיזה ומרגיזה את דפנותיה המתפוררות.

אני יודע: גם גאות הים איננה כוח מנותק כי אם התמסרות המים אל תנועת הירח במסלולו. המסלול הזה, מצדו, נצמת בידי מסלולים אחרים שהם אדירים הרבה יותר ממנו. וכך הקוסמוס כולו מחושיק בסבך של התעגלויות עזות, כוחות הארץ והשמש, הפלאניטות, המטיאורים, הגאלאקסיה, כוחות גועשים ועיוורים מסובבים ומסובבים את אדוות השתיקה עד תהומות המרחבים השחורים.

כל היסודות האלה, אתה יודע, לא קל מתל־אביב להביט בהם. אבל אני בכוחות עצמי את קצותיהם ראיתי שתיים־שלוש פעמים בלילה. מכאן.

מאליו יובן, מאד מאד קשה עלי הקימה מדי־בוקר.

בפירוש, לא היקיצה כי אם הקימה.

היקיצה, מצדה, כלל איננה קשה: תרדמתי רופפת ביותר. החלבן חולף לאורך הרחוב על־גבי אופניו, מאהבה של השכנה הגרושה משפים להתניע את מכוניתו, וכבר ער אני מכל־יכל. כל־כך תרדמתי מהססת. אבל, מצד אחר, גם הערות היא אצלי כה קטועה ואטית. אני פוקח את עיני, שפתי אומרות לי: לקום, לקום—ולקום בפועל־ממש אינני מסוגל. אדרבה, ברגעי היקיצה הללו תוקפות אותי במיטתי מיני הזיות קרועות. חתולה היתה לי כאן לפני שנים רבות, קראסאביצה קראתי לה, ליטופים ליטפתי, היא מצדה בשרוכי־נעלי מאוד אהבה לשחק לה. כל זה היה מזמן. קראסא־ביצה מתה אצלי עוד בימים שגולדה מאירסון היתה ציר שלנו ברוסיה הסובייטית. הנה יש לפעמים שאני מקיץ מן השינה בבוקר ומתחיל לצייר לי בחזקה שהחתולה

הזאת על-פי דרכה במיטתי רובצת. על בטני מונחת. מתוך שנתה מגרגרת ומגרגרת לה בשלנה.

ואז, יש ומתנפלים עלי ייסורים מכוערים.

לי עצמי קשה אחרי-כן להאמין בכך. אבל עובדה היא: התשוקה מתנערת אצלי פתאום. בתוך גופי, במשמע. ומתנערת באכזריות שפוכה, בחוצפה, בייאוש.

אני, שזה שנים כה רבות בנשים מעיקרן חדלתי להסתכל. אני, שאפילו לדבר אל אשה דיבורים פשוטים שוב אינני מסוגל כמעט. הלא כשאני נכנס לרגל ענייני אל המזכירות התרבותית או אל מרכז-הקיבוצים, אפילו הבחורות הכתבניות מתנפלות כרגע על מכונות-הכתיבה.

אין עצה. וכי אפשר להיכנס לוויכוח עם הכוח הזה. הייסורים באים אלי, בבת-אחת אוחזים בי מכל צד, בגסות, מטלטלים את כל גופי, משפילים ומשפילים אותי. הרי לחינם משפילים.

הדמיון פותח ומצרף צירופים. איזה חיטוב-מתניים מופיע ואני כולי נצרב. כתף בלתי-לבושה. אבריט פרטיים אחרים. מיני התעגלויות רכות ומתעתעות. קווים שונים המעירים ערגה. אחר כך, איזה תנועה אטית. ואחר-כך תנועה קודחת. ואחר-כך טרופה ושוצפת.

אבל עדי-מהרה מסתככים דמיונותי במכשול מבייש: מפני הזמן והמרחק שוב אין הציור מסוגל להגיע אל תכליתו. איוו ערבוביה פראית באה ומשבשת את סדר הדברים כפי שתיכף הטבע עצמו. כלומר, פתאום נדמה בחוזה, משרס-מה, שהאקט הגופני בין שני המינים השונים כלל איננו באפשר: כביכול, מבחינה הנדסית לא ייתכן. כביכול, הפיזיולוגייה עצמה סותרת. ואז גואים היסורים כמעט עד למעלה מכפי כוחותי לשאת. והעלבון.

מה-מגוחך כל זה. הלא אני עצמי, לו מן הצד עמדת, ודאי הייתי מתפרץ בצחוק. ועם זאת. מה נואש. וכי במלים לבאר אפשר. עצוב עצוב.

אחרי-כן מתרחשת אצלי לפעמים איוו התעדנות. תשוקת-הגוף, כביכול, בעל-כרח מוותרת על עצמה.

מנוחה עצבנית יורדת עלי.

אני מונח על מיטתי בעיניים פקוחות. חומצה מאכלת אותי מבפנים. המבט מגשש, מטושטש, על-פני התקרה הנמוכה. תצלום ברל כצנלסון על הקיר מנגד. מפת יישובי ארצנו. שני כסאות-הברזל. וכל העתונים הישנים. לרגלי המיטה זורנאל פתוח ומהופך, גבו הצהוב כלפי מעלה. בדלי-סיגריות. נעלי הבית. גווייט-מת שרועה בתנוחה כעוותת לרוחב הרצפה באפולולית. אלה הם המכבסיים שלי. בין רגלי השולחן סל-הניירות מאפיר. ועוד בדלי-סיגריות.

אני עוצם את שתי עיני.

עדיין מבקש במחשבותי קירבת אשה, וכבר יכולה היא להיות כל אשה שבעולם.

מהמעט אני שואל. פחות ממגע־שפתיים. פחות מלטיפה. איזו נגיעה שאין בה אפילו צל של גנאי: יד־אשה שתבוא ותישר לי את צווארון־כותנתי מאחור ובתוך כך, בטעות, נגיעה קלה בערפי. יד־אשה שתבוא ותסלק ברוך מעל סנטרי איזו שערה שנשרה. וכמעט בלי שהאשה עצמה תרגיש במה שעשתה לי. כך, אגב־שיחה, שערה מעל סנטרי. או איזו בחורה שתגש ותצמיד אל דש הוֹאקט שלי תווית של יום־סרט.

מהמעט אני מבקש לעצמי. עלה בדעתי: ממש כמו הזכות האזרחית לנשום אוויר או לחוות דעות, מוכרחה להתקיים גם זכות לכל אזרח לגעת בקצה האצבע. ושאתר יגע בו לעתים. אפילו לאזרחים מתפוררים צריכה הזכות להישמר. הלא דבר נורא ואיום הוא. לחיות כך שנים על שנים בלי לגעת ובלי שיגעו בכך. ולו אף בטעות יגעו. וכי מבקש אני דבר־מה בלתי־מהוגן.

ועם זאת, אני נבזה בעיני עד כדי חירוק־שיניים. כה רבות הן הנשים האפשריות. פקידת הטלפון במזכירות הארצית. שכנתי הגרושה. או אולי ליובה. או אחת מעובדות־הנקיון. מזכירת אמהות־עובדות. אשת החנווני. כפוש־סיד אני בעיני עצמי. כלב־רחוב זקן. אני, שמפני פחד הבזיון אפילו לשבת ליד אשה באוטובוס ציבורי אינני מעז.

לבסוף, כדרכי תמיד, אני מתרומם לי פהאום אל מדרגת ההכללה: איזה מרחקים, אומר אני, איזה מרחקים משתוללים בין איש לאיש. בין איש לאשה. בין יהודי ליהודי. בין חברים קרובים לרעיון, לתנועה, לדרך־חיים. איזה מרחקים, איזה חושך של מרחקים, גאלאקסיות שלמות של מרחקים בין כל איש לכל איש. אימה פנימית נופלת עלי.

כחמש דקות לפני שבע בבוקר יוצאת שכנתי הגרושה מביתה. לפני שעה יצא המאהב ובצאתו השתעל בחזקה. עכשיו היא עצמה לדרכה הולכת ואיזה זמר באנאלי מצפצפת לה בין שפתייה.

היא טורקת את דלתה. ולשמע טריקת הדלת תמיד אני נחלץ וקם ממיטתי ומגשש אל תוך מכנסי. עדיין ידי האחת רוכסת כפתור אחרי כפתור, וכבר נשלחת ידי האחרת אל מתג הראדיו: חדשות השעה שבע.

ד

כלה והולכת תמה והולכת הארפה שניתנה לי כדי שאגע אני במלים בקצות הדברים. הלא גם בעולם החיצון דבר־מה מתפעם עכשיו בהרדה, תופים נמוכים כמו מלווים מרחוק את משפטי הקריין בחדשות שבע. איזה התמחות ארוכה ונואשת, איזה הצטב־רות שנדחסה עד קצה גבול יכולת־הסבל, קרובה עכשיו להתפרץ בשצף־סירוף. כוחות ברית־ורשה נאספים וזורמים בכל הכבישים דרך הגבעות והיערות אל תמרוני־הקיץ הגדולים למרגלות רוכסי הקארפאטים. בברלין נעלמו דוקומנטים חשאיים ועקבות לא נותרו. שמועות עקשניות מנסרות על כוונת הבולשביקים לירות בקרוב אל החלל החיצון איזו ראקיטה ענקית לתכלית בלתי־נודעה.

ואתה, וכי מסוגל אתה גם את הניואנסים לשמוע, לחוש בהתגעשות הפבושה המספיע-
פעת בקרקעית המאורעות האלה. הזמן עצמו, כביכול, מתרוקן והולך ועד תומו קרוב
להגיע.

הנה, הרוח השרכית הבאה לתל-אביב מן ההרים המזרחיים. אפילו היא נתקפת
פתאום היסוס: לרגע היא משתתקת, ושוב פירפוריה מרעידים את ההרדוף היבש
בחצר, וכבר דעכה ואיננה. הלא היה זה הבהוב. עווית אחרונה.

אני מתרכז מאד בפעולת-הגילוח בבוקר פן אשרוט בתער את פני. קמטי-העור
קקשים מאד על הגילוח. בחדר-השירותים נדף תמיד ריח קל של עובש, כל כמה
שאטרח לאורר ולאורר. והמגבת הלחה מחזירה אלי בחזקה את ריח גופי שלי, עד
כדי מיאוס. אפילו הסבון נוטה להתמסמס.

אחר-כך, יחף אל תוך המטבח אני מודשדש לי. עומד וחולט כוס תה. לפני על שולחן-
המטבח, מלבד ערבוביית עתונים ישנים, מפוזרים גם פירווי ביסקוויט. ושיירי תה
הלילה בתוך כוסי המלוכלכת. אבד ואיננו מכסה-הפח של צנצנת הריבה, והנה איזה
זבוב שוטה בחר לאבד עצמו לדעת דווקא בצנצנת המגולה הזאת.

השמש, מצדה, מבעד לחלון המזרחי מצליפה את קרניה בלי רחמים ישר אל תוך
עיני העייפות. שמש, אומר אני, במחילת כבודך, מה יש לך לחפש כאן. כך אני אומר
וגם נוקט פעולה: את תריס המטבח קם ומגיף, כאילו לילה בא ולא בוקר. והתריס
מה? חורק התריס. בכיעור חורק, חורק עד שגבי סמרמר.

לחם-במרגרינה. ריבה. לפן. עגבניה שמפני השרב כבר נתרככה עד כדי גועל. כוס
תה. ואולי עוד כוס תה. את הכלים מסלק או מתעצל לסלק אל תוך הכיור. הברז
מטפטף בפיוזר-הדעת. אני סוגר וסוגר אותו בחזקה עד שאצבעותי כואבות, הוא
בשלו: מטפטף.

אחר-כך, סיגריה. והגפרורים, שואל אני ברוגזה גוברת, הגפרורים היכן.

שמונה בבוקר. כבר תל-אביב רותחת ומהבילה. כביכול בקרוב גם הבניינים עצמם
יתאיידו בשמש. לפני שהקימונו כאן עיר השתרעו גבעות-החול והגיעו עד קו החוף.
המדבר נגע בים. אנחנו, משמע, באנו והרחקנו זה מזה את שני היסודות הזועפים
האלה. את ראשנו, כביכול, תחבנו בין מלתעות הים והמדבר. יש רגעים, בימי-שרב,
שבהם נדמה לי לפתע כי המלתעות שואפות בחזקה להיסגר מחדש. עלינו. העיר כולה
נדמית לי פתאום רופפת במידה אשר לא תיאמן כמעט. אפילו עצי-הבוי שנטענו על
גדות המדרכות, לכאורה אינם מחבררים אל הקרקע. כמדומה, דיקוראציה של קרטון
ולא עיר. כמדומה, כמעט בחזקת שדרות-פוטיומקין בין הים והמדבר. שלג רוסי כבד
אילו בא ונפל על העיר בסערה בחורף, אומר אני, הלא כליל מוחה היה את תל-אביב
מעליפני האדמה. הלזבן בלזבן היה ניתך. ואצלי הלב מתכווץ בחזקה למחשבה הזאת:
כל-כך אנחנו שבירים. כל-כך פריך כל זה.

מתחת לפני הקרקע יחחרו ויבואו פתאום. מן השמיים הבהירים.

הים, מצדו, רובץ לו לרגלי העיר ומאיים דומם.
נשימת המדבר על פנינו.
שנאת השמש.

השרב מעיק עלי. אצלי הזיעה פורצת מכל נקבי העור. את הכותונת הייתי מסיר מעלי לולא הטירחא. איש שמן אני, יסולח לי, והנבי הולך ומשמין עוד. הרי לא נחוץ, כלל וכלל לא נחוץ, לא נחוץ משום בחינה שהיא. הנה, סוף כל סוף משלשלים לי את העתון מבעד לחריץ שבדלת ואני להתכופף מוכרח. אחר־כך אני נגרר לי אל חדרי, מתישב ונרשף בחזקה. מחמיץ את רוב חדשות השעה שמונה מפני שמקלט־הראדיו הנושן כמו בכוונת־ודון מתחמם אצלי באטיות שכוון. דברי החזאי: בהרים ישרור יובש, בשפלה תתגבר לה הלחות. ובכן לא טעיתי הפעם במחשבותי. והתכלית, שואל אני.

וכי באמת אפשרי הדבר שאדם יחיה ויחיה לחינם עד שברגע מקרי יגמור לחיות וימות לו כאילו לא־כלום.

מבחון זוחל נכנס ריח של חריכה: כל העיר נצלית בשמש, או אולי השכנים הפול־נים שוב רוקחים במטבחם תבשיל כבד.

מי זה בא אלי בבוקר? גובה מטעם חברת־החשמל בא ומסתלק לו. המתן בטובך רגע אחד, חבר גובה, עלי להסביר לך דבר־מה, וכי מימך לא שמעת את שמו של זינובייב?

ומה בכותרות העתון. סוריה החליטה להתלונן בחזקה באזני אר־תאנט. בגבעת־אולגה תקרה התמוטטה ושני דיירים נקברו חיים. יהודה גוטהלף חוזר ומוקיע את צביעותה של העתונות הבורגנית.

ממרחקים גדולים אני נזכר באולגה. שם, מאחורי יריעות עגומות, בתחתית היבהוב הדימדומים, אולגה. אולגה בוריסובנה. קצה סימטת טילגא. מראה מר ועמום. שלגים אפרורים בארר־השקיעה הרך. חריצי האופן בשלג. ריח קמת. ריחות סוסים. פניה בתוך מטפחתה. דמעותיה. צחוקה החם והנמוך באמצע דמעותיה. סביב־סביב בכל פינות החצר ערימות גסות של תיבות וארגזים. היערות הלבנים כמו לטיפה במעלה הגבעות הלבנות. טעם הרוח. הקיפאון. ריח קולה נרשק לכל המלים. אצלי הלב מתחבט ומתחבט כאילו היה ציפור חולה ולא לב. אולגה. רגליה אבודות בתוך מגפי־גבר ענקיים. שינייה בעת צחוקה קטנות לבנות וחדות. משתובבים להם הנמשים על לחייה כאילו יש להם חיים של עצמם. עור ידיה. ציפרניה המקולקלות מרוב עבודה גסה. אחיה הגידם אוסיפ שלא רצה לקרוא לי שרגא והיה מגחך וקורא לי: סרגיי מוסיי־ביץ. אולגה ואחיה אצלי בחדר במרתף, אוסיפ מכונס בפינה ופורט איזו מנגינה מילאנכולית והיא בצבעים את הקירות צובעת, מושכת פתאום בשערותי, שפתיה פשוקות ושותקות. אולגה עטופה רדיד ירוק, תפוחי־אדמה בסכין מקלפת, טורחת חינם להבעיר בולי־עץ, צוחקת: פרופאדי, סרייה דרוֹבָה, צ'טובטי פראפאל.

* לאבדון, עצים רטובים, לעזאזל.

מותה.

נדרתי.

התפוררות־הגוף הארוכה הבודדת.

הלא ממש כמו ממשלת סוריה, מבקש הייתי גם אני להתלונן בחזקה. נרגז הנני היום, גם מקופח מבפנים על־פי דרכי. רצפת חדרי שוקעת לאט ובהתמדה רעה כלפי מרכו החדר. בולשביקים סמויים מבקשים להדיחני ממשרתי כדי להשתיק את דברי. סיד־הכתלים מצהיב ומתפורר. שערותי המלבינות, מצדן, נושרות ונושרות להן. מכתב־תלונה חדש אכתוב אל משה דיין, והפעם הזאת באופן אישי אתחב לידיו: בפינת הרחובות אסגור בפניו את הדרך, אמשוך אותו בחזקה לתוך איזו חצר צדדית, אדבר אליו, אזעיק, ארעיש את לבו, חבר דיין, שמע־נא בבקשה, שמע־נא. אגב: כמו להכעיס, כמו בכוונה רעה, אפילו יהודה גוטלהף במאמרו על העתונות הבורגנית פסח היום על שנים־שלושה אספקטים, ואני על־גבי דף תלוש מן הפנקס את החסר ממלא לפי הסדר.

אחת־עשרה. השמיים והארץ בוערים בשמש. תל־אביב מתנשפת חנוקות. למרגלותיה ממתין היס ובינתיים הוא מנצנץ בשנאה כבושה. מיני כיסופים שכאלה באים אצלי ומיד נהרסים מבפנים. יש דבר־מה מסולף מיסודו, אומר אני, דבר־מה מרושע, ביחס שבין הטמפראטורה החיצונית לבין הלחות.

חדשות־הצהריים. בירושלים דיון מדיני בדרג גבוה. אנדריי גרומיקו שוב התפרע והעליב בפומבי את עמ־ישראל. קיבתי מציקה לי, שתי טבליות. על המרפסת נבלת ציפור. חתול שחור גדול מגיח, מרהרח, שולח טלף, נוגע קלות מתוך מיאוס, מתוך מיאוס גם פונה ומסתלק לו לאט אל בין שיחי ההרדוף היבשים בחצר. חתול מתועב שכזה. אצלי מתעוררת הרגשת־איבה כלפיו.

פרופאדי.

באחת־ורבע אני קם ויוצא מן הבית. יש סניף של "תנובה" בהצטלבות־הרחובות, שם מקבל אני ארוחת־צהריים. בדרכי אני מתעכב בחדר־המדרגות. לשווא מפשפש ומפשפש בתיבת־המכתבים שלי. במסעדה, המוני זבובים מתנפלים עלי בשצף־קצף. בשעת האכילה אני עובר בעיני על כותרות "מעריב", ובעזרת גליון "הארץ" אני משיב אוויר על פני ומבריח את הזבובים. ואילו בעת לגימת התה אני הופך את היוצרות, מציץ בין דפי "הארץ" וב"מעריב" מנפנף סביבי. ואיזה עיורון, אומר אני, איזה עיורון עגום שורר בכל. לולי מאד חושש אני מפני הפאתוס, הלא הייתי מוסיף ואומר: עיורון טראגי.

אחרי הסעודה אני מחפש ומוצא את דרכי חזרה הביתה. מקלחת קרה. כתמיד, ריח גופי חוזר אלי, נתעב, מן המגבת. והרי בי בימי־נעורי התלהבות ענקית נגעה, מאד נגעה, לרגעים הייתי נשרף כולי בשמחה פראית, הריבולוציה כולה בכיכול בתוך החזה יקדה ויקדה לה.

כמה רחוק.

ברבע לפני ארבע סנדר יבוא מן הועדה-הפועל כדי להסיע אותי לקיבוץ תל-יוסף. הנה הוא מצפצף לי מתחת לחלוני. מדוע-זה, חבר נהג, מצפצף ומצפצף אתה? וכי באמת אתה סבור שאני מסוגל לדלג לי כמו צבי על-פני המדרגות? ואחר-כך, שעות של נסיעה באש השמש, בריח אדי-הבנזין, בתוך קאפינה לזהטת, לאורך שדות אפורים או צהובים שהקיץ חורף אותם בחימה שפוכה. וכי כך ראוי היה שאשתמש בארפה. הלא ארפה אחרונה נתנו לי. הערב אעמוד לפני ותיקי תל-יוסף. בשני אגרופי הזקנים על לבותיהם ארביץ בחזקה. הן מחויבים הם להבין ולהיבהל. ובעוד-כועד. קאטאסטרופה מתרגשת לבוא על כולנו. אני לא שכחתי. לא, אני במסלולי מתנועע, על-פי הסדר, על-פי הריתמוס, ואם כוחותי שלי מתפוררים-ההולכים הנה, לפחות, גלגלי הסנדר הם חזקים עד מאד. בלטיפה קצובה, בתוקף, הם מחליקים להם על-פני האספאלט המתרפך. וגם הארץ במסלולה צוהרת. והשמש. הערפילית כולה סוחפת או נסחפת. הלא החוקים האלה אינם מתעייפים לעולם. אמנם הבולשביקים, מצדם, יושבים וזוממים להפוך על פיה את הזרימה הנצחית הזאת וכוחם בשום-פנים אינו מבוטל. אני את הבולשביקים על-בוריים יודע, ולא ארפה מהם. אני את שיני ההרוסות בזנבם אנעץ בכל כוחי. קוראים לי.

ה

ודאי אתה מכיר את טעם הצער הזה, לבוא זר ועייף אל קיבוץ ותיק לפנת-ערב; ריח הדשאים הקצורים, שלוות ממטרות מסתובבות בניגון חרישי, קולות המים בתוך המקלחות הקטנות, אנשים בגופיות יושבים להם במנוחה בכיסאות-מרגוע בחוף וקוראים בעתון "דבר", סיעת ילדים במרוצה עוקפת אותך וצוחקת, ליטוף רוחות-הערב, בדידותך.

תרבותניק רזה, לא-צעיר, יקבל את פניך ברצינות זהירה. במיץ קר יכבד. יציע לך להתקלח כדי לשטוף את אבקי-הדרכים מעל גופך. אחרי-כך יתחב לידך את עלון הקיבוץ, ואשתו תגיש קפה עם עוגה. אהה, מנוסה בנדודים ככל שתהיה, תמיד במבוכה תנהג. תחשוש מאד פן טירחה אתה גורם. תרבה לגמגם בלי צורך דברי-התנצלות רפים. שוב ושוב תמלמל: תודה, באמת אין לי שום צורך, תודה, תודה. אשתו או ילדיו של התרבותניק מסוגלים סתאום לפתוח ולשאול אותך על אשתך וילדיך.

אתה תכחיש. תצטדק בפניהם כאילו האשימו אותך במעשה מכוער. ובתוך דברייך תחייך חיוך מת.

כמו כן, איזה שכן יפנס אל החדר. מישוהו המפיר מישוהו בלשכת-התרבות. יתישב לו ויצטרף אל השיחה הזוחלת כדי לתהות על טיבך. שמך. כמובן. מופר לו. אבל אין

הוא זוכר מניין. אתה, מצדך, תכבד את כל הנוכחים בסיגריה עירונית. הם יפתחו וידברו פוליטיקה פנימית, וחיש-מהר יגיעו אל שאלות העולם. יגישו תה. אתה תצמצם בהבעת השקפות גשוטות: בשום-פנים לא תרמוז להם רמז לפני בוא המועד. משמע, את שליוחותך תנצור בקנאות.

נוסף על כך, הערב תיערך בתל-יוסף איזו תחרות ספורטיבית. זאת יודיעו לך מראש כדי שלא תתאכזב למראה היעדרם של בני-הנוער מהרצאתך: הרי בני-הנוער בחזקה להוטים אחרי כדור של סל, היסודות האנטישמיים במדינה הסובייטית אינם טורדים את שנתם בלילות.

אינני מתמרמר עליהם: וכי אני, כביכול, באוני הנוער המקומי באתי לדבר? לא, אני אך-ורק את בני דורי-שלי מבקש לטלטל טלטלה. הנוער החדש, יודע אני, זורם על-פי ריתמוס אחר. רץ ומרקד הנוער החדש, במשחקים משחק, הלא אנחנו בכל מאודנו ביקשנו להצמיח לנו בארץ ישראל דור פשוט וחזק. כביכול, איזו עקמומיות-שבנפש התאווינו לישר אחת-ולתמיד. ובכן, שואל אני, מה זכות יש לנו להירטע פתאום לאחורינו למראה מוזיק יהודי.

לאחר ארוחת-הערב יניחו אותך לנפשך. על מרפסת קטנה יניחו אותך, בין עציצי-הנוי, בכיסא-מרגוע. ודאי צריך אתה לנוח ולהתכוון להרצאתך. נא. וגם הם לענייניהם צריכים.

וכך, ריק ממחשבות, עייף, אתה תשב לך ותביט דומם אל מראה דעיכת היום. תבערה אילמת פוצעת בחזקה את האופק המערבי. רחש הרוח מתקשר בצמרות המאפילות. איזה חרוז רוסי עיקש מאת לרמונטוב, ואולי איזה שורה מאיאקובסקית בודדת, יחזיקו בך ולא ירפו. כביכול, שיניים יש למלים והן נתקעות בבשרך.

מתבוללים והולכים מיטשטשים והולכים כל הקווים המפרידים בעולם החיצון. איזו גושיות אפלה, מתנשמת, תתרחש סביבך לאט. הצללים מתהפכים בכבדות מצד אל צד, אין שלום ביניהם ואין פשרה בינם לבין כל העצמים המוצקים.

קולות קלים במרחקים באיב והולכים, כאילו באצבעות עדינות עד-להפליא מגששים הקולות האלה על-פני חלקת הדומיה. ונזהרים הם, מרוב אהבה נזהרים, שלא להכאיב את הדומיה.

אחר-כך יתחילו האורות להפציע בזה אחר זה בריבועי החלונות הקטנים. וילון יוסט. אשה תצחק רגע. מנוע יפתח בריטון נמוך. זהו מקום זר.

ופתאום, בבת-אחת, כמו דקירה פנימית, געיית-פרות מגיעה עמומה מלב החושך והיא פותחת אצלך איזה סכר מתפורר בקרקעית-הנפש. בן-רגע גואים הייסורים על גדותיהם. הנפש תתחיל אז להתפתל בחזקה. להתפתל רדופת געגועים וצער, להתפתל כאילו היא גוף.

כבדה ועירות תרבוץ עליך מועקת הדשאים המחשיכים. לשווא תעצום בכוח את שתי עיניך: הלא מתחת לשמורות המוגפות יוסיפו הדשאים להחשיך ולהחשיך עוד.

כביכול, לא כאן ולא בקיץ אלא במקומות רחוקים מכאן. הלילה השרבי היורד סביבך הולך ונהפך לבדך לשלגים שחורים. רך ומאיים נופל ונופל עליך שלג שחור: מחכים לך. שרגא. שמענא. בוא. עכשיו עכשיו. לאן. באיזה כוח.

בקצה המישורים מעבר ליערות אפלים מאחורי הטאיגה משתרעות ערבות הטונדרה עד גבול חומת הקרחונים.

מחכים לך. עכשיו. בוא. זמנך מתמעט. קום ולך. שרגא. בוא. נא, במחילה, וכי אני כביכול מסוגל ללכת?

גם אין בסחון בלבי: אולי רמאות? אינני זו. ברמאות ענקית טובבו אותי פעם אחת, את כל נעורי חמסו ממני, פעם שניה לא אתמסר. אינני זו.

וכי אני, כביכול, מסוגל ללכת?

טבליית של תרופה אני מסוגל לבלוע. להדליק סיגריה. לאטום את אזני. להתכוון בשתיקה.

בתשע־ורבע באים ומובילים אותי לחדר־האוכל. אני מונה במבטי: אחד־עשר ותיקים מנומנמים, שפתיהם שקועות פנימה. שש קשישות. התרבותניק. מאפרות פזורות על־פני שולחנות־האכילה אשר לא־מכבר נרחצו במים ובתמיסת־חיטוי. מפוזים ומפוזים להם צינורות־הסריגה בידי החברות הקשישות. ומתוך מסגרת תמונתו מביט בי, קפוץ־שפתיים, יוסף טרומפלדור בתפארת מדיו מימי המלחמה הרוסית־יפאנית.

מציגים אותי. בברכה חמה מקדמים. האור באולם נראה לי צהוב, כביכול מעוך. אני קם ועומד. ברברגע איזה צינור־סריגה נופל בצילצול ארצה. משמע, הגיעה שעתך. דבר אל בני ישראל וישמעו.

אני פותח במלים מתאפקות. תחילה, מפריד בקצרה בין אנטישמיות רשמית לבין אנטישמיות עממית ברוסיה.

הביורוקרטיה, אומר אני, מנהלת מלמעלה מסע של שנאת־יהודים על־פי תכנית צוננת ומחושבת. ממש כדרך שמנהלים שם, נאמר, איזה קומבינאט תעשייתי ענקי. המסע המגואל הזה, מבקודת־מבטו של השלטון האדום, הוא בגדר הכרח אבסולוטי: ברגע שבו תחדל לפעפע קונטר־ריבולוציה, אמיתית או מדומה, ברברגע גם הריבו־לוציה תיפח את נשמתה. הרי זה אל־ף־בית של דיאלקטיקה. היהודים נבחרו, איפוא, כדי ליצג בפני העם הפשוט פוחלץ מנופח של קונטר־ריבולוציה מזויפת. עד כאן—הצד העיוני. ומכאן והלאה מוציאים את הרעיון הזה לפועל: בזדון מאַמנים אפאראט מקצועי מיוחד לדבר זה, מיסודים איזו שלוחה סודית של הסובאינפורמביו־ר או של המכון לריאינדוקטרינאציה תיאורטית, תה חריף יושבים ושותים כל הלילה, ומפבר־קים בלי הרף פעולות חתרניות מדומות מצד אלמנטים יהודיים מכורים שלא היו ולא נבראו. הלא את הטכניקה הזאת מי עוד כמוני מכיר, באופן אישי מכיר, מבפנים. עוד מאז שנת התשע־עשרה. ובכל האינסטיטוטים האלה יושבות להן הבחורות־

הכתבניות על גבי עכוזים רחבים ובמכוונת־הכתיבה שלהן מכפילות ומכפילות את הטינופות: מיני עלילות על אודות ספקולאנטים עבריים, רשתות־קונטרבאנדה שהיהודים הערמומיים טווים כביכול בחשאי, תעמולה נגד־מהפכנית לוחשת, מזימות אפלות של הג'ינט העולמי או הציונות הבינלאומית, קשר מסובך הולך ונחרש בחזקה מאחורי כל פרוכת בכל בית־כנסת נידח. מין תבשיל שכוה, חברים, הם יושבים ורוקחים שם ועל־ידי העתונות מגישים בוקר־בוקר אל שולחנם של המוני העמלים. והכל—אך־ורק כדי להפיל אימה על העם הפשוט.

ועכשיו, חברים, ברשותכם, הנני מפליג לי לרגע הרחק מן הנושא על־מנת לשוב אליו מייד בתנופה חדשה. אני, רבותי, מבקש עכשיו להגיד דבר־מה על־אודות המלומד היווני ארכימדס. החכם הקדמוני הזה נהג לומר תמיד בחזקה: הבו לי בבקשה איזו נקודת־משענת, ואני מצדי את העולם כולו בדחיפה קלה אגלגל ממקום אחד למקום אחר. ובכן, כמדומני עדיין איזו מחלוקת יש בין המומחים־לדבר, אם הפריז ארכימדס זה על המידה ואם לא הפריז. מכל־מקום, חברים, אין מחלוקת על כך שבכל הדורות שימשה שנאת־היהודים בתפקיד נקודת־משענת לעריצים אשר השד עצמו, כביכול, דחף אותם לקום ולגלגל באצבע את כדור־הארץ ממקום אחד למקום אחר.

הלא זהו כל העוקץ, כל הגרעין הפנימי שבענין: הבולשביקים, אומר אני, בחרו בשנאת־היהודים כנקודת־משענת לצורך פרישת שלטונות אדומים על־פני העולם כולו, ואם יעלה חלילה הדבר הזה בידיהם לא יגידו די כי אם ישלחו ידיהם אל חוקי הקוסמוס ויתאמצו בחזקה להטות פרא את הזרימה הנצחית מיסודה.

והיוצא מכך? עמישראל, אומר אני, צריך לקום ולכונן סוף־סוף איזו ממשלת־צ'עולמית, כביכול קונספירציה נוראה ואפלה מעין זו שמיחסים לנו גדולי שונאינו. גם כוח יתוסף לנו, גם אימה פרועה תפול על שונאינו. והלא אנחנו על נפשנו מחויבים לעמוד בחזקה.

אבל, ברשותכם, לא ארחיב בזה הפעם: אני בדרכי הולך, אצלי השיבות עצומה יש לשיטה ולסדר הטוב, אני אל שנאת־היהודים חוזר כרגע, והפעם—באספקט אחר.

הלא אתם ודאי יודעים את האנטישמיות מן הטיפוס הישן. האנטישמיות החמה, זו הנפוצה כל־כך בקרב המוני העם הרוסי. אנטישמיות ססגונית על־פי דרכה, אומר אני, ובמובן ידוע—גם נוגעת עד הלב.

תנו דעתכם, חברים: רוסייה שכוו, ארץ־אדירים, מישורים אצלם משתרעים ומשתרעים עד אין קץ ומאחורי המישורים האלה עוד מישורים, הרים, יערות, ערבה. נהרות עצומים, מדבריות השלג הנצחי. הלא מטבע־הדברים הוא שלעומת מרחבים שכאלה יבוא הצער העולמי ויכרסם בחזקה בנפשו של האדם הרוסי. אימת־הממדים עשויה להטריף את הדעת.

הנפש הפראבוסלאבית מזה דורות על דורות היא למודת־טילטולים, קרועה בין ההכ־נעה והפראות. בקרב האיכרים הנבערים נפוצה מידת האכזריות בחזקה אשר לא־

תאומן, ובייחוד כאשר הקור טורף את בשרם כמו בשיניים ממש. איכר רוסי מסוגל לקום יום בהיר אחד ולשחוט בסכין את אמריילדתו, לשחוט עד מוות. למאן לו לוואסיל להרוג את אמו שלו? ובכן, נניח—מפני שאביו הזקן של ואסיל השתוקק עד כדי טירוף לשאת לאשה איוו בת־איכרים צעירה, ואילו הזקנה מצדה היתה ממאנת למות. צר היה לו לוואסיל. צר עד כדי בכי, על אביו הזקן שאינו יכול לשאת את הנערה ומיום ליום מאבד את עצמו בניין. ובכן קם ואסיל ושחט את הזקנה כדי לפנות את הדרך. והיוצא מכך, חברים?—מרוב רחמים שחט ואסיל. לא יכול היה לעצור ברחמיו. לבו נשבר בקרבו מכובד הצער והרחמים. אבל מקץ חודש־ימים, ליד כנסיית־הכפר, באמצע חגיגת נישואי אביו עם הבחורה הכפרית, יעמד ואסיל זה וישתה לשכרה כפרא־אדם ואת הבקבוק הריק ינפץ פתאום במוידיו על ראש האב, את הכלה הצעירה יטבע ואסיל בנהר, מפני שכרגע נכמרו אצלו הרחמים על אמו המסכנה.

ולבסוף, חברים, לבסוף יפרוץ ואסיל זה בבכי, בדמעות רותחות יבכה. עשרים יום ועשרים לילה לא יחדל ואסיל לבכות בחזקה. את נשמתו שלו, משמע, בציפורניים יקרע לגזרים מרוב בכי.

הלא אין עוד ארץ אחת בעולם, חברים, שבה הדמעות זולגות וזולגות בשפע שכזה. כולם בוכים ברוסיה. בוכה אניושיקה מפני שוואניה לא התאהב בה, ושוב בוכה אניושיקה מפני שלמחרת בבוקר חזר בו ואניה והתאהב בה פתאום. בוכים המשוררים האגורנרמים. בוכה לילה־לילה מעמד העמלים. הסטודנטים. הקוסמונאוטים מרוב בדידות בוכים בין הכוכבים. אפילו המשטרה החשאית בוכה בסתר. בעינויים איומים מענים את החשוד, עד מוות מענים, ואחר־כך מה?—בוכים, חברים. בדמעות בוכים.

הנה, לדוגמה, אותי עצמי בשנת העשרים־ושלש במעצר הושיבו במזרח סמולנסק, מפני שבכתב בעתונים שיהודי־גרמני אחד בשם מונגרס ייסד בוינה איזה פלג מנשביקי. אתה, חבר אונגר, אומר אלי החוקר, הלא תודה בכך שאתה הוא אחיו של המנוול. אני, חבר־חוקר, אומר אני, בן יחיד הייתי להורי המסכנים. נוסף לכך, שמי אונגר ולא מונגרס. נוסף לכך, בשנת התשע־עשרה רשימה חריפה שלי בגנות המנשביקים נדפסה ב"הכוכב האדום". החוקר בשלו: אתה, חבר אונגר, לא־אמת אתה אומר, וגם ישר אל תוך העיניים לא מעז להסתכל, אנתנו, חבר אונגר, לחקירה מיוחדת מוכרחים לשלוח אותך אם עדיין אתה ממאן לשתף פעולה.

בקצרה—הוא בשלו ואני בשלי, עד שהוא מתרתח. כוס תה לזהט עומדת אצלו על השולחן, ומרוב אכזבה או כעס הוא לוקח ומתיו לי בפרצופי. ואז, חברים, עיני שלי מתמלאות דמעות. ופתאום, במפירש, דמעות שכאלו מופיעות גם בתוך עיני החוקר. זא, ובכן, שנינו יחד בוכים לנו רגע כשני אחים מבטן ומלידה, ואחר־כך מתחדשת לה החקירה. כאילו לא־כלום. הוא בשלו ואני בשלי.

עד כדי כך.

וכי מצייירים אתם בנפשכם, חברים, את עצמת המילאנכוליה הזאת. הוא שאמרתי:

בוכים בני־אדם רוסיים בכל מקום ומקום. אפילו הבאנדיטים בקאטורגה בוכים מרוב פראות וצער.

עם גדול ונפלא.

פראות וצער, אומר אני, בכל מרחבי רוסיה. ואצלם הלא כבר שנים על גבי שנים רעב, מגיפות, כפור, מכסות־עבודה, זוהמה, שיכרות, כינים, בלויי־סחבות... ובכל מקום אותה תערובת מטורפת של אכזריות שפוכה עם רחמים פרועים שכאלה. הדבר הזה מוכרח, מוכרח ממש, להתפרץ אצלם בחזקה. כמו מי הנהרות הגראים בימי הפשרת־השלגים. ובכל רחבי ארץ רוסיה. מקארפאטורוס דרך אוראל ועד סיביריה. ביערות־העוד. בטאיגה. בטונדרה. במלחמת־קרים. בגווארדיה האדומה. בין פרשי בודיוני בשטף־ההרתם. בכפרים הנידחים. בכל מקום קרועה הנפש בין הפראות ההכנעה.

ומכאן, רבותי, בחזרה אל העיקר: אל שנאת היהודים. ציירי־נא בנפשכם: עובר לו דמיטרי בסימטה ליד בית־הכנסת, לפי־תומו עובר לפנות־ערב, מדובלל, מצפצף איזה לחן שמת, משמע—בלי שום מחשבה רעה מראש. והנה הוא מציץ אל תוך בית־הכנסת ורואה מבעד לחלון איזה דמויות־אדם קטנות מתנועעות להן בחזקה לפניו ולאחור. אוניו שומעות מבפנים מעין יבבה נמוכה וממושכת. הוא נעצר. חדל לצפצף. מיטיה, חברים, נכמר כולו: נפשות נמוכות שכאלה, מרגיש מיטיה בלבו, בהחלט אסור להרשות להן להתיפח ולהתיפח סתם־כך, בלי שום סיבה צודקת, כאילו קיר־הדמעות בפאלסטינה כאן ולא אוליצה גוגולה במוסקבה. נוסף על כך, הרי גם בחלבה ובדמה של אמא־רוסיה הללו מספסרים ומספסרים להם.

והלא מיטיה זה בפני עצמו איננו מסוגל להשתיק את השד הפנימי היושב ומתיפח בתוך נפשו־שלו.

ובכן, חברים, יתכופף דמיטרי פתאום, יחפון איזו אבן מתוך האפלולית, ינסה אותה בזעף בין אצבעותיו, במילמולים ימלמל, יביט כה וכה—הך בחזקה אל תוך זוגית־החלון פנימה. נא. אחר־כך ישא רגלים ולכו יעלה על גדותיו מרוב חדה וצער. ממש כך.

אצלי, רבותי, תיאוריה עקשנית שכזו מתקיימת מכבר: רודפים את היהודי ברוסיה, ברישעות רודפים, בחימה שפוכה רודפים, אבל לא בלי רחמים. אדרבה: משפילים וחסים. מדכאים וחסים. משרשו לעקור את כל עם ישראל מבקשים הם. אבל מיד אחר־כך יפרוץ הלב בבכיה גדולה.

וכי מפני מה, שואל אני, עמדו וסללו כביש כפול על פני באבי־יאר? מפני מה שחטו את המשוררים היהודיים? מפני־מה מתאמצים ומתאמצים כל השנים למחוק אותנו בשצף־קצף? מפני הפחד, אומר אני. מפני שפחדים הם פן יגאה אצלם פתאום איזה סנטימנט עממי חם ועיור וישטוף הכל בדרכו. גם את היבסקציה, גם את הוועד המרכזי, גם את המיתוזה הדיאלקטית. בקצרה, הריבולוציה כביכול תלויה שם על

חוסר־השערה: היהודים בנו אותה והיהודים מסוגלים להחריב.
 עם גדול ואומלל שכזה. אותנו ידרסו בטלפיים ממש, אך־זרק כדי לקום למחרת בבוקר
 ולטבול באוקיגנוס של חרטה יגון ורחמים. הלא יש להם איזה געגועים, איזה געגועים
 טורפים אותם מבפנים עד שאצלם העיניים נשטפות דם.
 כל זה, חברים, הפוליטיקה שלנו מאוד מאוד רחוקה מלהבין.
 עד כדי ייאוש רחוקה מלהבין.
 אפילו החבר משה דיין, שהוא מצדו צעיר חכם רחוק ואיננו נטול ערמה. עדיין הוא
 מדבר על־אודות רוסיה במושגים של גיאור־סטראטגיה.
 הנה, לפחות את לבו של משה דיין עלינו לפקוח מיד ובחזקה. הסכנה מצטברת.
 הזמן, רבותי, הזמן עובר ועובר ועובר.

הלא יסוד עגום ואפל כמוס בכל זה, המרחבים הרוסיים, המעמקים היהודיים, מערבולת
 הכיסופים והשנאה, אני מצדי איזו פואימה מוזרה קראתי לפני שנים רבות: סימבול
 ליסט רוסי, משורר, ויאצ'סלאב איוואנוב, כתב כמדומני מין פואימה קדחתנית שכזו
 על אודות דובי־הקרח הלבנים אשר נפשם יוצאת אל התמרים במדבר, אל החולות
 הנודדים הבורים בשמש. לבסוף, מרוב יגון וגעגועים, מתמלאים הדובים האלה
 מילאנכוליה פראית עד שהריר נוזל מתוך לועותיהם. נא. מלבד זאת, חברים, הלא
 אני כבר דיברתי ודיברתי הרבה מאד. אנחנו מחויבים להתכונן לרע מכל רע. מול
 איתני־הטבע הקמאיים, אומר אני, אין יוצאים בדיפלומאציה. בפראות צריך לצאת.
 בערמה. בזעם. לנשוך ולנשוך בחימה מיואשת, בשגעון לנשוך, גם בכלי־נשק חשאיים.
 ביסודות אלקטריים וכימיים להשתמש בחזקה כנגד רוצח־ינו. ובעוד־מועד. אני,
 ברשותכם, סיימתי. ובפירוש הנני מזמין את הקהל לפתוח ולהציג שאלות.

1

את הדלת פתח לפני אדון בעל ביטוי־פנים לועזי, אדון בחליפה ובעניבה. הוא הצטמצם
 לו, נלחץ אל קיר המסדרון כדי שאוכל אני לעבור על פניו ולהיכנס ראשון אל החדר.
 בתוך החדר, על הספה, מוקפת כרים וכריות סביב־סביב, רבצה לה ליובה שלי. ליובה
 הושיטה אלי את ראשי־אצבעותיה בלי לזוז ממקומה. היא אמרה בשקט:
 "אתה שרגא. ברחוב כבר לא הייתי מכירה אותך. הרבה שנים, שרגא, אני לא ראיתי
 אותך. תשב, שרגא. הוגו יילך עכשיו למטבח ויכין שלש פעמים תה."
 האדון הלוועזי, מצדו, פתח והציג בחיפזון ארבע שאלות קצרות:
 "חלב? לימון? סוכר? סאכארין?"

ליובה אמרה:

"בבקשה ממך, הוגו, אל תדבר כלי־כך הרבה. במקום לדבר, אולי תנסה עכשיו להקשיב
 לי היטב־היטב: שרגא סוכר ולימון. אני כרגיל. אתה בעצמך בלי אף פירור אחד
 של סוכר, הוגו, ועכשיו, תלך כבר. למה אתה עומד מולנו ולוטש עיניים כמו עגל.
 רגע אחד. חכה רגע. מה אתה רץ. קודם־כל, תפירו שניכם בבקשה: שרגא, זהו הוגו.

בעלי החדש. אתה רואה. פרופיסור-גראפולוג מבוקארשט. הוגו, זהו חבר שרגא אונגר. מראשי התנועה, וגם איש-רוח. ועכשיו, אולי סוף-סוף את הדלת. אחד משניכם יואיל בבקשה לסגור את הדלת. כן, תשב, שרגא. תשב. תפסיק להתרוצץ כך בחדר. תשב. ואל תביט בי בעיניים כאלו, הרי פה באוויר התל-אביבי הזה שום אשה איננה יכולה שלא להתכער. מה יש. גם אתה לא נעשית יפהפה במשך השנים. או אל תדבר על אחרים. הלא אני ביקשתי ממך, שרגא, תפסיק לעמוד. תשב סוף כל סוף".

אני התישבת לי ואת החדר בדקתי בינתיים בעיני: החדר היה מלא אגרטלים והאגר-טלים, מצדם. היו מ'אים פרחים. גם על הקירות יכולתי לראות תמונות של פרחים בתוך אגרטלים.

משמע, ליובה בשלה. לא נשתנתה ליובה.

הרי טוב שלא נשתנתה, מאוד מאד מרוצה אני מכך שלא נשתנתה, רוב השינויים האפשריים הם שינויים לרעה ולא לטובה.

בינתיים חזר האדון הלועזי אל החדר והביא תה. הוא גם הציע בהתלהבות ביסקווי-טים. איזה נימוסים מבוהלים גדפו ממנו בחזקה. בין פיו לבין אפו התגלה כביכול שפמפם צהבהב שכוה, דליל, שפמפם ירירי. האדון הזה, לא אכחיש, מלכתחילה נמאס עלי. נמאס מיסודו. נמאס מכל-וכול.

ליובה אמרה:

"הוגו מתנצל והולך עכשיו להשקות את העציצים במרפסת. כדי שאני אוכל לדבר עם שרגא באופן דיסקרטי. אני את שרגא כבר לא ראיתי הרבה מאד שנים. הוגו, המאוורר בבקשה. לא, לא לכבות. וכי אני אמרתי לך לכבות? אני אמרתי להיזן. אבל למה-זה אחורנית, הוגו, למה אחורנית כשאני מבקשת ממך להיזן הצדה".

הוגו היזן את המאוורר הצדה. אחר-כך התנצל ויצא. אני ראיתי פתאום שהאדון הקטן הזה, מלבד חליפה ועניבה, היה נעול לו געלי-בית. ואני, מצדי, בזכות געלי-בית האלה שינתי פתאום קצת את משפטי הראשון על הוגו: חליפה חומה, עניבה מנוקדת, געלי-בית. איזה צירוף עצוב.

ליובה אמרה:

"וזהו בעלי, שרגא. הנה, אתה רואה: שוב פעם בעל. הלא אתה זוכר איך בכל פעם הבטחתי לעצמי מחדש די חתונות, ליובה, די גירושים, מספיק לך. אבל אם נדמה לך. שרגא, שאני די חזקה כדי לחיות לבדי, הנה קשה לי מאד להבין מניין לך הבטחון הזה. אתה, שרגא, אתה לא אלוהים. לא הכל אתה מבין. אל תרשה לעצמך להתנשא כך ולשפוט אותי. קודם-כל אולי תסתכל בבקשה איך אתה בעצמך נראה. אתה, הרבה יותר טוב שלא תדבר על אחרים. אין דבר, שרגא, תעשן, תעשן עוד, תעשן לך כמה שאתה לוצה, ממילא כל האוויר כבר לגמרי מזהם מסביב. בכל מקום. מורעל".

הנה, שוב אני יושב ומדבר עם ליובה לאחר השנים האלו. ואצלי, לא אכחיש, סנטימנט פנימי מתחיל להתגעש בחזקה. כשלעצמי, מאד רגיל אני להיות בבדידות.

ופתאום שוב מדברת אלי אשה, ממש אלי מדברת, ולכבודי כביכול את בעלה שלה מן החדר שולחת. וכי מסוגל אני, לכאורה, לעצור בעד התרגשותי? הרי זוהי ליובה: גבוהה ואפורת, מחודדת קצת, לשערותיה האפורות יש איזה ברק אפרפר עמום, בתוך עיניה עכשיו כתמיד מבט ללא מנוחה, והיא מאופרת רק מעט. נוסף לכך, מראה אצבעותיה הנחות לה על ברפיה. ושוב צליל-קולה לאחר כל השנים האלה. ליובה.

אני אספתי מלים ואמרתי לה כך:

ליובה קראסאכיצה, הרי הזמנים כלל לא נגעו בכך לרעה. גם עכשיו, ליובה, עדיין היננית כלי-כך. את הלב עצמו מרעידה בחזקה. והנה, אומר אני, מאד נחמודת. מאד מאד.

ליובה הרימה את עיניה והסתכלה בי פתאום כאילו רק בזה הרגע נכנסתי. היא אמרה: "אתה, שרגא, שוב בחנרפה מחניף. קומפלימנטים אצלך מתגלגלים חינם. הרי אני אשה זקנה, שרגא, ואתה גס-כן בסך-הכל אתה בן-אדם זקן. התל-אביב הזאת הולכת ומשמידה לאט-לאט את שנינו. את כל התושבים. בכלל. אתה מתפלא? אל תתפלא. להיפך. תרשה לי בבקשה לשאול אותך, שרגא, מה אנחנו סוף-סוף אוכלים כאן כל היום? פירות מורעלים. ירקות מורעלים. ומה שותים, שרגא? כשאתה פותח ברוז, מה נשפך מתוך הברז? תגיד, בבקשה. מה זה יש אתך. אתה בבקשה תענה לי כשאני שואלת אותך. תגיד".

"מים קרים", אמרתי.

"זה", אמרה ליובה ועיניה הבריקו פתאום בחזקה, "זה מה שאתה חושב. אין כבר שום מים בתל-אביב, שתדע לך. גמרנו. הכל תמיסה. הכל כימיקלים. כדי להרוג את המיקרובים הם שופכים לתוך המעיינות מאות קובים, שרגא. מאות קובים של תמיסה. חכה רגע. אני לא גמרתי. והאוויר, שרגא. הלא אתה קצת שייך לשלטונות. הלא אתה שם בן-אדם חשוב, מתרגם בשבילם, נואם אצלם, תגיד לי בבקשה מה אתם עשיתם לאוויר. למים. לטבע, באופן כללי. מדוע לקחתם והשמדתם הכל מסביב".

"ליובה", ניסיתי, "ליובה, לא ביושר גמור את מדברת עכשיו. וכי אוויר לנשימה חסר לך. הרי אנחנו יושבים לנו יחד. משוחחים בכה ובכה, ובינתיים נושמים לנו יחד מלוא הריאה אוויר ארץ-ישראל. ובכן איוו התרגזות, שואל אני, קפצה עליך פתאום".

"קרבוני-דיאוקסיד", התיזה ליובה בלחישת צורבת, "הכל קארבוני-דיאוקסיד. גזים מלוכלכים. חומצות. זוהמה. גזולין. מאזוט שרוף. יום ולילה שורפים עשן בתל-אביב. תסתכל, שרגא. תסתכל ותראה בעצמך איך גוססים העצים בכל הגנים. בכל השדרות, בכל העיר, אלפי עצים הולכים למות. אזדרכת. פיקוס. ברוש. שקמה. אילו רק יכלו העצים לזעוק, שרגא, היתה כל העיר מזדעזעת יום ולילה. אבל העצים אינם כמונו. העצים גוססים בשקט. אף לחש אינם משמיעים לנו. רק עומדים להם בדומיה רמביטים ומביטים בנו. בכל הגינות, בכל השדרות, בכל החורשות, בפירות, אלפי עצים גוססים בשתיקה. ומסביב טונות של פיח שחור. אדים כימיים. אל תוך האוכל שלנו.

אל תוך המים שלנו. אל תוך הריאות ומחזור־הדם שלנו. גם על התינוקות לא חסים. מרעילים הכל ברעל.

תביט בבקשה על הפסנתר. שרגא: אפילו המנענעים השחירו. אתה עכשיו תבקש שליחה לרגע ותצא אל המרפסת: תגיד להגו שאני שלחתי אותך כדי שהוא יראה לך איך הצמחים העדינים ביותר הולכים ומצהיבים בתוך העציצים. ריח של מוות מסביב, ריח של אסון מסביב אני אומרת לך, שרגא. מאד יפה עשית שטרחת לבוא. במשך הרבה מאד שנים אתה ואני היינו מופיעים יחד בלילות־השבת בכל מיני יישובים ופתאום באו שנים על גבי שנים שבהן כלל לא ראינו זה את זה. אתה שכחת אותי, שרגא. שכחת, ופתאום נזכרת לבוא. אחר־כך תשכח שוב. אינני מתמרמרת, שרגא, הלא גם אני כמעט לגמרי שכחתי אותך ועכשיו בבת־אחת נזכרתי. ואיזה עצב, שרגא, איזה עצב בכל מקום ובכל דבר. אתה, שרגא, נוסף לפל אתה גם מאוד לא־בריא. ואתה מעשן ומעשן”.

שוב הרפיע האדון הלועזי. הפעם הגיש מרקחת מתוקה בצבע צהוב. בתוך כך, איזו קידה קטנה החווה. ביקש וגם קיבל רשות לשבת. הוא אף גיצל שתיקה רגעית כדי לבטא רעיון מטושטש בגנות הממשלה. ליובה, כך למדתי, זה אחת־עשרה שנה יושבת מטעם מועצת־הפועלות בוועדה למען אוויר נקי.

משמע, הדבר הזה הוא כאש בעצמותיה.

והלא שנינו יחד, אם רק נשתתף בהרגשה, אולי יכולים אנו לחולל איזה מאורעות. לתמוך זה בזה. אני אחתום את שמי על פטיציה שליובה מתכוונת להטיח בקרוב בפני השלטונות. לא אסרב לחתום. וכי למה־זה אסרב? אחר־כך אולי תיאזת ליובה לפתוח למעני איזו דלת; נאמר, דרך סאשקה להתקשר אל מולק ומולק יוכל בלי קושי להשיג בשבילי לשעה או לשעתיים את משה דיין. ליותר מזה אינני צריך. אחרי בזמנו זימרה ליובה כמה פעמים באזני בן־גוריון עצמו.

ובכן, פתחתי אני בדיבורים ובקיצור נמרץ הרציתי בפני ליובה ובפני האדון הלועזי. דיברתי בחזקה על סכנת הבולשביקים. על המזימה ההולכת ונחרשת. על ראקטיות בין הכרכבים. על הקשר הנרקם נגד עם ישראל. על חורבן הגאלאקסיה. כל אשר בלבי, מצומצם ודחוס בתוך מעין ראשי־פרקים. כל הדברים האלה הסעירו עד מאד את רוח בעלה של ליובה. הוגו זה הפסיק פעמים אחדות את דבריו והשמיע הערות זועפות על חשבון הדור הצעיר.

ליובה השתיקה אותו.

וגם אני, מצדי, חדלתי פתאום לדבר.

כמו בדיחה רעה עמד לו שם, מן הצד, איזה פסנתר שחור ומגושם ועליו היו מפוזרים אי־אלה צעצועים של נוי. מיניאטורות מסולסלות.

והבדירדת:

היא. הוא. אני.

ליובה, ביקשתי להגיד, אדון הוגו, ביקשתי להגיד, שמא נחליט פתאום להיות אחים. אנחנו שלשתנו יחד. כמשמע, מהיום והלאה תתחיל בינינו אחוה. נקים, כביכול, קומונה. יחד נגור שלשתנו תחת גג אחד, את פת־הלחם נחלק בינינו. לפי התנור נגקה את המרצפות ולפי התור נוריד למטה את פת־הזבל, כל אחד מאתנו יהיה חפשי לדבר אל האחרים כרצונו, מתוך נפשו. לא נפסיק אף פעם זה את דברי זה. איש לאחיו או לאחותו יקשיב תמיד. מעין קיבוץ קטנטן ניסד לנו פה לפתע. אני אביא לכאן את אוסף איגרות היהודים הרוסיים, את גזרי־העתונים שלי, מסמכים, מיני רשימות. ומדי־ערב אקרא באזניכם. ליובה, מצדה, תנגן לנו מגנינות בפסנתר. אפילו עם הוגו נשתתף בצער: ודאי גם אצלו בוער איזה אור קטן.

הרי השרב מוכרח יהיה לחלוף לו. אחרי השרב לאט־לאט יתחיל לזרום אלינו מצד הים אוויר חרפי. החורף עצמו כבר איננו רחוק מאד. וכך, אנחנו שלושתנו תנור גדליק לנו כאן ויחדיו נשב בלילות־החורף הארוכים. מדי־ערב, עד חצי הלילה, ירתחו המים בקומקום. פעם־בפעם יקום אחד מאתנו ויגיש תה לחבריו. אנחנו נהיה אנשים־אחים. החלונות, מצדם, יהיו סגורים. גם את הווילונות נסגור היטב מפני מראה המים והרוח בלילה, וכך נתבצר כנגד העצבות. התנור יבער ויבער לו בחזקה. ולאיש מאתנו אסור יהיה לזלזל בהוגו או לפגוע בו לרעה. צר לי פתאום, עד כדי בכי צר לי, על כל המחשבות הרעות שחשבתי בלבי על הוגו לפני כן. יסלח־נא לי. בלב שלם הריני מתחרט וחוזר בי מדברי הקודמים: לא נמאס עלי הוגו. הרי גם על פניו של הוגו חרש הצער. והנה, אומר אני, מה־בכך שצער אחד כלל אינו דומה לצער אחר? וכי בשל כך, שראל אני, אפילו להתקרב אי־אפשר? ואני לעצמי משיב: הן שטות גמורה היא זו. בפירוש צריכים כולנו להתקרב זה לזה. להתקרב ממש. להתקרב בכל כוחנו. ולהשתמש בינינו במלים עוד ועוד עד כמה שהמלים מסוגלות להכיל. לנסות לגעת זה בזה לפעמים איזו נגיעה פשוטה.

הלא נורא הוא הדבר, נורא וגם מכוער, משפיל, לחיות כך שנים על־גבי שנים בלי לגעת ובלי שמישהו יגע בכך.

כל זה מיסודו מופרך.

וכי באמת מסוגל הייתי לדבר דברים שכאלה בקול רם. בהלה גדולה הייתי מפיל על ליובה ועל הוגו.

איזו נחמה באנאלית.

ולעומת שתיקת־המרחבים, מה־מגוחך כל זה.

ליובה אמרה:

"הציפורים, שרגא, גם הציפורים. כל־כך נורא ומפחיד: מות הציפורים. בעוד שנה או שנתיים לא תישאר בחיים בכל תל־אביב אפילו ציפור אחת. לפעמים, שרגא, אני עומדת לי כך לבדי בחלון לפנות־ערב ואני יכולה לראות איך ציפורים אחרונות מנסות ומנסות בשארית כוחן לעוף. אולי הן מקוות לברוח מכאן. כאילו באמת אפשר לברוח מפני רעל אחרי שהרעל כבר חדר פנימה. ואני עומדת שקטה בחלון. מלווה

בעיני את הציפרים החולות? איך הן פורחות מצמרת גוססת אחת לצמרת גוססת שניה, ואז, שרגא, אני כולי מתמלאת. איזה צער נושך, צער עד להשחית, וחרטה, וגם געגועים. וכי בדמעות אני יכולה: ואיזו בדידות יש אצלי, שרגא, איזו בדידות, כאילו ילד משלי הית לי הילד הזה הולך למות לעיני.

הלא אתה זוכר איך היתה תל-אביב שלנו לפני שלושים, שלושים-וחמש שנה: עיר קטנה, עיר בהירה, עיר שטופת-רוח; ריח הים היה בכל חדר, ריח הים היה אפילו בתוך השנינה. טעם קרבי-השמש כל היום. כל הקיץ, האחו הנידח על שפת הירקון, הנטי-עות, השתילים, הרצים. בין בית חדש לבית חדש, וכל הגנים הירוקים שצמחו וצמחו בחולות הגדולים. שירות-שיירות של גמלים שקטים היו עוברות לאורך החולות האלה מדי-ערב, והפעמונים צילצלו מרחוק. המוני ציפרים היו שרות להן סביב-סביב בכל החצרות עוד לפני זריחת השמש. וגם פועלי-הבנין היו שרים כל הבוקר. הציפרוונים היו מתהלכים להם הבחורים פועלי-הבנין, שזופים, שטופי-זיעה על כל הפיגומים, היו שרים ושרים בלי הפסקה את השירים ההם. אתה לא שכחת. הם היו דוחפים מריצות כבדות בשיפוע-הקרשים, והשיר היה יוצא אצלם כליכך חזק וחס.

וכל השדרות החדשות שהיו לנו: האילנות הקטנים שילדים היו יורדים להשקות אותם מתוך דליים. מדוע-זה, שרגא, לא-טראט הלך ונחרב לנו הכל. מדוע הים אפור במקום להיות כחול. למה מתים העצים, למה פיח ועשן בכל מקום, ואיזה גועל דלוח בכל העיר, והזוהמה, הרעש, השירים החדשים, והעדרים המכוערים שמתרוצצים עכשיו ברחובות הנוראים האלה. לשם מה, שרגא, לשם מה כל זה. אתה תגיד. בבקשה שרגא, אל תשתוק. תגיד. וכל הזפת והגזים והאספלט. תגיד לי. לא אתה, הוגו, אתה אל תדבר בכלל, אתה תדבר כשידברו על בוקארשט. אבל אתה-שרגא, אתה הרי זוכר ממש כמוני את האהבות: שהיו כאן, האידיאות, הרחובות הקטנים, הוויכוחים בלילה, הבחורים-החלוצים היפים שהיו בכוחות עצמם כובשים לעצמם זימים, סמטאות-החול, הזתים הלבנים. עם גגות-הרעפים, גינות הכרוב והכרובית, הציפרים, משתלות-הפרחים, מסיבות עונג-שבת באהל-שם. וגם הים, שרגא, איזה טירוף, שרגא, התגבר ודרס את הכל. ברגליים רמסתם את תל-אביב. את כל ארץ-ישראל. את-החלומות, האידיאה, ואת השירים ששרנו. הכל מת שרגא. וגם אנחנו כבר בהחלט מחויבים למות. נגמר. כמה טהורים, אתה זוכר שרגא, היו החולות הלבנים סביב-סביב, השמיים, הרוח. אתה לא צוחק לי. למה אתה לא צוחק. תצחק, שרגא. תצחק כמו כולם. כמו אפילו בן-גוריון בעצמו כשאני עוד הייתי עומדת ומדברת איתו בכל יום-ששי אחרי-הצהריים על-יד השער שלו ברחוב קרן-קיימת. בבקשה, שרגא, לי לא איכפת. לגמרי לא איכפת. מצדי, אתה יכול לצחק לי. תצחק. לא איכפת".

ליובה-השתתקה.

הוגו פתח ואמר כזהירות רבה:

"וכל יום סנאציה חדשה. אני כבר אפילו לא קונה כל יום עתון-ערב: כל היום נצחנות עצומים. על הסואזיקאנאל, על האינפלוציה, על האמבארגו, נצחנות ונצחנות. הכל שקרים. אייפשו כבר לדעת מה להאמין ומה לא להאמין. הכל

סנזאציה. גם ראדיו־קאהיר כבר בכלל הפסקתי לשמעו. כולם מרמים. זה, חוץ ממה שהגברת אמרה. זה לא נגד דברי הגברת. זה רק ההוספה שלי.”

ליובה אמרה:

“אתה. הוגו. יותר טוב שלא תדבר בכלל. רק אתמול הגיעו ארצה וכבר מדברים ומדברים על כל דבר. שמה, בבוקארשט, שתקת כמו שצריך. אז תגיד לי למה אתה מתחיל לדבר פה. מתחיל, ואף פעם לא גומר. תגמור כבר.”

הוגו אמר:

“זה משהו אחר.”

ליובה אמרה:

“זה לא משהו אחר.”

ואחר־כך קם הוגו והדליק את החשמל מפני שהיום, מצדו, הלך ודעך. לאור החשמל ראיתי שליובה עצמה את שתי עיניה. הלב נצבט. ואני, בדיוק ב־ר־רגע, ובבת־אחת, הגעתי לידי ייאוש גמור. ייאוש בהיר, מוחלט. כביכול ייאוש מאתימטי: כל אחד בשלו. כל אחד ואחד.

ואיזה מרחקים, אומר אני, איזה מרחקים משתוללים בין כל אחד ואחד. איזה חושך של מרחקים, גאלאקסיות של מרחקים בין כל איש לכל איש. שמע־נא, חבר הוגו, תקשיבי גם את. ליובה, היא אנחנו שלושתנו היינו צריכים בזה הרגע לקום ללכת ולהתייצב פתאום כאיש אחד בפני משה דיין. משמע, להכריח אותו להאזין לנו. נא. כלל וכלל לא יזיק לו אם ישמע זאת. אדרבא, שידע סוף־סוף אחר־ולתמיד עד היכן הדברים מגיעים. שיעשה דבר־מה, ומיד. משה דיין הוא מחויב הוא, מחויב ממש. להפעיל בלי דיחוי את כל כוחנו הלאומי. להפעיל במהלומה מדהימה אחת, ולהפעיל עכשיו. עוד הלילה. הן הזמן עובר ועובר ועובר.

לא נשאר עוד מה להגיד.

קמתי אפוא ונפרדתי לשלום מליובה וגם מבעלה. האדון הלועזי רץ אחרי במדרגות כדי להשיב לי את חפיסת־הסיגריות שלי אשר בטעות השארתי על השולחן בחדר. הוא נשם ונשף בחזקה, ומחייך היה על־פי דרכו. מן המרחק, הוא בראש המדרגות ואני למטה, החלפנו בינינו מעין ניפנוף־יד.

ובכן, למה אכהיש זאת, אני כביכול תליתי איוו תקוה פנימית בביקורי זה אצל ליובה. נוסף לכך, לא בקלות השגתי את כתובתה ובדי־התיסרות החלטתי לבסוף לקום וללכת אליה.

איוו תקוה, שואל אני.

וכי במלים אפשר להשיב.

אני לבדי הולך לאורך רחוב בן־יהודה צפונה. בחוץ כבר ירד הערב. אין לי שלום. כלי־כך העיר מוארה ותוססת לה. הערב לח עד כדי ארסיות. הים, מצדו, רובץ ונוהם לו מנגד. קיסור מהביל עולה ממנו ונוגע בכל העיר.

אבל הבחורים והבחורות, כדרכם, ברחובות מתחבקים ואינם חוששים. והמכוניות ממחרות להן ממקום אחד למקום שני. אינה זמר בנאלי יוצא מן הראדיו ושוטף את תל-אביב עד קצותיה. שוטר קטן יושב אל שולחן בית-קפה בפאת המדרכה, משקפיים חובש לעיניו, כביכול בחומרה מיוחדת הוא מעיין בוורנל. ילד גדול מביט אל ברפי בחורה עוברת, והנה גם הבחורה הזאת משפילת פתאום מבט אל ברכיה. אחר-כך מופיע נער אחר ומציע לי בחוקת לקנות מידו עמון-ערב: אני אינני מסרב לו. וכי למה-זהו אסרב.

חלונות-הראנה מחזירים אל הרחוב את בבואתו. איזו הילה כתומה, חיוורת, פרושה בשמי העיר. מטוס יחידי נהגם מלמעלה בכמו עגמת-נפש רוטנת. אורות זעירים מתחלפים ומתחלפים לו בקצות כנפיו. מה בלב הטייס לא לי לדעת. אפשר שהוא חפשי מפחד. הן גם הוא לא יוכל לדעת מה בתוך לבי. מרחקים על מרחקים. דבר-מה מתנשם כבושות. העיר כדרכה נוהרת. אם אמנם שלוח היא זו, הנה זו שלוח שבירה עד כדי כך שאני, מבפנים, הולך ומתמלא אימה. ולנפשי, בפנינת בן-יהודה-ארלוזורוב, אני מדבר כך:

—אבוד: לגמרי אבוד.

הקרי, מבחינה אובייקטיבית, גם מאוחר מאד.

ז

מזה שנים רבות הנני אוסף, גוזר ומדביק ידיעות מודפסות בכמה עניינים: יהודי רוסיה, פוליטיקה וטכנולוגיה סובייטית, מערכת-השמש, הקומוניזם העולמי, תככים ותהפוכות בקרמלין. כמו כן יש בידי תיק ובו עשרות מכתבים פרטיים שהגיעו מרוסיה בדרכים שונות.

כמובן, לא אתיימר להיות חוקר, ודאי לי שאינני במדרגת מלומד בעל-שיטה. אבל הן זכאי אני לומר: אל מסקנותי שלי הגעתי בדרך העיון ועל יסוד הצטברות העובדות. אשר לפדספקטיבה, הנה אצלי מתרחש והולך תהליך אטי, מכאיב, של התבהרות פנימית.

לכאורה, איזו סתירה הגיונית מפרידה בין הדברים שהייתי רוצה לומר לבין המלים שבפי.

אבל, אומר אני, סתירה זו אינה אלא מדומה.

בלל, רוב הסתירות הן מדומות. ממש כמו מסלולי הפלאניטות, אף העולם הרנחני שואף אל ההתעללות. ואם אמנם השתמשתי גם אני כפעם-בפעם בביטוי כגון קצווי המרחבים, הרי רק על-מנת להמחיש את המועקה באתי לידי שיגרת-לשון שכזו. הנה, למשל, ישבתי לפני זמן-מה לבדי וקראתי בעיון את ספר מלחמות הטאנקים לישראל. עמוד אחרי עמוד קראתי, פרק אחרי פרק, מתחילת הכרך ועד סופו. לא פסחתי לא על המפות, לא על התצלומים, אף לא על האינדקס.

וכי, כביכול, הבנה איוו שהיא יש לי במלחמות הטאנקים? אלא, כבר אמרתי, אני הנני אדם מקשיב וקורא הרבה והירהורים מתרחשים אצלי שונים ומשונים. בין ההירהורים יש ותבוא לפעמים הרגשה פתאומית.

היה שם תצלום אחד שבו הופיעו עשרות טאנקים שלנו, לכאורה שועטים אל הקרב בתוך תימרות אבק. למראה התצלום הזה בבת־אחת עברה עלי התעוררות פנימית: דמיוני התחיל לצייר לפני את המאסה היהודית השואגת הזאת מופיעה ללא אזהרה בזמן אחר ובמקומות אחרים לגמרי.

הנה, כך: לא בגליל התחתון ולא במדבר פארן כי אם ביערות פולין דווקא. בשצף־קצף זורמים פתאום טורי־שריון עבריים לאורך יערות פולניים אפלים. את כל העומד על דרכם הם מפצחים במסחי־אש: שיירות נאציות ארוכות, קווי־חפירות, מבצרים עגומים. סערת־חורבן גועשת נעה על־פני פולין ואין בעולם כוח היכול לעצור בה. איזה זעם יהודי משוריין שוטף את אדמת הסלאבים, גורף שדות ויערות, סוחף ונישא הלאה הלאה.

הדמיונות האלה, לא אכתיש, השיבו לי טעם התלהבות פנימית רותחת אשר כמוה לא היתה לי במשך שנים רבות. וכי מסוגל אף אתה להשתתף עמי בפאנטאסיה סגריית שכזו: חוציב לארצה את אדמת פולין מאות טנקים יהודיים זועפים, בחימה שפוכה דורסים ורומסים את רוצחינו, רושמים בשרשרותיהם על־פני מרחב האדמה החרוכה איזו כתובת עברית פרועה באותיות של אש ועשן. ולפנות־בוקר, במהלומת־פתע, מבקיעים דרכם אל פרוורי ורשה הנדהמת. שרידי גייסות גרמניים באימת־מוות נפוצים לכל רוח. אגרופי־הזעם הולכים ומטאטאים אותם, רחוב אחרי רחוב, סימטה אחרי סימטה. וורשה נרעדת וסומרת מציצה מאחורי תריסים מוגפים.

ואו, אשדות־האש האלה מתפרצים פתאום פנימה אל תוך הגיטו הנצור. לרעם השרי־שראות מגיחים מתוך הכוכים ומתוך תעלות־הביוב אחרוני המגינים היהודיים, נערים מתמוטטים, טרופי־יאושו, המומים, בידיהם לופתים את שארית נשקם הדל, עומדים נלחצים אל הקיר ועיניהם קרועות לרווחה.

לרגע נפרשת על כל החזיון דומיית עולם אחר. אין ניד.

ואחרי רגע, בחדה משתגעת, בככי גואה, בצעקה, נופלים יהודי הגיטו על צוואר הטאנקים האלה. באצבעות מטורפות ממששים וממששים את הברזל היהודי. מה פראית היא השמחה. נקרעו, כביכול, השמיים עצמם ונקמת המעונים בחמת־אימים ניחתה ארצה. דחופי חרדת־עווית נמלטים שיירי הגסטאפו. שרשרות־ברזל נוראות דורסות בהם על ימין ועל שמאל. והתותחים על־פי סדר טוב, על־פי שיטה, מפצחים לרסיסים את אחרוני קיני המרצחים.

וכי יכול הלב להכיל.

עדיין הצמאון הפנימי בעור ואיננו רווה.

אחר־כך, במהירות־הברק, סובבים הטאנקים שלי ופונים, רועמים, מזרחה. הנה זה

בא זה בא זה נוגע. בזעף ניחר הט מבערים את כל גדודי הפורעים בדרך, פולנים, ליטאים, אוקראינים. ובדהרה מתבשמת. בלי להיעצר. בלי להביט מה נמחץ ומה נשרף. מזרחה. שדות-השלג הגדולים נקרעים לגזרים. צליפת-שוט אדירה לכל רוחב הארצות הסלאביות המקוללות.

ומכל הכפרים, ממאות כפרים ארורים נידחים בשממה הצחורה, גויים נמלטים להסתתר במעבה היערות. בפחד-מות נמלטים. נמלטים כאילו דלק אחריהם השד עצמו. ואני מביט ורואה איך יהודים באלפיהם עומדים מכאן ומכאן על גדות כל הדרכים. השמחה מטפסת ומחניקה את גרונם בחזקה. הם נושכים בשיניים את שפתיהם מפני ההתפעמות. החדווה היא כמעט למעלה מכוח אנוש לשאת. ואילו מראשי הצרי-חיס בחורינו שלנו מחזירים ניפנופירידי, גם הם נרעשים מבפנים, צל הקסדות אולי מסתיר את דמעתם.

אני רואה את רעידת הארץ. אני רואה מרחבי שלגים משתטחים ומשתטחים דומם, בהכנעה, תחת כפות-הברזל. זעם היהודים על פני כל הארץ. צבאות אדומים מובסים. רסיסי דיביזיות שבורות, תועים בין הביצות לחפש מחבוא. יערות על יערות בוערים באש. השלג עצמו, כביכול, נתפס בלהבות. חרדת הגויים. כנסיות כפריות קורסות ומתמוטטות ארצה. ערים שנואות פותחות את שעריהן לרווחה. וילנה. קובנה. ביא-ליסטוק. נופלת רוסיה כולה עיר אחרי עיר. הימה יהודית ניחרת זורמת פרא מקציפה ועולה על גדותיה. מתפוררות לאבק ארצות השונא קו-לקו. וכמו מקרקעית נפשי אני בשפת אבותי לוחש אמן אמן.

אני רואה שמיים נמוכים, אפורים מאד. שלגים ושלגים על-פני הערבה. ושעטת הטאנקים נישאת לה הלאה. הלאה, ממינסק עד סמולנסק רוטט-גונחת האדמה הזרוסית. ארמיות אדומות הולכות וביגפות להן בזו אחר זו. הטוביית העליון עצמו קם ונמלט באי-סדר מזרחה. להיחבא מעבר להרי-אוראל עד יעבור זעם. ומתחת לצלבי-העץ הרקובים דורות על דורות של רוצחי יהודים מתהפכים ומתהפכים להם איך אונים בתוך קבריהם. מיטלטלת רוסיה כולה, מוכת-פהדים מיטלטלת, מיטלטלת בצווחת נשים נואשות. איזה חרון עיור ולוהט חולף בבשרה כמו סכין עד מעמקי המרחבים ומצמית את הכל תחתיו. קייב, חארקוב. אגן הדנייפר. רוטוב. הכל היה למרמס. נקמת היהודים גועשת.

קישנוב. סביב סביב בכל הכיכר המוני גויים מגודלים נקהלים, ידיהם מורמות. על פניהם שפוך חיוך מתרפס. תהלוכת כמרים פראבוסלאביים יוצאת מחשכת הכנסיה, נושאת צלבים גדולים, שרה שיר נושן. והנה גם יהדות רוסיה שלי עומדת מנגד ומביטה ורואה דומם.

ואני רואה את משה דיין, בגדי-קרב מאובקים לגופו, עומד לו שוקט וזקוף עומד חרישי ונורא ובדומיה קודרת מקבל את כתב-הכניעה מידי הגנרל-גוברנאטור של קישנוב.

מצלצלים מצלצלים בחזקה פעמוני כל הכנסיות. עדרי סוסים בערבה מזדקפים פתאום על שטים: זעם היהודים שוטף ועובר הלאה הלאה.

אצלי הלב כפרא מתפרץ וגועה ביבבה.
עד כדי כך.

אלא, לאחר איזה רגעים היתה לי התכווצות.
אני חזרתי להביט בתצלום שבספר, ואל עצמי אמרתי כך:
—טאנקים. נא. מכוונות מגושמות שכאלו. והלא כנגדנו בינתיים אֶדוֹרֵק ערבים
אכולי־יֵאוּשׁ.
וכי, כביכול, מסוגל אני להתנחם בעזרת ספר מלחמות הטאנקים.
מה־מוֹפְרָךְ כֵּל זֶה.

ישבתי אפוא וערכתי מכתב גדול אל שכנתי הגרושה. במשך בוקר שלם ניסחתי
מחקתי וליטשתי. אני מבקש ממנה שתתן לי רשות להזמין שרברב: הקיר המשותף,
הקיר המפריד בינינו, אכול רטיבות מפנים. לכאורה, צינור־מים נרקב שם והטחב
הולך ומתפשט. הדבר הזה נמשך כבר כמה וכמה שנים, ועד כמה אפשר לסבול
ולשתוק, אם לא נעשה דבר־מה, עלול הבית כולו להגיע לידי התפוררות. והנה, כדי
להחליף את הצינור הזה בצינור אחר יש צורך לפרק את הקיר מיסודו ושוב להתקינו
אחר־כך. הנני מקבל על עצמי לשאת בכל ההוצאה הכספית. לא בשאלת כספים אני
פונה אליה, אלא מבקש אני את הסכמתה. על כן הרשיתי לעצמי לפנות ולגרום
טירחה, וגומר.

והלא יכולתי, בפשטות, לצלצל בפעמון דירתה. לכל הפחות, יכולתי לעבור להתכופף
ולתחוב את המכתב אל מתחת לדלתה. ובכן, לא: אני את מכתבי זה דווקא בדואר
שלחתי, מבויל היטב בבול, ובאמצעות הדואר נתקבלה גם תשובה: השכנה הגרושה
מתכוונת לעקור מכאן לשכונת־בורוכוב באחד השבועות הקרובים. יפה יהיה, כותבת
היא, אם אואיל להמתין לדיירים הבאים ואת כל טענותי אביא לפניהם ולא לפניה.

וכי, שואל אני, היה איזה טעם בכל המאמץ. שום טעם לא היה.

אדרבה: עגמת־נפש. צר לי על שהיא עוקרת מכאן. אני זוכר חסד לה ולמי שהיה
בעלה. פעם אחת, בשנת חמשים־ותשע, אירע לי שהתעלפתי כלשהו בחדר־המדורגות.
לכאורה, העייפות הכריעה אותי ארצה. הבעל־לשעבר יצא והקים אותי על רגלי ותמך
בי בכתפו. הוא התכוון להביאני אל ביתי, והנה ברגע האחרון יצאה גם השכנה
ואמרה אליו: יששכר, אולי תכניס אותו אלינו. אני הובאתי לביתם ועל־גבי הספה
בחדר־האורחים השכיבוני ברוך. יששכר זה הניח מגבת טבולה במים קרים על מצחי,
והגברת בישלה קפה. כאשר התאוששתי וחזרתי אל עצמי הייתי אסיר־תודה להם
עד מאד. אלא, כדרכי תמיד, הפרזתי בתודותי עד שהבאתי עליהם איזו מבוכה. למרות
המבוכה הזאת לא נמנע הבעל מלהגיד לי בצאתי: היפנס אלינו פעם, מר אונגר,
הלא אפשר לשתות יחד קפה ולבוא לידי שיחת־שכנים. והשכנה, מצדה, הוסיפה:
דברים כאלה יכולים לקרות לכל אחד מאתנו. שכנים צריכים לעזור זה לזה בזמן צרה.
על לא־דבר, מר אונגר, על לא־דבר באמת. תבוא פעם.

אני אכן שקלתי בלבי במשך תקופת־מה את ההזמנה הזאת. אלא כעבור חדשים אחדים החלו לצעוק מאחורי הקיר. ואחר־כך, לכאורה, גמרר בלבם להתגרש ולפנות איש לדרכו. וכי יכולתי, שואל אני, לסור לביקור אל שכנה המתגוררת ביחידות? נוסף לכך, עד־מהרה החל המאהב להופיע ולשהות כל הלילה, ובי נתחזקו חששות שונים. הנה, עכשיו היא עוקרת לשכונת־בורוכוב. חסל. וכי אני, כביכול, החמצתי דבר־מה. נא. איזה רעיון של הבל הוא זה.

כמו כן, חיברתי ושלחתי מכתב פרטי אל הוגו. חבר הוגו, כתבתי אליו, לא בעלם מעיני שאתה הנך יהודי בודד. בשורות ונחמות אין בידי להציע לך. אלא, דע לך בבקשה כי בשום־פנים־ואופן אין אתה לבדך בעולם. ראשית, מהיום והלאה הנני מרשה לעצמי לראות בך ידיד. ברשותך, כמובן. שנית, חשוב־נא פעם על טעמם של הלילות כאן בתל־אביב, בקיץ או אפילו בחורף: אין עוד עיר אחת בעולם כולה, הוגו, שבה חולמים אנשים רבים כל כך חלומות נוראים כל־כך מדי לילה בלילה. משמע, היחס המהימטי שבין מספר התושבים לבין סכום הייסורים הוא ענקי. מחריד־לב. שב־נא בטובך פעם אחת לבדך בלילה על המרפסת. התעטף היטב מפני הטל, ושב לך על המרפסת עד לפנות־בוקר. ודאי תוכל לשמוע מבעד לחלונותיהם הפתוחים של חדריה־השינה כיצד כל העיר היהודית הזאת צועקת מתוך תרדמתה. אלה הם קולות הסיוט, הוגו, זוועות שהיו וזוועות המתרגשות לבוא. הכל נדחס והולך בלילות־השרב האלה. הלא רק נשימת־ביניים חטופה ניתנה לכולנו. שלוה שבירה וארעית. אִרְכָּה קטנה. העם היהודי, הוגו, בשום־פנים איננו יכול לקום ולהסתלק לו מן המשחק אחת־ולתמיד. וכי באמת־ובתמים קיוונו בלבנו להימלט לכאן ולהקים לנו כאן ארץ חדשה ולהעמיד פתאום פני בולגאריה או ניו־זילאנדיה? חשוב־נא בדבר, הוגו: וכי אנחנו, כביכול, מסוגלים לשבת כאן במנוחה אלף שנה, לחרוש אדמה כל היום ומדי־ערב לשבת ולשנות שיכר בפונדקים או לרקד עם בנות־איכרים ולקנות ולמכור סוסים ולישון בשלום על מיטותינו כל הלילה ושוב, דרך־שיגרה, לקום כרגיל מדי־בוקר? עם כבד שפוי מנומנם ומגהק מסוגלים אנחנו להיות פתאום? נא. והלא שטות גדולה היא, הרגו, לספח בינינו מחשבות שכאלה. אני פונה אליך כאל ידיד קרוב. את שתי עיניך אני מבקשת לפקוח בחזקה. ואני אומר לך, הוגו: כל הזעם, כל הייאוש, כל ההתלהבות, ההיסטריקה, כל הטירוף שבעולם, כל המהפכות והאידיאות הקומפלק־סים והייסורים והזוועה הפנימית באשר הם, כולם מתכוונים אלינו.

כך בכל הדורות שהיו וכך בכל הדורות שיבואו. יש איזו תאנה איומה, הוגו, תאנה דורסנית, משתגעת, בלב בני כל העמים ובקרקעית כל האידיאות. אני, כשלעצמי, אינני ירדע לקרוא בשמה של התאנה המאוימת הזאת. אבל אני יודע שהיא מתכוונת אלינו יומם ולילה, מתכוונת אלינו לרעה, שוב ושוב היא נושבת על פנינו. גם על המרפסת מול הים בתל־אביב בלילה.

איזו חרדה, הוגו. איזו אימה חשיכה.

וכי ארץ־ישראל, שואל אני, היא בחזקת מבצר אבסולוטי? כביכול, אי שכוח־אל

בלב האוקיינוס?—לא, הוגו. טעות. טעות גמורה.

הבה, נתבונן נא יחד בארץ־ישראל. רצועה דקה נמתחת לה בין הים המתקמר לבין המדבריות העצומים. הבט־נא וראה, הוגו: הרצועה הזו, מה יש בה? אי־אלה עדרי בתים לבנים פזורים לארכה פה־ושם. איזה פרדסים, עמודי־טלגרף, שלטים של פח לאורך הדרך ועליהם מודפסים שמות חדשים. צינורות אחדים מסתעפים לכאן ולכאן. כבישי אספלט. אוטובוסים בהירים מתנועעים ממקום אחד למקום שני. כמה חורשות רכות. גינות־ידק. צבע טרי. שיכונים של בלוקים או אזבסט. כתמי דשא. גגות־רעפים. כלבים נובחים כאילו נטרפה דעתם. הלא כל זה שביר, הוגו, פריד, כמעט מעורר־חמלה. נו, בודאי, גם יפה ויקר ללב. אל נא תטעה בי, הוגו: אני, מצדי, אהבת־נפש אני אוהב את כל הישובים המוארים האלה, שטופי־הרוח, צרובי־השמש. גם אני על־פי דרכי משתתף באהבה ובכל התקות. בחזקה משתתף. אלא אצלי איזו רעידה קרה מטפסת פתאום במעלה גבי: מה יהיה, הוגו? לאן כל זה? מה מתרחש לבוא, מה מתרקם באפלה?

ההזמן, הוגו. הזמן.

חשבתי בלבי: אילו היתה בידי עם־ישראל איזו ראקיטה ענקית, איזו תפלצת־חרדה אשר העולם עוד לא ראה כמותה, הלא יכול היה משה דיין לקום פתאום ולהודיע לכל הגויים באשר הם: גבירותי ורבותי, אל תעזו בבקשה. אל תעזו לגעת. אתם באצבע—אנחנו באגרופים. אתם בסכינים—אנחנו בתחבולה איומה. מעכשיו, גבירותי ורבותי, אי אפשר לגעת בנו לרעה בלי שאנחנו, מצדנו, נשתגע ונפוצץ את כל הפלאניטה. יש בידינו קרניים חשאיות שכאלו, אם רק תעזו להתנפל מסוגלים אנחנו לכוון את הקרניים ולהטות בחזקה את כוכב נפטון או את כוכב יופיטר ממסלולו, ופתאום להפיל על ראשכם מלמעלה עד שהשבבים יתעופפו לכל קצווי הגאלאקסיה. נא.

כמו כן, אולי יכולים אנחנו לטכס בינינו עצה אחרת: מין תחבולה מיכנית נתחבל ונרכיב, ובעזרתה נקום כולנו, כל העם היהודי בנערו ובזקניו, ויחד נהגר אל אחד העולמות הרחוקים באיזו גאלאקסיה אחרת. ושם, הוגו, הרחק במעמקי הכרחבים הדוממים, מעבר להישג כל יד שהיא, אולי נבנה לנו מחדש מעין ירושלים־של־מעלה. וכך, הוגו, תהיה לנו מנוחה. סביב־סביב לנו ישפנו סוף־סוף אר־זרק היסודות הפשוט־טים והחזקים ביותר: המים. הרוח. האור. הדומיה. אנחנו נדע שלוח, שלוח, הוגו, שלוח שלמה, שלוח אחרונה.

ואולי גם אהבה.

עד כאן, מכתבי אל הוגו. אל הוגו ולא אל ליובה, אף כי בוודאי גם לידיה יגיע. אם אכן אחליט בלבי לשלוח אותו על־ידי הדואר.

ובינתיים בתל־אביב אירע אסון קטן: חומה שפילברג, אחות רחמניה מקופת־חולים שהיתה מזריקה לי שתי פעמים בשבוע זריקות מונעות, לפתע נפטרה לה ביום בהיר אחד.

אני כדרכי תמיד הלכתי לי בבוקר יום־גימל לקופת־חולים זמנהוף, והנה אין חומה שפילברג. אין ולא תהיה. מידי מי אקבל מעתה את הזריקה שאני זקוק לה? מידי איזו מתלמדת קטנה, איזו בחורה עיראקית גוצה וחיוורת. וכי יעלה בידה להסתיר מפני את סלידתה: גופי העבה, הזקן. לשוני. הלצות שאני מסוגל להתלוצץ פתאום. הריח הנודף מתוך פי. הלא אני עצמי מתמלא בחילה.

לפתע הופיעה שייטת סובייטית בנמלי פורט־סעיד ולאטאקיה, כך למדתי הבוקר מתוך כותרות העתון. הפרשן, מצדו, סבור כי שוב מנהלים נגדנו מלחמת־עצבים. ומשה דיין מה? צוחק משה דיין, לכל רוחב התצלום בעמוד אל"ף צוחק לו, צוחק בחליפה ובעניבה ומוקף המון אמנים צוהלים באיזה נשף של גאלה.

חבר דיין, אומר אני, אם תואיל־נא בטובך להפנות את ראשך לרגע ולהביט אל מעבר לכתפך, תוכל לראות שם דורות על דורות של יהודים עומדים ומסתכלים בך וכולם, ברשותך, רציניים עד מוות. העולם כולו, כביכול, עוצר את נשימתו וממתין. ואתה מצדך מרשה לעצמך לעמוד כך, לצחוק בקול, לספוח על שכמו של איזה ריקא.

הנה: לפתע אני נכנס לשם לבדי. לבדי אני עומד לי בחושך בקצה האולם, רואה אותך מרחוק ואינני בראה.

בידי אחד הסדרנים אני משגר אליך פתק בהול. שלש שורות בכתב־ידי המסוער. אתה, במרכז הבמה, מקבל את הפתק מידי הסדרן. אתה קורא בו פעם ופעמיים, פניך מרצינים. ב־ברגע אתה מהדק שפתיים, איזו לחישה מחליף עם המלווה החשאי. וכבר אתה חומק באמצע המנגינה ויוצא במבוי צדדי. אני רואה את פסיעותיך במורד המדרגות, פסיעות מזדודות וגמישות עד להקסים לב. בלי שום בהילות אתה רוכן ומתישב אל הגה המכונית. בתנופת־יד מסיר מעליך את המקטירן ואת העניבה, משליך הכל אל המושב האחורי. והנה, כבר הנך נוהר ומחליק בתנועה מהירה דייקנית ומחושבת היטב לאורך רחובות שוקקים. נשימתך קצובה. שתי ידיך שלוות על גלגל ההגה. פניך לרגעים מחשיכים אורים ומחשיכים עם ריצודי אורות־הפרסומת המהב־הבים על גדות הכביש. מחשבותיך מסתעפות על־פי ריתמוס פנימי צונן. ע־דמהרה חוזרות המחשבות האלה ונאספות כולן בחזקה אל נקודת־הכובד. כל הקווים האפשר־יים נצמטים יחד בהצטלבות חמורה אחת. ביד־ברזל מולחמות זו אל זו כל האנרגיות המתרוצצות.

החלטה.

וסביב שפתיך אני רואה את קווי הדומיה הנחרצת.

לכאן או לכאן.

לכאן.

ובכן, הנה בכך הגעתי עד קרקעית מחשבותי. הכל תלוי אפוא ביכלתי לשבת ולנסח פתק בהול שכזה. לדתוס הכל־בכל אל תוך שלש שורות. איזה ניצוץ עז צריך שיבליח בי. מלים. פתק אחד קטן שיביא את שר־הבטחון עד למדרגת ההתגלות.

הלא בכך יתם תפקידי שלי. אחר־כך תהיה לי רווחה פנימית. אהיה חפשי לנוח, או

להסתגר לי ולחיות בהתבוננות טהורה. אולי למות. רק שלש שורות עוד עלי לנסח בכתב, ואל הבמה לשלוח בידי אחד הסדרנים. אלא, שואל אני, באיזה מלים אפשר להשתמש. הרי שהושלכתי בחזרה אל נקודת-המוצא: מלים. וכי יש בעולם מלים אפשריות? נא. כלומר, פחות או יותר נכשלתי כשלון חרוץ. עלי להשתתק.

ורק עוד זאת:

לאט-לאט אני נוטה להרהר בויתור. איזו פשרה עלי להסכים לקבל. מה-מכוערת בעיני פתאום עקשנות-זקנים זו שלי. יש בעולם קו חרישי, בדיוק עד מרגלותיו יכולות המלים להגיע ומנגד מתחילה שתיקת המרחבים. אני רואה עתה את הקו המופשט הזה כאילו הוא מצויר במוחש ממש. הלא משוגע גמור, משוגע על-פי כל בחינה שהיא. הוא האיש שיעז לחצות. עלי להשתתק.

מחר, כבר מחר, אפנס לי אל המזכירות התרבותית. ברוח טובה אפנס, בלי שום העוויה של מרירות-הלב אפנס, ובמנוחה גמורה אודיע: מסכים. נא. אני מקבל עלי. לא לפי כוחותי מסעות-הלילה הארוכים. אמנם הגיעה שעתי לנוח. ובאמת. גם הסגנון שבו אני משתמש בהרצאותי, הסגנון הגועש הזה, גידוף-הבולשביקים וכולי, כל זה אינו הולם את הזמנים החדשים. ובכן, חסל. תהיה איפוא החלפת-משמרות כטוב בעיניכם. הנני מקבל עלי בזאת את תפקיד העורך הסגנוני. לא אסע עוד כמטרף בלילות-השבת מקיבוץ לקיבוץ לאורך כבישי-הלילה השוממים. די. כאן אשב לי מהיום והלאה. תרגומים אתקין כל היום כפי הצורך, כמיטב יכלתי הצנועה. אלא מאד מבקש אני, חברים, מעין קאפריזה אצלי, בחזקה מבקש אני שיפנו בשבילי כאן בוועד-הפועל חדר ושולחן וכיסא באחת הקומות הגבוהות דווקא. ברצוני להרים את ראשי מעל הגליונות מדי-פעם, ולהעיף מבט אל הים. החלון יעמוד לו פתוח ורוח-הים תגע בי. הרי אין זו משאלה חורגת.

ובלבי אני מוסיף:

— אקנה לי איזו משקפת חזקה מאד.

באין רואים אבלוש ואבלוש באופק הים. על משמרתי אעמוד תמיד. כל עוד תימשך הארפה, אשתתף בה גם אני. ככל האחרים ממש. אבל כאשר תתגלגנה פתאום הספינות האפורות בקצווי אופק הים, אני אהיה ראשון להזעיק. ואני אזעיק בכל תמצית כוחותי המתפוררים. עד כלות-הנפש אזעיק. עד קצה גבול אהבתי.

הן רק מרוב אהבה אני—

הנה, כאן קו הדומיה.

איתן איתן: הדרך לשחרור פלשתין

הדרך לשחרור פלשתין רצופה גויות
וערכים וערכיות שבקשו לרצף דרך בגויותיהם
זכאים לקבורה ונקברים בדתם.
בשערי שמים ממתין להם מכשיר דמוי שואב
מעבירם הישר לשערי גן־עדן האמת
ממנו בשקט הקרבה היחסית לאלהים
נתן להם לראות את כל משוגותיהם
בדרך בשר ודם שתמה גם על פי בקשתם.
מסכים אתם גם ילדים קטנים ונשים וגברים שעזבו אלמנות ויתומים
מאחיהם על האדמה הארורה ומאויביהם על האדמה הארורה.
מסכים אתם גם תינוקות
על פי רצון אלהים שמתיר לאולת להשתולל על האדמה.
כביש פתוח, רעם הפגזים תזועת האדמה תחת ברק המטוסים
חרדת עמים וחרדת אנשים בעמים וחרדת פתאים אלמת של תינוקות וילדים ונשים
עוברים כקרני פור מאז שהגיה פור
ובעשב נמוך רץ נחש ובחול מדבר רץ נחש
פס ערמה נבזית בוחק ונעלם כקלוח מים דק
מלא סם רעל לא־נגמר

וחכם אלהים. חכם אלהים שנתנם אוילים בלב בני אדם
 וחכם אלהים שממציאם ענש נורא כידיעתם את גדל אולתם
 ואין למתי מלחמה ענש נורא מישיבתם יחד בעדן בידעם את גדל אולתם
 או אולי אין שום אולת ברמון שאני משליך מידי
 או אולי אין שום אולת בתנועת האש הממיתה.
 או אולי אין שום אולת במלחמה נמשכת על האדמה הקדושה.
 הדרך לשחרור פלשתין רצופה גויות
 אבל פלשתין לא תשחרר משום שאין פלשתין.
 קרני הפר נעות. זרועות הים והנהר קקרני-פר
 סומא בחשכה נע הנחש
 נשים ואנשים מולידים: עד מיליוני אנשים נמלא דמים
 ניהוח מנחה לאלהים קרבן אדם לאלהים זבחי אדם לאלהים
 אלהים מרחיק ומקריב רחום רחום וחנון חנון
 אך אפים עד אנשים עד חתיכת אךמה קדושה בחנם וארורה במלחמה
 וזרים ידעו מה נבא להם לכם משום דממתם עכשו.
 הנה תכלית המלחמה: דעו את אלהים
 תלוי מול פני ערגון עולמים
 העם העם עכשו: גוש הבשר הכבד הנושם
 הצלילים הגדולים, עמק התפיים
 אם חוות הבריאה
 רוחשים כתולעים, האנשים, העם
 אל תביט במתים אל תביט בחיים
 לא בזמן, לא במקום.
 מכול האש החל,
 חוות הבריאה.

אדמות חמות

אדמות חמות בלי מנוח
מה שאני רוצה ומה שאני
אסיות אגיות בזק מטוסים

בני בני הם חלק ממה שאני
ואני איני חלק מאבותי אני
חלק מאדמותי סחורות המות
תובעות עצים, עולות
עשן כבד עלה מן השדות
ארץ רגעה באש רגעה באש כאשר דברתי
אחר שדרות העצים עבי הגזע
פרמי יין
מסע הלוגיה עובר
המתים לא יעשו שום מהפכה
אורות דלוקים באמצע צהרים

אבל מתים עושים את כל המהפכות.
אם תבוא מהפכה תבוא מהפכה בגלל המתים
בגלל שמתים תבוא מהפכה
כדי שלא ימותו תבוא מהפכה

והמתים ימותו במהפכה ובלי מהפכה
ושום מהפכה לא תהפך מתים לחיים
אבל החיים יתהפכו מעט מעט מן המעט
הופכים את הסדרים כלם בשביל חדושם
ולדבר ימשיכו לדבר ולשמע ימשיכו לא לשמע
לא חם קול האדמות
ולא אדמות בחם קולן ולא אדמות
מכבות את האש בגרוני ולא יכבו
את האש בגרוני מעט מים
מעט מים יכבו את האש
מעט מים עם מעט מן המעט סם מרעיל

(מתוך "ארץ אמור")

יחיאל הזק: שירי למכים

מגפה

מנגע—

זב־צָרַע

הלך־אחר־ארצות־יִו־בִּימו־הַקְדָּמוֹן

לדמים בָּדָמִים הוא מֵתָר שְׁבִיתָה עוֹד בְּפִיו לֹאֵשׁ עֶבֶר

בְּפֹתָה כִּבְעָבְרוֹ שֶׁל נְהַר־שְׂאוֹל־וְנֹגַע אֶל הַיָּם הַקְדָּמוֹן

וַיְרוּץ לְמַלֵּט אֶת עוֹרוֹ הַצָּרוּעַ.

יֵאֵכַל בְּרַחֲמָה חוּג רַחֲמָה צֶל הַנֶּשֶׁר

קָפָא

עַל־קו־אֶפְס־קִצּוֹ

הַמְשׁוּהָ אֶת דָּמוֹ עִם דָּמָה

כִּךְ אָנָּה לוֹ.

הִיתָה זֹאת אוֹתָהּ הַבְּמָה שְׁזוֹבוּיִם נִגְעָה הִיתָה מַגְפָּה

מִתְנַבְּאִים לְהַקּוֹת לְהַקּוֹת מִסְבִּיבוֹ בְּשׁוֹטֵם

עַל אֶרְצוֹ.

נִקּוּבַת־אִמְתּוֹ אֶל־זָרְעוֹ—

שְׁחַתָּה—

יֹאמֵר בְּשִׁמּוֹ

לְמַלְחָמָה—

מַגְפָּה

לִימִים אִמְרוּהָ

גילגל בכות

מִן הָאוֹר הַמִּתְבַּהֵק

אוֹר־עַל־אֶרֶץ־שֵׁט וְהַצָּרְעָה

וְגַם זְבוּכִים שֶׁלַח אֶל הַבוּכִים בִּירְכֹתֵי מִזְרַח

קָרַב פְּנִיָּה אוֹרוֹ אֲדַמְתָּה הֵן כִּכְרֵ דָבָר בּוֹ אֶל

יֹאמְרוּ עוֹרְבִים אֶת דְּמַעְתָּה לְחַיּוֹ.

אֶל עוֹרְבִים יֹאמְרוּ וְקִינְתָּה

פְּרַחָה בּוֹ—

אֶל הַבְּקָר

צַעַר מִתְלַקַּח בּוֹ הוּא עַל גְּדוּדָיו

הַשְּׁחִיר אֶת הַהָרִים וְהַגְּבְעוֹת הַכּוֹאֲבוֹת מִצַּל

חוֹתֶךָ בְּבַהֵק

שׁוֹפּוֹנָה

קָרְבָּה הָאֶרֶץ

לֹא יָבוֹא בָּהּ

רַק צָרְעָה וְגִשָּׁם נִדְבָתָה.

קָדְרוּ זְבוּכִים שְׁמִיָּה אוֹר—

עַל־אֶרֶץ־

רָד.

פאול נוימרקט : עולם הזן

גיתוח הן־בודדים המובא בזה הוא, ככל הידוע לי, הנסיון הראשון שנעשה אי־פעם לתפוס את מהותו של העולם האָוטורי הזה בכלי השכל האנושי. אני מתכוון במיוחד לזן־מוֹנְדוּ, מעין שורה של שאלות־תשובות מהירות שבאמצע־עותה עוקפים את פעילות השכל ובסופו של דבר נמנעים ממנה. חכמי זן נזהרו מאד מכל סוג של פרשנות. היטב ידוע לי כי בנסיוני מביא אני עלי את חמת הכוהנים־הגדולים של זן. אולם נחמת־מה אשאב מן העובדה שגם הם ילודי־אשה, ועל־פי דרכם מסוגלים הם להטיל את סייגיהם שלהם על עבודת־תיהם של אחרים. כאדם מערבי אני מודה בתכלית־היושר בדילמה שלי. אם אבקש מחילה מאלה הרואים בזן פולחן, יהיה זה מנוגד לרששי־הכבוד העמוקים מאד שאני הוגה לתורתיו של בודא. לכן מביא אני את תרומתי בעונה לפני המורה הגדול עצמו, בתקווה שעינו הבוחנת תבין למצוקתי.

פתח־דבר

הופעת הרבה והרבה תרומות בנושא של זן־בודדים מעידה בכמה וכמה מובנים על מצב־העניינים בעולם המערבי. אכן, חידה היא על שום מה חש האדם המערבי צורך לפתוח את מוחו ואת לבו לאמרות המזורות של המזרח בזמן שהוא עומד לפרוץ את כתליו הצרים על־פני כדור־הארץ ולתהות על מערכות־הכוכבים הרחוקות. אולם מבחינה פסיכולוגית אין דבר מתקבל על הדעת יותר מנסיונו של האדם לבצר לו פינה קטנה בה יוכל להניח את ראשו העייף בעולם שכמו יצא מדעתו. קשה קצת לקבל דעה מעין זו שהשמיע היינריך צימר, ש"אנו אנשי־המערב עומדים להגיע לפרשת־דרכים שאליה הגיעו הוגי־הדעות של הודו כשבע־מאות שנה לפני ישוע הנוצרי". קביעת־ערך מסוג זה עשויה ליצור את הרושם שהציביליזציה המערבית עומדת רק בתחילת התגבשותה. עמדתו של המערב כלפי תורתיו של המזרח תהיה אפוא פשוט עמדה של תלמיד כלפי רבו. הואיל וההיסטוריה הארוכה והגפתלת של המחשבה המערבית היא שלמות מובהקת בזכות עצמה, אין כל צורך במשוואות או בהשוואות. אם בכל־זאת מורגש בימינו יותר ויותר הצורך בפילוסופיה מזרחית, הרי דומה שההסבר יצביע דווקא על מערכת־התיחסות פסיכולוגית. בתקופה של חקר החלל והישגים טכניים, כאשר הפכה משימתו העיקרית של האדם לכוון כל קורטוב של תושיה למטרות שממנו־ולחוץ. לכאורה טבעי הוא כל־כך לערוג אל איוז פנימיות, להטות שוב אוזן לדבר שהרמן הסה קרא לו "סאן־הדם" ורבינדראנאת טאגור קרא לו "לחישת הנשמה". אריך פרום טוען כי יש בזן בודיזם יסוד פאראדוקסלי הנוח לחשיבה הראצינולית המערבית יותר מן הדת המערבית עצמה. לדעתו, אין זה מפתיע שתורות

זן עוזרות לאדם המערבי למצוא מענה לבעיותיו המציקות ביותר.² ואולם בהקשר פסיכולוגי מנסה איש-המערב הנבוכך להתמודד עם הדבר הידוע זה ימים רבים לתלמידי הברזים כ"סאטורי", מטרה נחשקת מאד, אם גם לא תמיד ניתנת להשגה. (צ'. האמפרי מגדיר סאטורי כ"מצב של תודעה המשתנה באיכותו ובמשך-זמנו מברק של הכרה אינטואיטיבית עד גירואנה". "ברזים", לונדון, ספרי פינגוויין, 1955, ע' 246).

יונג נוטה ליחס למונח סאטורי פחות אטימות מרוב הוגי-הדעות המערביים. למעשה, הוא עושה משוואה של מונח זה עם האני, ישות פסיכולוגית בה השתמש שימוש בולט בשיטתו שלו בפסיכולוגיה האנאליטית. יונג מבסס את פירושו לאני על נוקאריה אשר, בתוך שאר דברים, "הוא מבין באני את הכל-בודא. ז. א. פשוט תודעה שלמה (Bewusstseinstotalität) של החיים".³ לפיכך אין האני צריך להתחלף לנו באגו. "האגו", הוא אומר, "מסתבר לי כמכלול של ביטויים המהווה את מרכזו של שדה-התור דעה שלי ונראה שהוא בעל דרגה גבוהה מאד של המשכיות וזהות. לפיכך אני מדבר גם על מכלול-אגו... במידה שהאגו הוא רק המרכז לשדה-התודעה שלי, אין הוא זהה עם כללות הנפש שלי, לפי שאינו אלא מכלול אחד מרבים. לכן אני מבחין בין האגו לאני, שהרי האגו הוא רק המושא של תודעתי, בעוד שהאני הוא המושא של כללותי: לפיכך הוא מכיל גם את הנפש הלא-מודעת. במובן זה יהיה האני גורם (אידיאלי) המקיף וכולל את האגו".⁴

כך מגיע יונג למסקנה שהחוויה של סאטורי היא "מיבקע של תודעה המוגבלת לצורת-האגו בצורה של האני שאינו דומה לאגו".⁵ או בלשון אחרת: "פורקן של האגו על-ידי האני, שאליו מתוסף 'טבע בודא', או אוניברסליות אלהית".⁶ בצורה זו מורד המונח סאטורי אל מישור המחשבה הפסיכולוגית המערבית ונעשה נוח לתפיסתנו האינטלקטואלית. השאלה איך לגשת לזן, ובמיוחד אל מונחים שכביכול אינם ניתנים להגדרה כמו סאטורי, האדם הקמאי, פראוניה, הטהור-מעיקרו, הראשית שאין לה ראשית וכו' מתבטלת אפוא, לפחות מבחינה פסיכולוגית. מורה-הזן, למען האמת, טוען כי אינטלקציה מכל סוג שהוא היא מאבות-החטאים, ככל שהדברים אמורים בהבנת זן. אף כי הוגה-הדעות המערבי מוכן ונוטה בכנות לקבל את ההנחה הזאת, בכל-זאת בעינה עומדת הבעיה איך להגיע להבנה של זן שלא באמצעות כוח-החשיבה שלנו. וכי לא חוצפה היא לדרוש מן האדם המערבי שיתעלם מכל הנטיות התרבותיות הפסיכולוגיות, החברתיות וזולתן, כדי לראות את העולם בעיניו של איש-מזרח? מה אמצעים מחוץ למלה המדוברת או הכתובה עומדים לרשותנו בבקשנו להכניס את הרעיונות המוזרים הללו לתוך מערכת-ההתייחסות שלנו?

דילמה זו נהירה בהחלט למומחים הגדולים בזן, ובאור זה קובע סוזוקי: "אם ישאלוני... מה זן מלמד, הרי אענה, זה אינו מלמד ולא-כלום. אם יש תורות בזן, הרי הן יוצאות ממוחך שלך. אנו מלמדים את עצמנו; זן אינו אלא מורה את הדרך. כל עוד אין ההצבעה הזאת הוראה, הרי ודאי אין בזה שום דבר שנקבע במתכוון כמישנתו העיקרית או כפילוסופיה היסודית שלו".⁷ יובר בנואה (Benoit) מסכים

עם דעה זו כשהוא מטעים כי זן מקיף את כל הזוויות האפשריות. "הקורא שלי", הוא אומר, "צריך להבין כי שום הבנה סינתטית אינה אמורה לעבור ממוחי אל מוחו... סינתתיהו זו צריכה להתרחש במוחי עליידי אמצעי המיוחד לו. כשם שהיא מתרחשת במוחי עליידי אמצעי המיוחד לי".⁸ במידה שיונג מנסה להקיף את תמצית הזן במונח חים של חוויה פסיכולוגית, יש לאדם המערבי סיכוי נאה להבחין במשהו מאותה פילוסופיה וקהגיע לאיזו הערכה של החיים כפי שהם מתגלים על החוף הרחוק של "פראז'נה-פאראמיטה" (תחום השלמות הגדולה, מצב שהוא מעבר לשלמות האנושית והוא מכיל את היחסי ואת המוחלט כאחד). מתוך כך נהיר הדבר בהחלט לבעל הטורים האלה שהקואנים המוצגים ב"מונדים" השונים יש עמם דרמשמעויות פאראדוקסאליות כל-כך עד שמלכתחילה הם מכשילים כל גישה אובייקטיבית. ("קואן" הוא בעיה שאין השכל יכול לפתור אותה. זה תרגיל לפריצת מיגבלותיו ולפיתוח האינטואיציה. "מונדרו" הוא צורה של שאלה-ותשובה מהירות לפרוץ את מיגבלות החשיבה המושגית. ראה צ'. האמפרי, כנ"ל, ע' 245). כל נסיון לגלות מה שאינו ניתן לגילוי, לדעתו של מורה-הזן, חייב בהכרח להישאר בתחומי ה"סובייקט-טיביות הטהורה", אי כניסוחו הקולע של יונג: "התוצאה הסופית... אינה באה אלא מן הנטייה האישית המוקדמת של הטירוף".⁹

הנה כי כן אפשר לקבוע בבטחון כי זן יוצא מן ההנחה של חוסר-הנחה. דבר זה רלבנטי מבחינה פסיכולוגית הואיל והרחקה של תוכן מודע ממכלול-האגו המודע של האדם כמוה כחיווקו וכהפעלתו של הפוטנציאל התת-הכרתי אל מעבר לתוכן הטבעי שלו. כתוצאה מכך הרי הרצון הלא-מודע המחזק סופו שיפרוץ את מנגנון-ההגנה הקשור למכלול-האגו המודע ויחולל הבקעה שלמה של אותו תוכן תת-הכרתי. במונחים של זן הרי כך אנו יכולים לרדת עד חקר החוויה של סאטורי. אם היחיד המתנסה בסאטורי מסוגל להכליל את החומר הלא-מודע בכלל ההרכב הנפשי שלו — לשון אחרת, אם יש לאל-ידו לכוון כיאות את ההסתערות של יסודות תת-הכרתיים — יפה סיכויו להאריך את הברק האינטואיטיבי עליידי שיתעלה מעל לסאטורי בכיוון של נירוואנה (סך-הכל של הבודיזם). מצב של הארה עליונה מהלאה לתפיסתו של השכל. השמדת כל הידוע לנו כאני האישי, המפריד. ראה צ'. האמפרי, כנ"ל, ע' 245).

כשאני מדבר על "סיכוי יפה" רצוני שיובן הדבר כמשמעותו הפסיכולוגית המובהקת, כי רק אז מופיע האני, או מה-שקרוי בפי הבודיסטים מצב של נירוואנה, כהישג-שא חיובי בחיי היחיד. המיבקע השלם של תוכן לא-מודע הוא "התשובה המפתיעה, המקיפה, המאירה הארה גמורה. הפועלת... כהארה וכהתגלות".¹⁰ נראה לי כי בדרך זו אכן נוכל אנחנו, המערביים, להתמודד עם רעיונות המזרח. אם סתם נשתעשע בן הרי סופנו אכזבה בלבד, שיתוף רציני בתוכן האידיאי של העולם המזרחי עשוי סוף-סוף להביא ברכה למערבי החש בנטל העצום של חד-צדדיות והדגשתייתר אינטלקטואליות. נראה הדבר כי פאוסט של גיתה ובשורת ה-*Ganzheitserlebnis* שלו ("להיעשות שלם") מצאו סוף-סוף את מקומם במאה ה-20 הנלבטת שלנו. השאלה

אם צריך לקבל את זן כשיטה פילוסופית במלוא מובן המלה בהוראה המערבית שלנו איננה ממין הענין אם אנו מסכימים עם ק. יאספרס. האומר כי "תמצית הפילוסופיה היא לא החזקת האמת אלא חיפוש האמת. פילוסופיה פירושה: להיות בדרך... אבל אותו מצב של 'להיות בדרך'—ייעודו של האדם בזמניותו—נושא בחובו את האפשרות של סיפוק עמוק".¹¹

בדין מקיש מכאן יאספרס כי משמעה של הפילוסופיה הוא בגדר "תפיסת המציאות בצורה שלפיה אני מתנהג כלפי עצמי בצורה של חשיבה, בפעולה פנימית".¹² אויגן הריגל מוסיף ומפתח רעיון זה כשהוא מספר על נסיונותיו בפילוסופיה של זן שאליה התקרב במימצע היחיד-במינו של אמנות הקליעה-בקשת. כאשר הריגל טוען כי "הקשתות היא... ענין של חיים או מוות לקלעי שבכך הוא תובע דין-וחשבון מעצמו".¹³ מרמז הוא על העיקר היסודי שאותו צריך כל המתאמן בקשתות לתפוס מלכתחילה: לא ליחס שום מטרה מעשית לעיסוק בספורט הזה. אם המטרה כלולה בתחום המציאות של המתאמן, הרי יוכל לתפוס אותה מטרה רק במידה שהוא מקשר אותה לעצמו. לכן הקונסטלציה הדיאלקטית של "אדם ומטרה" מתבטלת על-ידי אחדות החוויה הנחפסת בכללות הרקע הקיומי שלה. במונחים של קשתות יבטא מורה-הזן את הקונסטלציה הזאת כלהבא: כוונתי היא שלא לכוון, ולכן הפיוון, כלומר ההגשמה, איננו ממין הענין. החוץ בהכרח ימצא את יעדו לא כקטביות אלא כחלק בלתי-נפרד מפלל החוויה של הקשתות שלי. דברים אלה מזכירים עד מאד את חיבורו של היינריך פון קלייסט על "תיאטרון-הבובות", בו הוא מדבר על הקו שמתווה הבובה מחמת כוח משיכת-הכובד שלה. לקו זה קורא המשורר "דרך נשמת הרוקד".¹⁴ קלייסט טוען כי האיש המפעיל את הבובה יכול להצליח רק אם ימצא את מרכז משיכת-הכובד בתוך עצמו. לכן עליו להגיע לאחדות עם העולם החיצוני ממש כמו שהקלעי ומטרתו מתמזגים לכלל ישות בלתי-שניונית. כך משווה הריגל את ספורט הקשתות למחול הוא קורא לו "טכס המחול", בהצביעו על העובדה ש"הריקוד והרוקד אחד הם".¹⁵ ועוד מזכיר הריגל את מורה-הקשתות ההופך עורף לתלמיד מפני שיש לו יסוד לחשוך בתלמיד שבגד בתורתו של בודא מתוך שריכוזו את תשומת-לבו במטרה יותר מאשר בעצמו.¹⁶

דוגמה זו מוכיחה למעלה מכל ספק כי הכנסתם של דפוסי מחשבה שניויתיים אפילו בהיחבא היא מעשה בגידה שלעולם לא יוכל לדור בכפיפה אחת עם תורת זן. יאספרס נוקט קר-מחשבה דומה לזה כשהוא דן בקרע בין נושא-מושא בתוך המסגרת של "הוויה". נראה בעליל כי "ההוויה כשלמות אינה יכולה להיות לא מושא ולא נושא. אלא 'המקיף' ה'לובט' צורה בקרע הזה".¹⁷ בין אם נדבר על "das Umgreifende" של יאספרס או על "umfassende Wahrheit" (האמת המקיפה) של הריגל או על ה"אני" של יוגן, רק מדגישים אנו את הבעיה המתעוררת אם, וכאשר, מנסה היחיד להגיע לידי אובייקטיבציה של מימצאיו בנוגע ל"הקפה", שכן אז מתעורר הצורך בעיצוב מילולי, ואולם, ככל 'gedachtsein' (היות-במחשבה) פירושו שמיטה מן ההקפה. זה פרט העומד מול האני העצמים האחרים.¹⁸ זה אחד הטעמים שבגללו

לבש המונדו את משמעותו הנוכחית במחשבת זן. מי שהגיע לפראז'נה-פארמיטה אינו שש להביע את מחשבותיו הכמוסות ביותר מפני שהוא תופס אל-נכון כי בעשותו כך עוזב הוא את תחום ההקפה, כלומר הפראז'נה, וכנס לתחום של ה'שמיטה' כלומר 'ויז'נאנה' (שהוא מצב של השגה בידיעה שכלית, בעוד שפראז'נה, כנגד זאת, מציינת "ראייה" בלי ידיעה שכלית, כלומר בלי השתתפות החושים והשכל כאחד. ראה ארנסט ווד, "מילון של זן". ניר-יורק, הוצאת סיטאדל, 1962, ע' 148).

במובן-מה המונדו, על מיעוט ביטוי המילולי ועל התמציתיות שלו, משקף את ההתנגדות הבסיסית של מורה-הזן לסיפור חוויותיו ובכך להסתכנות בדפוסי-ערכים שניזתיים. אי-רצון זה לספר מובן הוא למדי אם נזכור את המאבק המר הקודם למצב השלנה העילאית השורר על החוף הרחוק של השלמות. באור זה מושגת השתנותה של האישיות מן הקצה אל הקצה. כך מתברר שכל שיתוף בזן מעמיד תביעות מופלגות בפני היחיד שכן, במונחיו של תלמיד הקשתות של הרינגל, זה "מאבק לחיים-אור-למוות". תלמיד הזן לעולם לא יוכל להתפרק כליל מן ההרגשה שספק אם אי-פעם יוכל להנחיל לזולתו את הרעיונות שאליהם הגיע במאבק כה קשה מפני שהוא מבין כי "אפילו יהפכו כל הימים דיו, כל ההרים מכחול, העולם כולו גליונות נייר, ואנו נתבקש לכתוב על זן, אי אפשר יהיה להביע את זן אל-נכון".¹⁹

המושג של פראז'נה וויז'נאנה

בטרם נעשה צעד להגדרת שני המושגים. פראז'נה וויז'נאנה. יהיה עלינו להבהיר את המושג היסודי "סוניאטה" שהוא תנאי-מוקדם לכל גישה אל זן. ברוב המקרים ניתרגם סוניאטה בלשון "ריקנות". אף כי אולי זה מניח בהחלט את דעתו של מורה-הזן, הדאי שהוא מטעה את התלמיד המערבי שאולי יראה במושג זה איזו נטייה לשלילה. ואולם סוניאטה איננו שלילי כל-עיקר אם נבין אותו באורו של אָרִיך פרום, המגדירו בלשון "להתרוקן—דבר שאין פירושו שלילי חלילה, אלא... הפתיחות לקבל"²⁰ אם נפרש לנו פתיחות-לקבל כרוחב-דעת. נוכל לקוות להתקרב באיזו מידה של בטחון-עצמי אל החוף הרחוק של פאראמיטה. באור זה ייראו המושגים פראז'נה וויז'נאנה סתומים פחות מכפי שאולי נשער בתחילה. ויז'נאנה (או וינאנה) מתיחס אל עולם החוויה שלנו. "לעולם אין הוא זהה משך שני רגעים רצופים, שהרי הוא שרוי בהשתנות מתמדת. זה מרכז ההוויה המדעית בצורותיה המתחלפות תדיר, והוא דומה לזרם של נהר, שעם זאת הוא מקיים צורה אחת קבועה, זהות אחת שלכי אורה, אף כי בכל נפחו היום לא נותרה אפילו טיפה אחת יחידה מכל מה שהיהוה אח הנהר ההוא אתמול... אך אם גם בהכרח הווינאנה היא חסרת-התמד, הרי בתוך עליית-הרגל הממושכת אל השלמות היא עובדה שצריך להכיר בה... היא תהליך מסובך מאין-כמוהו, ילוד החשיבה היוצרת של חיי נפשות קודמות שאין להן שיעור ומספר. היא יוצאת-חלציהם של הכוחות שהתחוללו בעבר, תרכובת של מיליוני הוויות, כוחה מצטבר; עם כל חוויה וחוויה היא מעמיקה ומעשירה".²¹

ואולם עולם החוויות שלנו בשום-פנים איננו דבר שבמקרה אף באחד מגילוייו אלא

הוא נתון לשליטתם הנחרצת של שני העקרונות—"יאן" (חיובי, גברי, יבש, חם) ו"יין" (שלילי, נשיי, לח, קר).²² המחשבה הסינית הבסיסית הזאת אין ללמוד ממנה כי שני תחומים אלה הם מוחלטים בחלוקתם. יאן כולל יסודות שליליים של יין ויין כולל יסודות חיוביים של יאן. רוצה הייתי להפנות את הקוראים לשיטתו של יונג בפסיכולוגיה האנאליטית השומרת על קונסטלציה דומה שבה האגו המודע הזכרי מוצא לו משקל-שכנגד באַנימה הנקבית, השוכנת בלא-מודע, ואילו האנימוס הזכרי משמש משקל-שכנגד לאגו המודע הנקבי. הוגי-דעות סיניים דחו כל נסיון למעט בערך כוחו של האחד לעומת משנהו. את יאן אפשר להבין רק במונחים של יין, וכן להיפך. ההיקש שהואיל ויאן הוא קונסטרוקטיבי, כלומר חיובי, הרי יש להעדיפו על יין שהוא הרסני, כלומר שלילי—היקש זה אוצר בתוכו מסקנה מוסרית מוטעית. עם היחיד כבוד שעליידי שיהדוף את כל היסודות של יין ממילא יקום כהתגלמות היאן, כלומר הטוב המוסרי. הרי טעות גמורה בידו. יאן ויין רק משלימים זה את זה, ולפיכך הם משמשים עקרון-משלים עליון. בעוד אשר יאן ויין באים לידי גילוי בזמניותם, הרי למעשה אין הם אלא עקרונות נחותים והם מהווים ביטוי לעקרון המפייס העליון שהוא מחוץ להשגתו של האדם הנוהה אל ויז'נאנה. רק במצב של סאטורי בא העקרון האוניברסלי העליון הזה לידי גילוי באי-זמניותו, שלעתים קרובות היא מכונה "ראשית בת-בלי-ראשית, תנועה בת-בלי-תנועה, תודעה לא-מודעת". היחיד המזהה עצמו עם העקרון העליון ממילא השתחרר מן הסדר הדטרמיניסטי השליט בעולם של עדיפויות מדומות. כך אפוא נכנס הוא לממלכת פראו'נה-פארא-מיטה. "בי'עין-פראו'נה" נראה המצב האנושי כמו שהוא לאמיתו—שבירת צמא במים מלוחים, חתירה אל מטרות המחייבות פשוט לחתור אל מטרות אחרות, תפיסת עצמים שמחמת מירוצו המהיר של הזמן הם נעשים נטולי-משקל כערפל... בכוח הפראו'נה או החכמה האינטואיטיבית הוא [האדם] רואה את טיב המציאות, ודבר זה מצדו מעיר את הקארונה אי החמלה לכל אלה האסורים עדיין בכבלי הבערות... אם פראו'נה פירושה לראות כי 'הצורה היא ריק', הרי קארונה פירושה לראות כי 'הריק הוא צורה'. לפיכך היא 'אישור' לעולם-היומיום כטבעו וכהווייתו... אכן היא שמה לקלס את הרעיון שהבודיום הוא תמיד פילוסופיה של הכחשות העולם, שבה אין כל חשיבות למיוחד שבצורה".²³

לכן בתחום של פראו'נה-פאראמיטה קונה לו הצד הלא-שנייתי של הזן-מונדו את משמעותו. למען האמת, הרי ברגיל השואל מבוצר במטווה חוויותיו שלו, או שהוא חפץ לפרוץ מתוכו. אם כה ואם כה, המאבק לעקרון העליון מוליך בסופו של דבר לתפיסת העולם כממד בלתי-שנייתי. רק אם הצליח היחיד הנוגע בדבר להתגבר על הפעולה הניגודית של סיבה-ומסובב, רק אז זוכים לזן שכן אז הסדר הרגיל של הדברים מתהפך על פיו. "מה שהיה חיובי נעשה שלילי ומה שהיה שלילי נעשה חיובי... שוב אין אנו כלי-משחק של... 'סיבה-ומסובב', לידה ומוות... מה שנראה לנו טוב או רע מנקודת-הראות של העולם הזה איננו לא טוב ולא רע, כי יש לו ערך יחסי בלבד... לאחר חוויית הזן מתהווה סדר-דברים חדש לגמרי, מושג שינוי גמור

של חזות, והתוצאה היא שמתבוננים בעולם יחסי של שינויים וריבויים מנקודת-הראות של הנצח.²⁴

היינריך צימר טוען כי התעלומה המיטאפיזית של הישות הלא-שנויית באה לידי גילוי כבר בעולם המרחב והזמן שלנו בדמות האקט המיני. אין ספק שהעקרונות הזכרי והנקבי הם-שתי ישויות נפרדות, אבל באקט עצמו מתעלים מעל לשנויות עד שהוא מהווה בסופו של דבר אי-שנויות.²⁵ אָלן ו. ווטס מסכים עם דעה זו כשהוא קורא ל"גישוש" הזכרי-ול"היענות" הנקבית בשם "יחס הגבר האשה הפועל מאליו ונראה כאילו הוא אותה תנועה".²⁶ אף כי דבר זה נכון הוא לגבי עולם הוויזואנה שלנו, בו ההתעלות של השנויות לקראת ישות מיטאפיזית לא-שנויית יכולה להיות לכל המוטב רק זמנית, הרי הפראז'נה באה לידי גילוי בהגשמה מאריכת-הימים של סאטורי ונירוואנה המכחידים "יחסים של מרחב וזמן... בעולם-פראז'נה חדש אין חלל-תלת-ממדי, אין זמן המתחלק לעבר, הווה ועתיד".²⁷

כל זמן שהדעת מתפרשת לנו בהקשר השנויתי שלה, ז.א. בזיקתה בין נושא למושא, דבק בה איזה מין ערך קיבוצי, או אומרים על הדעת שהיא טובת הציבור שהרי כל הנתונים המדעיים משמשים את רוחת הכלל. זוהי ספירת הוויזואנה בקווים כלליים רחבים מכל אשר בגדר האפשר, ואולם אך נעקור מן ההנחה הזאת שניתן לדעת את כל הדעת, שוב אין היא ניתנת במובן המקובל של המונח, הדעת, בשל אפיה האוטורי ביותר, מניחה היא אפוא את ההילה של עצמיות וסובייקטיביות. בנקודה זו מופיעה מיטאמורפזה מורה במסגרת גילגול האישיות. היחיד המדובר כיון שהגיע אל החוף הרחוק של פראז'נה-פאראמיטה תופס הוא כי ידיעתו המיוחדת אך לו נושאת את סימנה של האוניברסליות. "הוא יודע שהיא נחלת הכל, אך לא הכל מכירים בכך".²⁸ חרף הבטחון הזה שהוויית הבודא היא בהישגידו של כל אדם, עומד מורה-הזון בסירובו להנחיל דעת זו לאחרים בדרך של הוראה שכן ידועה לו העובדה-כי "זו הידיעה שיש לנושא על עצמו במישורים בלי שום מימצע בינו לבין הידיעה שלו... אינטואיציה של פראז'נה איננה נגזרת אלא ראשונית, אין היא היקשית, או ראציונליסטית, או מדיטאטיבית אלא בלתי-אמצעית, מיידית".²⁹ אריך פרום יודע היטב את ההנחה הבסיסית הזאת, שהיא תנאי להבנת זן, כאשר אך ננסח להסביר ולהגדיר הרי אנו מחטיאים את המטרה שכן "מתרחש ניכור, והמלה כבר החליפה את החוויה המלאה. החוויה המלאה קיימת למעשה רק עד לרגע בו היא מובעת בלשון".³⁰

הצדדים השונים של זן-מונדו

(א) צד האלימות ו/או קוצר-הרוח

(ב) הצד הלא-תקשרתי

(ג) הצד הדואקטי

(ד) הצד האנטי-אינטלקטואלי

בחרנו ב"מונדו" אחדים לצורך עיון. חלוקתם בהתאם לצדדים המנויים למעלה

משקפת, ברוב המקרים, את קווי-האופי של המורים השונים המתוארים במונדו שעל הפרק. לכן הצדדים "האֵלים", "הלא-תקשרתי" וה"דידאקטי" הם לא רק הערכות של שיטות הוראה אלא במידה ידועה הם גם שופכים אור על הרקב האישיות של המורה המדובר. אולם הצד ה"אנטי-אינטלקטואלי" הוא סוג לעצמו והוא משותף לכל המזגים, לכל הדוברים ולכל הענפים של פילוסופית זן.

(א) צד האלימות ו/או קוצר-הרוח

מונדו: "כאשר נשאל גזיר זן-בודיסטי על מעמקיו של נהר הזן שעה שהיה מהלך על גשר, מיד תפס את השואל בודאי היה משליכו לתוך המפלים לולא מיהר ידידו והשתדל בעדו. הנזיר רצה שיירד השואל עצמו עד תחתית הזן וימדוד את מעמקיו לפי מידתו שלו. האדם עצמו צריך להיות הקופץ; כל העזרה שיכולים אנשים מבחוץ להציעה היא להניח לנוגע-בדבר שיתפוס את חוסר-השחר שבעזרה מעין זר".³¹

כאשר עמדנו למעלה על חוסר-השחר שבביטוי המילולי לא היתה כוונתנו לרמז שבמסגרת החשיבה של זן חייב כל ביטוי רוחני להיפסק. על השאלה בדבר עומק נהר הזן אין להשיב בשאלות אחרות. חייב השואל להתנסות בכך בעצמו. דבר זה כולל, כמובן, ביטוי מילולי במידה ידועה, ופירושו של דבר שלבסוף יתפוס השואל את מובנו של זן על-ידי שיבטא את מחשבותיו, יגדיר ויבהיר את רעיונותיו אפילו עם אחרים. אבל לחשוב חייב הוא עצמו ולא יחשבו אחרים בעדו. מורי-הזן "יעצו להולכים אחריהם לא לקבל שום דבר בטרם יוכיחו הם עצמם את אמיתותו. יש לדחות כל דבר של קודש או של חול לפי שאינו שייך לשכל הפנימי שלך... היה אתה כמו שהנך והיית עצום כמרחב, חפשי כציפור באוויר וכדג במים, ורוחך צלולה תהיה זוכה כראי. בודא או לא-בודא, אל או לא-אל — כל זה פילפול, סתם משחק-במלים, בלי משמעות ממש".³²

מונדו: "בא גזיר אחד אצל באזו ושאלו: מה הרעיון בכך שבודידארמה [מיסד האסכולה המחמירה בזן] בא מן המערב? אמר לו באזו שיתקרב אליו ויודיענו. הנזיר שפך הוגד לו צעד קדימה. באזו לא התמהמה וסטר לו על אזניו ואמר: כבר יצא הסוד".³³

תשובה מעניינת זו בצורה של סטירת-לחי פירושה שאין לשאול שום שאלה על דבר שאין עליו תשובה. שאלות-השובות הן תנאים נחוצים בזמניות של ויז'נאנה, ז.א. בתחום הסיבה-המסייב. ואולם זן שואף אל השקיפות והדומיה הגמורה של הנצח בו משחק-הכוחות הדיאלקטי שוב איננו ממין-הענין. לכן "צחוק, קללה, צעקה, טלטלה, אפילו מהלומה עשויים לחולל מה שלא השיגו שנים של 'התבוננות'".³⁴

מונדו: יוטן מן המנזר הופוקר-אין:

ש: "שמעתי שכאשר אדם מבקש להשיג את דרכו של הלא-נולד חובה עליו להביט לתוך המקור. מהו המקור?"

עמד הרב בדממתו שעה קלה, ואחר שאל את נושא-הכלים:

"מה זה שאלני עכשיו אותו נזיר?" חזר הנזיר על השאלה, ולשמע זאת הלעיג עליו הרב ואמר: "לא חירש אני". (סוּוּקִי, עִיּוּנִים בַּזן, ע' 112).

השאלה בנוגע למקור, ז. א. פראז'נה, שוב היא עולה כענין של ניוחש אינטלקטואלי. הואיל והרב יודע היטב כי אין מענה על שאלה זו הריהו עומד בשתיקתו, ובכך הוא מבהיר כי התמיהה מיותרת בטבעה. בהוסיפו, "מה זה שאלני הנזיר עכשיו?", מרמז הוא בבירור כי השאלה אינה במקומה. אולם הנזיר, מתוך שלא הבין כהלכה את התהייה המחושבת-היטב, מזדרז לחזור על שאלתו. ובזאת הוא מעיד על עצמו שאין לו מושג מה טיבה של פראז'נה. המשפט הסופי, "אינני חירש", משקף את קוצר-רוחו של הרב כלפי השואל. חוויית הזן עוסקת ב"מהותם" של דברים ולכן היא מנוגדת להיקש שמטרתו לפרש את העולם במונחים של ערכים כפולים. משום כך אומר סוּוּקִי על זן שהוא "ריאליזם קיצוני יותר מאשר מיסטיקה"³⁵ כי הוא קורא לידיעה יותר מאשר לחשיבה ולכן הוא בגדר זינוק מ"חוויה מפלי־שני אל חוויה בלתי־אמצעית"³⁶.

ב) הצד הלא־תקשרתי

מונדו: בא נזיר אחד אצל הרב קיישו לשאול אותו על האדם הקדמון. משיב קיישו: "אין כל מקום לטעות ביחס לישות מגושמת זו שגבהה ש רגליים". עכשיו שואל הנזיר: "כלום בן־חורין הוא האדם הקדמון ללבוש צורה זו או לא?" מטיח הרב לעומתו: "וכי מהו שקרוי בפיך האדם הקדמון?" הרב, תחת שירביץ בו את הוראותיו כפי שהתאוה ודאי הנזיר בלבבו, מעלה את השאלה: "מי ילמדך?" (סוּוּקִי, עִיּוּנִים בַּזן, ע' 103)

שאלתו של הנזיר בנוגע לטבעו של האדם הקדמון קשורה למעשה קשר הדוק לשאלה פראז'נה מה טיבה. "ידע הנזיר השואל כי במקדם או במאוחר האני האישי שלו צפוי להתפוררות; רצונו היה למצוא, אם אפשר הדבר, משהו שאין ללידה־ומוות נגיעה בו. מכאן השאלה: "מהו האדם הקדמון?" קיישו לא שש לתת לנזיר פירוש תבונתי של המציאות הסופית, ז. א. פראז'נה. הוא ידע כי אין שחר לפירוש הגיוני, אך עם זאת תפס כי הנזיר נוהה אחר ויז'נאנה. לכן הגדיר את האדם הקדמון במונחים הנוחים לחשיבתו של הנזיר מתוך שכינה אותו "ישות מגושמת זו שגבהה ש רגליים". קיישו לא רמז אף במשהו על הקשר בין הישות הפיזית המגושמת הזאת לבין האדם הקדמון, "את התגלית השאיר לבינתו של הנזיר עצמו, שהרי כאן, כמו בכל מקום אחר, הרעיון הוא להגיע לכלל הבנה באמצעות האור הפנימי, על־ידי התעוררות של פראז'נה" (שם, ע' 104). כאשר תהה הנזיר, "כלום בן־חורין הוא האדם הקדמון ללבוש צורה זו או לא?", הרי בכך הוכיח שהוא נמצא בתוך מסגרת האינטלקציה. הדבר שאותו הביע למעשה היה זה "שהיצור הנעלה ביותר, האדם קדמון, מתגלם בהוויה גופנית זו למען יוכלו חושי אנוש להתקרב אליו" (ר' למעלה). חשיבה מסוג זה ביקש קיישו למנוע. מידיעתו את נטייתו של הנזיר לאינטלקציה ולהיקשים הציג לו את השאלה: "מהו שקרוי בפיך האדם הקדמון?" בעוד שקיישו הבין כי אין האדם הקדמון זהה עם האדם, היחיד, בישותו הפיזית, הרי גם הבין כי אין הם נפרדים לגמרי. "האחד לא

נועד להתמוג בשני: הם היו שנים ובתוך כך אחד. הגיוון הזה חסר-הגיוון היה הנקודה שאליה צריך להגיע על-ידי האינטואיציה של הפראז'נה" (שם, ע' 105). לאמיתו של דבר היה הנזיר תקוע בסבך של מושפלות. לכן אמר לו קיישו על-דרך הרמז: "לפי כל הנראה לעין ולגופו של דבר הרי אתה נזיר המתלבט עד-דכא בשאלה בדבר מהותו של האדם" (ר' למעלה). אין ספק, הנזיר הסתבך עד-למעלה-ראש במטוה-הקורים של ויז'אנה. שאלתו הנוספת של הנזיר בדבר תוספת הארה באשר לאדם הקדמון אינה באה אלא להדגיש את הדילמה הבסיסית שלו. קיישו יודע היטב כי עובדה היא שאין הוא יכול למסור שום ידיעות בנוגע לטבעה של פראז'נה. יכול הוא רק להנחות את הנזיר, אך אין הוא יכול להביאו לידי חוויה של פראז'נה. ההבנה הסופית הזאת של האדם הקדמון היא ענין לכל אדם לעצמו. משום כך שואל קיישו את הנזיר: "מי ילמדך?"

הדיון שהתנהל במונדו שלמעלה מגלה את הנזיר התוהה שאין ביכלתו לשבר את אויקי הזמניות שלו ואילו רבו, שאינו מרבה דברים, ממאן להעמיד את חוויית הפראז'נה בגדר מושפלותיו של השואל.

מונדו: פעם שאלו [את יאקוסאן] נזיר אחד: "עדיין אין לי ידיעה ברורה של עצמי, והרשני לבקשך שתצביע לפני על הדרך של האני שלי?" החריש יאקר סאן שעה קלה ואמר: "לא קשה לי לתת לך מלה (אי צ'י) על כך. אבל הנדרש ממך הוא לראותו כהרף-עין עם השמעת המלה. אז אולי יהיה לך משהו מזה. אבל כשאתה שקוע בהירהורים או באינטלקציה (סו ליאן) באיזו מידה שהיא, הרי אחטא אני עצמי ובשל כך יגנו אותי. מוטב אפוא לאדם שיקפוץ פיו היטב ולא תצמח כל צרה בדרך זו". (סווקי, עיונים בזן, ע"ע 150—149)

שאלתו של הנזיר מצביעה על כך שהוא שקוע בתחום הוויז'אנה. תשובתו של יאקר סאן מראה את כל הדילמה הקשורה בהערכת האינטואיציה של פראז'נה. אילו אפשר היה להתנסות אינטואיטיבית במלה המדוברת עם היגויה, יכול היה אדם לפחות לזכות ולהתקרב אל פראז'נה. אולם האדם שוגה בהירהורים ובמושפלות הרחוקים עד מאד מן האינטואיציה הפראז'אית. לכן מוטב שלא לדבר כלל, כדי שלא להיקלע לסתירה זו שבה אתה רוצה להסביר דבר על-דרך השכל בן-בלי-חקר. יאקוסאן ער בהחלט לעובדה זו ש"כאשר אך יפנה זן ללשון על-מנת להתבטא, בהכרח הוא נופל קרבן לכל המעקשים, לכל ההגבלות ולכל הסתירות שהם מעצם מהותה של הלשון" (שם, ע' 165). הואיל וחויית זן אין למסרה בכלי הלשון, ממילא אי-אפשר להקיפה באורח מיתודולוגי. את פראז'נה-פאראמיטה אפשר לתפוס רק באינטואיציה בתוך מערכת-התיחסות אינדיבידואליסטית עד מאד, שלא לומר אוטורית.

מונדו: אונגאן דונג'ו... תלמיד של יאקוסאן ומורהו של טוואן ריאוקאי, כך העיר פעם באזני העדה: "יש אדם שאין לו דבר שלא יוכל להשיב עליו אם ישאלוהו". שאל טוואן: "מה גודל הספריה שלו?" אמר הרב: "אין אף ספר בביתו".

טוואן: "איך הוא יכול להיות מלומד כליכך?"

הרב: "אין הוא נותן רגע תנומה לעיניו לא ביום ולא בלילה".

טוואן: "יורשה לי להציג לך אינו שאלה מיוחדת?"

הרב: "תשובתו לא תהיה תשובה כלל". (סוואקי, עיונים בן, ע' 152)

כשאומר אונגאן דונג' שהאדם המיוחד שמדובר בו הוא יודע-כל, הפוננה היא במסגרת של מערכת ההתחייבות הפראז'נאית. אולם שאלתו של טוואן מתיחסת לידיעה נקנית, שניתן להשתמש בה בתוך תחום הוויז'נאנה. מענהו של דונג', "אין אף ספר בביתו", מדגיש את העובדה שאין לנו לתת דעתנו על הצד היחסי שבדעת. דונג' מרסיף כי דעת זו היא תוצאה של הכרה שלמה. היחיד בו מדובר שוב אינו זקוק לשינה הואיל והגיע לאינטואיציה פראז'נאית. כאן קיים מצב של שקיפות ששוב אינו מכוון עצמו על-פי קווים שיגרתיים של חשיבה. לכן יכולים אנו לומר שהאדם היודע-כל המוזכר במונדו מסמל את תמצית ההכרה, ז.א. מאהא-פראז'נא-נה-פאראמיטה, שהיא חכמה טראנסצנדנטלית. במצב זה אין מקום לשאלה יותר מאשר לתשובה שהיא מצריכה, פשוט מפני שכל קונסטלציה דיאלקטית נמנעת מראש. לכן שאלתו של טוואן, אם יורשו לו להציג שאלה לאיש, נטולה תוכן פראז'נאי, ולפיכך אין היא בת-תשובה במובנים של פראז'נא. לפיכך מקיש הרב כי לא תהיה תשובה, שהרי זו התשובה היחידה שאינטואיציה פראז'נאית מסוגלת לתת.

המשתמע מכאן מאשר את העיקרים היסודיים של זן, כלומר שכל יצור-אנוש מסמל "ראדיוס שווה-אורך במעגל חסר-המרכז שמסמל היקום. משום כך כל יחיד יש לו מרכז משלו. סוואקי קורא למרכז הזה ה'אני' הוזה עם נקודת הסובייקטיביות המוחלטת".³⁷ תחום הוויז'נאנה הוא מקורי ויסודי בחני המין האנושי. חוק הסיבתיות הוא אפוא הרחם הסגור של תנים תויתיים. ואולם מתוך הכרתו של האדם בעמדתו המר-כזית ביקום יכול הוא להתעלות מעל לרחם המקיף אותו בכיוון פאראמיטה, ז.א. החוף האחר בו השביות של החוויה מתמוססת בשקיפות החכמה הסראנסצנדנטלית, כלומר מאהא-פראז'נא.

מונדו: נזיר משושלת סון בשם צ'וסי שיין... שאל פעם רב אחד של זן בשם ר'יה אקאקו: "הטהור-ממקורו—איך יכולים ההרים והנהרות והאדמה הגדולה לצאת ממנו?" השיב הרב: "הטהור-ממקורו—איך יכולים ההרים והנהרות והאדמה הגדולה לצאת ממנו?" (סוואקי, עיונים בן, ע"ע 166—165).

בדוגמה נאה זו של מונדו באפיו העצור מזהה סוואקי את "הטהור ממקורו" עם "המוחלט של האלהות". ועוד הוא אומר כי ה"טהור" בבודיזם "פירושו להיות חפשי או משולל כל צורות של ייחוד" (שם, ע' 166). ואולם תואר-הפועל "ממקורו" מיהס יסוד של זמן לאותו מצב הקרוי כאן "הטהור". לכן יוצא סוואקי מתוך הנחה שהטהור-ממקורו הוא-הוא האלהות כ"ישות במצב של טראנסצנדנטיות מוחלטת" (ר' למעלה). שאלתו של צ'וסי שיין, איך יכול ריבוי של תופעות לצאת מן האחד, היא למעשה הדבר שאותו מנסח סוואקי בשאלתו הבסיסית: "מה היחס בין הווייה להתהוות?" (ר' למעלה).

לא יהיה כל טעם להפליג בדיון בשאלה זו הממלאה תפקיד כה בולט בכל השיטות הדתיות. שאלתו של צ'וסוי בשארת בלא מענה אך היא חוזרת מלהבמלה בצורת שא-לה. תלמיד הזן בא על סיפוקו הגמר בצורה משונה זו של תשובה. למעשה נמסר כי צ'וסוי "היה לו סאטורי" (הבנה) (ר' לנועה). אף כי דבר זה הוא רלבנטי עד מאד לצ'וסוי כיחיד, הרי הקורא הממוצע נשאר תמה. איך הגיע צ'וסוי לסאטורי? מה סיבו של זה, ומה הוא מהווה? שאלות אלו והרבה זולתן נשארות בלא מענה. אולם עצם הניסוח של שאלות אלו מעלה אותנו, כביכול, על דרך-לא-דרך. רוצים אנו להגיע להבנה של סאטורי, ז.א. מהות הפראז'נה, אך אנו מתנהלים בדרכי הוויז'נאנה כאילו יכולים היינו לפתור את הבעיה בצורה זו. כאן שוב חסרונותיה של הלשון נראים בעליל. אנו מנסים להבין, לתקן, להגביל, למשג, להפשיט, קיצורו של דבר—מהלכים אנו בעולם של יחסיות, כשאנו מנסים להבחין באפס-קצהו של המוחלט הנשאר תמיד חמקמק. כאן, בעיקרו של דבר, הדילמה של פאוסט אשר בחפשו Ganzheitserlebniss (חויית השלמות) להוט הוא לתפוס "מה שמאגד את העולם". אולם האמת מושמעת בבחינת מושפל-ראשון על-ידי רוה-האדמה, המגנה את השואל המחוצף ואומרת לו כי שווה הוא אך ורק לרוח המופלאה מבינתו.

סווקי מעמיד בפני הקורא ומעמיק הגות בשאלתו של צ'וסוי כמה שאלות ריטוריות: "מה גרם לו לאלוהים שיחשוב לברוא את העולם בכלל? איך הגיע לכלל הרעיון לומר 'יהי אור'... כלום לא האלוהים עצמו הוא הממריצנו לשאול על כוונתו או על רצונו?... כשאנו שואלים שאלה כזאת כאילו מחוכנו באה ולא מן הבורא, כלום אין אנו מעמידים עצמנו בדרך הלא-נכונה?" (ס, ע"ע 166—167). המשתמע מכאן הוא ששאלה ותשובה הם חלק מן הטהור-ממקורו. כאשר הרב חוזר על שאלתו של צ'וסוי הריהו מרמו בכך שהתשובה נמצאת בשאלה. כך מגיעים אנו לכעין הבנה של זן, כשאנו תופסים את היחס בין שאלה לתשובה בתוך ההקשר הפראז'נאי. ברוב זמן שהשתיים נשארות מופרדות מיסודן בעולם היחסיות שלנו, כלומר הוויז'נאנה, הרי בספירת הפראז'נה-פאראמיטה הן חופפות לגמרי, ולכן שוב אין להבחין שם ביניהן. "על-ידי שהוא בורא עולם משיב האלוהים על שאלתו שלו" (ס, ע"ע 167). ממילא מקיש סווקי: "הדפיקה על הדלת נענית בפתיחתה. לאמיתו של דבר, הדפיקה היא הפתיחה. ראובן קורא אל שמעון, ושמעון נענה. הקריאה היא המענה. כאשר מובן דבר זה, הרי כאן זן" (ר' לנועה). עתה יכולים אנו להגיע אל המסקנה הסופית במשוואה של "הטהור-ממקורו" עם ההרים, הנהרות והאדמה הגדולה. אחד הם כמו שהאלוהות היא אחת, כמו שהשאלה-התשובה אחדות הן בתוך המצב המקורי. כך בא עקרון הזן על הסברו המלא והמספיק.

(ג) הצד היודאקטי

חונדו: כאשר ראה ג'וזוקו בפעם הראשונה את סייהו שאל ג'וזוקו: "מי הבואד?" השיב סייהו: "אלוהי-האש בא ומבקש אש". כאשר שמע זאת ג'וזוקו נרעש עד עומק לבו. כאשר בא אחרי-כך לראות את ג'וזיה וג'וזיה שאל אותו על

הבנתו, השיב גנזוקו: "אלוהי-האש הוא האש עצמה והוא מבקש אש, משל למה הדבר דומה—כאילו שאלתי על הבודא ואני הוא". אמר ג'זיה: "הרי לך—סבור הייתי שהבינות, אך עתה יודע אני שאינך מבין". דבר זה הדאיג מאד את גנזוקו והוא האריך להגות בדבריו של ג'זיה. כיון שלא יכול להגיע לשום מס' קנה, הלך לבסוף אצל ג'זיה ושוב בקש ממנו הדרכה. אמר ג'זיה: "אתה תשאל ואני אענה". או אז אמר גנזוקו: "מי הבודא?" השיב ג'זיה: "אלוהי-האש בא ומבקש אש". דבר זה פקח מיד את עינו הרוחנית של גנזוקו. (שם, ע' 96)

תשובתו של סייחו לשאלתו של גנזוקו ביחס לבודא באה בדברי החידה: "אלוהי-האש בא ומבקש אש". גנזוקו אינו תופס את מובנן של מלים אלו והוא הולך אצל ג'זיה לטפס עמו עצה. בסופו של דבר מסיק גנזוקו שבהזדהותו עם הבודא לא היה הוא צריך לשאול שאלה מסוג זה. להיות בודא משמע לדעת את התשובה. מיד מטיח ג'זיה לעור מתו: "עתה יודע אני שאינך מבין". מכאן משתמע שלהיות הבודא אין פירושו בהכרח לתחזיק בדעת הסופית, כלומר בפראז'נה. לאמיתו של דבר הרי זה רקע אקסיסטנצי-יאליסטי היוצא מן ההנחה שהאדם בחירותו שואף להגשים את ישותו על-ידי התעלות מעל לבדיו שפשויותו בכיוון של ישות שהיא איהוי הקרע המפריד את הארצי מן הרוחני. ואולם לעולם אין לקבל כדבר המובן-מאליו שההוויה היא קנין הדעת הסר-פית. אפילו הבודא, שהוא עצמו אֵל של אש, בא לחדש את אָש. "העובדה היא ש... 'אלוהי-האש' צריך היה לחכות לפראז'נה כדי להכיר את עצמו במובן הסופי ביותר" (שם, ע' 101). בעוד שבתחילה הבין גנזוקו כי עובדת היותו הבודא היא תמצית הממשות, עתה נמצא למד כי להיות בודא פירושו להיות שלם, כלומר בתוך כך בלתי-שלם, שפן להגיע לספירה של פראז'נה-פאראמיטה פירושו הזדקקות בלתי-פוסקת לפראז'נה-פאראמיטה.

רעיון שלמותו הלא-שלמה של האלוהים משותף גם ליונג, המדבר על אי-היציבות של יהוה שהיא "הסיבה-הראשונה לא-רק לבריאת העולם אלא גם לדראמה הפלירי-מאטית אשר האנושות משמשת לה מקהלה טראגית".⁸⁸ בלשון האקסיסטנציאליסטים הרי זה מה-שקרוי בפי היידגר "מושלכות" שהיא מעין מיפגש גורלי בין האדם, היחיד, ובין העולם שמולו הוא צריך לעמוד. אפילו המיפגש המוצלח ביותר אינו מאריך ימים במדה שהצדיק התרחקות מזירת העשייה. האדם, היחיד, האדם, הבודא, לעולם הוא צריך לשוב לחדש את האש, להשביע את רעבונו הרוחני.

וונדו: שאל דוגו את סקיטו: "מה התורה הבודהיסטית הסופית?"

השיב סקיטו: "אם אין בידך לא תוכל לדעת".

דוגו: "האם יש עוד איזה דבר שיוכל לתת לי מפתח להבנה?"

סקיטו: "רחבות הרקיע אינה מפריעה לענן הצחור להתעופף בכל אשר יחפוץ".

שוב פעם אחת שאל דוגו: "מי-הגיע לתורתו של האב הששי?"

סקיטו: "מי שהבין את הבודהיזם הרי זו בידו".

דוגו: "ואתה כלום בידך היא?"

סקיטו: "לא, אני אינני מבין בודיזם". (סוּוֹקִי, עיונים בון, ע' 148)

שאלתו של דוגו היא השאלה הכללית על טבע התורה הבודהיסטית. סקיטו מטיח לעור מתו שהסבר תבוני אינו אפשרי ואין לנסות בו. אי־אפשר לדעת את הדבר, אפשר רק לחוותו על בסיס אינדיבידואלי ביותר. דוגו עומד בשלו מפני שהוא ניגש אל הבעיה בתוך ספירת הוויז'נאנה. סקיטו משיב לו על־דרך המשל שהרקיע אין לו גבולות והענן יכול לשוט בכל מקום בתוך מרחב זה. הכוונה המשתמעת כאן היא שהכל ייתכן בתוך הפראז'נה־פאראמיטה. אין כאן סייגים כגון אלה הידועים בתוך הוויז'נאנה. לאחר־מכן מבקש דוגו לדעת אם יש משהו שהתורה קניינו. שוב עונה סקיטו כי ידיעה מעין זו היא אך־ורק נחלתו של היחיד שהגיע לידיעה מעין זו. ז. א. אינטואיציה פראז'נאית. מובן שדוגו משתמש מיד בידיעה זו לגבי היחיד הניצב מולו, במקרה זה—סקיטו. אין הוא יודע כלל את העובדה שאין זה שייך כלל לענין אם יש או אין ידיעה כזאת ביד סקיטו, שכן ידיעה מסוג זה היא רלבנטית רק לגבי הידוע. ברור מתוך השאלה שדוגו לא התנסה במובן של האינטואיציה הפראז'נאית. מצד שני, אם מצויה זו בידו של סקיטו, הדבר תופס רק לגבי סקיטו לבדו אך אין לו בהחלט שום השפעה על דוגו. לכן תשובתו של סקיטו אפיינית למורה־הזן האמיתי. "לא, אינני מבין בודיזם"—דבר זה בא רק לומר שאין הוא מבין את תורתו של בודא כדרך שדוגו מבין אותה, ז. א. בתוך הקשר וויז'נאני. אולם הוא, סקיטו, תפס תורות אלו בתוך ספירת הפראז'נה. זו האחרונה אין להעבירה לזולת, ולכן בשביל דוגו היא כספר־החתום. לכן גם אין סקיטו מבין בודיזם על־דרך השכל, שכן לגביו ידיעת הבודיזם היא "ידיעה שאינה ניתנת לידיעה".

מונדו: "בטרם ילדוני הורי, היכן אפי (או פני או האני שלי)?"

הרב: "וכשכבר נולדת להוריך, היכן אתה?" (סוּוֹקִי, עיונים בון, ע' 186)

המונדו שלמעלה מעיד על הדילמה הטיפוסית של תלמיד־זן המתמודד עם הבעיה הבולענית איך להגיע לפאראמיטה, החוף הרחוק־עדיין המצודדו בלי הפוגות. הנזיר המדובר כבר עמד על הסתבכותו של האדם בתוך מטוה־הקורים הוויז'נאני־במגמתו של "הוויה והתהוות". הוא שואל: "היכן אפי?" ופירושו שרצונו למצוא את "הפנים הראשוניים" שלו, את "הישות המהותית" שלו. מבין הוא, כמובן, שאין למצוא את הוויתו בתוך הוויז'נאנה, שהיא תחום ההתהוות הנצחית. לכן הוא שואל היכן אפו או פניו או האני שלו. הבחירה הדיקדוקית של זמן־הווה מציינת את מצב ההוויה בכללותו, להוציא התיחסות לנקודה מסוימת בזמן. מכאן הוכחה שידוע הנזיר על הוויתו במידה שהגיעה לכלל משמעות מחוץ לזמניות של קיומו. אף כי מבחינה שירית מודעות כזאת ראויה לשבח, נשאת היא חסרת־ערך מפני שהנזיר המדובר אין לאל־ידו לדלג מעל לתהום המפרידה בינו לבין החוף של אל־זמניות. היסוד האר־צי, "בטרם ילדוני הורי", משקף את התעסקותו במוצא, ראשית. הנזיר אינו יכול להי־חלץ ממתוה־הקורים זה של ויז'נאנה אף כי הגיע לכלל הפרה שפניו האמיתיים, או

הווייתו האמיתית, יש למצאם מחוץ לתחום זה. הדילמה הבסיסית היא כאן זו של תלמיד־זון המתחיל לגשש לו את דרכו במבוך השאלות המביכות המפריעות את התקד־מותו אל הפראזינה.

הרב מכיר גם מכיר במצבו של הנוזיר. שאלתו—“כאשר נולדת להוריך, היכן אתה?”—באה לומר פשוט כי המורה מתרבה בתלמיד כי פראזינה היא המצב של “צירוף הניגוד־דים” בו הזמן הוא בלתי־רלבנטי בהחלט. אם נקבל כהנחה את עובדת הלידה במשמ־עותה הארצית, מה רלבנטיות ייתכן בכלל ליחס לה ברקע המשולל לגמרי את גורם הזמן בקישורו אל הסיבה והמסובב. לשון אחרת: נקודת־המוצא בשום־פנים אינה מתיחסת להווייה המהותית. לפיכך עובדת הלידה בהוראת מוצא, הכוללת ממילא את הנחת המיתה, אין לה כל השפעה על ההווייה המהותית שאין לה לא ראשית ולא אחרית. הרב מביא את האמת הזאת, הפראזינאית במגמתה, אל הנוזיר בצורת שאלה כמין עילה להמריצו ולגרותו בחיפוש אחר ההבנה הסופית של עצמיותו. בתוך כך ידועה לרב העובדה שהנוזיר רחוק מן המטרה. לאמיתו של דבר, בנסחו את שאלתו כדרך שהוא מנסחה, מתעלם הרב “מרצף־הזמן בו חלים לידה ומוות עם כל שאר המאורעות המהווים את תולדות האנושית... כאשר הנוזיר שואל על ‘אָפּר קודם בואו לעולם של חוש ושכל. משיב הרב בהתייחסות אל נוכחותו הממשית של הנוזיר, אל ה‘כמר־שהוא’ שלו. מנקודת־המבט היחסית אין תשובה זו בגדר תשובה” (שם, ע’ 187).

אולם במסגרת של זן יש טעם בתשובה. כיון שהגיע הרב לפאראמיטה, הריהו מדבר מן הווית “אשר בה לא שללה הנצחיות את עצמה עד למדרגה של שניות נושא־מושא, אדם־טבע, אל־עולם” (כנ”ג). סווקי קורא למקום הזה משפן ה“סובייקטיביות הטהורה” (כנ”ג). במונחי האקסיסטנציאליזם זה הדבר הקרוי בפי סארטר “הדבר כשלעצמו” בניגוד ל“הדבר לעצמו”. ה“כשלעצמו” הניתק מ“קובעים סיבתיים בעולם” הוא החירות של ה“לעצמו”.³⁹ ה“סובייקטיביות הטהורה” של סווקי הלא היא המצי־אות הסארטרית כתודעה “בהווייתה כחירות, חירות מהשתקעות גמורה בדבר שהוא תודעתו, וכן גם חירות מעברו ומן המהות שהגיע אליה”.⁴⁰ לפיכך הנחת ה“חירות” הסארטרית, שבעיקרה היא שוות־ערך ל“סובייקטיביות הטהורה” של סווקי, היא “קיום היוצר את עצמו תדיר והמסרב להיפלל בהגדרה”.⁴¹

מבחינת החשיבה האקסיסטנציאליסטית, ברור כי סירובם הגלוי של מורי־זון מפורסמים להגדיר את פראזינה־פאראמיטה אינו דחוק. אף־על־פי־כן גם מורה־הזון וגם הוגה־הדעות האקסיסטנציאליסטי של זמננו לעולם אינם יכולים להתעלם כליל מעולם החוויה. כלומר “המדומנות [של האדם] המתייחסת לכל אותם פרטים ספציפיים של הקיום שלתוכו אנחנו נקלעים ובו אנו מופקרים”.⁴² המדומנות, או ספירת הוויז־נאנה, היא ה“לעצמו” האקסיסטנציאליסטי, אך כאן כמו גם בזן־בודים המשמעות במובנה הסופי לעולם אינה “בלתי־חלופיה במשמעות המורכבת עליה על־ידי הכשלעצמו בפורש שלו להוות משמעויות”.⁴³ כאשר סווקי מניח את הפרצוף או האף הראשוני שבו יש לתפוס כאן ועכשיו, הרי מיד יש להתרומם מעל לפריט זה של אינפורמציה על־מנת לרמז כי “סדרתיות־הזמן יש בה הגיון רק כשהיא נמשכת בשדה הנצח, שהוא התפיסה

הבדויסטית של סוניאטה (ריקנות) (סווקי, עיונים ב.ז. ע' 188). בפעולת-גומלים זו בין הנצח של ה"כשלעצמו" וה"לעצמו", הרי "סוניאטה הופך להיות טאטהאטה (כוהו): טאטהאטה הוא סוניאטה וסוניאטה הוא טאטהאטה" (ש, ע' 188). על בימה זו נעלמת השניות של ויז'נאנה, של הכשלעצמו והלעצמו, של אדם-טבע, ושל כל הדיאלקטיקה של החיים. זאת ועוד, על בימה זו "אני הנני אני ואתה הינך אתה, ואף-על-פי-כן אני הנני אתה ואתה הינך אני. הטבע כעולם של ריבוי קיים בתודעה, והאדם כמושא הניצב מול הרבים נשאר בעל תודעה-עצמית" (ר' למעלה). אף כי תורות-זן קשורות קשר הדוק ל"סובייקטיביות הטהורה", כלשונו של סווקי, יש להטעים גם כי הוגי-דעות בני-זמננו כגון דימארטינו מטילים ספק בהנחה זו ומערערים עליה. דימארטינו יוצא מתוך ההנחה שהסובייקטיביות, קודם-כל, מותנית. האגו בנסיונותיו לאשר את עצמו, מלכתחילה הוא יודע על עצמו כמאשר וכמאושר. עם שדימארטינו מעמיד את הנחת חירותו של האגו להתעלות מעל עצמו או מעל כל נתון, חסר הוא "את החירות להעלות כאגו מעל למבנה הנושא-מושא שלו באשר הוא. אפילו כהתעלות, עדיין היא קשורה לדבר שמעליו מתעלים. האגו כנושא קשור עולמית לעצמו ולעולמו כמושא"⁴⁴. דר-המשמעות הקיומית הזאת, לדעתו של דימארטינו, מנוגדת לדבר שסווקי ועוד מן הדוגלים בזן רואים בו את הנחת-היסוד בכל דיון הנוגע להבנת זן במונחים של סובייקטיביות טהורה, והיא המחסום האדיר ביותר של האדם המערבי בגישתו אל תורות הזן-בדוים.

ד) הצד האנטי-אינטלקטואלי

חונדו: נזיר שאל רב: "שמעתי שאפילו כאשר השמיים נקיים מעב אין אלה השמיים המקוריים. מהם השמיים המקוריים, רבי?" אמר הרב: "יום נאה הוא היום להוציא את החטים מן האסם, איש צעיר". (סווקי, עיונים ב.ז. ע' 93).

שאלתו של הנזיר בנוגע לטבעם של השמיים המקוריים מכוונת היישר אל לב הפרא-ז'נה. הרי זה מצב ה"טהור-מקורו", ה"נאורות המקורית" של "התודעה חסרת-התודעה". הנזיר מבין כי השמיים, בין שהם מעוננים ובין שהם נקיים-מעב, מהווים אותו צד עצמו בתוך מערכת-ההתייחסות שלו הוויז'נאנית במגמתה. "השמיים המקוריים" בהכרח הם מחוץ למסגרת זו. תשובתו של הרב הולמת את מסורת זן: התשובה איננה תשובה, פשוט משום שלא תיתכן כל תשובה על דבר החומק מן המלה הכתובה או המדוברת. לכן הרב מציע לנזיר שיטפל ביבול החטים ביום נאה שכזה. דברים אלה אינם בגדר תשובה ישרה על השאלה שנשאלה אך הם רלבנטיים עד מאד לעמדה הבסיסית של לומדי-הזן המתנגד לכל אינטלקציה והיקש כדבר המובן-מאליו. על השאלה אם יש איוו משמעות מיוחדת לכך שהרב התייחס ליבול החטים אפשר להשיב בפשטות יחסית. במסורת זן בדרך-כלל יתייחס הרב אל הדבר המצוי בסמוך ביותר. מסתבר שהיו הנזיר והרב מהלכים בשדה חטים בשעת שיחתם, ומאחר שהיה זה במקרה יום נאה הרי טבעית היתה ביותר תגובת ההתייחסות אל שני הנתונים הקרו-

ביים האלה בלא לבוזו מרץ בגילגול שיחה על "השמיים המקוריים" שאין לתת להם ביטוי מילולי ואפשר להבינם רק במושגי אינטואיציה פראז'נאית.

חונדו: יום אחד שאל סקיוז... אחד מראשי תלמידיו [של דוג'ו]: "כאשר תסתלק מן העולם, רבי, איך אשיב אם יבואו אנשים וישאלוני על סודותיה העמוקים ביותר של המציאות?"
 הרב, דוג'ו, קרא אל נערו, והלו השיב: "כן, רבי". אמר לו דוגו שימלא את הכד מים זפים, ושעה קלה חריש. אחר שאל את סקיוז: "מה הדבר שעתה-זה שאלתני?"

סקיוז חזר, כמובן, על שאלתו. אך כפי הנראה לא שם הרב לב כלל לתלמידו ויצא את החדר". (סווקי, עיונים בון, ע' 194)

אין כל מקוב לטעות בכך ששאלתו של סקיוז משוללת פראז'נה מכל-יכול. הוא חי בארציותו ומתעניין במושגי החיים והמוות כהתייחסותם לחוויות של יום-יום. נוכחותו של הרב היא בשבילו מקור של כוח רב. סקיוז הוא מאור קטן שאין לו אור משל עצמו. הוא מתחמם בקרני-שמשו של רבו וברדין חושש הוא לאשר יארע אחרי שיסתלק רבו מעולם זה של ארציות. לפי שהוא מכיר בחסרונותיו, הריהו שרוי במצב של דאגה למה שעתיד לקרות למבקשי עצתו. ידוע לו שאין לו משאבים משלו. בדומה למונדו הקודם, בו הרב מסב תשומת-לב לשדה החטים וליום הנאה, קורא דוג'ו לנער שימלא את הכד. כך מופסק פתאומית מהלך מחשבותיו של סקיוז. דוגו הפס כי סקיוז סבוך-ומסובך בחשיבה ויוזנאנית. השניות של חיים ומוות ניכרת מתוך כל מלה ומלה שמשמיע הלו. אין כל טעם להמשיך בשיחה זו מנקודת-הראות של מורה הזן, הסולד מחשיבה מופשטת. בקשתו של דוגו למלא את הכד היא דרך מנומסת, שלא לומר נמרצת, לומר לסקיוז שיחדל מפילפול שכלי. מעניין לציין שדוגו שוהה ומחריש עוד מעט אף לאחר שנתמלא הכד; כביכול גותן הוא לסקיוז עוד הזדמנות להבין את המחווה. כאשר דוגו מבקש את סקיוז שיחזור על השאלה הריהו מלא תקוה שלא יפנה אליו הלו בשום דרישה נוספת. אולם סקיוז אינו נרמו. בתמימותו הוא חוזר על השאלה מלה-במלה. כאן משתכנע דוגו שתלמידו הולך בדרך מוטעית מעיקרה. דוגו, תחת להשיב לו, הוא יוצא את החדר בחפזו. במובן-מה הרי זה מחווה נמרץ עוד יותר מזה שהיה קשור בכד. סקיוז אינו יכול להישאר אדיש לתגובתו של הרב. הוא יתפוס בחוש את מחווהו של דוגו ויבין את חוסר-הטעם בשאלתו הראשונה ביחס לחייו ולמותו של רבו, או שתתעלם ממנו המחווה מכל-יכול והוא יוסיף לחיות בעולמו הוויזנאני-במגמתו. שתי חלופות אלו הן הרקע הקיומי של סקיוז. הבחירה שלו היא, אך לעולם אין הסוגיה מוכרעת בדרך של אינטלקציה. את הפראז'נה יש להבין אר-ורק במונחים של אינטואיציה.

חונדו: היג'ו-ישו... מתלמידיו של יואה-שאן וייין, נשאל על-ידי נזיר אחד: "מה זה בודא?"

אשיב ישו: "החתול מטפס על העמוד".

הודה הנזיר שאין הוא מסוגל לרדת לסוף דעתו של רבו. השיב הלז: "שאל את העמוד". (סוזוקי, עיונים בזן, ע' 96—195)

שאלתו של הנזיר טיפוסית לאדם שעדיין לא מצא את טאו. כלומר את הדרך המוליכה אל החוף האחר (פאראמיטה). בדאגתו שואל הוא את הרב: "מה זה בודא?" ישו אינו מוכן להיכנס לדיון אינטלקטואלי, מה־גם שהדברים נוגעים לעצם התמצית של פראז'נה שלעולם אין להביעה במלים. לכן מיד הוא מסיח את מחשבותיו של הנזיר בהורותו על חתול המטפס על עמוד. מסתבר ביותר שכך אירע למעשה. תלמיד־הזן ייטיב לעשות אם יזכור כי מעולם לא טרחו מורי הזן במיוחד לספק תשובות דחוקות על השאלות שהציגו לפניהם. לאמיתו של דבר, אחד מסימני המורים הגדולים הוא שהם רומזים על סביבתם המיידית בהשמיעם את תשובתם. במקרה המסוים שלפנינו היה המראה של חתול המטפס על עמוד נושא עמו תנופה מספקת לקצץ בכל נסיון של היקש ומסקנה. הואיל ונבצר מן הנזיר לעקוב אחר דרך חשיבתו של ישו, אומר לו הלז "לשאל את העמוד". תגובתו של ישו אינה חותכת כזו של המורים האחרים העוזבים את תלמידיהם או ממלאים פיהם מים. הוא מוסיף ומדריך את הנזיר בחוותו את הדעה כי העמוד יש לו תשובה בשבילו. הרמז כאן הולם את רעיון "הסובייקטיביות הטהורה". כל זמן שהעמוד הוא בחזקת מדומנות, כמו במקרה זה, עצם חסר־חיים שבטבע, קלושה מאד האפשרות שתהיה לכך איזו השפעה שהיא על מי מן הנוגעים בדבר. משום כך מפנה ישו בסופו של דבר את תשומת־לבו של הנזיר אל העמוד, שבנקודה זו הוא פוסק מהיות נטול רוח־חיים שהרי מיד הוא נעשה חלק מן האדם וממלא אותו בכל רכיבי ישותו. לבטח יניד בראשו כאשר יציג לו האדם שאלות" (ש, ע' 196). אין זה מחוור מתוך המונדו עצמו אם העריך הנזיר את הנסיון הדידאקטי של ישו. ואולם הלקח שאנו למדים כאן הוא זה שבלי ספק זיקה לזן היא "סובייקטיבית־טהורה". כל כמה שינסה הרב להיות לעזר בהדרכתם של אלה שהופקד עליהם להנהיגם, הרי עצם תמציתו של זן, "הטהור ממקורו", הרגע של אַקאציטאקשאנָה (כלומר, הרגע בו התודעה מתרוממת מחוסר־התודעה) היא ענין שבקביעה אישית (ש, ע' 190). אין גישה קיבוצית, אין פתרון בדוק־ומנוסה לשאלה: "מה זה בודא", מהו 'הטהור־ממקורו', מהי 'פראז'נה'. חייב כל אדם ואדם להשיב על שאלה זו לעצמו שהרי כל אחד יש לו 'קיוגאי' משלו, קודש־קדשים משלו, סביבה ספציפית משלו שהיא הסובייקטיביות הפרטית שלו. "כאשר נזיר שואל רב מה הקיוגאי שלו, מבקש הנזיר לדעת את חייו הפנימיים, את סביבתו ה'רוחנית'. לכן מי ששואל זאת כאילו שאל מה הבנתו בזן. ואין צריך לומר כי הבנה זו בזן היא התשובה של זן לטבע, ובכללה תפקיד הטבע בזן". (ש, ע' 197).

מונדו: נזיר אחד ביקש ללמוד זן ואמר: "זה־מקורב נתקבלתי לאגודה. האם תואיל בטובך להורותני את הדרך אל זן?"
 אמר הרב: "שומע אתה את קול המייתו של פלגיההרים?"
 השיב הנזיר: "אמנם כן".

אמר הרב: "כאן הכניסה". (סווקי, עיונים בזן, ע' 99)

שוב, כמו במונדו הקודם, נוטע הרב בלבו של הנזיר החוקר-ידורש את הכרת הטבע. קול המייתו של הפלג היה שם בטרם יורה עליו הרב, אך רק לאחר שהצביע עליו הוא קונה לו רלבנסיות מבחינתו של נזיר. אם הבין הלו את הרמזי יכול הוא להגיע לכלל הבנה בזן אם הזדדה עם הטבע במישרים, כלומר בלי שום תיווך אינטלקטואלי. אם בכמיהתו להגיע לפאראמיטה הוא מכוון עצמו אל המים ההומים, או מוטב יותר אם הפלג ההומה עובר אל תודעתו של הנזיר השואל, הרי ממילא ימצא את טאו, הדרך אל זן. כמו במונדו הקודם, אין כאן דרך אחת המוליכה להבנה בזן. מסתבר שמספר הגישות רב כמספר האנשים העושים את הנסיון.

היופי המיוחד של המונדו בו אנו דנים כאן שימש נושא לרומן של הרמן הסה בצעירותו, "סידארטה". הגיבור הנלבט צפויה לו סכנה שיאבד לו בנו. הוא מטפס עצה עם שייטה-מעבורת הזקן ואסידובה היושב לו ליד הפלג ההומה, רעז-לעצב, להקשיב לבשורה אשר ישמיע. כעבור ימים אחדים הוא מביא עמו את התשובה: "אני מדבר אליך כדבר אל ידידי. רואה אני בך שדאוג אתה ואומלל. בנך, ידידי היקר, מטריד אותך וגם אותי. העוף הרך מורגל בחיים אחרים, בקן אחר... שאלתי את הנהר, ידידי. פעמים הרבה שאלתיו, והנהר צחק, הוא צחק לי וצחק לך; הוא סירפר מרוב צחוק לאינלחנו. מים אל מים יילכו, עלומים אל עלומים. לא יידע בנך אושר במקום הזה. אתה שאל את הנהר ושמע לדבריו".⁴⁵ אם הנזיר שהוזכר במונדו מעוניין למצוא את דרכו למען שלוותו הפנימית, הרי סידארטה למען שלוות-רוחו שלו מבקש להשתמש בתורתיו של בודא בתחום הנסיון המעשי. בשני המקרים הכניסה היא בדרך הפלג ההומה—כלומר, הטבע הוא המספק את התשובה הסופית. רעיון זה, בנוסח מתוקן מעט, הוא גם הנושא לאחד משיריו של לא-צו שבו המשורר קובע:

רוח-העמק לא מת:

אומרים כי זאת נקבת-הרזים,

השער אשר לה. כך עוד אומרים,

הוא מסד ארץ ושמיים.⁴⁶

המשורר רומז שהדרך אל תועפות התודעה עוברת את השער המוליך בדרך העמק, סמל נקבי, המזוהה כאן כנקבת-הרזים המיסטית. עלייתו של האדם אל מדרגה של תודעה אפשרית רק אם מקבל הוא את התנאי הבסיסי של הטבע.

מונדו: מורה-זן ביקש פעם נזיר אחד: "אל תחשוב על הטוב, אל תחשוב על

הרע; כאשר לא תתעורר כל מחשבה, הבה ואראך את פרצופך הראשוני".

השיב הנזיר: "אין עמי כל דבר של נזיר להראותו לך". (סווקי, עיונים בזן,

ע' 184)

שיחה מסוימת זו היא ענין לתמיהה באשר לאופי האנטי-אינטלקטואלי, האנטי-מיללני של המונדו בזן. הדברים בהם פונה מורה-הזן אל הנזיר אין לפרשם בתוך מסגרת-

הערכים האֶתית או המוסרית. "אל תחשוב על הטוב, אל תחשוב על הרע", אלה דברים פראז'נאיים עדי־היסוד במגמתם, ואפשר היה לנסחם גם בלשון "אל תחשוב על היום, אל תחשוב על הלילה". הרב פשוט מבקש את הנזיר שיחדל מלחשוב במונחים סוֹת־רים. הרמז הוא כאן כי יש להתעלות מעל לתחום הוויז'נאי על השניות של נושא־מושא בכיוון של פאראמיטה אשר בה שוב אין שליטה ל"מחשבה", כלומר לאינטלק־ציה, פעולת־מוחים, היקש ומסקנה. רק שם מתגלה ישותו המהותית של האדם בתוך הרקע הפראז'נאי הילידי שלה. לכן הרב מבקש לראות את "הפרצוף הראשוני" של הנזיר, רצה לומר את ישותו המהותית, "כאשר לא תתעורר כל מחשבה", כלומר כאשר יוכל הנזיר להתנער מאינטלקציו; ולהגיע לכלל הבנה של קיומו בצורה בלתי־אמצעית, ללא תיווך. תשובתו של הנזיר מגלה את חוסר־המודעות הגמור של אדם החש כי אינו יכול למלא אחר דרישתו של הרב. אייכלתו להעלות איזה דבר "נאה למראה־עין" מוכיחה כי מגמתו ויז'נאנית מעיקרה. "הפרצוף הראשוני" שעליו רמז הרב עדיין הוא מטרה שצריך להשיגה, מצב אידיאלי ברוחו של הנזיר המציין נוי־צורה, כלומר יופי בצורה זו או אחרת. אם אין הנזיר יכול למלא אחר דרישתו של הרב הרי זה משום שאינו מסוגל לחדול מאינטלקטואליזציה, אינו מסוגל לתפוס את הפאראמיטה בחינת אותו חוף בו שוב אין האדם הנע־ונד זקוק למושג כגון צורה, תואר, יופי וכו'.

סוף־דבר

אם מצליח תלמיד־זן לפתל דרכו במבוך של מחשבת זן כפי שזו באה לידי ביטוי ב"מזנדו" המרובים, סופו שיגיע למסקנה הניצחת שהמפתח לתפיסת המסקנות המוס־תרות הגלומות בה טמון בצד הלא־שנייתי של הטבע—במונחי הפילוסופיה המודרנית, התחום בו יש זהות בין הכשלעצמו והלעצמו. סווקי מדבר על הנקודה בה עדיין לא נתפרדו הזמן והנצח, "זו הנקודה ההופכת את המורים למכשירי־תקשורת למען ייעשה הטבע בעל תודעה־עצמית" (סווקי, עיונים בזן, ע"ע 1978-98).

המצב שאליו מרמז סווקי הוא רגע ה"אָקאציטאקשאָנה" שהוזכר קודם־לכן, המציין את הרגע של אפס־רוח, אפס־מחשבה, הרגע בו עדיין לא נתגבשה התודעה, בו היא עומדת להיפרד מן הלא־מודע. זה הרגע של "ראשית ללא ראשית", הרגע בו עוד־מעט יחצה הזמן את הנצח, הרגע שלא ייתכן לבטאו אלא שבכל־זאת הוא בגדר החשגה האינטואיטיבית של כל יחיד. על־כל־פנים, ביחיד יש לראות את מכשיר־התקשורת. באמצעות ה"קיוגאי" בא לידי גילוי, באמצעות הכשלעצמו והלעצמו יכולים להמשיך בדו־השיח הלוּבש אופי לא־שנייתי ב"סובייקטיביות הטהורה" של היחיד. במונחים של זן, זו תמצית האינטואיציה הפראז'נאית. במובן זה אין כל שחר לטענה כי זן הוא מנוס מן התוגות של עולם־החוויות שלנו. "זן... אינו מנסה לתלוש אותנו מן העולם, להפוך אותנו לסתם מסתכלים בתרבוּת שאנו רואים על סביבנו. זן איננו מיסטיקה, אם תובן זו האחרונה במובן של ברחנות. זן שרוי בתוך־תוכו של ים ההתהוות. אין הוא מגלה כל רצון לנוס מטלטלת נחשוליו. אין הוא קם כנגד הטבע; אין הטבע בעיניו אויב שצריך לנצחו, אף אין הוא מתרחק מן הטבע. בעצם הרי הוא הטבע עצמו" (שם, ע' 1978-98).

203). יש רבים בין תלמידי זון הנוטים ליחס לתורתו ריחוק-הדעת והינתקות מהור-יות-העולם-הזה. מסכים אני עם סוזוקי כי יש בכך משום סילוף הנחת-היסוד של זון. גם אם יש למצוא את טאו, הדרך המוליכה אל החוף הרחוק של פאראמיטה, הרי בכל-זאת זו הדרך המוליכה אל הבנת החיים מבעד לשער הסובייקטיביות שלך. אלה הם חיים הקשורים בעשייה בה"א-הידיעה.

לסיום, נובל לומר עתה כי תלמיד-זון המנסה לחדור אל מלכות הטבע מתוך הזדהות עמו ב"סובייקטיביות הטהורה" שלו מנסה בכך להביא את הטבע באובייקטיביות הטהורה של לידי מודעות בתוכו. יש נטייה שהיא גורם חיובי בהחלט בהגשמת זון כאורח-חיים. לכן אנו יכולים לומר כי "סובייקטיביות טהורה" היא במהותה "אובייקטיביות טהורה" בתוך זון. לכן הטבע "שוב אינו דבר שצריך לנצחו ולהדבירו. זה החיק שממנו אנו באים ואליו אנו הולכים" (שם, ע' 204). בדרך זו נוצר גשר בין דורות המזרח המערב. אם, כדברי אריך פרום, הופעת "האדם הבוגר" היא מטרת הזון המזרחי והפסיכר-אנאליזה המערבית כאחד—הופעת האיש הבוגר שהתנער מפהדיו וחששותיו הפעוטים, מחרדתו ומנטייתו להיקש ומסקנה—אז-אז יש תקוה לאדם, ליחיד להגיע "למצב התפיסה המיידית של המציאות".⁴⁷ משתמעת מכאן התנערות מכל תאנות-בצע לצורותיה התגברות על הסגידה-לאני. לכן סאטורי—או מה שאולי ננסה אנו במערב להגדירו כהארה—בחשבון אחרון אולי יועיל לעליית האדם אל פסגת הבשלות בהור-אתה האפשרית הרחבה ביותר בתוך מערכת-התיחסות שהיא הומאניסטית עדי-היסוד-בה.

מקורות

- ¹ Heinrich Zimmer, *Philosophy of India*, ed. by Joseph Campbell (New York, Meridian Books, 1956), p. 1.
- ² Suzuki, Fromm, DeMartino, *Zen Buddhism and Psychoanalysis* (New York, Harper and Brothers, 1960), p. 80, passim.
- ³ C. G. Jung, "Foreword to D. T. Suzuki", *An Introduction to Zen Buddhism* (London, Rider, 1957), p. 13.
- ⁴ C. G. Jung, *Psychological Types*, transl. by Godwin Baynes (New York, Pantheon Books, 1962), p. 540.
- ⁵ C. G. Jung, "Foreword to Suzuki", op. cit. p. 14.
- ⁶ loc., cit.
- ⁷ D. T. Suzuki, *An Introduction to Zen Buddhism*, p. 38.
- ⁸ Hubert Benoit, *The Supreme Doctrine* (New York, The Viking Press, 1955), p. XV.
- ⁹ C. G. Jung, "Foreword to Suzuki", op. cit., p. 20.
- ¹⁰ ibid., p. 24.
- ¹¹ Carl Jaspers, *Einführung in die Philosophie* (München, R. Piper & Co., 1961), p. 14. המובאה כאן היא תרגום מן המקור הגרמני.
- ¹² ibid., p. 15.
- ¹³ Eugen Herrigel, *Zen in der Kunst des Bogenschiessens* (München, Otto-Wilhelm-Barth-Verlag GMBH, 1957), p. 13 (תרגום שלי מן המקור הגרמני)

- ¹⁴ Heinrich von Kleist, *Werke*, ed. by Erich Schmidt, "Über das Marionettentheater" (Leipzig, Bibliographisches Institut), p. 13. (תרגום שלי מן המקור הברמני)
- ¹⁵ Eugen Herrigel, *op. cit.*, p. 69.
- ¹⁶ *ibid.*, pp. 61-63, *passim*.
- ¹⁷ Carl Jaspers, *op. cit.*, p. 30.
- ¹⁸ *ibid.*, p. 31.
- ¹⁹ Suzuki, Fromm, DeMartino, *op. cit.*, p. 60.
- ²⁰ *ibid.*, p. 95.
- ²¹ Christmas Humphreys, *Buddhism* (London, Penguin Books, 1955), pp. 94-95.
- ²² Hubert Benoit, *op. cit.*, p. 6, *passim*.
- ²³ Allan W. Watts, *The Way of Zen* (Harmondsworth, Middlesex, Penguin Books Ltd., 1957), pp. 86-90.
- ²⁴ D. T. Suzuki, *Studies in Zen*, ed. by Christmas Humphreys (New York, Dell Publishing Co., 1955), pp. 72-73.
- ²⁵ Heinrich Zimmer, *op. cit.*, p. 555, *passim*.
- ²⁶ Allan W. Watts, *Nature, Man and Woman* (London, Thames and Hudson, 1958), p. 183.
- ²⁷ Suzuki, *Studies in Zen*, p. 102.
- ²⁸ *ibid.*, p. 146.
- ²⁹ *ibid.*, p. 147.
- ³⁰ Suzuki, Fromm, DeMartino, *op. cit.*, p. 109.
- ³¹ Suzuki, *Studies in Zen*, p. 56.
- ³² *ibid.*, p. 24.
- ³³ *ibid.*, pp. 80-81.
- ³⁴ Christmas Humphreys, *op. cit.*, pp. 184.
- ³⁵ Suzuki, *Studies in Zen*, p. 79.
- ³⁶ Christmas Humphreys, *op. cit.*, pp. 182-83.
- ³⁷ Suzuki, Fromm, DeMartino, *op. cit.*, p. 25.
- ³⁸ C. G. Jung, *Answer to Job*, transl. by R. F. C. Hull (London, Routledge and Kegan Paul, 1965), p. 108.
- ³⁹ Fernando Molina, *Existentialism as Philosophy* (Englewood Cliffs, N.J., Prentice Hall, 1962), p. 93.
- ⁴⁰ *ibid.*, pp. 92-93.
- ⁴¹ J. P. Sartre, *Being and Nothingness*, מרובא אצל Fernando Molina, *op. cit.*, pp. 92-93.
- ⁴² *ibid.*, p. 95.
- ⁴³ *loc. cit.*
- ⁴⁴ Suzuki, Fromm, DeMartino, *op. cit.*, p. 144.
- ⁴⁵ Hermann Hesse, *Siddharta*, transl. by Hilda Rosner (Binghampton, N.Y., The Vail-Ballow Press, 1951), p. 121.
- ⁴⁶ Lao-Tzu, *The Way of Life*, transl. by R. B. Blakney (New York, Mentor Books, 1955), p. 58.
- ⁴⁷ Suzuki, Fromm, DeMartino, *op. cit.*, p. 136.

מנפרד וינקלר: שיר פשוט

אולי אמר לך שיר שאומרים סתם,
ואין בו לכאורה רוחות,
ואין בו שום דבר שאפשר לומר כשיר היום—
לא תהיה אל כסופים,
ולא רחוף מעבר לבלימה.
אלא הוא מספר על שתי עינים שהיו
ואולי אפלו לא,
על שני ברושים בחצר עזובה,
על שתיקתך,
שדה רחב ובקצהו—ים.
אדם אחד בודד הולך להגיע
ולא חשוב היכן,
ולפעמים מתחיל לרדת גשם סתם
וערפלים עולים כמו מתוך הכפור.
מלבין במרחקים האור
והקבשים של המושב יורדים הביתה,
על גביהם הערב מאדים.
רק החמור באמצע עוד נוער
אחוז יראת-לידה קשה מאד,
ואחר-כך תרד דממה בלבד
המכתרת שומרי המרחבים—
גגות אדמים של המושב.
ואחר-כך את—ללא-פנים-ונגיא.

אנחנו מחכים תמיד

אנחנו מחכים תמיד לאותה אשה,
לאותו ערב; השמש מאפירה,
אינה יודעת כי אנו מחכים
ברגעיו הקדושים ביותר—נאמנים לשבות.
נפגש תמיד אותם פרחים בדרך
נטולי-עצה, כמה אנשים שהיו לערגה—
פנים אחרות מתוך הדרך.
יש משהו שטעמו חולף ונעצר
בכל דבר של צפיה, נחכה עם ערב
לאותה אשה שאינה מזדקנת,
לאותה פרדה היוצאת מן הדם,
מעבר לדברים הידועים—ומתוכם,
כמו לחם ובית ואבן לצמחים.
רק הזמן מדמם עודנו בתוך הדברים
שתכינו להם, והוא מסביר פנים
שתיקתו רשומה בשלטי-פלדה
ובגני-צבור רחבים.
אותה אשה שראינה תמיד
פורמת כבר את ילדותנו לדברים,
למצואות גדולה אחת שאין לה פנים
של אשה, והיא בנויה לגופו של איש אחד,
שהשליך החוצה בכלימה—ומזה שנשאר בפנים.

יעקב שביט: המים הבאים מן הנילוס הכחול

חנוט בחליפה החדשה, שתפר במיוחד לכבוד המאורע אצל אחים אלקסנדר ב"הדרך
רא נחמיה אפשטיין להציע את הצעת הנישואים. הוא שרט בדלת וכנס כשעיני
נבוכות כעיני כלב־שעשועים יתום. קודם הזליף על שערו הכסוח בושם ביד נדים
וריח עלה ממנו כמו מערוגת אפונה ריחנית. שתקן השחיל את גופו בדלת המטמ
והתישב.

סגרתי אחריו את הדלת. בשמיים לא נראתה פיסת ענן וציפרי־מוביל כבדות הן
תלויות סביב עץ האורן. רק גש ואסוף אותן כאסוף ציפרי שליו עייפות. אפשטיין
תלה בנו מבטים ביישניים והסמיק. לרגע נראה גימנוזיסט מאוהב הבא לבקר לראשון
את הורי נערתו. הוא לגם בקולות עדנה את מרקה־גריסים הצהבהב ושתק שתיק
רבתי־משמעות. אחר פתח לדבר סחור־סחור, כמכונית־צעצוע על הריצפה.

"אז מה, עדנה, יש הרבה הזמנות?"

"יש, תודה." דמי־הביטוח לא הספיקו ולכן החלה אמי לתסור בבית. לאחרונה הרכיב
משקפיים עבות־מסגרת. כשהיתה קוראת במכתבים הישנים היו דמעות נקוות בעיני
והיא היתה דומה לינשוף חכם ועצוב.

"והמחירים?"

"שלא יהיו נמוכים יותר."

"המרק ממש נהדר."

"תודה."

"ואיך בית־הספר?"

"בסדר", אמרתי.

"אל תתן להם שירביצו לך", אפשטיין אמר.

"הם לא מרביצים".

הוא הביט בי בענין והשתתק, כאילו התקלקל משהו.

"כבר עברה שנה...", החחיל בקול מאנפן. אמי הפסיקה אותו בקול קשוי.

"אל תדבר על זה עכשיו, מר אפשטיין".

נזוף, השתתק. תמיד ביקש שאמי תקרא לו בשמו הפרטי. מתקן היה אותה כמס
מחט על לוח פטיפון עקשן. היא הוסיפה לקרוא לו 'מר אפשטיין'.

עברנו אל הכורסות בחדר־האורחים הקטן. אפשטיין פישק והגיף את רגליו בתנח
של גזירת מספריים. הוא אמר שבדיוק לפני עשר שנים עלה ארצה. אמי החוויר
למורת־רוחה היו נסיונותיו להטיל שוב ושוב את רשת זכרונותיו מתוך תקוה להעלו
משהו בעל־ערך. כל אותה שנה נהג כדוד רחמן וטוב־לב מן האגדות. הוא דאג לפי

מסידורי הקבורה ועד השגת דמי־הביטוח ורכישת מכונת־התפירה.

"מה השעה?" שאל.

"עוד מעט ארבע", אמי הציצה בשעון־הזהב הדומה לראש סיכה גדולה.

"רוצה ללכת להצגה יומית?"

"בטח!"

הוא שלף את ארנקו והניח בכף־ידי מטבע־כסף.

"אתה עוד פה?"

"לא".

נעלתי את סנדלי והשארתי אותם לבד.

בסרט השחור־לבן הצטמק דודו של קונראד כדי גודל עפרון. הילדים באולם צהלו משמחה לאיד. גם נחמיה אפשטיין הצטמק כדי גודל של עט־נובע "פרקר", כמו זה שהביא לי ליום־ההולדת. בסתר בא העט לדירה וכתב לאמי מכתב־אהבה על המכתבים הישנים. אמי היתה מוחקת והכתב היה צף עולה כדיו־סתרים. אמי דחתה אותו והוא התעקש. כמה וכמה פעמים ביטל תכניות נישואים אפשריות מפני אהבתו לאמי. פעמים אחרות תיכנן תכניות־סרק כדי להעמידה במבחן. במשך השנים השתנה אט־אט וממאהב צעיר ונמרץ, בעל רעיונות, הפך להיות מחזר קשיש, פאתטי, אובד־עצות, מסובך.

לפני שנים רבות התעתד נחמיה אפשטיין לשאת את אמי לאשה. ערב אחד הגיע אבי מסוריה, שם עבד בחברת צינור־הנפט, והם הלכו יחד לראות את יוזף שמיט שר ב"אורה". כל הדרך התווכחו על פוליטיקה. אפשטיין דיבר הרבה נגד הסוציאליסטים ואבי הינהן בראשו ורוב הזמן שתק. עורו היה שזוף מאד ושפתיו יבשות. אפ־שטיין בא ממשפחה עשירה שמוצאה מאודיסה. עשרות פעמים שב וסיפר על הארמון הנהדר שהיה שם לסבו ואיך ראה במו־עיניו את אלמנתו הישישה של הסופר צ'כוב יוצאת מחזיקת שמשיה מטקסי ישן. הם יצאו יחד עוד כמה פעמים ואפשטיין השאיל לאבי את חליפתו, שהביא מפאריז. כלילה שפך נפט על החליפה והציתה עד שהפכה סמרטוט חרוך. שאותו קבר בחצר הבית המשותף. הוא בלע את עלבונו בשקט. צריך היה להתנפח לשם כך כנחש גמיש הבולע שפן גדול. שבעות נעלם מאופק חייו של הזוג הצעיר ואחר שב כמו לא אירע דבר.

נחמיה אפשטיין ואבי נקשרו בידדות אמיצה כשנפגשו בפאריז. אפשטיין בא לשם בדרכו לאמריקה הצפונית ואבי, שבא מגבול פולין־רוסיה, בדרכו לארגנטינה. הם הגו תכניות מפליגות, עבדו בשוק בסחיבת קדלי־סוסים וירקות, גרו בחדר מרופט, ללא חדר־אמבטיה ובית־שימוש, למדו צרפתית מספר־לימוד משומש והלכו לאופירה. הם ראו את "כרמן" שבע פעמים בעמידה ושלש פעמים שמעו באסיפה מפלגתית את ליאון בלום. אפשטיין אמר שצרפת בסכנה וכי בארמונות של ורסאי עוד ייפתחו משרדי הוועד המרכזי. משפלתה הפרוטה מכיסם ביקש אפשטיין להתגייס לגיון־הזרים. עשוי היה למות מות־גיבורים בהודו־סין או מדגסקר. בצעירותו ביקר פעמים

רבות בשדה-המערכה המשוחזר של באלאקלאווה. אבי תפסו ברגע האז החליפו מהלומות. שבוע לאחר-מכן ניסו להתגנב לאניה המפליגה לאמריקה הסירה הושלכו אל החוף וחזרו ליבשת אירופה הדווייה. סחוטים כעכברי בגיגית. הם לא היו הרפתקנים או פרפרים שכורי-אור ולא התפלמסו על מועצת האנושי, אולי מחוסר פנאי. רק מסיבות הזמן סיחררו אותם כמו ששיב מסחררת כפיסי-עץ תועים בריקוד שגעוני. לאחר הנסיון חככו בדעתם, נסעו עד מארסיי, ומשם הפליגו לארץ-ישראל.

על החוף עלו בהדרת-חשיבות, צמד תרנגולים שאולף בלולי פאריז; כך תנימרו להצהיר. הם קירקרו צרפתית בגומה והזכירו מקומות כבני-ביה הדורסנית הפיגה מהר את התלהבותם ומרטה את הנוצות. פאריז הפכה צלילי דיקיקה כהיגומה, פריכה עד כדי התמסמות או התרחקות במורד הנהר.

קנין אחד יצא. נחמיה אפשטיין מתוך צלולואיד של סרט אילם ולקח אותי הישגה. חורבה-צל ארבעה גלגלים שרכש בהודמנות, אל חוף הים. הוא לבט ארוך ומפוספס-צבע, המגיע עד ברכיו, בעל כתפיות, וגשא תיק פלסטיק ובו כריכים ותרמוס תה קר, מתקתק. הרבת דברים היו לו לומר נגד הצורה ב מתנהל. הוא אמר שאייזנהואר היה גנרל בינוני ובעל-מזל אבל כנשיא הוא ש מזבן בחנות-מכולת. הרוסים, אמר אפשטיין, מסובבים אותו על האצבע הק התחפר בגומה רוויה לחלוחית וכיסה את כרסו בחוליים רטוב. היתה לו פלוג וטבור בגודל אגרוף. שאלתי אותו מדוע המים בים כחולים. אפשטיין קימט מצחו כאילו לא ידע את התשובה. לפתע נראה תרנגולת זקב טטים במעיה.

"הם באים מן הגילוס הכתנל", אמר בסבר-פנים מרצין, מנער את החול לפת לוס הכתנל המים כחולים, כמו שבים האדום הם אדומים ובים השחור הם ש השמש היתה רוחשת כדבור, ענק, מוסרד ווועף. הקצף תפס ברעמות הסוסיים השוצפים מן הגילוס הכחול ושעט עמם אל החול. המציל הגברתן ציפצף ומרחוק קרבה אניה אל הגמל. על החוף סיפר לי איך מת אבי.

הסיפור היה עצוב ומזעזע. משזכר אותו ניסה אפשטיין, לאחר שסיים לספ עצמו במים השקטים, הכחולים.

אפשטיין חשב לנצל את המלחמה לעשיית עסקים בשוק השחור. נפש הסו וניעורה בו לחיים. שוב לפתו אבי הוא נכנע. הם הקימו חברה קטנה בטון והקימו מקלטים וביצורים. בחדשים בהם התקדמו טוריו של המלך לעבר תל-אביב עבדו אפשטיין ואבי כמטורפים. כשחזרו הביתה דמן לשל תועי-מדבר שנהשפו על-ידי הרוח. אחרי המלחמה המשיכו באותן עבודות. כבר היה עייף מן המאמץ וביקש לפרוש. החיים הנוחים של השנים הקודם אותו. הם הסכימו לגמור את העבודה בה התחילו ולהפסיק.

באחד הערבים האחרונים קרה האסון. הם עבדו עד שעות מאוחרות כדי להחיש את הגמירה. בערב הגיע למקום אוטר־משא עמוס מלט. אפשטיין עלה ראשון וישב ליד הנהג כדי להורות לו את הדרך. אבי נשאר למטה. "עלה", אמר אפשטיין לאבי. "למה לך ללכת ברגל. מאוחר כבר". אבי עלה על כבש המכונית, ליד הנהג. מן העבר השני, בתוך האפלולית, הגיחה מכונית אחרת וכנפה אתה כקרב בחולצת אבי וגררתו אל הכביש. אפשטיין פנה אל אבי וראה שנעלם.

הם עצרו בחריקה, סומים מאימה, ומצאו את גופתו רטושה על האספלט. אפשטיין בכה. הריח המלוח בא מעיניו, לא מן הים. כדור פינג־פונג היכה בגבו. הוא לא שם לב.

הם היו רחוקים מכל מקום־ישוב. אפשטיין עטף את הגופה בשמיכה צבאית ונסע במשאית עד למחנה צבאי קרוב. שם דחו אותו. הוא המשיך בנסיעה. לפנות־בוקר הגיע לחיפה. הקבס תקפו בכל רגע והוא בלע את מעיו. סירבו לקבל את הגופה בלי חתימת רופא. אפשטיין הרים אותה, עטופה שמיכה צבאית ירוקה, פתח את דלת חדר־המחים, השעין את הגופה על הקיר ונמלט כל עוד רוחו בו. ליד הגדר הקיא והקיא ושכב מעולף. כשהתאושש, עצר מונית ונסע אל דירתו השכורה. כל הלילה תקפו אותו סיוטים. השמיכה התרוממה מעל פני אבי ועיניו היו זגוגיות ומאיימות כיריית אקדת. בצהריים נסע אל אמי והניח יד פועה על מרפקה. הוא בכה ואמי היתה צריכה להסתלק לחדר השני כדי שבכיו לא ידביק אותה.

אפשטיין ייבב.

הוא התרומם מתוך הגומה וניצב על ארבע. עיניו היו נעוצות בי, קרועות לרווחה.

"גם אתה מאשים אותי?" קרא. מחריד זוג מתעלס בקירבת־מקום. מעיו עלו לתוך גרונו. הוא אחז בכטנו ודהר מתוך הגומה אל הים.

הים היה שקט מאד. נינוח, והגלים השוכבים טילטלו אותו הנה והנה כמו בערסל. אפשטיין הקיא ורחץ את פניו. הוא ניער את המים משערו ושף את עיניו המלוחות. לא הביט אחור אלא המשיך בריצה מבוהלת אל תוך המעמקים השקטים, הופך במרו־צתו גלגל־גומי נפוח.

כעבור שעה, כשהייתי כבר נצלה מחום, חזר מושפל ויגע ולא הוסיף מלה. הוא ליקט את חפציו ואת הכריכים קבר בחול. בבגד־הים הארוך נראה מוקיון שנכשל. הוא קיזה שאספר את המקרה לאמי ובכך אעורר את רחמיה. הוא המתין עד בוש. אני לא אמרתי דבר. רק הלכתי לקרוא ב"אנציקלופדיה נעורים" על הנילוס הכחול ועל מסעות המגלים אמיצ־הלב. כשחזר לבקר לאחר חרד־שימים הביא לי אופני "ריילי" מבריקים. בעלי כידונים מצופים גומי אדום. הוא ריוח את רגליו בשבתו על הכורסה הקבועה שלו ואמר שהחליף את עסק חמרי־הבנין בעסק נוח יותר. הוא פתח במרכז החדש סוכנות לעגלות ילדים ותינוקות.

יכול היה לשבת שעות ארוכות בלי לדבר. את השאלות בחשבון התקשה לפתור. משנה

לשנה ידע פחות ופחות. גם הצרפתית שלו הפכה צימגום מלא טעויות וחללים. מתפירה זימזמה בלי הרף: בחדר השני. הוא נאנח. אילו נעתרה לו, היה קונה לו חדש והיא היתה יכולה להסיר את משקפיה המכוערות ולתפור לה שמלות. אילו בו לו היה מוכר את העסק ופונה לעסקים גדולים, יאים לכשרונו הגדול. אפשטיין ישב בחדר האורחים כשנכנסה הגברת ורטהיים ושאלה מדוע אין השהזמינה מוכנה. "החתונה של אלישבע מחרתיים", היא אמרה, "את לא יכולה לעצמך שאני אבוא בלי השמלה החדשה". אמי תירצה במשהו. זכרתי סיפור של אוסקר ויילד. אפשטיין קרא את הבעת-פני וגיעגע משהו בדבר הסנוביות והחתונות המפוצצות. הוא קם, פניו מכוסים קרום קשה, והתמתח. באחת היה המאושר הניצב על כנו הגבוה במרכז העיר. הוא נכנס לחדר השני. שמעתי רמים ונרגזים שבתוכם שקע קולו של אפשטיין כעופרת. הוא יצא מן החדר בין רגליו. "נבלה", גידף. מכונת-התפירה זימזמה במרץ והגברת ורטהיים גאיונה ושילחה באפשטיין מבט-מנצחים ארסי. האוויר פס מריאותיו והוא נתלה המקטורן כדחליל. פתאום ניתק מן הרצפה ויצא בצעדים כעוסים. ארבעה ימים לאחר אותו מעשה הגיע אדם שהציג עצמו כיונה קירשנבאום של מכונת-תפירה "מדוקס". גשם דק ניקר את השמשות ונמתח מן העצים כאטריות ארוכות ורטובות. אמי היתה רכונה על מכונת-התפירה הישנה כששע המאפירות אסופות. פניה היו נוגים, פני נסיכה נדונה לפלך. יונה קירשנבאום בבוז את המכונה.

"כמה שנים היא אצלך?" הוא שאל.

"שש שנים", אמרה אמי.

"טראנטה?" שירקק.

"היא עובדת טוב מאד", אמרה אמי.

"גברתי", פתח יונה קירשנבאום, "מכונת-תפירה זה לא בן-אדם. במכונת-תפירה יש כל שנה מודל חדש וטוב יותר".

"כן", אמרה אמי, "אתה צודק".

"את רואה?" הסתער, ממרק את זגוגיות משקפיו. "אני מציע לך לזרוק את הטור הזאת ולרכוש במקומה את המודל החדש, שרק עכשיו הגיע ממנו המשלוח ה למזרח התיכון".

הוא דיבר על מעלותיו של המודל החדש ועל כך שמי שתופרת בו מרגישה את כמו הורביץ בפסנתר ויאשה חפץ בכינור. הוא נע אחרי אמי כשרשור ופיתה היא חתמה על הניירות. חרבות הברקים פילחו את בטנת השמיים השחורה נשפכו בלי הפוגה. לעצים היו זקנים סבוכים. המגיעים עד לקרקע. קירשנבא תחת מטרייתו אל הסנדר. שוב לא ראינו אותו. כמה ימים לאחר שנעלם מכונת-משא ופרקה את מכונת-התפירה החדשה. אמי עטפה את המכונה בשמיכה והביטה עליה בצער כהבט עגלון בפגרי סוסיו. זימזמה של המכונה היה חרישי וקל.

אפשטיין קינה בקפידה את נעליו בחוצלת הכניסה. חטמו האדים ומשערותיו נדף ריח הגשם הטוב. הוא הסתובב בחדר-האורחים וכרה אזנו לצותת לזימוזם המכונה. המלנכוליה החרפית התחלפה בהבעת פליאה.

"מה אני שומע, זו לא הפרידה הזקנה שם?"
 "לא", אמרתי, "קנינו מכונה חדשה".

"חדשה? מה אתה סח! מתי?"
 "שלשום. המודל הכי חדיש".

הוא שירקק.

"שומעים. יש לה קול של מנוע-סילון".

הוא נכנס לחדר השני כילד הפותח את מתנת יום-ההולדת שלו.
 "תתחדשי!" חיבק את אמי.

"במה?" שאלה אמי.

היא היתה רכונה על חליפת-החורף של גב' יעקבסון, אשתו של רופא-השיניים הידוע. אפשטיין בחן את מכונת-התפירה מכל צדדיה ומישש אותה בעדינות.

"עכשיו תוכל לעשות שיעורים בלי הרעש הנורא", אמר.

אחר-כך התעכבו והתאחרו הודעות-התשלום. אמי שלחה מכתב-תזכורת כתוב בכתב-ידה העגלגל. מכתב-תשובה, מודפס במכונת-כתיבה, הסביר לאמי כי החברה החליטה—בשים לב לעובדה שהיא היתה הקונה הראשונה של המודל במזרח התיכון—להעניק לה אותה חינם.

שוב הציע אפשטיין נישואים לאמי. היא סבלה מיחוש-יראש וקומתה השתופפה מעט מחמת הישיבה הרצופה ליד המכונה. החורף התארך והבדידות קשתה על אפשטיין. חייו עברו באפס-מעשה—והיו לו כמה חלומות שביקש להגשימם. הוא שכב על מיטתו בעיניים פקוחות וזכר את חליפתו העולה באש כבגדי מדיאה. הגיע הזמן, מילמל, שאמי תתאושש סוף-סוף ותצא לחיים חדשים. נדר הגזירות שלה כבר ישן ומיותר. הרי הוא נשא את גופתו של אבי, כרע נאמן, והמתין שנים רבות. בזווית התקרה טוה עכביש רשת-קורים דקיקה ואור המגורה הדלוח עשה אותה אריג-כסף מעשה ידי תופרת-עילית. אבק פידר גם את החליפה. שתפר שנים קודם-לכן אצל "אחים אלקסנדר". כשהגענו לתרגילי אלגברה משך אפשטיין ידיו והציע שילמדני רוסית. שיחקנו "דמקה". אפשטיין התרתח על הממשלה ואמר שעגלות-ילדים הן עסק בטוח. יהיה מה שיהיה, תמיד אנשים מולידים ילדים וצריכים להוביל אותם בעגלות.

אחותה של אמי, שושנה פינגרש, באה ביום של שמש מלטפת. גוררת אחריה את בתה רימונה. כדוב-קרקים צועני דילגה על פני הלוחות הפזורים על הכביש. היא נופפה ידיים במרץ כאילו נפרדה מאתנו ברכבת הנוסעת בטרט-מלחמה. לרימונה היה גשר נטוי בין שיניה הבולטות ושתי צמות מדולדלות. דודה שושנה דחפה לתוך כף ידי חפיסת שוקולד-חלב, שנמסה כבר בתיקה. היא סקרה אותי כאילו היתה בשוק-

העבדים של רומא ואמרה שאם אוסיף לגדול כך איעשה דון ז'ואן גדול. אני עם רימונה "דוק" והן דיברו בחדר השני. אפשטיין היה אז אובר-עצות. הוא כמו שבשבת על ראש תורן, קרא רומנים וז'ורנלים, וכשהבחין שפרסו מתבל על המידה גרשם למכון לפיתוח שירי הגוף. בוקר אחד הפיל את המשקולת והפסיק את ההתעמלות. הוא קנה לי את המתנות היקרות ביותר. הכל ללא הציפור סרבה לפרוח מתוך כלובה. אפשטיין שקל בדעתו מעשיר-רשע איומים. למיות הדרך הרע, הנקמן, המרעיף צרות על ראש אהובתו הסרבנית עד הוא חשב לקשור אותה בחובות קשים, להוציא לה שם רע וכו'. לבסוף שושנה.

"כבר שבע שנים עברו", שמעתי את שושנה מצרצרת. "את לא חושבת הזמן?"

"הגיע הזמן למה?" שאלה אני.

"יעקב עבד שבע שנים אצל לון".

"ארבע-עשרה", אמרתי לרימונה. היא לא ידעה מה אני סת.

"מה שלום אביגדור?" שאלה אני.

"עלה בדרגה", התפעלה שושנה. "הבוס עיכב אותו אבל עכשיו הוא מת מלב".

"יפה מאד", אמרה אני.

"תשמעי לי", שבה הדודה שושנה ולפתה את השיחה באצבעותיה השמנו מסתובב כאן כבר שנים. את מוכרחה לשכוח את כל מה שהיה. הוא גבר טוב. איזה כשרון מתבזבזו אצלו על עגלות-ילדים, התיזה בבוז.

"יש לו באמת כשרונות", הסכימה אני.

"את כבר לא בת שבע-עשרה?" התפרצה שושנה. פקק סבלנותה סס לעבר וקיצורי-הרותחים שלה שטף את המדר.

"מלאו לי ארבעים-ושתיים" בחדש שעבר", אמרה אני. מספר משקפיה היה חמש.

רימונה געתה בבכי. היא אמרה שמקל ה"דוק" לא זו. אמרתי לה שיש לה ש הדודה שושנה מחטה את אפה במטפחת מקומטת.

"אם היה גבר בבית הזה היית מקבל שתי סטירות-מצלתיים", רטנה וריוחה את שוקיה היו עבות-בשר ושעירות.

אינני יודע מה אמרה לאפשטיין. הוא בא כעבור שבוע, עונב עניבה מנוקדת צהובים-וירוקים. היו בכיסו שלושה כרטיסים לקולנוע. בדרך סיפר על עס שהציעו לו, עסק ממוצץ. "בארץ הזאת באות ועולות כל מיני הודמגיות, צריך להמתין בסבלנות ולקפוץ בזמן הנכון". הוא פסע פסיעה אחת לפנינו דרך אל המושבים. בחשוכה נצצו עיניו מהתלהבות. הטנקים האיומים התק החורבות. שחקן רוזה, שפניו מכורכמים ומכוסים ברץ, יידה לעברם רימונידי

אש פרצה. פתאום הגיח מטס מטוסי-הפצצה ממערב המסך והטיל ביציר-ענק על היער. בקצה המסך השתלשל קן של ציפורים ופתילי הקש עטפו את המטוס הקיצוני. טייסו נאלץ להימלט בצניחה. חופת מצנחו נפתחה כפטריה לבנה.

"זו לנינגראד", אמר אפשטיין בקורת-רוח. "הם לא ייצאו משם חיים".

הוא זיות את מבטו וראה את מושבה של אמי ריק.

מבולבל הסתובב כהרובה בחשיכה. האנשים בשורות שמאחורינו צעקו עליו. הוא השיג את אמי במעבר.

"אני מצטער, עדנה", הימהם. "חשבתי שזו קומדיה".

יצור אומלל. ילדים משלו לא היו לו. יום אחד התרתח ואזר את חלציו הברועים. הוא יצא אל הסימטה שליד החוף לפזר ממזרים שישאו את שמו. אפשטיין חזר כשלבו מלא נוזל עכרורי. הזונה גררה אותו אל מאחרי אחד השיתים. הוא, הנדיב וההגון, שהיה מתאפק שעות כדי שלא יטיל את מימיו ברחוב, אפילו היה מסתכן בהרסבת מכנסיו, ברח משם, שומט שטר-כסף כעלה-שלכת.

אחר-הצהריים קראתי על המעשה בדידאלוס ואיקארוס. אפשטיין עמד על אדן החלון. מקריח כעורב זקן, והשיק את כנפיו. הוא היה עורב-צעצוע, עשוי פח. אמי גזרה במספריים וסיכה היתה בין שיניה כמאכלת דקה. השמיים היו מרחב תכול עד-איך קץ. מלוטשים כמראה ונציאנית. בית חדש הסתיר את מראה הרחוב. לילדה שבאה לגור בו היו תקליטים לריקודים ובימי-ששי טירטרו התקליטים עד חצות. אפילו סתווי היוצא בפיג'אמה אל המרפסת לא הצליח להשתיק את הרחוב. "תראי את המהנדס החשוב הזה", רטן באזני אמי. "הוא יכול לישון עד מאוחר, אבל אני צריך לקום בחמש". מן הים באו עננים סגלגלים והשמש משכה אחריה המון חוטי-משי. אפשטיין התגורר מעבר לכביש הראשי. מהלך שני קילומטרים בערך מביתנו. דירתו היתה מעל "המרקוז", שם היתה חנותו.

הוא לא היה בבית. המתנתי לו למטה. בשמונה הגיח אפשטיין מן הפינה. אשה דקה ושחורה הלכה לידו על עקבים גבוהים. אפשטיין הגיע עד כתפיה. המראה היה עלבון קשה שננעץ בלבי עד נדנו. אפשטיין היה עלוב ושקרו. בוגד. הוא חיך והאשה הדקה ציחקקה צחוק מכוער. אני התפתלתי בפינת הרחוב כמו כלב מופה-כלבת. אור עלה מאחרי הווילונות שתפרה לו אמי, כשעבר לדירה החדשה. מאחריהם נעו שתי צלליות כהות. צלם היה דומה לשתי נמלים שחורות, גדולת-לסת, על החול החם של החצר. רצייתי לידות חלוק-אבן בשימשה ולברוח. עליתי ודפקתי בדלת. אפשטיין השתהה ואחר פתח בהיסוס. עיניו התרווחו והנואף הזקן מילמל דברי-כפירה מבולבלים. הוא הכניס אותי פנימה ושאל לשם מה באתי. אולי רבתי עם אמי ואני צריך דמי-כיס.

האשה יצאה מן החדר השני ורכסה את רוכסן שמלתה הירוקה. אפשטיין אמר שאני קרוב-משפחה שלו. לחצנו ידיים. האשה העניקה לי חיוך עצל והסתכלה בשעון. אפשטיין פכר את ידיו בייאוש ופיטפט בלי הפוגה, מנתר מנושא לנושא. הוא ניגש אל

החלון אך לא פרח בעדו למקום כלשהו. השרשרת קירקשה והוא שאל אם אני רוצה לשתות. "מה השעה כבר?" שאלה האשה הדקה. שעות-הקוקיה של אפשטיין היה תלוי היישר מעל חטמה.

"שמונה וחצי", אמר אפשטיין בתחינה. הוא פירכס כצב שהונח על גבו. "כבר מאוחר". האשה הלכה אל התיק ושלחה חפיסת סיגריות. אפשטיין הביט בי כאיש אומלל. לפתע התעשת. "תלך עכשיו", אמר. חלוש. "בשבת ניסע לטיול בגליל".

לא נסענו לטיול בגליל. אפשטיין בא אלינו, מוליך אתו אותה אשה דקה. "עשית כבר שיעורים?" קולו היה סוכר ורדרד מגולגל על מקל. הזכרתי לו את הגליל.

"הגליל? מה יש בגליל? הכי טוב לשבת בבית ולקרוא ספרים", אמר. "בספרים אפשר לקרוא על אלאסקה ולא רק על הגליל".

הם שתו סודה במי־פטל. אפשטיין הציג את כלתו לעתיד וסיפר על מעלותיה. היא היתה פקידה-כתבנית ב"צים". הם יסעו לירח־דבש לאילת.

"למה לך לנסוע לאילת?" אמרתי. "יותר טוב שתקראו ספרים על אוסטרליה".

אפשטיין צחק, נזוף. עליזה קישקשה משהו על אופנת השמלות החדשה. ישבנו על הגזוּוּטרה הנמוכה. ירח עוברי החל לפרום תפרי עננה אפורה והציץ החוצה. אפשטיין ציין דברי אהבה. הוא סיפר לעליזה פרוכטר על נפלאות פאריז, שאיננה היום מה שהיתה לפני שלושים שנה. כשקמה ללכת לבית־השימוש גחן אפשטיין אל אמי ולחש על אזנה.

"איך היא נראית לך?"

"בהורה שקטה", ענתה אמי.

"שקטה!" אפשטיין גנח ונחיריו נפערו. "שקטה? הו! הו! הו! הדם זרם אל ערפו.

"יש לה משרה טובה", אמרה אמי.

"היא טיפשה", אמר אפשטיין.

"אשה טובה לא מוכרחה להיות דוקטור", הגנה אמי על האשה הזרה.

אפשטיין חיבק את מתניה של עליזה פרוכטר כשיצאו מן הבית והבטיח לשלוח לאמי את ההזמנה הראשונה. זה היה ביולי. בספטמבר פגשה אותו אמי ברחוב ואפשטיין ביקש את ניהומיה. אמי ליתתה אותו לדירתו. אפשטיין אמר שהנשים של היום אינן הנשים שהיו פעם. הוא סיפר איך שבועיים לפני החתונה פגשה עליזה ברבר מלחים מן האגיה "מולדת" והשליכה אותו מעליה. הומו עלה.

אמי חלצה את נעליו וסיעה לו להיכנס למיטה. אפשטיין התוודה באזניה על אהבתו, שתחילתה לפני שנים רבות, ואמר שבלעדיה חייו אינם חיים. הוא אינו מסוגל לעשות שום דבר. האהבה הטילה בו שיתוק שנגדו עדיין לא המציאו תרכיב־חיסון. אמי הניחה יד על מצחו והגישה לו תה בלימון.

אחר־כך איוררה את החדר ושטפה את הכלים בכיור המטונף. הוא אמר שהיה ידיד בלבו־נפש לאבי אף־על־פי שאבי בא מפולין והצביע בעד "אחדות העבודה". הוא התכוון למפלה אחרת, אבל השמות התבלבלו בזכרונו. אמי שטפה את הרצפה והדיחה את האבק. הרופא שהזמינה ציוה לאפשטיין דיאָטה חמורה, להקל על האולקוס שלו; אולקוס שנגרם כתוצאה מאכילה בלתי־סדירה ומאֻכל קלוקל.

אפשטיין התחיל לאכול במסעדת־הרווקים של פרינץ. לפעמים הייתי מהרהר מה היה מתרחש אילו נעתרה לו אמי, במפתיע. בוקר אחד היתה קמה ומחליטה שדי לה באלמנות וכי צריך משהו לדאוג לעתידי, לפחות עד שאַתחתן וְאָקנה דירה. הכל היה מתהפך עליו. הוא היה משול לרוכב המתחנן לפני סוסו שיסכים להיעקר ממקומו ולפסוע. אם היה הסוס פורץ בדהרה היה מוטל על גבו מיוחד ומעולף. לפעמים הייתי עובר ורואה אותו שותה בשקיקה את חמיצת־הסלק שאהב ואחר קם ומפור פתיתי לחם לדגיהזהב בפריכה העגולה שבחצר. אפשטיין שאל מה שלומה של אמי והסתיר ממני את השבועונים שהציץ בהם. היו שם נשים חשופות־זהזה.

סיפרתי לו. אמי היתה חייבת לחדול מן התפירה. עיניה כאבו. היא הזקינה בלי־משים היא חוזרת על אותם דברים כתקליט מקולקל. מנעול כבד היה תלוי על שפתיו של אפשטיין.

ימים ארוכים חשב אפשטיין על הענין.

סרסורים וקבלני־בנין החלו לבוא אלינו. אפשטיין רמז להם על השלל. עכשיו, כשחוק־העזר שונה, אפשר היה לבנות על המגרש בית־דירות בן שלש קומות. שש דירות בסך־הכל. אמי התהלכה בעקבותיהם בחצר כמלכה קשישה המגורשת למחרת היום מארמונה האהוב. היא בכתה בסתר. את הבית בנה אבי כשהיה בא לחופשות ארוכות. עד שסיים את בנייתו גרנו בחדר שכור. לא היתה לה ברירה. היא חשבה על הליכתי לצבא ועל לימודי באוניברסיטה וכל השאר. הקבלנים התמקחו והציעו הצעות מתחרות. אמי לא ידעה במה לבחור. אחרי היסוסים הלכו לשאול בעצתו של אפשטיין.

אפשטיין נחלץ לקרב האחרון.

בראשית דבריו חירף אפשטיין את הסרסורים המבקשים למצוץ את דמם של אלמנות ויתומים. הוא אמר שהמגרש שווה הון. שעות התהלך בחצר, מועץ את העשב הגבוה, מודד באמת־העין את אורך המגרש, רחבו וגובהו. דוחק היה קיסס־עץ בין שיניו, עורך חישובים ותחשיבים. הוא שתה מים קרים והזכיר לאמי שבעבר הלא רחוק כל־כך בנה יחד עם אבי ביצורים להגן על תל־אביב. נוסטאלגיה חלוצית ריחפה על שפתיו היבשות.

לבסוף שטח אפשטיין את תכניתו.

הוא יחזור לימי נעוריו, ישוב וינשום את ריח הסיד, פיו ינבח פקודות. הוא ישתה מים מן הצינור, יכוון את מכוניות־המשא. הוא יהיה פרעה המשגיח על בני־ישראל העצלים ועל הפועלים הערביים הבאים לעזרתם. תוך ארבעה חדשים, כך נקב, יצוץ כאן בית־דירות נהדר. הוא יטול רק דמי־טירחה והריוח שיפול לחיקה של אמי יהיה מכופל

ויבטיח את ימי זיקנתה.

אפשטיין לא נתן מנוח. אמי נכנעה.

כל היום הרעישו בחצר והגג שמעלינו רקד. נחילי אבק לבנבן מילאו את הסביבה ונדבקו אל רשתות החלונות. העצים עטו שיבה עגמומית. אפשטיין ניצח על המלאכה, עיניו היו כשני דובדבנים בשלים. הוא לבש מכנסי-ח'אקי קצרות וחולצה אפורה וחבש כובע-קש. אפשטיין היה רץ הנה והנה, מחלק פקודות, זועק בקול ניחר, מתעצבן, מודד ושוקל—האיש של חלומותיו היפים, הנשכחים. מלא גאווה היה כאילו הקים את פומפיאה מחורבותיה.

כתום החרדש הראשון דעך. הוא לא עשה זאת בכוונה-תחילה. כמו שטענו כמה לשונות רעים, דוחק את אמי לעסק ביש ולחובות. האוויר כלה מריאותיו. הקימה בבוקר התישה אותו, והוא נע בחצר כצל רפאים מקומח. הוא לקה בשלפוחית-השתן כתוצאה משתיית מים חלודים. כספו אזל והוא התחיל לגלגל כספים. לאחר שכירסם את חסכונו אמי ואת חסכונותיו שלו נכנס לבית-החולים.

הוא נותח ב"רמב"ם" ושכב במיטתו צהוב כנר-שעה מטפטף עד כלות. במבודח אמר כי שעה שהוא נכנס עתה לחדר הקטן ומצליח ללא כאבים נפתחים לפניו אפקים חדשים. כשיצא היה בא אל החצר בגניבה, משוטט בין החדרים ומבקש להטיח את ראשו בקיר. לא היתה לו עוד תקומה. הוא נמלט מפני צלה של אמי והסתגר בבית השימוש. חיכיתי לו ליד חמיצת הסלק.

"אתה כאן?" אמר.

"אתה לא שותה?"

הוא שתה.

"יש אנשים שעבדו קשה בארץ הזאת ומגיעה להם מנוחה", הוא אמר. "אני עשיתי מה שעשיתי, אין לי כוח עוד. לאבא שלי היו שתי אומנות גרמניות".

"כן", אמרתי.

"אתה כותס עלי?" שאל.

"לא", אמרתי.

"כמה נשאתם חייבים?"

אמרתי לו.

דומה היה כי אין מכונת-תפירה בעולם שתוכל לתפור את פצעיו.

במאמץ אחרון הזדקף.

אילו הסכימה אמי היו מוצאים להם עכשיו מנוחה בחיק הבדידות הקשישה, ממתינים לנכדים. הזכרונות כבר היו רחוקים מאד, שקועים במצולות מים. הם הבינו זה את זה. דברים רבים קישרו אותם. אני חיבבתי את אפשטיין, הם ידעו זאת.

תשוש מאד היה כשבא להודיע כי שילם את כל החובות וכי אמי לא יצאה נזוקה מן הענין. דיבורו היה כדיבור של בעל-הוב הבא מקץ ארבעים או חמישים שנה, לאחר שנשכח זכרו. לחסל את חובותיו ולמות בלב שקט.

אפשטיין ישב ודיבר רתת. היא נשבע שהדבר לא קרה באשמתו, שבכל פינה של

חייו נפל לתוך מלכות־עכברים, שידידותה של אמי היתה יקרה לו מכל. שוב חשבתי אם לא נחרד מן ההירהור מה היה מתרחש אילו הסכימה. אפשטיין לא ביקש את ידה. עכשיו היה נשוי לפליצ'יה גרוסמן. הם גרו בדירה שכורה, מוגנת על־פי חוק־הגנת־הדייר, ושילמו רק עשרים־ואחת לירות לחודש.

אפשטיין הכיר אותה בשעת משחק־רמי בבית־החולים. היו לה שתי בנות ושבעה נכדים, שקראו לו "סבא נחמיה". הוא כיבד אותם בסופריות ונסע אתם לטייל ביערות־הכרמל, מתחפש לאדם קדמון. הבנות פקחו עין על ירושתה של פליצ'יה, אבל הוא הצליח למכור את תכשיטיה כדי להחזיר את החובות ולצאת נקי מן הפרשה. פליצ'יה היתה הולכת בוקר־בוקר לרחוץ ב"חוף השקט" וסחבה את אפשטיין, כדי שישחים וישאף אוויר צח. היא היתה עושה תרגילי־התעמלות ואפשטיין היה יושב בחול וקורא רומן. פליצ'יה הקפידה על הדיאטה והוא התפרקד בעריסת דאגתה. לפעמים היה הולך אל הבית החדש, משקיף על העציצים הניצבים במרפסות ושואל לאיזה חיל אתגייס. פעם בשנה היה מופיע ומלווה את אמי לבית־הקברות. פליצ'יה לקחה אותו להצגות־תיאטרון באידיש ואפשטיין נמצא צוחק מהצגות כמו "המזכירה העליזה" ו"נפלאות בוקארשט". הימים עברו עליו בניחות, מתובלים יוגורט וירקות טריים. לולא הזיקנה היה מאושר עד כדי כבי.

ביום נישואי הייתי ניגש אליו לפרקים. הוא הפליג בשבחי. לשכנים לשולחן אמר כי יכול היה להיות אבי, מזלי שלא קרה הדבר, ושאני בנו של אדם נהדר, זכרונו לברכה. "לאבא של הכלה יש בית־חרושת", אמר מישהו ברמז עבה. "טוב מאד", אמר אפשטיין, "הלוואי ולי היה".

הוא חיסל אותם כחסל זבובים מטרידים ורקד עם אשתו טאנגו וקראקוביאק, שניגנו במיוחד למענו. פעמים דמע לתוך כף ידה של אמי. "הוא בחור נהדר", אמר לכלתי הנבוכה.

"נחמיה, תפסיק לשתות קוניאק", עמדה אשתו על המשמר. "אני חייבתי אותו מאז שהיה צוציק", אפשטיין המשיך. "הראי איך הוא יצא!" לחייו שקעו לשתי גומות ושיניו היו תותבות כולן. הוא לא הביא מתנה ושאל היכן אגור. כשרקד עם אשתו היתה היא בוכה מדולדלת בקצה חוט. היה לה שפם חתולי ועור גס. הוא החליף בדיחות עם הצעירים שישבו לידו, מעורר סומק. שוב ושוב לקח בהגנב נתח דג מלוח מוקע על קיסם צבעוני.

כל התנהגותו הוכיחה כי עשוי היה להיות אב היודע לתת פורקן לאהבתו. כשנגרר אל המכונת היה שתוי כלשהו. או משים עצמו שתוי. הוא ליהג על ימי נעוריו בפאריז ועל הצרפתיות לבנות־הבשר. ברגע האחרון עוד ליחשש משהו באזני אשתי ועור פניה פרח בסומק עז.

יום אחד בצהריים עלה אפשטיין במדרגות לקומה השלישית כשהוא סוחב אחריו עגלת-תינוקות מצוחצחת. הוא בא מרחוק והדרך עייפה אותו. בתוך העגלה היה מוטל צעצוע-גומי, שהיה מצפצף כשלהצו על בטנו.

"את זה שמרתי בשבילך", אמר.

הוא שיקר. מן החנות לא נותר לו דבר. אפשר היה להבחין שגירד את תווית החנות. הוא ישב על כיסא במטבח וסקר את הריהוט החדש, מרחרח ככלב-צייד. הוא שאל

אם יש לי לבניה.

"לבניה דווקא?"

"או יוגורט. זה מה שהרופא אמר."

"אני לא רואה אותו כאן."

אפשטיין הביט אל מאחרי גבו.

"גם אני לא. מזוג קוניאק?"

מזגתי לו מבקבוק שנותר מליל החתונה.

"איפה אשתך?"

"באוניברסיטה", אמרתי.

"אבא שלה משלם, הן?"

אמרתי שכן.

"רוצא מן הכלל", אפשטיין מזג עוד כוסית. "תמיד ידעתי שתסתדר. לא כמוני."

"למה לא. הרי הסתדרת יפה מאד."

פתאום התפרץ ושפך את כל מריירתו. לבו היה בצה עכורה מלאה צפרדעים. הוא סיפר לי איזו מכשפה היא פ'ליצ'יה, החושבת שקנתה אותו בגלל תכשיטיה, ועל פרשת הצוואה. אמי היתה אשה נהדרת, הוא אמר, בטיפשות הפסיד אותה. היום יכול היה להיות אחד מגדולי הקבלנים בארץ. זה לא קרה ואמי התנוונה ליד המכונה והשמלות של היקיות והגנדרניות. מה לא עשיתי בשבילה, יילל. הכל עשה: פשט את הרגל, ביטל תכניות נישואים, שם עצמו לצחוק, חיכה וחיכה עד שהזדקן, ביזבו את חייו.

יצור יקר. צריך היה לאספו ולהכניסו לתוך עגלת-הילדים. הוא היה עייף ומרוקן. לא יכולתי לומר לו כי למזלו הטוב סירבה האמי העקשנית. אילו הסכימה היה פורח באוויר ונופל רצוף-גפיים.

אפשטיין ירד במדרגות והסתלק. בוקר אחד של חורף הלך עם פ'ליצ'יה ליס. היא התעמלה על החוף והוא נכנס אל בין הגלים, מתמכר למגע המים הבאים מן הנילוס הכחול. גלים קטנים נשאו אותו. הוא ישב על כס שטוח, רחבי-ידיים, נוח, שטילטל אותו הנה והנה בלי שיחתור בידיו. בתוך ההנאה העצומה בא גל גדול והרכיב אותו על גבו, רץ כברת-דרך ארוכה לתוך הים. הוא ישב על קרוסלה וראשו הסתחרר. אפשטיין צעק מהשתוממות והתהפך על גבו, ידיו פשוטות לפניו. השמש באה מתוך המים באור-יקרות המאיר אי-שם בארמון המצולה. כעבור שעה מצאו אותו, עיניו פקרו חות לרווחה, כאיש שראה תהומות.

בנימין הלוי: שני שירים

לא בקול, בעט

לא בקול
זורם אל מישוהו
קרובים ומקפי קירות

בעט
אל הניר
סמוי אלם
סודר שורות שורות

לא פנים אל פנים
או ראש ליד ראש

בידי שלית

ולחכות עד בוש

אל ההרים

הקול יצא אחד ונפוץ רבקה
ונהפך להדים שחזרו מיד
ואחד שנתקל באיש הצועק
הודיע כי בא הודיע
לאיש הכלה לדעת אם
קריאתו נשמעת וגם
ויותר
האם כבר באים

מרים אורן: מוקד

במאה השתיים־עשרה הוקיעוני בעוון כשפים.
לא אדם שערי. לא ירקות עיני
אבל היה בי משהו אשר הצעיק
את הנשים: מכשפה
והגברים מלאו אחריהן: מכשפה
מכשפה.
היכן היית אתה, אבירי?
אתה הכנת את המוקד
וכאשר הדלקת את הקיסם הראשון
מלמלת:

למען הרעות הנאמנה
למען קדשת הכלולות
אני שורף את גופך התם
שכלו חטא.

אחר צרחת בקול. רם
מקול הנשים. רם מקול
הגברים: מכשפה
לא תחיה מכשפה.

חנוך גיא: שלושה שירים

לחיות את חיי
בין אלגקות
ולבנים שחורות.
מטל בטבעת,
מפתח קמעה.

בששטוש אורות
מכנס ואפל
אל
השלוה העברית
של החכם בטרם יעת

צף וטובע
חליפות
בלגימות עגנים
גופך מזמור אור

שוקע עם
כיסוי אור
ונוסק בין
מסכים שקופים

רוח על מימיה
יורדה
וחוטפה
בגץ
מלקוחה.
נוקרה
בחוץ
קורעת תלונות
לרוחה
לרוח
אחרת
האוספה אותך
אליה
ברחמים רבים.

שטוח בלחץ
אור ותכול
וכגוש פתח דחוס
מרחף
ומרחף
ורק עיניך קבועות
תהיינה
כעיני מומיה
מול הנצח

דוד שיע: ארבע נשיו סביב למיתתו

הכל יודעים שבחודש מרץ של שנת ששים־תשע סבלו כוחתינו שבאזור התעלה אבידות קשות. אין זה סוד שחיילינו התמקמו לאורך פס המים על־גבי גבעות־החול הנמוכות ושכנו להם לבטח כחרדונים על גגות. ולילה אחד פתחו המצרים שבעבר השני באש תותחים; אלף קני־תותח שפכו את כל זעמם על העבר השני. החיילים שלנו שהורגלו בלילות השלנה האטית נדהמו תחילה. אחר־כך מיהרו לחפור שוחות. חלק מצא את מותו. שלושה ימים רעמו התותחים ללא הפוגה. ובכל־זאת לא נפרצה החזית, אף לא במקום אחד. גם מספר האבידות הניח את הדעת, אם משווים אותו להיקף ההתקפה. שנים־עשר הרוגים ועוד מספר פצועים. ולמרות הכאב הכללי שליה את היורדים מארץ החיים נמצאו אנשים בקרבנו שניחמו את האבלים בנתונים הנ"ל והוסיפו לכך את חוסר־הברירה הישן הרודף אותנו מאז.

אפילו שכנתי, הגברת פיינגולד, שדמעות נאחזו בריסי עיניה בשעה שהתבוננה בשורת הפרצופים הפרושים לרוחב עתון־הערב, התעוררה באנחה משקראה את דברי הפרשנות בעמוד שמעבר. היא קראה הרבה עתונים.

כל הדברים הללו ידועים היטב ונכתבו כבר פעמים רבות. הן בראש עמודי החדשות והן בעמודי הפרשנות והזוטות, ולכן אני מקצר בהם. לא הייתי מביא אותם כלל לולא אותו שיר ישן האומר:

זנונים ותירוש סבאה אחותי סביליה

עם חמישה־עשר מתים ובקבוק של רום בקבוק של רום

אבל הסיפור הבא, שנאסף על־ידי בזהירות רבה, לא התפרסם, ככל הידוע לי, על־ידי שום איש מאותם אנשים שנרתמו ביעילות כה רבה לשירות הציבור, אלה המביאים לפניו מדייום חדשות טריות וסיפורים מהווי חיילינו לאורך הגבולות ובתעלה. כי באותו חודש, או סמוך לאחריו, ניסו המצרים דרך נוספת של הטרדה. בחשפת הלילה שלחו סירות עמוסות אנשי־קומנדו. תפקידם היה לזרוע בהלה בקרב אנשי המעוזים שלנו, להרוג אותם, לקחת שבויים ולהרוס את רוח־הקרב. והנה, באחת הפשיטות הללו נהרגו שלושה מחיילינו בתוך המחפורת, שנים נוספים נפצעו אנושות. הששי נמצא מת על גבול תעלת־המים, והשביעי נעלם.

שרשרת המקרים המוליכה עד כאן החלה באותו בוקר בו עזב אדם שטיינר את השפלה והכיר בירושלים את מרים.

מרים לקחה את אדם לבית אביה. על הבית הזה סיפרה לי הגברת פיינגולד. הוא נבנה בתחילת המאה. הגרמנים הגיעו אז לירושלים והחלו לבנות בה. איש עשיר

מאד עשה את דרכו מן הצפון עד כאן. בארץ־מולדתו היה ידוע לתהילה ולכבוד. (גברת פיינגולד שלחה בי מבט פיקחי לברר אל־נכון שאני יורד לעומק דעתה בענין הכבוד). אנשים הקדימו לברך אותו. הם הסירו כובעים וחשפו שערם הדליל לרוח הקרה. המספרת שלי עצמה את עיניה וחיסלה את עוגת הקרם. מאז נהרג בעלה, האדון פיינגולד, במלחמת ארבעים־ושמונה, נתקפה אלמנתו פרצי־צחוק. תמונתו החמורה קישטה את הפסנתר המלוטש. שאיש לא פרט על מנענעיו זה תשע־עשרה שנה. למעשה, לא פסנתרן היה אלא צ'לן, והוא לא נהרג במלחמה אלא בזמן המלחמה. האלמנה אהבה להשתעשע ברעיון שמת מיתה יפה. ובכן, המשיכה האשה, אותו גבר עשיר חשב לבנות בית למען שנותיו האחרונות. לפני נסיעתו משם נשא לו אשה צעירה. אינני יודעת מי היתה. יום אחד הם הגיעו ליפו ומשם עלו לכאן. גברת פיינגולד התמוגגה הרש. דימיו רחוק של ירושלים צף לנגדה. "הוא חשב ודאי למצוא ארץ של מגדלים חדים, עיר שחומותיה פולחות את השמיים הצהובים מזוהר נורא. הוא מצא אדמה רזה". לכן נסגר הבית לאט־לאט מכל עבריו. הבנאי הערבי שעסק במלאכה הזמין סתתים מחלב. אלה שלפו מתוך אבניה של ירושלים את המראה המדויק. אבן נחה על אבן בשורות קצובות. בין שורותיה חלפו פסים ישרים. תחילה חשב הבנאי לקרוע חלונות־זכוכית ענקיים מול המזרח ולקשט את המשקוף באבן צבעו־נית. הבית נשלם, והחלונות נסתמו זה אחר זה בטורי האבן הצהובה. תחילה חלונות המערב, אחר־כך סביב־סביב, ולבסוף נעלם ברק הזהב של השמש בזכוכית המזרח. הערבי שבנה את הבית רקק עם גמר העבודה על ידיו המיובלות. הוא מת זמן קצר לאחר־מכן.

אותו זוג משונה שהתגורר בבית נראה רק לעתים רחוקות. לבסוף הם נעלמו. ככה זה היה, צחקה האשה. אם יכנס אדם ויגור שם הוא ייקלע בין השנים כמו קרם בין שתי פיסות שוקולד. הזקן מלמעלה ומרים מתחתיו. באלוהים, כמה אני אוהבת את אדם, הוא ממש מגרה אותי. כרסה הרפה עלתה וצנחה לקצב הגירגורים. שכחתי לספר שהגברת פיינגולד היתה לבושה תמיד בגדי אלמנות. ברגע שנראתה לוויה בפינת הרחובות היתה זוקפת את חטמה המפודר. עוד בטרם תגיע אליה השמועה בדמות הטירטור האטי של המכונות המלוות החלה להתעסק בהינומה השחורה לראשה. בקלי־לות דילגה הגברת על המדרגות היורדות. בקומת־הקרקע הרימה את ידה לשלום ונכנסה בקהל. שמתה הפכה רשמה את ציור דמותה. בין ריסיה רעדו דמעות.

"הנה הבית", אמרה מרים.

"הוא יפה", אמר אדם.

שקרן שכמותו. בחשיכה העבה כבר לא נראו הצללים. הפתח הבהיר של הבית היה עטוי קורים. גם מרים ידעה שהוא מדבר מתוך רצון לשאת חן. היא הובילה אותו לתוך המסדרון. פתחה לפניו את הדלת ודחפה אותו קלות פנימה. בתחילה היו מרים ואביה דיירים אצל בעלי־הבית. מדי־בוקר ישבה אשת בעל־הבית ליד הפסנתר, לבושה חלוק ארוך שכיסה את קצות רגליה, וניסתה להחיות את אצבעו־

תיה המאובנות. גרין נשען על המזווה. מרים התקרבה והציעה לה ספל קפה.
 "לא", תודה", היתה האשה אומרת.

"את לא צמאה?" שאלה מרים.

ההיא השליכה את שערה לאחור. עור פניה היה שקוף. עכשיו החל להצהיב. שערה
 היה חום, ומרוב בהילות האפיר.

"בעצם, רציתי לשאול אותך שאלה", לחשה האשה היפה.

"כן", נענתה מרים.

"מדוע את נמצאת תמיד כאן ולא בבית־הספר?"

"אבא מלמד אותי".

אהה", אמרה האשה.

"זה מפריע לך?" שאלה מרים.

"לא", השיבה ההיא כשהפסנתר מקיש צורמנית. "הייתי פשוט מודאגת. אני תמיד
 מודאגת".

"זה נכון", אישרה מרים.

"זה מאד נכון", חזרה האשה. "וזה מה שמדאיג אותי".

"תשתי את הקפה", הציעה מרים.

האשה לקחה את ספל הקפה ושפכה אותו על המנענים. "זה קורה לי לפעמים",
 התנצלה. מרים אהבה את קולה השלֵו. גרין הירהר שהיא בלתי־נסבלת.

לילה אחד מת בעלה. הוא ישב כרגיל בחדרו. השעה היתה מאוחרת. אור המנורה
 הבליט את חצי גולגלתו. עינו הצלולה שטה על פניו. הוא חשב על המחלה שחדרה
 לגוף אשתו. קרחתו הענקית הטילה צל על הקיר. הוא עסק במחקר על מקורותיה של
 הדת הנוצרית וקשריה לכיתות מדבר־יהודה. מטרתו היתה להתיר את הקשר הכאוב
 ולהוכיח לכל הספקנים והקנאים את האמת. בוויכוחים שביניהם היה גרין שותק.
 האישי הקירח בידח את דעתו. ואת מרים לימד שאין זה אלא עובד־אלילים. גם
 קרדומות־האבן שלהם קבורים מזמן. גופותיהם המחוספסים נחים מתחת לאדמה.
 ואותו לילה נפל ראשו של הקירח על השולחן ונחבט. עיניו נשפכו מתוך משבצותיהן
 והתגלגלו על נירותיו. "זה מרוב מאמץ ועבודה מיותרת", אמר גרין ודחס את
 הגוויה לתוך ארונה. חרף קומתו הנמוכה היה גרין איתן בדעתו והמת הענק התקפל
 בפינה הצרה שהוקצבה לבשרו. הרגליים החליקו החוצה מעצמן והשתרבו מן השפה.
 האלמנה הפליגה עם הארון.

"זה קורה", אמר גרין.

בבת־אחת היה אור. מרים ישבה בתוך כורסה. רגליה הבהירות שלובות זו בזו והצבע
 האדום של שמלתה מאיר את החלל. היה בה כובד נעים ורך. אדם עמד באמצע החדר
 והסתכל בה. אותו רגע היתה יפה בעיניו כמלכת־שבא. הוא היה כושי מגושם שאיננו
 יודע היכן להצניע את ידיו. כך אמר לה.

"אתה רעב?" שאלה במקום תשובה.

"לא. תודה". מרים השתעשעה בשרשרת־נחושת.

"מי גר למעלה?" שאל אדם.

"אתה", אמרה.

"ועוד למעלה? שאל אדם.

"אבא שלי", אמרה מרים.

"אבא שלך", חזר בהטעמה כאילו ביטא שם מפורש של מישוהו.

לפני הרבה שנים ניצח גרין על תזמורת מפוארת. אבל מאז פרש מעסקי-ציבור והסתגר בקומתו. בסבלנות רבה התקין בה מערכת משוכללת של מראות. וכשנפלה קרן-אור ונשברה, זינקה לתקרה וחזרה ונתקלה בשבעה ברקים של עצמה ואספה בדרכה את דמותו של גרין אל חיקה. בשבעים דרכים נמעך פיו הפעור אל קירותיו, כאילו היה גרין יצור החי בתוך קופסה הנתונה בתוך אריזה המקופלת בתוך ארגז המונח על ספינה המיטלטלת על גלים. כזה היה גרין. אחרי ארוחת-הבוקר הצמחונת השתעשע האיש בדמות עצמו ורק לעתים רחוקות כיון את מראותיו לעשב הצומח באור האחרון או אל פניה הלוהטים של בתו.

היא עלתה במדרגות הפנימיות. הקישה בדלת. תשובה לא נשמעה. מרים לחצה על הידית ונכנסה פנימה. אדם שטייגר ישב על ספריו. פניו סמוכים למנורה שדלקה ביום ודלקה בלילה והספר סמוך לפניו. הקישוט היחיד בחדר היתה תמונה בתוך מסגרת זכוכית. דמות אשה בשנות הארבעים לחייה, פניה עגולים, עצמות-לחיים גבוהות, ועינים מרוחקות וצרות. ידיה היו שלובות מתחת לשדיים מלאים. היא שלחה בבנה מבט רך של הבנה שהצניע תחתיו אהבת חיים וגוף.

השורות רצו במהירות. היום היה קצר והלילה זריו ממנו. מדי-פעם פסק אדם מקרי-אתו והירהר בתכנית. התכנית המוקצבת של השעות העוברות במנוחה מדומה. מחלי-קות ללא רעש בין היש לבין הלא-יש. שם הן מאבדות את פרצופן המיוחד ודומות לחבילות של חציר. כי מה הם החיים אם לא שירטוט תמידי וחדש של המפה הנעלמה. מדי-יום, מדי-רגע, משנים בה את הגבולות, מפרידים שוב ושוב בין הצדדים המוארים לחשיכה המשתרעת מעבר. החלוקה המחודשת איננה משנה את גדלה של הארץ הנעלמת שעל ספה נמחצות האותיות. קיים גבול ברור ליכלתן של המלים. ומי שמנסה לעבור את הקו האדום המתוח בחזקה, מי שמנסה להשתמש במלים כאילו היו דברים, מתחייב בשגעון או בשתיקה.

אור המנורה האיר רק צד אחד של פניו. עין אחת זרחה, כעינו של ליצן, והשניה שקעה עם מחצית פיו. מרים ריחמה על חציו העצוב ורצתה לנשק את חצי ראשו האפל. היא התאפקה.

גרין, הזקן מלמעלה, תופף בידיו בעליצות. מראה ביתו גירה את יצר הסקרנות שחי בו.

לא היה כאן רוע-לב אלא תאנה ישנה לשעשועים. כאותו מעשה בבעלה של גברת פיינגולד המנגן בצ'לו. בימים ההם, כאשר ניצח גרין על התזמורת, היה בעלה של הגברת פיינגולד צ'לן רציני שהשתדל לשפר את אמנותו ולהפיק מן הפלי צלילים

נקיים וחמים. ואף־על־פי־כן לא קידם אותו גרין; התמורת כולה היתה עדה לכך. צעירים עברו על פניו וזכו לנגן קטעי סולו. הוא נותר תמיד ברקע. בקרב כלי־הקשת הממלאים את האולם בערגתם המאומצת. בלילה היה מר פיינגולד מתפרק על כתפי אשתו, והיא מצדה התאמצה לרפא אותו ממה שהיה קרוי בפייה "שגעון־הגדלות".

"גרין הוא אדם נבון", היתה חוזרת וטוחנת לתוך אזנו. "גרין הוא אדם נבון, ואם עדיין לא נתן לך לנגן את הקונצ'רטו של דבוֹ'ק, סימן שיש לו סיבות טובות. בובה'לה שלי", הוסיפה הגברת פיינגולד ברחמים, "אתה עוד צריך להתאמן. אתה לא עובד על עצמך מספיק. אתה פשוט לא עובד על עצמך מספיק".

ברגעים כאלה היה הגבר רועד בכל גופו. צריך לחנוק אותה, היררה. נשים צריך לחנוק, בייחוד בשעה שהן ישנות. כאשר הבשרים הרופסים שלהן מתפשטים לכל העברים. גופו התקשה תחת משא לטיפותיה. הקיבה התמרדה ונתמלאה כאב. משהו עמום הילך בשיפולי הבטן.

"אם רק תקשיב יפה לכל ההנחיות שגרין נותן לך", המשיכה הגברת פיינגולד, "או הכל יהיה בסדר. אתה צריך להשתפר. אסור לך לקפוץ. ממתי נעשית רודף־כבוד הקרפץ כמו חמור זקן בראש?" שאלה האשה וליטפה את ערפו.

גרין צחק כבר אז. וכאשר התקרב מועד הקונצ'רטו לצ'לו של דבוֹ'ק מסר את הביצוע בידי אמן צעיר, בלתי־ידוע, שפבש את עולמו בסערה והורם מעלה־מעלה בתשואות הקהל. בטנו של פיינגולד לא החזיקה מעמד בלחץ מחיאות־הכפיים והתפרצה על הבימה. הקיבה מצאה דרך לעבור את החגורה שאחזה במכנסי החליפה. הוא מת על כתפו של גרין שהוביל אותו אישית לבית־החולים. הם לא החליפו מלה כל הדרך. גרין שתק, פיו של פיינגולד היה חסום בדם.

אני מאריך. אסור לי להחסיר שום פרט מחייו של אדם שטיינר בירושלים. אני חייב לנסות ולתאר את מחשבותיו, גם אותן שניסה להסתיר ממרים ומאחותו סביליה. חשוב לי מאד לרשום הכל. אפילו תהיה הכוס מלאה עד שפתה, עדיין אפשר להניח עלה על פניה בלי שיישפכו המים. ואלה כל הדברים שיש לי.

אני עומד לקבל תואר שיסכם את לימודי באוניברסיטה. פה ושם פירסמתי בצינעה כמה רשימות שעלו בידי. ובינתיים נחתמו קווים מאונכים בריווח שבין גבותי. האיש הזה וחיייו הם כל מה שיש לי, מלבד מסיבות התה בחברתה של גברת פיינגולד. אינני יודע מדוע הדברים כאלה דווקא. לא אני כיונתי אותם.

אדם, לעומת זאת, למד בלילות. לפעמים היה יורד לחדרה של מרים. היא היתה מכינה לו קפה. ככל שידוע לי, מעולם לא ביקר בחדרו של גרין. הדרך היתה חסומה. מובן שגרין לא סר אליו.

עם הזמן מצא אדם עבודה. בהשתדלותה של מרים התקבל בקופת־חולים בתפקיד אח ומשגיח בתורנות. בדרך־כלל הטילו עליו את המקרים האבודים. אנשים קשים שדינם נגזר. שילמו לו יפה בעד השעות בחברת הגוססים.

אחרי מותו התחילו אגדות להתרקם בין החולים. מרים עודדה בגלוי את השמועות. לפעמים גם הוסיפה עליהן. אמרו, שאדם ריפא אנשים חסוכי־תקוה במגע יד או בדיבור. אדם, כך טענו אותם עלובים, היה נוהג להסתגר עם אחד החולים ולשוחח. בדרך־כלל נמשך הדבר יום תמים. לבסוף היו שניהם קמים והולכים. בריאים בתכלית. כמה פעמים ניסיתי לחקור את התופעה, אך מרוב דבקות וצעקות נמנע ממני הדבר. הם היו מקישים בקביהם בקצב וקורעים לנגד עיני את הפצעים. מרים היתה נבוכה ואני נמלטתי מהריחות.

אחת יום, כאשר הבאתי לאדם את צו־המילואים שהתגלגל אלי בדרכים עקלקלות, התארכה אצלו סביליה. עיניים ממזריות היו לה לסביליה, מרוחקות זו מזו, מוקפות קשת חומה, וירוקות כעלה־תאנה בתחילת האביב. היא בכלל היתה הולכת בעזרת המתניים הגבוהות שלה. וכשהיתה מנערת את אבק השפלה משערה ועולה כמתחטאת לירושלים, לשבת בחדרה השקט של מרים או לפני אור המנורה והספרים הישנים, היתה כאוספת כוח להמשיך חייה בשפלה. היתה עולה אל אחיה הצעיר לבושה זוג מכנסיים נוחות ואהר־כך פורשת לישון. כאשר הבאתי לבית ההוא את צו־המילואים ישבה סביליה על המרפסת וירקה גרעינים לרחוב. אדם דיבר על ספרו.

לנושאי־הצלב ששוטטו כאן היה מלך. אביו פלש למצרים חמש פעמים והארץ הגדולה היא העלתה לו מס. שמו היה אמלריך. הוא היה גבוה, רחב וצהוב. כאשר מת המלך הגיבור הזה ממחלת הדיזנטריה נותרה הממלכה בידי בנו, באלדווין הרביעי, שהיה אז בן שלש־עשרה שנה. הכתר הכבד של ממלכת ירושלים נח על פדחתו של נער מצורע. ראשונו נפגעו ידיו. משם ירדה המחלה בעקביו לרגליו. גופו נעטף בידי משרתיו בתחבשות עבות כדי שהמתקבלים על־ידיו לא ינוסו מפניו האכולים. וכל אותן שנים רכב המלך בראש חילותיו. עבדיו הניחו את גופו על סוס. עטוף תחבשות וגלימה לבנה. בקרב שליך גזר הכה בעזרת שלש־מאות שבעים־וחמישה רוכבים את כל האספסוף שאסף צלאח אל־דין ביאור מצרים. כזה היה מלך, המשיך אדם, כאלה היו חילותיו. בגיל עשרים־ושתיים התעורר סופית. גופו היה משותק. אבל בידי הרפור יות, ידיים נגועות ועקשניות, הוסיף להחזיק במדינה החמקמת ולהבטיח את מסעי־השוד נגד הלבנון. נגד דמשק. לבסוף נגמר הכל. הוא שקט. פניו התרפכו. העיניים נפקחו לבסוף. הוא מת. נדמה לי שברגע המסיים היה לו עוד משהו לעשות. לא לומר. הוא דיבר מעט, כפי שכבר הסברתי בתחילה. אבל כמה דברים חשובים ביותר עוד חיפשו פעולה. משהו נועז, יוצא־דופן, פראי ועצום. משהו המתאים לשיעור־קומתו של מלך הגוסס בירושלים. ברגעים כאלה דמה אדם לאמו, או לאחותו סביליה שפתחה את הדלת ונכנסה לחדר. משהו מידבק ומדביר היה בו ברגעים כאלה. שתינו בחברתה של סביליה את המשקה שהביאה. כי, כמו שכבר אמרתי תחילה,

זנונים ותירוש סבאה אחותי סביליה

עם חמישה־עשר מתים ובקובק של רוב.

מה־משונה הוא למתוח את המדים הישנים על העור. להריח שוב את הנעליים הגבוהות. לקפל את השער לאחור בעזרת הכומתה. באמת משונה. כאילו נכנסת לתוך אני אחר, רחוק וסוער, בטוח יותר ואצילי יותר, אני היודע לשמוע ולהשמיע, לפעול מישרים בלי המתוכים העצבניים הזוחלים מן הפינות המגורות של המוח. אני שלֹ המכיר בכוחו ובטעם מיגבלותיו הללויה. גם ריח הבגזין והשמן וכתמי הגריו שדבקו לרשתות ההסוואה.

הבחורים הטובים ההם כבר לא היו בחורים כל־כך. העור החלק הידלדל. הם דמו מאד לבחורים ההם שנפרדו לפני שנתיים, עם תום המלחמה. מגודל־זקן, מאובקים, מדברים בהתרגשות. על שום דבר. מניחים את העורף בצהרי היום על ערימת עתונים ישנים מתחת לרשתות־ההסוואה. היתה אז תחושה מתוקה שהמאורעות לבשו את צורתם הנכונה ומכאן והלאה יהיה שקט. המפקד אמר כך. הוא התלוצץ מתחת לזיפי זקנו והבטיח חופשה ארוכה. העתונים כך הבטיחו. הכתבים הזורזים שבאו מהחוץ היו משוכנעים בכך. סוף העולם סוף העולם. צעק קצין צעיר וערום במקלחת. הוא הסתבן במרץ ובשמחה כזאת.

ואף־על־פ־כֵן היו אלה אותם בחורים ואותו ריח. ואותו מֶשב פתאומי של רוח נשא את אבק המדבר לעיניים. הליס של האזורים האלה אוהב להשתכן בזווית העין. למעשה בכל מקום, ואחריו הזבובים.

המפקד היה עייף. הוא השקיף רגע על חבורת קציניו וצויה את הקפה המסודתי. הקפה היה מתוק מדי והריח כבגזין. וכך, אחרי הדיונים, נמצא אדם בחברת כיתה של נערים שישבו על פס המים. הדחפורים בנו להם מעין בונקר מכוסה שכבת חול ולו שני פתחים. אותה מכונה שהביאתו עד שם נשאה עמה את הבחור הארוך ששכב על מזרן בשמש. ההוא פלט ברוך־השם, ונעלם. לא היה שום דבר מיוחד בבחורים האלה פרט לעובדה שלמחרת קישטו ראשיהם את עתון־הערב.

אני לא הייתי שם. אני רק שמעתי מרחוק את ההדים. בכלל, לא הייתי בשום מקום. אבל אני יודע שבסוף היקום טסים בחדוה אבירי־אש אדומים ככדורי תותח. כוחות גדולים וחפשיים שטים בכוח תאוצתם עד שיטיחו ראש בראש. רעד משוכתם מחריד את הרקיע, באלוהים, שני קדקדים אדומים מתפוצצים. ויום אחד אני אסתער כעיור על ראשי כולם ואהרוג אותם. בני־זונות שהרגו את אדם.

האור בחוץ נעלם. המנורה החלה להתנדנד. השומר זחל פנימה וקילל. משחק־הקלפים גבר. על כל פגז שלהם, אמר התימני, אני מסוגל לתקוע שני נודות. הלבקן חלץ נעליו וגירד בין האצבעות. הוא חזר ונעל אותן. הנשק נשען על הברכיים. מישוהו הציץ בחול שהחל ניגר על שמיכת הקלפים. זה נעשה רציני, אמר הקשר וניגש למכשיר. אדם הלך לעמדת־התצפית. הלבקן עמד לידו ושתק. מדי־פעם האדים האופק. אי־אפשר היה להבחין בסוללות המצריות. אולי הן נחבאו ברחובות העיר

האפלה. אפשר שהאויב הרחיק אותן עוד מעבר לזה. אף-על-פי-כן החל אדם לטווח. האש שניתכה עליהם לא רפתה. מדי-פעם היתה הפסקה. שקט מתוח עם ריח מגרה של עשן. אחר-כך שוב נפלו הפגזים. בטיווח הנגדי לא היה טעם. אדם לא ראה דבר מלבד עשן. כל השבעה ישבו צפופים. הנשק דרוך בידיהם. אני לא זוכר מקרה כזה, צעק המהנדס, זה לא נורמלי. רק המרגמות מעצבנות אותי, הודה הלבקן. הרעש הנורא של ההתרסקות והשריקה שלפני. בשעה שלש-וחצי לפנות-בוקר הסתיימה ההפגזה. ובשלוש ארבעים-וחמש עברו חיילי-קומנדו מצריים את התעלה. הם השליכו רימונים לתוך המחפורת ואחר-כך ירו לתוך העשן והצעקות. שלושה גהרגו מיד. שנים נפצעו אנושות. את התימני גררו עד לתעלה. שם זנחו אותו ונמלטו. הוא מת עוד לפני שיספיקו אנשינו למצוא את גופתו. אדם נח על ידיו שתמכו ברובה. הכדור פגע בצד הימני של חזהו ונתקע סמוך לגב.

מרים : הוא לא מת.

האם : זו שאלה של זמן. אנחנו צועדים לקראת סופו. שום דבר לא השתנה מאז ימי הילדות. אני זוכרת שהיכו אותו. הוא שב קרוע וזב-דם. העור העדין של אפו לא החזיק מעמד בלחץ האגרופ. שטפתי את פניו. עיניו התגלו. הן היו גדולות ורציניות. סביליה : הוא הירחר בשאלה זמן רב. בשום אופן לא הצליח לתפוס מדוע היפו אותו.

מרים : הוא עדיין חי.

האם : אינני דואגת לו. כשהיה ילד הייתי בוכה. היום הדברים ברורים לי. הוא יטל-טל את עצמו לירושלים והחור בחזהו.

מרים : אני אטפל בו. כשיבוא, ארחץ את פצעיו.

סביליה : נדמה לי שכיום הוא מבין מדוע היכו אותו. הוא הפסיק לשאול שאלות. הכאב לא מטריד אותו עוד. לקראת הסוף הבין מדוע היפו אותו.

מרים : זה לא נכון. הוא עדיין נושם.

סביליה : אני חושבת שהשעה נעשית מאוחרת.

בהדרגה החל אור שווה מתפשט. כלי-רכב חנו בחשיכה. בני-אדם הצטופפו על התלולית. לבושים מעילים כבדים ומשקפות. גדרות-התיל נחשפו. הגוויות והפצועים סולקו. נערים ורופאים מיהרו והאלונקות עמהם. אדם כיסה עצמו בשינל ועמד לידם. חם היה מתחת למעיל. סימני הדם לא נראו. האור האפור התחזק. בין העננים הנמוכים של הבוקר חיו חזרים צהובים. אדם ירד במתינות בגבעה. הרובה היטלטל על השכם השמאלית. הנהג עישן בתוך תאו. הוא פתח את הדלת והזמין את אדם. תסגור, בחייך, אמר הנהג. קור-כלבים. הפמליה התפזרה מעל התלולית. המכונות חרקו.

"לאן אתה רוצה להגיע?"

"לירושלים", ענה הבורח.

"זה רחוק", השיב הנהג בסבלנות. הוא לחץ על מתג. נשמע קולו של קריין. אדם

הניח את ידיו על אזניו. הנהג סגר את הראדיו. לא הרחק מרומני נעצרה המכונה. עד כאן, אמר הבחור. אדם ירד מהטנדר ומשך את הרובה. הקור הסתלק. השמיים היו נקיים. הדם ניגר לאטו. מתחיל להיות רע, חשב אדם. החזה היה דביק וחם. חם מדי. הוא התחיל ללכת לצד הכביש. מוטב ללכת מאשר ליפול. הרובה היה כבד מדי. אדם נשא אותו על העורף. הפצע נפתח. היד המושטת נרדמה על הרובה. הימנית מיאנה לנוע. אדם נעצר והשעין את הרובה על רגלו. הוא פתח את המעיל. ריח הדם הגיע אל אפו. החולצה היתה כתם אחד נוקשה שהתפשט מהמרכז. התיר את הכפתורי רים והציץ בפצע. שפתיו נפערו. הוא היה תקוע בין הצלעות. אדם תחב אצבעו לתוך הפצע. הגב התעוות. הכאב היה חריף כצלילת שוט. זה יעבור, ניחם אדם את עצמו. האצבע נזלה דם. רגליו התקפלו והוא צנח על ברכיו. הרובה שמר אותו מנפילה לתוך החול. בכבדות נשם תחת משא השמש. אדם משך בעצבנות בכפתורי המכנסיים. פתאום היה לחץ. זכר שמתחילת ההפגזה שכח להשתין. ידו היתה קרה מזיעה. המפי' שעה הגיבה בצמרמורת. השתן מיאן לצאת. הוא התכופף. טיפות צורבות נפלטו אט־אט. הן ניגרו על המכנס. הוא ניסה לנוע. לשנות את הכיוון. המתניים חרקו וסירבו. השתן הוסיף לטפטף, אל החול. חום דביק וריח מופר. אי־אפשר היה להתנגד לזרימה על המכנס. השתן היה צהוב וחם. הטיפות האחרונות כאבו. גם זה יעבור, חשב אדם. הוא שקע ליד המישטח הרטוב. תקע ראשו עמוק לתוך צווארון המעיל. אי־אפשר היה להתחמק מן השמש. עיניו נעצמו. פסים אדומים וזוהרים ריצדו מול גלגלי העין. חרקים פלאיים עולים ויורדים על סולמות.

מכונה חרקה לידו, נשמה ונעצרה. לא חם לך, צעק נהג המשאית. אדם ראה משהו המכונה. אדם השעין ראשו על החלון המרקד. הרובה לחץ על הקיבה. הפאב בחזה הפך עמום. דפיקות של פטישים כבדים. הוא עקב אחרי מקורות הכאב. הפגישה ביני־הם היתה כשל מפרים ישנים. הפצוע נימנם והתעורר לקולה של רבקה מיכאלי. הפעם נטל אדם סיגריה מידי הנהג. היא נדבקה לרוק הסמיך. משהו בראש לא־בסדר, חשב אדם. היתה בו מסננת בהירה שהביאה למוחו רק בעיות ספורות. האמן שהציגה רבקה מיכאלי לפני מאזינותיה. עתה זה שב מסויר של זמרה, ציור והסברה בארצות־הברית. יש אמריקאים, כך אמר, המתנגדים ברצינות למלחמת־וייטנאם. הוא שר כדי לאשר את משפטו. לסיגריה היה טעם של דם. זה יפה מאד. אמרה רבקה מיכאלי. מה הן תכניותיך לעתיד. מכת העשן טישטשה את ראייתו. אני חושב, אמר האמן, לפתוח בעתיד תערוכה גדולה של דגייים באילת. שלל־הצבעים הנהדר ששט במים שבה את לבי עוד בהיותי ילד. הייתי ממש קטן כאשר אמי קנתה לי כדור אדום. משך ימים גילגלתי אותו אנה־ואנה על השטיח הכחול. אם הכאב לא ייפסק, אני אצעק, חשב אדם באימה. החדשות על ההתקפה המצרית לאורך התעלה הסתיימו במסירת מספר ההרוגים והפצועים. הודעה נמסרה למשפחות. אחד היה נעדר.

"שמע", אמר הנהג, "הברזנט עף". הוא הפנה מבטו לאדם.

"אתה מרגיש טוב?"

"אני מנסה להרגיש טוב", אמר אדם.

המכונה נעצרה.
 לא יעזור שום דבר. צריך לסדר את הברזנט", אמר הנהג. הוא ירד מן המושב וטפח
 לאדם על כתפו.
 "בוא תעזור לי קצת".
 "בסדר", אמר אדם.
 "את הרובה אתה יכול להשאיר כאן. אף אחד לא יסלק לך אותה".
 "אני רגיל אליו", ענה אדם.
 הנהג הביט בו רגע. טיפות זיעה התקבצו על מצחו של הפצוע. עיניו של הנהג הצטמ-
 צמו לשני פסים צוחקים. הבחורים הנפלאים האלה, אמר.

אדם עמד על הכביש ליד אשקלון. המעיל חנק את הגוף ואת הצוואר. השתן התיבש
 והתקשה על המכנס. על הגב התגלגלו טיפות זיעה גדולות ונשפכו לבין העגבות.
 החום היה כבד. המכוניות נעו לאטן סובבות סחור-סחור מתוך אדישות. הנהגים נרדמו
 על גלגלי ההגה. טקסי נעצר. לתת מקום לחייל, ציווה הנהג. אדם משך את גופו
 לעבר המונית. הוא הלך זקוף והרובה בועט לצדו. עד ירושלים, בחור, עד ירושלים,
 צעק הנהג. הנסיעה האחרונה התחילה במלוא התנופה. תישן תישן, אם אתה עייף,
 לחש הנהג. גם אני ישנתי. אני ישן כבר חמשים-ושלש שנים. הבנים שלי ישנים. אחד
 על חשבוני בארצות-הברית. לומד להיות מהנדס. זה טוב. בריא מאד לישון אם אתה
 לא מתעורר במקרה. אני, למשל, התעוררתי. יום אחד אני מסתכל בעתון ונעשה לי
 חושך בעיניים. אתה שומע? בחורים מתים כמו זבובים. מישוהו עושה פליט והם
 מתים. אתה שומע? אני רוצה את הילדים האלה בריאים. שיהיו בריאים. אני לא
 רוצה שהם ימותו והם מתים. אני רוצה שהם יחיו. אתה שומע? הם מוכרחים לחיות.
 ללכת לרקוד בדיסקוטקים. שיהיו הדיסקוטקים בריאים. אספר לך סיפור. לבן שלי יש
 חבר. כל החיים עשה ברדק. לא למד. בצבא גמר את כלא-שש. בהצטיינות. באה
 המלחמה. הבן חזר מאמריקה. החבר בכה שיקחו גם אותו. לקחו. אתה שומע? אחרי
 המלחמה הביאו אותו לעזה. עלה על מוקש, והלך. כל החברים שלו קברו אותו. האמא
 שלו קפצה לתוך הבור. בכתה וקיללה עד שבא זה מחברא-קדישא והוציא אותה. חצי
 מתה. באותו לילה קיבלה שערות לבנות. אתה שומע?
 אדם התעלף ונרדם.

ככה הגיע אדם לירושלים. נשמע קולה של גברת פיינגולד.
 אין לו ברירה, זה היה צפוי, אמרתי אני.

סביליה: אני מכירה יפה את השעות הללו. בסיבוב הדרך מתגלה ירושלים
 פתאום. מרחוק היא נראית חזקה על הריה. ירח קר מאיר את המגדלים. בחורים
 הולכים ברחובות. המרכז מסריח משמן הפלפל. על המדרכות אתה מבחין ביריקות
 עסיסיות. העיר שוקטת והולכת. בבתי-הקולנוע חורקים הכיסאות. מה אפשר לעשות
 בעיר? לישון עם האבנים ולירוק גרעינים.

נהג הטקסי: הלוואי והייתי יכול להירדם שוב. העיקר לישון טוב. הזמן שבו אתה ער הוא זמן מבוזבז. נדמה לך שאתה יכול לעשות משהו. אתה לא יכול לעשות שום דבר. כל מה שאני רוצה הוא שקט על הלב. שהלב לא יבכה. שהלב יהיה שקט.

גברת פיינגולד: אני מתעוררת כל בוקר מדפיקות פתיהזבל ברחוב. אני שומעת את פסיעות החלבן. לפעמים מצטרפים גם החתולים. אני מקללת את היום החדש. האור מתחיל. ממול מצלצל שעון בשש־וחצי. אז אני מקבלת את העתון הראשון שלי וקוראת אותו במיטה. על השאר אני עוברת במשך היום. מעניין להשוות את העתונים. כל בוקר בשש־וחצי קם מישהו ממול לעבודה. אני מכירה אותו. אחרי הצהריים הוא ישן. בלילות־שבת נאספים אצלו ומשחקים קלפים. יש לו בת בתיכון ובן בבית־ספר עממי. אשתו צועקת על שניהם. היא קוראת לבתה זונה. לא ברור לי למה. הילדה הזאת יפה במידה מפתיעה.

זה לא מעניין, אמרתי אני.

סביליה: אתה נעשה היסטרי.

בהחלט, הוסיפה מרים. יש לך תכונות של היסטריה. מדוע רועדות לך הידיים? אנחנו מדברים בשקט על כל מיני דברים. לך רועדות הידיים. בגלל צעקותיך מסתכל בנו גרין מלמעלה. אני יכולה להבחין בהשתקפות מראותיו של אבא.

סביליה: זקן אשמאי. יש לי רושם שהוא מאונן לפעמים. ככה סתם, לתענוגו. מצחיק לחשוב על אדם זקן שמתחיל לאונן.

זה לא מעניין, אמרתי אני.

האם: אתה מתרגש. אתה עובר על מידותיך. אנשים מדברים זה עם זה בנימוס ואתה עובר על מידותיך. אדם מת. לא ידעת שהוא הולך למות? איך יכולים אנשים כמוהו לחיות? תראה, השעה נעשית מאוחרת.

כאשר נגע ידידי המת באבני המרצפת של ירושלים הלכו כתמי דם בעקבותיו. אם אני מטיב לזכור, היה זה בחמש־וחצי לפנות־ערב. האור התחיל ללכת.

הגברת פיינגולד ישבה על המרפסת וקראה עתון. הגיע הזמן ללכת, אמרה וחטפה את שארית העוגה, קורה משהו, משהו קורה פה. אני רצתי אחריה על המדרגות. היא הריחה דם באוויר. ואף־על־פי־כן עדיין היה אדם חי. סדין כיסה את גופו; רגל אחת השתרבבה החוצה. האם חייכה מתמונתה. סביליה ומרים היו בצדי רגליו. גברת פיינגולד כרעה ברך. לידה היו מוטלים רובה ומדים רטובים. בשש בערב הוא צעק פעם אחת. כאשר יצאתי היתה חשיכה.

זאב ליכטנזון : דרך כל בשר

כי דרך כל בשר—

בְּבֶשֶׂר

בְּהִיּוֹתוֹ נוֹטֵל וְגַם נִמְסָר,

בְּבוֹאוֹ בְּדַרְכֵים שְׂלֵא לֹו וְלֹא לָהּ

בְּנִתְיָבִים הַמִּסְרִים שֶׁל הַתְּהוֹוֹ. כְּמוֹ בְּהַתְחַלָּה.

בְּרֵאשִׁית בְּרֹאֵה מְדִיּוּם מִתְדַשׁ,

אַחֲרַי לִיל עֵץ־הַדַּעַת

עַם הַקְּלוֹן שֶׁבְּדָשׁ.

עַם הַגְּרוּשׁ הַצּוֹרֵב הַמְּכָה בְּבִשְׂרֵים

בְּצִאתָם מֵעֲרוֹת־צוֹעֲקוֹת־אֶל־גְּנֵי־עֲדָנִים,

שֶׁבְּלֵהֵט הַחֶרֶב הַהוֹפְכָה בְּקַבְרֵים,

בְּיַחֲוֵמָה שֶׁל קָלֶלֶת הַפָּרִים וְרָבִים,

בּוֹקֵעַת תְּמָה פְּשׁוּקַת אַבְרָם לְהוֹתִיר

כְּכִי חָם בְּשׁוּלֵי בְּטָנִים ;

בְּמִצּוּקָה עֵבֶת וְתַק לְחַלְחַל

בְּלִקְוִחַ־מְצַלֵּע־בִּימֵי־יְצִירָה־נְזוּפִים...

בְּהַמְשֵׁךְ הַחִיצוֹן הַתּוֹעָה בְּרָגְעִים,

הַמּוֹבֵל סֶרֶר־צוֹן

בְּרַחֲבוֹת נִשְׁבָּרִים סְכִיב כְּפַר סוֹחֲרָה

שֶׁל דְּבָרֵי הַיָּמִים.

ורדה גינוסר: חומת יום חומת לילה

תקוות השנים בחלון הרחב.
תקוות שני בימים רגילים
וחוט של זהב בשבת.
ולפעמים עולה העפר
על הראש, כל הלילה
יעלה, ונגמר אחרי
הדברים והאמת האלה.

כמו מרגלים אנחנו
שותקים, כי הארץ היא נפש
חיה רכה רכה, ולנו
יד שלומית מושטת-עד
לקחת עוד ועוד.
רגלינו משמר מול משמר
בשער שלכת העולה במסלה.

גבעת פני אוספת צער
רב, אשה יושבת בחומתי
כלואת יום כלואת לילה.

שורות אחרונות של הסתגלות

תן לי יד, תן לי יד כמה
רק תוכל, יום אחד יגמר
ההר, פרחי השמש ממתינים
בחצרות שרב, תן יד
בשקה את הגנה, מים
אחרונים, בשהה את מגנת
הלב, להזדמנות של סתו
חולף.

חולף חולף השקט
במחלפות ראשי למעצבה
אחרת, אינני עשויה,
איך תקבל אותי בדור הבא,
מה נחפש סימנים,
בעור המזנח צפיות
מתאספות, בתחנות
נפלאות של מים.

כשתשוב לביתך ותשאל

כשתשוב לביתך ותשאל לי
 ארץ עתיקה תשיב לך ארנים,
 אלה שמביתים אותי אליה,
 כשאני רחוקה בעקודות, והעץ
 השרוף אוסף כח לעזב-עמי.
 כשאני עיפה למעופים, והמלים
 כצפור-ענן מתקמטת-לגשם-רך.
 בארץ-המזרח אני עצי עולה,
 עלי אביב, קלוג באש,
 ונרש כרמל, מנחת בקוריה,
 כשתשוב אל ביתך ותשאל לי,
 שלו השדה עכשו נאסף
 ממתין לקמים נמוכים,
 והרכש וטעם החלב הנגדש
 בכל הארץ העתיקה עומדים.

חל חם חם ומחבק
 נח על התנה, בלי גבול
 עולה הצואר לשמים, הנה
 אחריו תחת שמש עזוב
 שערי נמלט במרכבת של פז
 ועינינו מלאות סוסים
 אמיצים, עזו רב.
 גבה מעל גבה ישמרו
 עלי במקהלות משלחות רצון
 טוב מקרין וקב שקוף
 רק תן לי יד, אקלע לך
 אצבעות עד שגופי יעשה
 חרף, אנשים עולים,
 ובכנוסי התורים שוב
 נהנה ילדים חולמים.

אביגדור פלדמן: האהבה הגדולה

שושנה שליגלמן לבשה מכנסי־חאקי רחבות, היו לה פצעים בפנים, היא לא סבלה אמצעי־מניעה.

שושנה שליגלמן היתה האהבה הגדולה.

בחודש הראשון של הקיץ בא תורם של בני־הכפר "לחם" לדעת את האהבה הגדולה. "זה מגיע להם", אמרו במרכז.

"לכי לכפר לחם", אמרו לשושנה, "יש שם אנשים שמחכים לך ארבעים שנה".

זלמן קירשנא יבוא אֶתה אל הכפר. הוא האחראי מן המרכז.

את כל האהבות הגדולות הוא מכיר. הן כולן אצלו בכרטיסיה. סיפור־חייהן בארגון עץ ותמונות־פספורט באלבום קטן.

לא תמיד נלווה זלמן אל האהבה הגדולה. גברים קירחים, גברים ממושקפים מפריעים לאהבה הגדולה.

"תסעי באוטו", אמר לה, "אני במכונית אבוא אחריך. יש עוד כמה סידורים לעשות".

שושנה נוסעת בלי מזוודות ובלי כובעים. בדרך היא לא קוראת עתונים מצוירים ולא אוכלת אגוזים. אין לה ענין בנוף. היא לא צריכה מפות בשביל למצוא מקומות.

אל הכפר באה באוטו האחרון. היא היתה הנוסעת היחידה.

ב

בני הכפר כולם היו בתחנה. הם חיכו לאליהו הנביא, לטרזן, או לאהבה הגדולה. התחנה היתה מקושטת ויפה.

"אם יבואו יהיו מרוצים", אמר ראש־הכפר. "הם אוהבים צבעים עדינים ואווירה תרבותית".

היו שם שלטים גדולים מנייר־בריסטול. המורה דוידוביץ צייר אותם יחד עם כיתה טובה.

היו הרבה ניירות מוזהבים על הקירות. לראש־הכפר נאום שמח בכיס. כשיגיע היום הגדול, הכל יהיה מאורגן.

האוטו האחרון עמד בפינה מקושטת בתמונות מז'ורנאליים. הוא היה מאובק וחורה ליופי החגיגי בתחנה.

"מן האוטו הזה לא ייצא לנו כלום", אמר ראש־הכפר. "הם לא יבואו באוטו מאובק. הם אוהבים הידור ויש להם הכבוד־העצמי שלהם".

בני הכפר פנו ללכת. עוד מעט תתחיל אשתו של המורה דוידוביץ לצעוק באימה עתיקה ואת זה לא כדאי להחמיץ.

כל ערב עצוב לאשתו של המורה. כל ערב היא צועקת. כל ערב הצעקות שלה משתנות. כל צעקה הפתעה.

האוטו האחרון פתח את הדלת האחורית בלחישתה. שושנה שליגלמן ירבה בספסל האחורי.

"הגענו", אמרה לעצמה, "הם חיכו לי ארבעים שנה ועכשיו יהיה להם טוב".

רק המורה דידוביץ נשאר בתחנה. הוא מחכה לראות איך האוטו האחרון מכבה את עצמו. הוא לא הולך לשמוע את הצעקות של אשתו.

לא בשבילו היא צועקת. לא היום. פעם זה היה אחרת.

הם היו זוג צעיר בבגדי־חמודות. למורה היה שפם דק. לאשה היו מתניים שבירות. בערב סגר המורה את החלונות. האשה הציתה נרות ארוכים ודקים.

האור רך ואשתו צעקה, חלש ויפה, רק בשבילו.

המורה לא צעק בחזרה. הוא ישב והקשיב וכל הדם בגופו נשך חזק.

היתה להם מיטה גדולה של מלך. האשה לבשה כותונת ארוכה ושכבה לידו.

לפנות־בוקר כל הכפר ערפל, צעקה האשה אל תוך אזנו כמו יונה מכתבי־הקודש.

עכשיו היא צועקת בכל הרחובות כמו זונה שכל הכפר שלה. אפילו בית־הספר שלה.

יש ימים שהמורה עומד בפיתה המובחרת ומן החלונות באה הצעקה של אשתו.

בדרך־כלל היא לא צועקת ביום אך חשבו־הזמנים מבלבל עליה.

הילדים נמתחים בספסלים ובפניהם השקופים רואה המורה תאֶה מתבגרת פורשת ומצילה על עיניהם.

המורה צונח על הכיסא, ידיו על פניו חמות על עורו.

בלילה היא צועקת כל הזמן. המורה הולך לבתים ישנים ומחפש מפלט.

הוא אוטם אזניו ושר שירים קדושים. הצעקות משיגות אותו בכל מקום. יש בהן

האשמה שהמורה אינו יודע את פשרה. יש בצעקות סיפורים על ארצות נכריות.

המורה דידוביץ הוא רוה ונמוך, המרירות שבו לא מתאימה לגופו.

ג

שושנה שליגלמן עמדה בפתח האוטו בגובה שלש מדרגות.

"אני האהבה הגדולה", הכריזה בחמדה לא־מוסרתת.

"חיפיתם לי?" שאלה.

"אני לא סובלת אמצעי־מניעה, תודיע לכולם".

היא ירדה בצעדים קטנים אל הרציף.

"אני האהבה הגדולה", חזרה והסבירה. "אני מן המרכז. זלמן יבוא עוד מעט. הוא

התעכב בעיר לקנות מגורות. סרטים ודברים אחרים בשביל שיהיה שמח. בתחנה יש

מנורה גדולה אחת ליד הפתח. האהבה הגדולה הולכת לשם. היא צריכה אור. אהבה

גדולה בחושך זה עצוב ולא עדין".

"למה צועקים פה?" שאלה את המורה דידוביץ. "אני לא רגילה לזה ולמה לא באו

כולם?"

"וּזוֹ אֲשֶׁתִּי שְׂצוּעַקַת", הַסְּבִיר הַמּוֹרָה, בַּחֲיוֹךְ כַּמַּעַט.
 "יֵשׁ לָהּ עֵינָיִים שֶׁל מִשְׁגוּעַת וְהִיא זוֹנָה".

"זֶלְמָן קִירְשָׁנָא יָבֹוא עוֹד מַעַט", חֹזְרָה שׁוֹשְׁנָה וְהַצִּילְצוּל הִיָּה כְּמוֹ אִיוֹם רַחוּק.
 הַמּוֹרָה לֹא מוֹפְתָע. הַמּוֹרָה לֹא שׁוֹאֵל מִזֶּה קֶרֶה. הוּא הִרְבֵּה שָׁנִים בַּכֶּפֶר וְהַכֵּל הוּא יוֹדֵעַ
 עַל הָאֵהָבָה הַגְּדוּלָּה.

יֵשׁ בַּחֲדָרוֹ תִּיק אַפּוֹר קֶצֶת בְּלוּי, בֵּין דְּפִיו רִיחַ שֶׁל גְּבָרִים חוֹשְׁקִים.
 הַכֵּל שֶׁם כְּתוּב בְּאוֹתוֹת אֲלֶכְסוֹנִיּוֹת. הַכֵּל עַל הָאֵהָבָה הַגְּדוּלָּה. אֵיךְ הִיא מִתְחִילָה, מֵה
 הַסִּימָנִים שֶׁלָּהּ, מֵה לַעֲשׂוֹת לָהּ, כֹּל הַהֲכָנּוֹת, כֹּל הַסִּידוּרִים.
 יֵשׁ שֶׁם הִרְבֵּה מַלִּים שֶׁלֹּא יוֹדְעוֹת כִּיּוֹם. חֶלֶק כְּתוּב בַּחֲרוּזִים מְפּוֹאֲרִים. קְטָעִים קְטָנִים
 נִמְחָקוּ בִּידֵי רֹעֵדוֹת לֹא מִשְׁגִּיחוֹת.

לִפְנֵי שְׁלוֹשִׁים שָׁנָה, בְּיוֹם שֶׁל רִיקוּדִים וַחֲתוּנּוֹת, מֵת הַמּוֹרָה הַזֶּקֶן שֶׁל הַכֶּפֶר.
 הַכֵּל הוֹפֵסֵק. מִנְּגִי הַתּוֹזְמוֹרָת נִבְהָלוּ. צִלְלִים מֵאֵד צוֹרְמִים הַשְּׁמִיעוּ בְּיוֹם הַהוּא. קְבוּצַת
 הוֹרָאוֹת מוֹדְגָּשׁוֹת הַגִּיעָה מִן הַמֶּרְכָּז. הֵם קִרְאוּ לְבִנְיֵה־הַכֶּפֶר לֹא לַפְחָד, לֹא לֵאבֹד אֵת
 הָעֲשֵׁתוֹנוֹת, דוֹיֹדוּבִיץ יִהְיֶה הַמּוֹרָה הַחֲדָשׁ.

בְּעֶרֶב קִרָּא לוֹ רֵאש־הַכֶּפֶר.

אֲשֶׁתוֹ סָרְקָה שְׁעָרוֹ בְּשִׁבְלִים. פָּרַח שְׁמָה בַּמַּעֲלוֹ.

"אַתָּה תִּהְיֶה הַמּוֹרָה הַכִּי יִפֵּה", אָמְרָה.

רֵאש־הַכֶּפֶר הֲצִיעַ סוֹפְרִיּוֹת.

"לֹא תוֹדָה", אָמַר דוֹיֹדוּבִיץ.

"הַמּוֹרָה הַזֶּקֶן מֵת", אָמַר רֵאש־הַכֶּפֶר.

דוֹיֹדוּבִיץ רָק נָד בְּרֵאשׁוֹ.

"אֲנַחְנוּ פּוֹחֲדִים", אָמַר רֵאש־הַכֶּפֶר.

דוֹיֹדוּבִיץ לֹא פּוֹחֵד.

"אַתָּה תִּמְלֵא מִקוּמוֹ", אָמַר רֵאש־הַכֶּפֶר. הֵם קָמוּ וְלַחְצוּ יַדֵּים.

דוֹיֹדוּבִיץ רֹצֵה לִלְכַת. אֲשֶׁתוֹ הַבְּטִיחָה עֶרֶב נִהְדָּר.

"יֵשׁ עוֹד עֵינֵי קֶטָן", הִיסֵס רֵאש־הַכֶּפֶר. "הַמּוֹרָה הַזֶּקֶן שָׁמַר אֵת הַתִּיק שֶׁל הָאֵהָבָה
 הַגְּדוּלָּה".

"שְׁמַעֲתִי עַל זֶה", אָמַר דוֹיֹדוּבִיץ בַּסְּפָקוֹת וּבַחֲיוֹךְ קֶטָן.

"אֵל תִּבֵּן אוֹתִי לֹא נִכּוֹן", בִּיקֵשׁ רֵאש־הַכֶּפֶר, "אֲנִי עֲצָמִי לֹא מֵאֲמִין לִזֶּה. הַכֵּל סִיפּוּרִים
 לִילְדִים קְטָנִים... אֵין אֵהָבָה גְּדוּלָּה, אֲבָל אֲנַחְנוּ מוֹכְרָחִים לְשִׁמּוֹר עַל הַמְּסוֹרָת. זֶה תִּקְוָה
 יִפֵּה וְלֹא מוֹזִיקָה. זְקֵנֵי הַכֶּפֶר לֹא יִרְאוּ בְּעֵין יִפֵּה אֵת הַפְּסָקָתָה".

הַמּוֹרָה דוֹיֹדוּבִיץ פִּיקַח וְיוֹדֵעַ כִּי רֵאש־הַכֶּפֶר מִתְכוּוֹן לְבַחֲרִית הַמִּתְקַרְבוֹת.

"אֲנִי מְכִיר אֵת הַסִּיפּוֹר", אָמַר. "אֲנִי לֹא חוֹשֵׁב שִׁישׁ לוֹ מְקוֹם. הַיּוֹם, אַחֲרֵי הַגִּילּוּיִים
 הָאֲחֻרּוֹנִים שֶׁל דּוֹקְטוֹר פְּרוֹיֵד".

רֵאש־הַכֶּפֶר מִתְעַקֵּשׁ. "אַתָּה תִּמְלֵא אֵת מְקוּמוֹ שֶׁל הַמּוֹרָה הַמְּנוּחַ וְאַתָּה תִּשְׁמָר אֵת הַתִּיק
 שֶׁל הָאֵהָבָה הַגְּדוּלָּה. אֵם יוֹם אֶחָד תְּבֹא". רֵאש־הַכֶּפֶר קֶרֶץ בְּעֵינָיו: "אַתָּה אַחֲרָאֵי לְהַכְנוֹת".

המורה החדש לא התווכח. הוא צעיר ושאפתן.

התיק נמסר לו בטכס לעגני.

המורה חזר לביתו.

כל הלילה הביאה לו אשתו הרבה פרחים והרבה צעקות יפות. עד הבוקר חגגו. את התיק שם במקום לא חשוב.

הילדים בבית-הספר זרזוים וחכמים. למורה דוידוביץ סיפוק גדול.

בערבים הוא קורא ספרים על מגנטים. הוא כותב מאמר על מגנטים. יום אחד יפרסם אותו בעתון מדעי. אולי אפילו בעתון "טבע טבע טבע".

כל דבר בבית בדק במגנט. את התוצאות רשם בספר חום. כך הגיע לתיק של האהבה הגדולה. המגנט לא פעל עליה. דוידוביץ רשם בפנקס והוציא את התיק למרפסת בשביל לראות יותר טוב.

השמש זרחה לו. הוא צחק.

"למה תצחק?" שאלה אשתו.

הוא לא ענה. אהבה גדולה אינה ענין לנשים.

הרבה חגיגות יש בכפר. המורה דוידוביץ משתתף בכולן. המורה רוקד בכולן. בכל שנה הריקודים קשים יותר ונשימתו של המורה מתקצרת והולכת.

בריקודים לפני שנתיים נשרו שערותיו של המורה. מבטו רוחש על האדמה.

השמש בגבי מפה. הוא אכל קיסמים מלוחים ובידו היכה לקצב הריקודים.

המורה דוידוביץ אינו בוטח בעיניו. הספרים על המגנטים גילו המון מלים מכוערות. בכל משפט ראה המורה כוונה גסה.

המורה רוצה את התיק על האהבה הגדולה.

"אני אקרא קצת, אירגע ואצחק קצת. אחר־כך אשוב לעבודה המדעית", אמר לנפשו.

הוא לא שב לעבודה המדעית.

הוא קרא הרבה בתיק האפור, הבלוי קצת.

בקפידה עיין בהערות־השוליים שהוסיפה לפני שנים יד לא־בטוחה.

המגנטים התחפרו ברצפה והצמיחו בצלצלים קטנים. המורה לא החליף את בגדיו ולא הדיח את הריח החמוץ מגופו.

את בית־הספר הזניח. התלמידים שמו לו מסטיק על הכיסא וצחקו לו.

בעיני המורה צמח עומק פתאומי שהפחיד את אשתו.

"מה לך?" שאלה.

הוא הביט בה ולא ידע למה היא כאן.

המורה דוידוביץ הלך לישון לבדו על כיסא־הנוח במרפסת.

הוא חלם על האהבה הגדולה. היו לה שפתיים גדולות שאכלו את כל פניה.

"למה אתה לא בא אלי?" שאלה אשתו. "יש לי הפתעות שמחות בשבילך".

בחגים צריך להכריח אותו ללכת לבית־הכנסת.

מה יאמרו הילדים אם המורה לא יבוא להתפלל.
 הוא ישב בספסל צדדי וידיו עושות דברים גסים לספרים הקדושים.
 היתה בחיק הערה של המורה הקודם, מוצנעת הכתב רופף. אולי כתבה לפני מותו.
 "האהבה הגדולה מתה".
 בתנועות חוטפות גירש דוידוביץ זבובים איומים ממצחו.
 "אסור כך לדבר", לחש. "אסור כך לדבר".
 אשתו חיכתה לו במיטה עם הפתעות. כשלא בא, התחילה לצעוק בחלונות פתוחים.
 הצעקות שלה מפריעות לו לחשוב על האהבה הגדולה. תמונות ברורות לא באות
 אליו. לפנות-בוקר אשתו מתעייפת ונרדמת.
 למורה דוידוביץ יש אהבה גדולה בראש וכובד באברים.

ד

בתחנת האוטו חיכתה האהבה הגדולה לשמחה.
 "למה אתה שותק?" שאלה את המורה. "מה קרה לך. אני האהבה הגדולה שלכם ללילה
 שלם".
 "חשבתי אותך אחרת", אמר המורה בקול חלש.
 "בשביל כולם אני טובה, רק בשבילך לא", אמרה האהבה הגדולה.
 אחר-כך הוסיפה כמו מנחמת: "אתה יכול לקרוא לי שושי".
 "שושי", חזר המורה. "בתיק כתוב שיש לך הרבה שמות. שושי זה יפה מאוד".
 "טוב שלפחות השם שלי מוצא חן בעיניך", חייכה האהבה הגדולה.
 "את לא מבינה אותי", מילמל המורה.
 "למה לא באו כולם?" שאלה שושי.
 "אני כאן", אמר המורה כמו בחלום.
 האהבה הגדולה הביטה בו מופתעת קצת.
 "בואי לבית שלי", ביקש המורה.
 האהבה הגדולה באה אתו.
 הם הלכו לבית של המורה. ברהיבות היתה צעקה גדולה וציפריים מגושמות שנמשכו
 אל הצעקה מן העמק.
 בני הכפר ישבו כולם בקפה של לוי והקשיבו בתאווה רועדת.
 לבית היו שתי קומות. אל הקומה השניה עלו במדרגות גסות של רחוב.
 למעלה היתה האשה המשוגעת נשענת על החלון. הרוח מטפחת על פניה ומרככת
 את כל הקווים הקשים.
 היא צועקת כמו בוכה כמו חוגגת.
 בקומה הראשונה שאל המורה דוידוביץ את שושנה שליגלמן. שהיתה גם האהבה
 הגדולה, אם היא יודעת שהיא יפה.
 האהבה הגדולה לא ענתה. עוד מעט יבוא זלמן קירשנא. הוא עונה על שאלות.

ה

זלמן קירשנא בא במכונית ירוקה, פתוחה, מודל ישן לפקיד־מדינה מדרגה בינונית. הוא האחראי מן המרכז. הוא לובש מעיל ארוך התלוי עליו במעוקם. יש לו עיניים שלא מוותרות ואצבעות קשות.

הציפרים ברחובות ובכיכרות חגגו עם אשתו של המורה דוידוביץ. הם כמו יושבים לשולחן גדול עם מפה מצויצת. אשתו של המורה ראתה שולחנות כאלה בסיפורים אחרונים של ישו. האשה המשוגעת יושבת בראש השולחן. ציפרים הרבה בשני צדי השולחן גומעות כל צעקה שלה בפה חושק.

הרבה צעקות הן רוצות. אשתו של המורה לא מסרבת להם. זלמן בא בשעת ערב מאוחרת. החגיגה כבר פרועה. ציפרים מסחררות התגלגלו בכנפיים טופחות. מגלגלי מכוניתו של זלמן לא סרו. הוא עצר ככוניתו ליד הקפה של לוי. מן החלון הקדמי הסיר בידיים לא סולדות נוצות קרועות, דם דליל ורסיסי כנפיים. אנשי הכפר הכירו אותו. בכל חודש בא לאסוף את המסים ולבדוק את היבולים. תמיד בא ביום. בלילה נראה שונה ולא־במקומו.

זלמן אכף קבוצה קטנה מאנשי הכפר וסידר אותם בחצי־מעגל סביבו. "הבאתי לכם את האהבה הגדולה", אמר ורצה להיות חגיגי. "הבאתי מנורות ודברים שמחים".

בני־הכפר לא ידעו מה יהיה.

"מי אחראי על ההכנות?" שאל זלמן.

הוא מאבד סבלנותו. הזמן קצר ויש עוד הרבה לעשות. ראש־הכפר בא במרוצה נרגשת.

"סליחה, אדון זלמן, לא ידענו שתבוא. לא קיבלנו פניך. שום מכתב לא הגיע. אני אכין הכל מיד".

התזמורת העירונית נגררה אחריו בהכנעה.

"נגנו", קרא להם ראש־הכפר.

התזמורת פתחה בהמנון הלאומי.

זלמן הפסיק אותם בתנועה גסה.

"מי אחראי פה על האהבה הגדולה?" שאל. "אצל מי התיק המיוחד?"

ראש־הכפר חייך במבוכה. "האהבה הגדולה זה לא נגד הממשלה", אמר. "אתם לא צריכים לפחד ממנה. לא צריך לפגוע בה".

"סיפס", צעק זלמן, "אני הבאתי לכם את האהבה הגדולה".

ראש־הכפר חזר אחרי זלמן: "אתה הבאת".

זקני הכפר הביטו בו בשמחה גלויה. הם מראים לזלמן את הדרך לבית המורה. בבית־התפילה הדליקו אורות של תגים.

1

המורה והאהבה הגדולה שקעו בשתיקה קהה.
 המורה נלחם בשתיקה, אך האהבה הגדולה לא משתפת פעולה. לא רוצה לראות את
 המגנטים שלו.
 "זה לא בשבילי", אמרה. "אני לא צריכה דברים כאלה".
 "היית בהרבה מקומות?" שאל המורה.
 האהבה הגדולה חלצה נעליה.
 "אתה איש מוזר", אמרה. "כל הזמן אתה שואל שאלות. אתה וזלמן תסתדרו יפה".

שושי שמעה את המכונית של זלמן. אל הרחוב יצאה לקרוא לו.
 "זה המורה", הצביעה על דרדוביץ. "יש לו אשה משוגעת. אתה שומע את הצעקות.
 אשתו צועקת".

זלמן לא שמע את הצעקות.
 "את שמחה?" שאל את האהבה הגדולה.
 "עוד לא", ענתה. "המורה הוא איש עצוב. הוא מפריע לי".
 זלמן הביט בקפידה: "אתה האחראי?"
 המורה מתנצל. הוא עצוב. הוא יודע כמה בדיחות של לפני-חטונה.
 "זה לא תרבותי לפסול אדם אחרי היכרות כל-כך קצרה. כל הכפר מכיר אותי כאיש
 שמח".

זלמן צוחק בפה פתוח: "זה נכון. האהבה הגדולה היא מאד לא תרבותית".
 הם נכנסו לבית.
 "עכשיו לענין", רטן זלמן. "הכל מוכן? איך מזג-האוויר? איך הלילות—קצרים או
 מתמשכים?"

המורה מבטיח שהכל מוכן. הוא מראה את השירטוטים המסובכים שעשה.
 על-פני הנייר השקוף אצבעו מלווה את הדרך של האהבה הגדולה. הוא מושך את
 זלמן אל טבלות צבעוניות של לוח-הזמנים.
 "כתבתי גם נאום מיוחד", אמר בביישנות.

"אין לנו צורך בנאומים", קטע אותו זלמן. "רק ראש-העיר ינאם".
 האהבה הגדולה לא מעוניינת בהכנות. עוד מעט הכל יתחיל אצלה.
 "עשית עבודה טובה", ניחם זלמן. "במרכז אנו יודעים להעריך אנשים חרוצים".
 המורה מחייך כמו תלמיד טוב במשקפיים עגולות שיושב לבדו בספסל הראשון.
 "אני רוצה לעבור למרכז", אמר. "אני מתאים למשימות. בכפר אין לי אפשרויות.
 אני יודע הרבה על מגנטים. במרכז מתעניינים ודאי במגנטים".
 זלמן עוד יראה. הוא ישלח למורה מכתב רשמי אחרי שיברר איפה שצריך.
 הם חזרו לתכניות. "איפה נשים את האהבה הגדולה?" שאל זלמן.
 "יש לה שדיים כבדים שבגללם היא עייפה".
 "כבר חשבתי על הכל", ענה המורה. "אני בחרתי לה מקום נוח ומכובד. אנחנו נשים

את האהבה הגדולה בבית־התרבות. זה המקום הטוב ביותר. אפשר לחלות שם מנורות. יש מרפסת רחבה עם צמחים מטפסים, התזמורת תנגן שם. יש דשא בשביל אנשים שמחכים ולא בוטחים ברגליים שלהם. הכל יהיה יפה. הכל יהיה שמח".

המורה בנה דגם קטן של בית־התרבות מגפרורים מרוטים. הוא תלה מנורות קטנות שבגללן הוא דומה לקופסת סוכריות.

גם האהבה הגדולה מתעניינת בדגם. המורה שמח להסביר לה את כל המשמעויות.

השעה היתה מאוחרת. בקפה של לוי הורידו את הווילונות והגישו מאכלים קטנים של לילה.

"הלילה של האהבה הגדולה", לחש המורה.

"מה אמרת?" שאל זלמן.

המורה לא חזר על דבריו. הוא כמו חולה.

"מה יש, אתה לא מרגיש טוב?" שאל זלמן. "זה יותר מדי בשבילך? אולי אתה רוצה להישאר? אנחנו יכולים להסתדר לבד".

הכל בסדר, הבטיח המורה.

זלמן לא מאמין, אך מאוחר מדי לעשות שינויים.

אשתו של המורה הגיעה לצעקות האחרונות שלה. הן חלשות ויש בהם סימנים כי עוד מעט תירדם האשה המשוגעת. כמה מן הציפרים המגושמות חוזרות אל העמק במעוף נחפו ולא־בטוח כמו רכבת אחרונה.

ז

"אשתי נרדמה", אמר המורה. הוא גאה.

"בואו לראות אותה, תהיו מרוצים".

המורה מדבר מהר. זה חשוב. לעשות פגישות חברתיות. הוא, זלמן, שושי, ואשתו. הרבה זמן לא היו במשפחת דוידוביץ פגישות חברתיות. האשה על המיטה עיניה עצומות, לא יודעים שהיא ישנה. כולם חושבים שעצמה את עיניה בשביל לשמוע יותר טוב.

"אני אכין תה", אמר לזלמן. "אני אהיה משעשע. כדאי לכם".

אחר־כך הפגישה החברתית תשתק. הם יביטו באשה כמו רופאים.

"כמה מצחיק. היא נרדמה", יגיד המורה. "היא עייפה. הבית גדול ואין לנו כסף למשרתים. אם תרצו אראה לכם את הגוף שלה. אני גאה".

המורה מושך את שושי אל המדרגות המובילות לקומה השניה.

שושי מהססת.

המורה מבקש: "יש לנו עוד הרבה זמן, בני־הכפר בבית־הכנסת. תלמידי בתי־הספר רושמים חצים המובילים לבית־התרבות".

הם עלו למעלה. זלמן רצה לראות נשים חדשות.

המורה הלך בראש והזהיר מפני מדרגות רופפות.

אשתו שכבה על המיטה. גופה מתוח, לבושה בבגדי־רחוב, אפילו נעליים.
 "זו אשתי", אמר המורה. "היא עייפה."
 הם ישבו סביבה. שושי עיניה משוטטות.
 המורה רקד סביבם ובידיו כוסות תה ועוגיות. הוא מחייך. אשתו מצאה חן בעיניהם.
 הם לא הרגישו בשום מזימה.
 בני־הכפר התאספו מתחת למרפסת. הם נבוכים כמו חיות לא־גדולות.
 שושי שומעת אותם. הם מביאים לה קולות מופרים.
 שושי יצאה אליהם למרפסת.
 "אתם יכולים לקרוא לי שושי", צעקה.
 "אני מביאה לכם שמחה עצומה". בני־הכפר רוטטים פרא.
 "אני האהבה הגדולה", היא צועקת כמו מסוחררת.
 "דברי אלינו עוד", צעקו אליה מן הרחוב, "אנחנו חיפנינו לך".
 "אני אהיה טובה עם כולכם", צעקה האהבה הגדולה אליהם. "מגיע לכם. ארבעים שנה
 חיכיתם". היא מראה להם את השדיים שלה.
 "אני האהבה הגדולה. אין אחרת".
 היא רוצה שידפקו אותה כבר עכשיו.
 זלמן יצא אל המרפסת. הוא הלך כמו אדון גדול.
 "תלכו עכשיו הביתה", אמר לבני הכפר, "תבואו בערב לבית־התרבות. תלבשו בגדים
 צבעוניים ומשקפי־שמש. הכל יהיה יפה".
 בני הכפר מהססים. שושי לא רוצה שיילכו.
 "לכו", אמר זלמן בקול קצר כמו בימי היבולים, "היום חג אך צריך לשמור על הכבוד".
 בני הכפר הלכו הביתה להביא בגדים צבעוניים.

"אתם צעקתם, ועכשיו אשתי תתעורר", אמר המורה בקפידה קשה, כאילו היה לו
 אבק של גיר בשערות.
 שושי הביטה בו מפוזרת. זלמן החזיר אותה מן המרפסת. לבדה לא היתה מוצאת
 את הדרך. צריך לדפוק את האהבה הגדולה. אבר־המין שלה גדול וקשה. מכנס־
 החיאקי מכאיבות לה.
 "מתי זה יתחיל?" שאלה. "למה לא נתת לאנשים הטובים לעלות עלי?"
 "הכל יהיה בסדר", מרגיע אותה זלמן. זה הזמן לדבר אליה כמו לילדה קטנה.
 "כשאני באה לבד זה אחרת", אמרה שושי. "אין בית־תרבות, אין בגדים צבעוניים.
 הכל קורה בתחנת־הרכבת. כל השמחה העצומה. כל הלילה הם חוזרים אלי".

אשתו של המורה התעוררה. הגוף המתוח שלה נעשה רך וקפיליו מסובכים.
 "כאילו התרוקנה מאויר", אמר זלמן.
 רק השערות שלה עוד קשות ונועזות. הן לא נפרדו מן החלומות הרעים.
 "כשאשתי מתעוררת היא נראית כמו אשה שטבעה", אמר המורה בשמחה.

"את יכולה לקרוא לי שושי", אמרה האהבה הגדולה לאשה שעל המיטה. אשתו של המורה פתחה את החלונות בתנועות פשוטות. "שיהיה אור", הסבירה. "השינה לא עשתה אותי חדשה. אני עייפה. למה הערתם אותי?"

"אשתי מדברת", אמר המורה. "היא אשה חברותית ומאד מעניינת". המורה רעד רעידות קטנות שלא מספיקות אפילו בשביל לשחות. "מה אתם עושים פה?" שאלה אשתו של המורה. אין פחד בקולה. רק ידיעה עמוקה שיהיו מי שיהיו, הם לא יסירו מעליה את האחריות הגדולה. "מי זו?" שאלה האשה המשוגעת והצביעה על שושי. זלמן מסביר: "אנחנו מן המרכז, ושושי היא האהבה הגדולה". "אהבה גדולה", חזרה אשתו של המורה.

"קראו לי?" שאלה שושי. "מישהו קרא לאהבה הגדולה?" היא פונה אל זלמן. "אתה רואה, צריכים אותי, קוראים לי. אני רוצה להתחיל. אתה כל הזמן משקר לי. אתה לא רוצה שאהיה אהבה גדולה". שושי כמעט בוכה. הכל כואב לה מאד. זלמן מרגיע אותה: "רק האשה הזו שאלה עליך. אני הסברתי לה שאהבה הגדולה. אתן תוכלנה לשוחח. האנשים בכפר עוד לא מוכנים". שושי ירבה ליד ראשה של האשה המשוגעת.

"אני שמחה שבאת", אמרה אשתו של המורה. "הכפר הזה צריך אהבה גדולה. הרבה שנים לא היתה פה אהבה גדולה. את מבינה, אני כבר לא כמו שהייתי. יש לי עצב וגוף גדול ואטום. עם הימים צומחים לי כתמים על הגוף. אני אראה לכם". היא פתחה את הכפתורים של בגדי־הרחוב. יש לה גוף קשה מכוסה כתמים מסולסלים כמו הפתעות לא נעימות.

כולם הביטו והבינו לכוונתה. אשתו של המורה חזרה ולבשה את בגדי־הרחוב. "ביזבזתי אתכם יותר מדי זמן", אמרה. "בני הכפר מחכים לי. אתם מבינים", היא מחייכת בעדנה, "כל לילה אני צועקת בשבילם. זה נותן להם הרגשה טובה". "הם כבר לא צריכים אותך", אמר זלמן בגסות. "הבאתי להם את האהבה הכי גדולה בעולם. הצעקות שלך לא חשובות להם עכשיו".

"אני לא יודעת על זה כלום", אמרה אשתו של המורה. היא מתחילה לפלוט צעקות קטנות כמו פרחים על אדן החלון. "אנחנו יכולים ללכת", אמר המורה. "ראיתם את הכתמים החומים, שמעתם את הצעקות, עכשיו צריך ללכת. אנשים מחכים לנו". "גם אני יכולה ללכת?" שואלת שושי כמו מרחוק.

הצבעים השמחים כבר חוטפים אותה. הצבעים השמחים מחביאים אותה בפונדקים של דון־קישוט, משגלים אותה על מיטות מפותחות, מרימים אותה בנשיפות של בני איכרים על ערימות חציר מנופחות.

"זה תמיד קורה לה כך", אמר זלמן. "זה מה שעושה אותה לאהבה גדולה".

שושי לא מתנגדת לצבעים השמחים. הם מקיפים אותה מכל עבר. יש להם ריח משנר ושושי לא מתנגדת להם אפילו בעיניים. הצבעים עושים לה דברים מצחיקים בשדיים ובאזניים, והרבה בין הרגליים. שושי היא האהבה הגדולה. היא יודעת שכל המרבה בשמחה הרי זה משובת.

ח

בית־התפילה היה במורד ההר, פונה אל העמק. מן העמק יבואו כל האנשים הקדושים. בני הכפר חיכו להמון אנשים קדושים לו באו כולם יחד לא היה בית־התפילה מכיל אותם.

היום באה האהבה הגדולה. היא הראשונה שבאה. אף אחד מוקני הכפר לא שיער שדווקא האהבה הראשונה תהיה ראשונה לבוא. כולם חשבו על אליהו הנביא כראשון. ריח עבש עלה מספלי התפילה. צעירים לא באו להתפלל. צעירים ישבו בקפה של לוי הקשיבו לאשה הזונה צועקת.

"עכשיו שהאהבה הגדולה באה אנו מקווים כי יראת־הקודש תחזור ללבותיהם של צעירינו", אמר הכוהן הגדול. "אפילו היום לא באו צעירים".

"הם עושים מן האהבה הגדולה חג לאומי", אמר הממונה על הספרים. "הם שוכחים מי שלח לנו את האהבה הגדולה".

הכוהן הגדול לבש גלימה לבנה. לשני צדדיו נרות ארוכים. מפותלים ומסובכים. מן המרתף העלו את התפילות העתיקות לאהבה הגדולה. התפילות היו בחוברות לבנות. בדף הראשון, באותיות של רימונים ופרחים, כתוב התפלה לאהבה הגדולה. הזקנים הרגישו עצמם כמו בערב־שבת. כמה מהם שרו "לכה דודי" בנגינה מתמשכת. ראש־הכהנים היסה אותם בתנועה רוגזת. בשתי ידיו הכה שלש פעמים על דוכן התפילות.

כולם פתחו את החוברות הלבנות. התפילות היו עתיקות מאד. חלקן הגדול בארמית. המתפללים לא הכל הבינו. היו שם מלים אסורות אותן שרו זקני הכפר במנגינות אסורות.

היו קצת שתיקות. השתיקות הן לכוהן הגדול. בשתיקות אומר הכוהן הגדול מלים של צעירים: "היום באה האהבה הגדולה לצעירים כמו לזקנים".

היתה שם הרגשה מאד קדושה. היתה אוֹפטימיות. אחרי האהבה הגדולה יבואו כל האנשים הקדושים.

זה כפר קטן, חשבנו נשכח, אך הגאולה התחילה ממנו.

ראש הכוהנים מזרו אותם לגמור. צריכים ללכת לבית־התרבות. אם ישאירו את האהבה הגדולה לצעירים הם יטלו ממנה את כל הקדושה.

עטופים תשמישי־קדושה עזבו את בית־התפילה ופנו לבית־התרבות.

ט

בני הכפר מצייתים לזמן קירשנא. בגדים צבעוניים מצאו במקומות נשכחים. משקיפי־שמש קנו אצל רוכל הולך־רובא. מי שהיה יכול, ולמי שהיה מותר, לבש זוג תחתונים של דון ז'ואן.

"דון ז'ואן היה שמח להיות אתנו היום", אמרו צעירים שידועים ריקודים ארוטיים. בתהלוכות צבעוניות הלכו לבית־התרבות לדפוק את האהבה הגדולה. כל בית־אב נשא את סמליו המיוחדים. כל משפחה—תהלוכה לעצמה. היא לא תתבולל בהמון. הקשיש בכל תהלוכה הולך לפניו, משתעל ונושא את המגן המשפחתי. בני הכפר מנוסים מאד בתהלוכות טכסיות. מדי שלושה חדשים יש להם חג. מדי שלושה חדשים הם רציניים ומאופקים. למשפחות מאד מכובדות ועתיקות יש המנוגים קצרים, בלי מנגינה, רק מלים צעוקות.

בכל פינת רחוב מרים הקשיש את זרועותיו לשמיים ואנחנו צועקים את ההמנון. המנונים כמו "לאדוני הארץ ומלואה" וכמו "צדיק כתמר יפרח" וכמו "ואהבת את רעך כמוך".

לוי חילק יין לכולם. "היום על חשבון הבית", אמר בקול צרוד.

שושי נופלת ורגליה מתמוטטות. הכל כואב לה, הכל שמח לה. "אני לא יכולה לחכות עוד".

"זה כבר מתחיל", אמר זלמן, "אנחנו כבר הולכים".

זלמן קירשנא ודודוביץ נשאו את האהבה הגדולה לעגלת־תינוקות שהוכנה על־ידי המורה מבעוד־יום.

הם דחפו את העגלה בעדינות מיוחדת ברחובות עמוסים בדגלי האומה. הם הורידו על שושי את האפיריון הרקום כדי שלא תתרגז.

ראש הכפר הזקן והיפה אמר נאום מחורז. הוא נעזר בתזמורת חגיגית בשביל הדרגשות.

ילדים נבחרים מבתי־הספר עם עניבות־פרפר ביקשו לשמור על הסדר ולא להתקהל.

"יש מקום וזמן לכולם", אמר ראש־המשטרה למי שרצה לשמוע.

עגלת־התינוק של האהבה הגדולה נעצרה לפני הכניסה האחורית לבית־התרבות. זלמן כמו אבא צעיר הפשיל את האפיריון.

האהבה הגדולה רועדת. פניה שטופים. היא לבנה ונפוחה. השמש איומה לה. על כפיים נשאו אותה פנימה. בתנועות מלומדות פשט ממנה זלמן את מכנסי הח'אקי.

שושי ידעה שזה מתחיל ועיניה פרחו.

על מיטה צבאית כבדה עטופה בדגל שלנו הושיבו אותה.

"יש לך גוף שמח", אמר המורה בכבודות, כנאבק ברוחות קשות.

אשתו של המורה ראתה הכל מן החלון בקומה השנייה. סופה קרוב. הציפרים פנו לה עורף.

אשתו של המורה תצעק בשבילכם. תשבו בבקשה. מזגה-אוויר קצת קריר. שימו מעילים עבים על הברכיים. עד שתתחיל האשה המשוגעת אתם יכולים להתלחש או לחשב את היבול. עכשיו היא מתחילה, תענוג כזה לא תדעו עוד. הצעקות היפות ביותר היו לה אותו לילה. צעקות כמו בחלומות שלנו. גם בשבילך, המורה דידוביץ, צועקת אשתך. אתה לא צריך ללכת לבתים נטושים לשיר שירים קדושים. יפנו לך מקום מיוחד ביניהם. ראש הכפר יישב לימינך. הכהן הגדול לשמאלך. את חליפת-החתונה לבשת. על החולצה הלבנה יש כתמי-יין מאושרים. אשתך תצעק ובני הכפר יהיו לציפרים רגישות. המורה דידוביץ, אתה נשר גדול. "יש לך אשה מאד מושכת", אומר ראש-הכפר. "יש לך אשה נהדרת, תשמור עליה. תביא אותה למסיבות-הגן הפרועות שלי".

המורה דידוביץ, אתה נשר, אל תהיה שותק וחיור. "זו אשתי", יגיד המורה, "אני מאד גאה בה. לא איכפת לי שהיא צועקת גם בשבילכם. בואו כולכם לביתי, בואו תראו אותי מצית נרות ושוכב ליד אשה צועקת ואוהבת". הכהן הגדול ילטף את זקנו המצויר. הוא מסמיך פיו אל אזנו של המורה. "אולי אפשר להביא אותה שבת אחת אל בית-התפילה? זה יהיה שירות מצוין לקהילה הקטנה שלנו. אנחנו לא נשכח לך זאת לעולם. ספר-תורה נכתוב לך, הקדשה בחוטי-זהב נרקום לאשתך".

המורה דידוביץ מצטער. הוא אינו יכול להבטיח מאומה בשם אשתו. "אשתי היא אשה מאד חכמה, היא יודעת מה טוב לה".

אשתו של המורה ראתה הכל מן החלון. בני הכפר ישבו בקבוצות קטנות על הדשא של בית-התרבות.

הם מחכים לתורם להיכנס אל שושי. בינתיים הם משוחחים בלחש, מתווכחים על בעיות של דת ומדינה. לבני הכפר תודעה פוליטית מאד מפותחת. ראש-הכפר עובר מקבוצה לקבוצה. הוא מרגיע את הרוחות.

"במצבנו היום אנחנו לא יכולים להרשות לעצמנו מלחמה תרבותית".

מבית-התפילה הגיעו האנשים עם תשמישי-הקדושה. הם ירקדו, הם יעשו מעגלים דתיים. לבו של ראש-הכפר נתון להם. אך במעמדו עליו לשמור על אובייקטיביות. הכהן הגדול בא בתהלוכה משפחתית גדולה. שני המנונים יש למשפחה הקדושה של הכהן הגדול. הם שרים כל הזמן. הם מחרישים את כל הוויכוחים. בניו למדו באוניברסיטאות המעולות ביותר. אין לנצח אותם בוויכוח, הם לובשים חליפות מודרניות.

ראש-הכפר נחפו אליהם וקד בעיניים מבריקות.

הכהן הגדול אסף את בניו סביבו. פקודות חרישיות ומהירות מסר להם. "תתפזרו בין כולם. אל תתנו לכופרים להתאושש. כשאני ארים ידי תשירו את שני

ההמנונים בכל העוז והכוח. אל תתנו להם לנתק את האהבה הגדולה מן המסורת ההיסטורית המכובדת שלנו".

בניו עושים כדבריו. הם זריזים בצעדיהם ומדוּשנים בעיניהם.

זלמן ליטף את השערות של האהבה הגדולה.

"אנחנו מתחילים", לחש לה.

היא לא ענתה.

זלמן ליטף את השערות של האהבה הגדולה.

"למה צועקים פה?" שאל זלמן בכבדות. "אתם לא בשוק. אין לכם שום כבוד למעמד.

אתם יודעים, אני עוד יכול להתחרט". כולם שתקו. המורה נרעד.

זלמן פנה אל ראש־הכפר. "אתה לא יכול לשלוט על תושביך. צריך לדווח על זה".

ראש־הכפר מתנצל במלים קטנות. אות נתן לתזמורת לנגן. עם מוזיקה קל לו יותר.

הכהן הגדול ניסה להתקרב אל זלמן, הוא הולך להסביר לו הכל.

"מי אתה?" שאל זלמן את האיש בגלימה הלבנה.

"אני הכהן הגדול, יש לי זכויות במקום הזה. יש לי מה להגיד".

"מה אתה רוצה?"

הכהן הגדול נתן אות לבניו. הם שרים פעמיים, בלי להפסיק, את המנוני־המשפחה.

"זה הכל", אמר זלמן. "בתור כשרונות מקומיים אתם לא רעים".

הכהן הגדול מרדה לו בשמחה.

"אפשר להתחיל", צעק זלמן.

בני הכפר קמו על רגליהם וניערו את החול ממכנסיהם הצבעוניים. לא כולם יודעים

מה לעשות. אולי צריך להביא ביכורים, אולי צריך לשחוט עגל רך בן שנה. אילו

במקום האהבה הגדולה היה בא אליהו הנביא היו שרים "אליהו הנביא, אליהו

התשבי". עכשיו שבאה האהבה הגדולה אינם יודעים מה לעשות.

"לא דאגת להסברה מוקדמת?" שאל זלמן את דוידוביץ.

המורה ענה ביובש כי שלח לכל אחד מבני הכפר פרוספקט מצויר בשלושה צבעי

כרום מבריקים. בסוף הפרוספקט היו דיאגרמות מרגשות עם נקודות־שיא ארוטיות

אצל האהבה הגדולה. היו גם תצלומים ותמונות של אנשים שטושטשו פניהם כדי

למנוע אי־נעימות.

"מה אתם מחכים?" צעק זלמן אל הדשא. "לא קראתם בפרוספקט בשלושה צבעים?

לא למדתם איך לדפוק את האהבה הגדולה? חשבתם שלא תבוא? חשבתם שבמרכזו

מבטיחים ולא מקיימים?"

בני הכפר דוחקים את לוי להיכנס. לוי היה בחורף תש"י בתל אביב בשביל פיצויי־

בצורת. הוא למד שם הרבה דברים על אהבה. ללוי יש נסיון בדברים כאלה.

לוי נדחף ונכנס. ראש־הכפר הורה לתזמורת לנגן. בני הכהן הגדול שרו. שיר נכנס

בשיר ומבוכה לא היתה. יום יבוא ויזכרו אירוע זה כנס.

לקול צלילים אציליים נכנס לוי בצעדים כבדים אל בית־התרחות בשביל להרים את

האהבה הגדולה. הוא שהה שם כמה שצריך ולאחר שיצא לא היו עוד ספקות. בני

הכפר נכנסו בסדר מצוין אל בית-התרבות. הם לא דחפו, לא זרקו קליפות של ביצה. לכל אחד ניתנו שלש דקות בשביל האהבה הגדולה. רמקולים רכים יעצו להתכונן בחוץ. להתיר את הכפתורים, לא לשכוח כי האהבה הגדולה אינה סובלת אמצעי-מניעה. להשתעל קודם בשביל שיהיה קול רך ומתאים בשביל אהבה. שושי היתה רכה עם כולם.

"עד שלא דפקנו אותה לא ידענו כמה אנחנו צריכים אותה", אמרו זקני הכפר.

"זה יותר טוב מיום-העצמאות", אמרו צעירים שידועים ריקודים ארוטיים.

"כל מה שאתה צריך זו אהבה", אמר צעיר מודרני שמקבל כתבי-עת מתל-אביב.

"עשו אהבה ולא מלחמה", אמר סמל בוף מחיל-הקלעים.

גם ראש-הכפר נכנס אצל האהבה הגדולה. הוא יצא בהרבה רגשי-תודה.

את כולם אסף סביבו. כולם צעקו שלש פעמים "יחי" בשביל האהבה הגדולה ואת כובעיהם העיפו באוויר.

גם הכוהן הגדול נכנס אצל האהבה הגדולה.

שש על מצוה לקיים דתו יפשט בגדי-חול וירד וטבל ועלה ונסתפג כמו שהוזהר; נתנו לו בגדי זהב ולבש וקידש ידיו ורגליו מקיתון של זהב.

בפנים עשה הכוהן הגדול דברים מאד מיוחדים, מאד עתיקים, לאהבה הגדולה. חצי שעה לא יצא.

"מה הוא עושה שם כל-כך הרבה זמן?" שאל זלמן בספקנות.

אז יצא הכוהן.

ובכן מה-נהרר היה כוהן גדול בצאתו בשלום מן הקודש.

תורו של המורה דוידוביץ הגיע. עד עכשיו קרס תחת עץ.

"תורך בא, אמר לו זלמן.

המורה קם. הוא מהסס, לפני רגליו שולחן-חול.

"אל תתבייש. זה הזמן שלך עכשיו. אתה יכול להיות בפנים כמה זמן שתרצה אנחנו לא נקפיד".

המורה נכנס לבית-התרבות.

האהבה הגדולה על המיטה. עיניה עצומות. גופה מרות.

הדגל שלנו קמוט ומוכתם. הדגל שלנו לא יהיה עוד מה שהיה.

המורה ניגש אליה בצעדים קטנים.

אני המורה דוידוביץ, לחש.

האהבה הגדולה לא ענתה.

"המורה דוידוביץ שיש לו אשה משוגעת", ניסה לחייך.

היה שקט רציני מסביב. אור הבוקר התחיל לבוא בהפסקות כאילו סוגן ברשת דקה.

"למה את לא עונה לי?" שאל המורה, מפתח קצת.

"אנחנו צריכים לשוחח. אני בא בשביל לשוחח. אולי את רוצה לדבר על דת ומדינה. אולי תספרי לי על הכוהן הגדול. הוא ודאי עשה עליך רושם גדול. יש לך אניקדוטות לספר עליך".

היה צחוק דק ממשי על האהבה הגדולה. המורה הביט סביבו. בחדר היה בוץ עם נשימות קצרות של איכרים. המורה יישר את הדגל שלנו על המיטה. האהבה הגדולה חסרת-מנוחה. המורה שילשל מכנסיו. הוא טיפס על האהבה הגדולה ודפק אותה מהר. "זה הכל", אמר לה. "שנים הרבה חיפיתי לזה. עכשיו נשאר רק לאסוף את כל החומר. למיין אותו ביעילות ולכרוך בקרטונים. בימים הבאים לא אשתעמם". הוא יצא החוצה. זלמן עישן סיגריה. "עשית את זה מהר", אמר.

יא
אשתו של המורה סגרה את החלונות והחלה לשחק בפעם האחרונה בתפקיד האשה הטבועה. זלמן והמורה נכנסו לבית-התרבות. הם יחזירו את האהבה הגדולה מן הנופים והצבעים השמחים. היא שכבה על המיטה, עורה עיף ולא מבריק. "שושי", אמר זלמן, "הגיע הזמן ללכת". "שושי", אמר המורה דוידוביץ, "כבר בוקר והכל נגמר". שושי לא עונה. "האהבה הגדולה לא רוצה לחזור", אמר זלמן. "זו המגרעת היחידה שלה". המורה דוידוביץ רוצה את האהבה הגדולה מתה. הוא רוצה שכפר "לחם" יהיה האחרון שזכה לאהבה הגדולה. לא יהיו עוד בשביל שושנה שליגלמן שום כפרים, שום ערי-ספר, נסיעות ברכבת, ולא יהיו לה עוד כוהנים גדולים. זלמן טילטל את האהבה הגדולה. שושי התעוררה, היא חזרה. "הכל נגמר?" שאלה. "היה יפה?" "היה נהדר", אמר זלמן. "מומן לא היה כל-כך שמח". שושי מעלה עליה את מכנסי-הח'אקי הרחבות. לא צריך להלביש אותה. זלמן מחייך ברפיון. הוא מתגעגע למכוננית שלו מודל ישן, הוא רוצה לחזור למרכז, אל הישיבות הארוכות, ספלי הקפה וההחלטות הגורליות. הוא אחז בידה של שושי ובצעדים תואמים הלכו אל המכוננית. המורה חזר אל ביתו במסלולים מסובכים. הוא עלה לקומה השנייה של ביתו וגילה שהאשה המשוגעת, הזונה שכל הכפר היה שלה, מתה. המורה נאנח. הוא הוציא את התיק האפור, הבלוי קצת, של האהבה הגדולה. בכתב קטן ומסודר כתב כל מה שקרה. הוא נעזר ברשימות שעשה מתחת לעץ. הוא לא החסיר שום פרט. הדורות הבאים ילמדו מן הנסיון. טעויות תלכנה ותפחתנה.

משה קרסו: הפלישה

באכזריות של צפע
בעינינו האלכסוניות
במבטינו הטטריים
נצפה

מעל ההרים
אל העמק השלו
נצפה

אל האקר שבְּעמק
אל האכר המרים את עיניו
אל דמיות האפק
הגזורות מניר
מעל צוארי ההרים

נצפה!

אל הים
אל הענן
אל השמש המכין את החשך
אל החשך הנדחק אל השמים
נצפה

בהתרגשות
המתעצמת גלים גלים
כהד הרעם בחדר סגור
נצפה

אל ריח הדם המחמיץ אדמה לבן
אל הרצח אל השד
אל טעם האנס
אל הדם האדם והחם
המחיה

את צחוק גרוֹנֵם של צידי הנשים

והנה

יקראו סוסינו
את חלקות האדמה ממושְבֵם לדרות...
יבלעו סוסינו

המהירים מנשרים
את הזמן לנצח...

יטוּסוּ סוּסֵינוּ

נמוכי הקומה

אל קרבנות העמק

אל הנסים על גפשמ

אל הזועקים מאימה

אל הכורעים ברך לחנינה

אל צל הבתים העולים באש

ישיגו סוסים... תקטענה חרבות

את זעקתו האחרונה

של ראשם הערוף

הטס

אל רגלי הסוסים

אור השמש ירח ממזרח

וקולות ליל האדם תגלגלו למערב

ואנחנו

נטפס

אל ההרים הגואלים

ובלחוף לשוננו בשפתינו

נורק מבט בוז

של זכר שבע

אל קרבנותינו השחוטים

המצב

כדם נקי

כקרד בסער

עולים ירדים

שחפים

מעל עולם

בין ירח לענן.

שחפים

שולפים

דגה.

הם

קורעים

את הים

כעניי אויב.

אחר כך

ביום אחד

ביום של אמת

ביום של אור מסגור

ביום של כוכבים כפנסים

ביום של טפוס על ענן השמים

ביום של נגינה על מיתר הגשם

ביום ההוא

מיאש כסוס הלומד לטוס

אשבר את חלומותי

כסכיני גלוח חלודים

ומידי הפצועות

אמות...

עליה בן־חיים : מוטיבים ממסתרי דת האלה הגדולה בעגנון

החיבור הזה מבוסס על מחקרו של רוברט גרייבס—משורר ופרופיסור־לשירה לשעבר באוקספורד—בדת טרום־הקלאסית (המחקר פורסם בשעתו בספרו, "האלה הלבנה"). ההנחה הראשונית והמסקנה המוחלטת של חקירה זו היא אחדות־זהותה של האלה: כל האלות, הנימפות והמלכות המופיעות בדתות השונות, קלאסיות וטרום־קלאסיות, אינן אלא הופעתה שלה לדמויותיה ושמותיה השונים או התגלמויותיה הנשיות של "האלה־האם", "האלה הלבנה" או "האלה הגדולה". כאן אוכל להביא רק תמצית־שבתמצית מן הספר הכרסני, כדי להסביר את הרקע לחיבור ואת הקשר שמצאתי בין סיפורו של עגנון, "שבועת־אמונים", לבין מוטיבים מסוימים מן הדת הזאת. אך ראשית עלי להעיר שתי הערות (א) לקחתי לדוגמה סיפור מסוים זה של עגנון לא רק משום שעסקתי בו במיוחד אלא גם מפני שאף כי ברוב סיפוריו משתמש עגנון במורטיבים מסוימים (מוות, יחסי־גבר־אשה וכו'), הרי אף באחד מהם אין הם מופיעים בצורה מרוכזת ומרובת־פנים כמו ב"שבועת אמונים"; (ב) המלה "מסתורין" משמשת לי כאן בהוראת מיתוס, אשר אותו מסביר גרייבס בוו הלשון: "שפת־סמלים קדומה שחברה לשמש בזכרון־דברים של פולחנים שבטיים ומוסדות דתיים, ואשר עם הזמן שונתה על־ידי אנשי־הכהונה למען תקיף ריפורמות דתיות חדשות"¹. לדבריו, המיתור־לוגיה היא "עיסור מילולי לתופעות הטבע המופיעות במחזוריות של חיים ומוות"². לדעתי, הגדרה זו מתאימה יפה למלה מסתורין גם לפי מסורת השימוש בה ביהדות. האלה היא "אלה משולשת", כלומר ברגיל היא מופיעה בשלש דמויות, המשתנות לפי הרקע והתוכן המיתולוגיים:

בתכונותיה היא אלת ה' :	אהבה (אפרודיטי) — מלכות (הירה) — חכמה (אתיני)
ביחסה אל הגבר היא :	אשתו — אמו — קברנית
צבעיה מסמלים :	בתוליות — אהבה וחיים — מוות
	צהוב־לבן — אדום־ירוק — כחול־שחור
אך באופן כללי	
בקוסמוס היא אלת ה' :	שמיים — ארץ־ים — שאל
ובאשר כך היא כוללת :	
הלבנה כמלכת־השמיים מופיעה :	בהתחדשותה — במלואה — בפחיתתה
כאלת־האדמה היא אחראית	
על תקופות השנה :	אביב — קיץ — חורף
וכאלת־השאל היא ממונה על :	הלידה — ההולדה — המוות

לכן כאלת הקוסמוס היא לא סתם משולשת אלא בעלת תשע דמויות, מספר המזכיר את מספר המזוות שאינן אלא הופעתה המתושעת כפטרונית המשוררים.

כפולותיו של המספר שלושה הן בדרך-כלל מקדשות, ואזכיר כאן רק את המספרים המופיעים בסיפור: ששה, לפי פיתאגורס, הוא מספר החיים.³ כמו כן הוא מופיע כיסוד לחישובי האסטרונומיה והגיאומטריה של הבבלים. אצל היהודים הוא נראה בששת קצותיו של מגן-דוד. תשעה, כפולתו המשולשת של המספר שלושה, הוא מספר החכמה הקשורה בירח. המספר שנים-עשר קשור לפי המסורת בעץ האלון;⁴ למלך האלון היו 12 בני-לוויה וזוה התפתח כעבור זמן המספר המקובל של האלים בקבוצה מסוימת (למשל, אלי האולימפוס). 13 הוא מספר ביסמול כי היה מספר-הטאבו של מלך-האלון עצמו. דומה כי אלה המספרים היחידים המופיעים בסיפור. כפי שנראה כאן, המוות הוא אחד מאזורי שליטתה המובהקים של האלה, ולמעשה אחד מפינוייה המבטאים את תכונתה היסודית הוא "אלת החיים-במוות והמוות-בחיים".

מסתרי האלה מביעים את בעיותיו של הגבר הקדמון ביחס לעולם הסובב אותו ואת נסיונו לפתור אותן. בעיה חשובה בחייו היא האשה, והוא מקשר אותה אל העולם הכללי בגישתו אליה בחינת נציגת האלה מצד אחד—ומצד שני, כשהוא מאציל על האלה את כל התכונות הנשיות הידועות לו והנערצות עליו: כושר לידת ילדים, יפוי נעורים וכיעור-זיקנה, חכמת-חיים, גחמנות מסתורית שבאופי. לפי מחקרו של גרייבס, גם בשטח של יחסי הגבר והאשה קיימים שלושה מישטחים: יחסי גבר—אשה; משורר—מוזה; מלך—אלה.

הסברתי את בעיית יחסו של הגבר אל האשה. ביחסי המשורר—המוזה נוסף צד חדש: "המוזה המשולשת היא האשה בהופעתה האלוהית: המשורר מוקסם עלידה, והיא הנושא היחיד לשירתו".⁵ (שמה של המוזה עצמה נגזר, כנראה, מהמלה מונט [= הר], ובמקרה היתה אלת-הרים משולשת). המשורר הולשי אלון לואיס כתב: "נושא השירה היחיד הוא החיים והמוות, והשאלה מה נותר מן האהוב".⁶ וגרייבס אומר: "הנושא העיקרי של שירה אמיתית הוא היחסים בין גבר לאשה".⁷ משורר אינו חייב להיות אדם הכותב חרוזים אלא אדם שגישתו לחיים, לטבע ולאשה היא כמו זו של משורר. גם גישתו של עגנון וגם זו של רכניץ גיבורו לעניינים אלה היא כשל משורר, ואינני מהססת לכנות את שניהם בשם זה.

את המישטח השלישי—יחסי מלך-אלה—אפשר להסביר כך: בתקופת שלטונה של הדת טרום-הקלאסית היתה המלכות "מטריליניארית", כלומר לא עברה בירושה מאב לבנו אלא לפי יחסותה של הבת: נציגת האלה על הארץ היתה הכהנת-הראשה, ושנה-שנה היתה בוחרת לה גבר מצטיין לבן-זוגה. ברומא עתיקה, למשל, נערכים היו נישואים כאלה בין האלה בדמות נימפת-המים אַגריה לבין "מלך האלון" (האלון היה עץ מקודש שסימל גבריות והיה קשור לפוריות-נצח, והוא מוזכר הרבה בתנ"ך בענייני עבודת-האלים) בתקופת-השנה המתאימה (באירופה—באביב, בארץ-ישראל—אולי בסתיו), נישואים אלה הבטיחו את פוריות האדמה, החי והאדם למשך השנה הבאה. מלך האלון סימל את רוח השנה המתחלפת לתקופותיה, אך ההסבר לזה מסובך קצת ואינו נוגע לענין שלפנינו. מקץ שנה היו מסרסים את המלך, מקריבים אותו וגם אוכלים את בשרו, ומלך חדש לשנה היה נבחר. כבן-זוגה של אלת-הלבנה הוא נקרא

גם "מלך השמש". הכוהנת עצמה נבחרה, לפי מסורת תיסאלית, לכוהנת־ראשה אם זכתה במירוץ של 50 כוהנות־המקדש (כך נעשה, למשל, במקדש הירה ביוון)¹⁰; כלומר, הזכייה במירוץ מזכה אותה גם בבחירת "מלך האלון" או "מלך השמש". עם הזמן הוארכה תקופת המלכות, ולבסוף נקבעה לתקופת־חיים שלמה. זכות המלוכה גם אז לא עברה בירושה לבנים, אך היא יכלה לעבור לגבר המצטיין שנשא לאשה בת־מלך, בדרך־כלל הבת הצעירה.¹¹ דוגמה בולטת להעברת המלוכה בדרך זו היא דוד, שנשא לאשה את בתו הצעירה של המלך שאול ונעשה מלך (העובדות קיימות, אף כי השתלשלות העניינים אינה מבליטה אותן). בני־המלך היו צריכים לעזוב את בית הוריהם בו לא היתה להם שום זכות. בדרך־כלל היו מופיעים בחצרות־מלכים אחרות, ופעמים רבות היו אוכלים שם על שולחן המלכות ומשתדלים להצטיין ולשאת לאשה את בת־המלך וכך לזכות במלוכה. אגדות יוון וגם אגדות רוסיות מלאות מאור־רעות מסוג זה. (יזכר גם הפסוק הידוע מן התנ"ך: "על כן יעזוב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו".¹² לא נאמר שה אשה עוזבת את בית הוריה).

המשורר, שגישתו אל האשה כאל המוזה והוא עושה לו את המוזה גבירת־אהבתו. מוזה עצמו עם מלך־האלון, מאהבה של האלה.

זהו, בקיצור נמרץ, הרקע המיתולוגי. עכשיו אנסה להראות את הקשר בינו לבין הסיפור "שבעת־אמונים", ראשית, עגנון עצמו מדגיש את אפיו האגדתי של הסיפור. הוא מרבה בביטוי "האלים הטובים", מציין שמות של אלים קלאסיים—אוס, אסק־לפיוס או דמויות כמדיאה וספפו (ספפו היא דמות היסטורית!). על רכניץ נאמר שהוא "רענן כאל צעיר"¹³ ולא, כפי שאולי אפשר היה לצפות, "כברוש" או כדומה. אבל קווים אלה בסיפור מבוססים על המיתולוגיה הקלאסית, שאותה ודאי מכיר עגנון ככל איש אחר. הגישה האינסטינקטיבית למסתרי הדת טרום־הקלאסית אינה מבוססת, לדעתו, על ידיעה אלא היא גישה אפיינית למשורר והיא מבליטה את הבנתו הטבעית בתופעות החיים.

מצד שני, מצויה ביסוד הסיפור אגדה יהודית קדומה¹⁴ על נערה שקפצה לבאר, על בחור שהצילה ונשבע לשאתה ועל שני בניו שמתו מאחר שלא קיים את השבועה. כבר באגדה זו ניכרים היסודות המיתיים: הנערה בבאר היא, למעשה, נימפת המים—כוחה של מעלה־מן־הטבע מתבטא במוות שבא עקב הפרת שבועה שנשבע לה הבחור. רצוני להראות כאן איך יכול רכניץ להזדהות עם "מלך האלון" או מקביליו: כבר בילדותו אנו פוגשים אותו לא בבית אביו אלא ב"ארמון" הקונסול—ארמון, לא כאילו היה "סוחר עשיר וקונסול־כבוד של מדינה קטנה"¹⁵ אלא מלך או אציל באצילים. הוא "אוכל על שולחנו" גם לאחר שגדל—בלכתו לגימנסיה על חשבוננו, בקבלו מתנת־כסף עם גמר לימודיו ובעוד הטבות קטנות. למעשה, בהצטיינו בלימודיו ובמקצועו קנה לו רכניץ את הזכות על בת־מיטיבו גם לולא נקשרו קודם בשבועה. מצד שני, יחסו המיוחד של רכניץ לאשה בכלל מדגיש את אופי־המשורר שלו. הוא אינו נקשר אף לאחת מן הבנות, לא מפני שדמו קר¹⁶ אלא מפני שאוהב הוא את כולן, אפילו את

המבוגרות ואת הקטנות ("אבל חיבה זו שחיבב יעקב את מרת גרטרוד אהרליך נאצלת היתה מאותה אהבה שאינה מתבארת בשום טעם", וכן: "שחה יעקב והגביה אותה למעלה ואמר, מתוקתי יש לי חשק לחטוף אותך")¹⁷ הוא רוצה בכלל, ואינו יכול לבחור. בכלל, תיאור הבנות מראה כי ה ש ש אינן אלא שלש והשלש אינן אלא אחת: הן מופיעות בזוגות. לפנינו בעצם שלושה זוגות של נערות, שילוש:

(1) טוב־לב וקשיות־לב של רחל ולאה הידידות¹⁸—"רחל חריפה מלאה ולאה טובה מרחל".
 (2) פקחות וסכלות של קרובות־המשפחה¹⁹—"אסנת גבוהה ופניה מעידות על פקחותה ורעיה קומתה כשל תינוקת ופניה אינן מראות לא על פקחות יתירה ולא על פקחות סתם".
 (3) נערות ונשיות של מירה וחברתה תמרה²⁰—"מירה אף על פי שאבריה מעידים עליה שהיא נערה חמודה, דומה היא לעלם נאה" ותמרה "אלמלא נרקיס של גינה שמשימה למעלה מפתחי לבה לא היית רואה שיש לה לב... והיא תינוקת חמודה".

אפשר אפוא לסכם תיאור זה כתיאור של אשה אחת בתכונותיה השונות ובחליפות מצב־רוחה. הוא מביע את האשה הארצית, בעוד שושנה כולה עוטה מסתורין, כמו בתיאור: "באותה שעה דמתה שושנה כאילו מרחפת היתה על־פני המרחקים הכחולים שסיפרה עליהם"²¹, או איך מתבלבלות השעות אצל יעקב כשהוא יושב אתה²² או בספור על המירון.²³ דמותה קשורה בהופעת האלה ובבחירתו של רכניץ במקצועו, והיא משפיעה במישרים ובעקיפים על כל מהלך חייו. יחסו היסודי אליה דרערכי:²⁴ "הביט עליה מתוך תרעומת וחזר והרהר, ונערה זו רוצה שאשָאָנה, תוך כדי הרהוריו הרגיש בעצמו שבלא עמה כל העולם מנוטל ממנו".

גרייבס מצדו מתאר את אהבת האלה בדמות ה"מרמייד" כאהבה מרה־מתוקה.²⁵ המרמייד, או מאריאן, או מאריה וכיו"ב, פטרונית המשוררים והאוהבים, היא "אלת האהבה העולה מן היס", כלומר אפרודיטי, או בְּלִילִי, אלת השומרים אשר לה כל העצים והיא היתה אלת־המעיינות והבארות; והיא גם נימפת המעיינות אַגְרִיה. העץ הקדוש לה במיוחד היה הדקל. בוטיצ'לי צייר אותה במדויק ואפוליאוס, היווני הקד־מון שכתב את "חמור הזהב", כך תיאר אותה: "שערה שופע, נוהר ומסתלסל, מפוזר סביב לצווארה האלוהי; על ראשה זר קלוע של פרחים... ורגליה הריחניות עטויות געליים מחוטבות כענפ־ידקל".²⁶ רכניץ זוכר את שושנה בתיאור דומה, עם הערה המרמזת על השפעתה בבחירת דרכו בחיים: "נזכר יעקב אותה בריכה שבגן של הקונסול עם גידולי המים... ואולי אפשר שמאותם הימים לבו משוך אחרי צמחי־מים... אותה שעה עלתה לפניו אותה בריכה עגולה שקבועה בגן בין שיחים ופרחים שש־שנה קוטפת מהם וקולעת זרים, קפצה פתאום שושנה לתוך הבריכה ונעלמה ושוב עלתה משם, ושערה שותת מים ומכוסה אצות כבת־גלים".²⁷ וזכרון זה מוזכר לו גם את השבועה שנשבעו. כמעט כל פעם שמוזכרת שושנה בספר היא מתוארת על רקע של גנים ופרחים, כאילו אינה יכולה להיפרד מהטבע. אילו נאמר עליה במפורש שהיא אלת־האביב א־אפשר היה לתארה אחרת. אפילו שמה מורה על תכונתה זו, ואל נשכח את ש ת י ס ע ש ר ה השושנים שמוצא רכניץ בחדרה.²⁸

עוד תכונה על-אנושית בשושנה היא ריחוקה-כביכול מהוריה, כאילו לא היתה בתם ממש: "שושנה דיברה עליו כאילו הוא אביו של יעקב ולא אביה", ו"שושנה לא ידעה היכן נולדה אמה, עד שבא הוא ואמר לה"²⁹. היא קשורה גם בים—על הים היא מזכירה לרכניץ את שבעתו, והיא מנצחת במירוץ על שפת הים. סיפור חלומו של רכניץ, שגם לו חלק בכיוון של בחירת מקצועו, מתאים מאד לסיפור התגלותה של האלה לפני לוקיוס, גיבור סיפורו של אפוליאוס הנזכר למעלה (אצל אפוליאוס תיאור זה הוא כעין הקדמה להופעת האלה): "באשמורת-הלילה הראשונה, לאחר שנמתי את שנתי הראשונה, התעוררתי בחד פתאום וראיתי את הלבנה הבהירה מאירה כאילו היתה במלואה וכאילו זינקה מתוך הים. הבנתי אז בלבי שזוהי שעת-הסוד, השעה בה נמצאת האלה במלוא כוחה ועצמתה. והירהתי בכל שוכני שמיים, הארץ והים המתרבים בהתרבותה וקטנים בהתקטנותה"³⁰. ועגנון מספר: "לילה אחד קרא בהר-מירוס [...]. שמע קול כקול גלי הים. ועדיין לא ראה את הים. ואותו קול מפוצץ והולך כקול מים רבים. עמד מכסאו והביט לחוץ. הלבנה עמדה ברקיע בין עננים וכוכבים... הניח את ספרו ועלה על מיטתו. הקולות דממו, אבל ים זה ששמע רכניץ קולו מרקיע עצמו לפניו ונמתח והולך בלא סוף והלבנה מרחפת על פני המים צוננת ומתוקה ומחרידה"³¹. היסודות הממלאים תפקיד חשוב בשני התיאורים הם הים, הלב-נה המאירה, והחרדה.

כפי שראינו למעלה, הדקל קשור בסמליה של האלה.³² אצל המצרים, הבלבים, הער-בים והפיניקים היה זה עץ-הלידה. הוא נתן את שמו היווני, פִּינִיקס, לפיניקים ולעוף-החול הנולד, נשרף וקם מאפרו—מיתוס המסמל במובהק את המוות-בחיים והחיים-במוות ואת היות האלה בת-אלמוות. (גרייבס מוסיף הערה שלדעתו השם תמר הוא שמה העברי של האלה הגדולה, מקבילתה של עשתורת אלת הפוריות). הדקל מופיע ב"שבעת-אמונים" בקבוצה של תשעה עצים, המושכת את תשומת-לבה של שושנה. מוטיב המוות ויחסו לחיים בולט מאד בסיפורו של עגנון כמו גם בסיפורים אחרים שלו. ראשית, הוא מופיע בהופעתה המשולשת של האלה כשהיא מסמלת את הבתור-ליות-שושנה, ההולדה-אמו של רכניץ, והמוות-אמה המתה של שושנה. יכולים אנו לראות את הקשר בין השלש בהירהוריו המבולבלים של רכניץ: "ראה את אמו כורעת לפניו על ברכיה והיא קושרת לו עניבה חדשה לצוארונו... אין כל ספק, אמר רכניץ לנפשו, שאין זו אמה, ואין צורך לומר שאין זו אמה של שושנה, שזו רחוקה וזו מתה... עד כדי כך שזו עשתה את עצמה גם אמו וגם אמה של שושנה... [א] שמא שושנה היא?..."³³ אבל אמו של רכניץ, כסמל הפוריות החיים, מופיעה מעט מאד בסיפור. כמו שאמרתי, בולט יותר מוטיב המוות: פעמיים מוזכר בית-הקברות של המושל-מים—פעם עם הזכרת השבועה ופעם בקשר למירוץ; מוזכר בית-הקברות בווינה, שאילו הלך רכניץ ללוות את אס-שושנה ובו כמעט נקבר בעצמו. אמיץ הקשר בין שושנה לבין המוות; מלבד הזדהותה בכמה מקומות עם אמה המתה³⁴—למשל, באופן בו רכניץ שואל לשלום כל אחת מהן כאשר היא חולה—מודגשת שאיפתה של שושנה למות: "פעם אחת חלמתי שאני מתה... ודבר זה היה יפה, לא ביקשתי דבר ולא

שאלתי דבר³⁵, וכן: "מה יפה גורל החנוטים... מי יתנני כאחד מהם"³⁶, ועוד. אך הקשר הבולט ביותר מתבטא, כמובן, במחלחה, שהיא מחלת השינה. היא מוטלת לה, ספק חיה ספק מתה, ומצפה לגואלה; לבסוף היא קמה לתחייה. ממש כמו הנסיכות שבאגדה—שליגיה והיפהפיה הנרדמת. ואביא כאן את הערתו של גרייבס: "האגדות האלו הן מיתוס המתאר את הנהוג בקשר לכהנת הראש. כנציגת האלה עלי־אדמות הריהי בת־אלמות (בניגוד ל"מלך האלון" המגיע לדרגה של אלוהות ונעשה בן־אלמות רק לאחר מותו); כך נעשית החלפה אוטומאטית עם מותה של הכהנת והוא אינו מוזכר. אך ככל טאבו, אף זה מופר בתנאים מסוימים. נראה כי בכל סיום של מחזור־שנים, אחת למאה או מאה־ועשר שנים, בימים של בין־הקאלנדרים [לוח־השנה חולק למספר מסוים של חדשים ובסוף כל שנה נשארו יום או כמה שעות שלא היה להם מקום בלוח אך הוכנסו כדי להתאימו לשנת־השמש], היתה "כאילו מתה" ושבה לתחייה עם ראשית המחזור החדש כדי לפגוש את מלך האלון החדש. בפגישה מחו־דשת זו היתה נערכת אורגיה המונית, ושש בנות־לוויתה של הכהנת—ברומא היו אלו שש הרוסטאליות—היו עולות למשכב עם ששה מבני־לוויתו של המלך". (שש הבנות היו כעין מלוות לשושנה כאשר ניצחה במירוץ־רשמה את זרז'ל־רכניץ לראשה). לסיכום, כל הסיפור אינו אלא מיתוס, כביכול. בשפה מודרנית הוא מספר על מעשי־קדומים: על מירוץ שנערך בין בנות כדי להשיג את הזכות לבחור בבן־זוגו; על בחור פשוט שבהצטיינותו האישית זכה בבת־טובים; על יחסי גבר ואשה (או נשים...), ועל השפעת איתני־הטבע על מהלך חייהם של בני־האדם. אני מוכנה להסכים עם המעריכים את הטכניקה הסיפורית של עגנון בכך שהרקע האגדתי־הקלאסי לסיפור הותקן ביודעים ובכוונה־תחילה. אבל איני בטוחה כל־כך בשאיבתו הישרה של עגנון מפרטי המיתולוגיה טרום־הקלאסית. ואני נוטה יותר לדעתה שהמוטיבים הלקוחים מן המיתוסים הם אינטסיגטיביים יותר ונובעים מתפיסתו של הסופר כמשורר את מש־מעות החיים, תופעותיהם ובעיותיהם. אחרי הכל, היופי והמשיכה של היצירה הספרורית אינם רק ענין של טכניקה ויש להשאיר בבקורת גם מקום להשראה, וזו דואי שאינה חסרה ב"שבועת־אמונים".

מראי־מקומות

1. Robert Graves: The White Goddess; Faber, paper-cover editions, 1967, p. 174.
2. W.G., 21 ע' 3. W.G., 189, 4. W.G., 251 ע' 5. W.G., 388 ע' 6. W.G., 21 ע' 7.
8. R. Graves: Poetic Craft & Principles, Cassel, 1967, p. 7. W.G., 447 ע' 8.
9. W.G., 357 ע' 10. Sir J.G. Frazer: Golden Bough, abr. edition, 1922, p. 184.
11. W.G., 356 ע' 12. בראשית ב, 24. 13. ש"י עגנון: שבועת־אמונים, הוצ' שוקן, 1967.
14. 72 ע' 14. תוספות דף ח. 15. ש"א, ע' 11. 16. ש"א, ע' 51, 54, 84. 17. ש"א, ע' 15, 65.
18. ש"א, ע' 50. 19. ש"א, ע' 52. 20. ש"א, ע' 53. 21. ש"א, ע' 66. 22. ש"א, ע' 49. 23. ש"א, ע' 94. 24. ש"א, ע' 64. 25. ש"א, ע' 395. 26. W.G., 72 ע' 27. ש"א, ע' 72. 28. ש"א, ע' 49. 29. ש"א, ע' 49. 30. W.G., 70 ע' 31. ש"א, ע' 10. 32. W.G., 190 ע' 33. ש"א, ע' 93. 34. ש"א, ע' 63, 12, 72. 35. ש"א, ע' 66. 36. ש"א, ע' 64. 37. W.G., 421 ע'

ברוך נאדל: מגדלים

שְׁבַרְנוּ אֶת כָּל הַכְּלִים,
הַפָּרְנוּ אֶת כָּל הַכְּלִים,
וּמִיִּשְׁהוּ הַכְּרִיז לְפִתְעָ:
"יֹתֵר לֹא מִשְׁחָקִים".

אִז נִתְּנוּ יָדִים כְּמוֹ בַּיָּמִים הַטּוֹבִים,
הִלְכְנוּ לְשַׁחַק בְּ"תוֹפֶסֶת" וְצוֹפִים,
קִפְצָנוּ בַּחֹל וּבְנִינוּ מִגְדָּלִים,
וּמִיִּשְׁהוּ אָמַר: "אֵל תְּהִיוּ יְלָדִים".

אִז אֶסְפְּנוּ אֶת כָּל יְלָדֵינוּ,
וְעָרְכָנוּ מִשְׁחָק־מַחְנִים,
וְשִׁלְךְ וְשִׁלִּי נִצַּחוּ כְּהַרְף
אֶת אֱלֹהֵי שְׁלֵא הוֹלְדָנוּ עַד־יָן.

טַפְּסָנוּ עַל כָּל הַקִּירוֹת,
שְׁבַרְנוּ אֶת כָּל הַמְּסַכְּמוֹת,
אֵךְ לֹא יָכֻלְנוּ לְשַׁבֵּר בְּשׁוּם אִפֵּן
אֶת פַּחַד אֱלֹהֵי הָאֲבוֹת.

אִז נִתְּנוּ יָדִים כְּמוֹ יְלָדִים,
וְאָמַרְנוּ: "חֲבַל שֶׁכָּבַר לֹא מִשְׁחָקִים",
וְאֵת הַלֵּכֶת מִמֶּנִּי בְּצַעְדִים קְלִים,
וְנוֹתַרְתִּי לְבָדִי, לְבָנוֹת מִגְדָּלִים.

וְסָבִיב עִמְדוּ כָּל יְלָדֵינוּ,
וְרֵאוּ בְּעֵינַיִם גְּדוּלוֹת,
אֵיךְ נִשְׁבָּרִים לְבוֹתֵינוּ
מִפַּחַד אֱלֹהֵי הָאֲבוֹת.

חלך

אחרתי לפגישה. אך סובבתי את שעוני לאחור—
התמתיני לי שם ?

כה מאחר באתי. אך אני נכון לכל—
הירצו בי בניך ?
האין מחילה למהססים.
להלך שהגיע אך לשמע את מצהלות החוגגים את כלולותיך ?
טפחתי לי כבר בית, גן, אשה וכל המשתמע.
גם ראיתי חיים עם שאהבתי, ואת שאהבתי ראיתי מתים.
הכל מאחרי—אך לא את.
אני נכון לשבת כאן שעה תמימה
ולסובב את שעוני אחרנית אחרנית
עד ששוב ישחירו צדעי
וחברי יחיו
ואת תהיי שנית רק נערה גדלת-עינים.

התמתיני עוד שעה אחת בלבד.
או שמא אנפץ את שעוני וארוצה להעלות באש
את מגדל-העיר ?

בועז עברון: חברת־ההמונים וניגודיה

"אי־שהמון", צרכנה של "תרבות־ההמונים", ובמיוחד אותו ענף בתוכה המכונה "תעשיית הבידור", אינו זהה עם מעמד חברתי כלשהו. הוא עשוי להיות פרוליטר, בן המעמד הבינוני או המעמד הבינוני־העליון. קנה־המידה הקובע לגבי הגדרתנו הוא הסתגרותו מפני העולם הכללי, התנכרותו לישותו האמיתית, לרצונו האמיתי, לנשיותו האמיתית, כל הדברים הנובעים ממיקומו החדפעמי ברשת המציאות, והת־פנסותו בתוך עולם כוזב של גלופות מוכללות ופשטניות, התכנסות המוליכה להת־סוררותה המתקדמת של אישיותו והפיכתה לאישיות סתמית. לאמיתו של דבר, האי־שיות ההמונית עשויה להיות בולטת ומוגדרת באי־מוגדרות הרבה יותר במעמדות החברתיים האמידים והשליטים מאשר באחרים, לפי שמעמדות אלה זוכים בהשכלה המעממת אותם עם המסורת התרבותית ועם מלוא היקף הפעולה הפוליטית, האמנותית המדעית של חברתם, לפיכך יש להסתגרותם מפני אלה משמעות בחירתית, נוקבת יותר מאשר הסתגרותו של אדם מן המעמדות הנשלטים, שלא זכה ביתרונות אלה.

צרכנה של "תרבות־ההמונים" זקוק ל"בידור". הוא עייף. העייפות הופכת אחת התסמנות המובהקות של הציביליזציה הטכנולוגית, חרף העובדה שזו הקלה במאד את נטל ההתאמצות הגופנית שהיה כרוך פעם בעבודת רובם של בני החברה. העייפות היא אמיתית—ובהמשך הדברים נעמוד ביתר־פירוט על סיבותיה—היא גם אמתלה. את תגובת הסלידה וההסתגרות של אי־שהמון מפני יצירות אמנות־שלא־אמת או רעיונות מורכבים שאינם נקלטים ברגע נתינתם הוא מתרץ בעייפות: "אני מתאמץ ועובד קשה כל היום, ואין לדרוש ממני להתאמץ ולחשוב כשאני יוצא להתבדר ולבקש מרגוע בערב". זה טיעון מוזר כשלעצמו. הרי עבודתו במשך היום לא כללה, ברוב־רובם של המקרים, בעיות אינטלקטואליות מורכבות—ואין כל הוכחה לכך שאלה העוסקים בבעיות כאלו הם דווקא צרכני הבידור. נהפוך הוא: האינטלקטואלים, שעבר־דתם עבודת־מוח, הם חובבי האמנות. כלומר, התירוץ אינו תירוץ. אולם המשפט הדמיוני שהבאנו מכיל תוכן פוזיטיבי ברור: זוהי דרישה ראשונית ומודעת להימנע מכל מורכבות, לבוא במגע רק עם דברים ידועים ושיגרתיים, המאפשרים רוגע וסבי־לות, לא מאמץ רוחני פעיל. האיש המשמיע דברים אלה מוכן לקלוט רק את הפשטני ביותר, או את מה שבנוי בתבנית הגלופות שביניהן הסתגר. אין הוא רוצה להבין. הבה נשים לבנו לנקודה אחרת שבטענתו: במשך יום־העבודה הוא פועל ומתאמץ, ולפיכך זכאי הוא להפוגה ול"בריחה מן המציאות" לאחריו. מהו, איפוא, טיב ההתאמץ צות המזכה אותו בתגמול זה של עירורן וסבילות?

הפועל הוא הביטוי הסובייקטיבי לעובדה כי הקאפיטאל הוא האדם שאבד לעצמו לחלוטין, ואילו הקאפיטאל הוא הביטוי האובייקטיבי לכך כי העבודה היא האדם שאבד לעצמו... האדם קיים בתור פועל גרידא, ובתור פועל מתקיימות סגולותיו האנושיות רק במידה שהן קיימות למען הקאפיטאל שהוא זר לו.¹ כך מנסח מארקס את ביטוי של הניכור ההגליאני בתחום יחסי-העבודה. אולם בעוד שבאן עומד מארקס על הפועל בלבד, הרי כיום מקובל שניכור זה קיים בכל תחומי הפעולה החברתית. בצורות שונות, מנקודות-מוצא שונות וברמות שונות של עמקות ושיטתיות, דנים בתופעה זו מרקוזה,² ז'ק אָליל,³ חנה ארנט,⁴ ו. ה. וייט⁵ ודויד ריזמן.⁶ איש-המינהל, המומחה הטכני ואף הקאפיטאליסט מנוכרים ממהותם האנושית לא-פחות מן הפועל, מתוך שאין להם קיום בעיני עצמם אלא מכוח השתתפותם בתהליך הייצור. זוהי התוצאה הישירה מחלוקתה הראציונלית, המופשטת של העבודה. וככל שגדלה ומת-פרטת חלוקה זו כך מתרחק הפרט. בלי שים לב למעמדו במידרג החברתי, מהזדהות עם התהליך כולו; ובאותה מידה קטנה-ההולכת יכלתו לקבוע תהליך זה ולשלוט בו. תחת שתהיה הטכניקה משרתת אותו הופכת פעולתו אחת מצורות תיסקודו של העקרון הטכני.

הדברים אמורים לא רק בעובדים שכירים, לרבות אקדמאיים, אלא אף במנהלי חברות גדולות ובעלי עסקים עצמאיים. מערכת-הפעולה של כל אחד מן הארגונים הגדולים הקיימים כיום כופה את משמעתה על מנהליה, עד לחייהם האינטימיים ביותר, כפי שמתאר וייט ב"The Organization Man". המנהל הצעיר והשאפתן, המבקש למצוא חן בעיני הגבוהים ממנו בסולם הארגון, בוחר אף את אשתו בהתאם לדרישות הארגון. הוא "מגהץ" את אישיותו להתאימה לתקן הנדרש בארגונו. ולהיפך: ככל שאדם מח-זיק בדרגה נמוכה יותר בסולם המידרגי של תאגיד (קורפורציה) כך הוא קשור לעבודה רק בשעות-העבודה הנדרשות ממנו וכך חפשי הוא יותר מן המנהל לעשות כטוב בעיניו בחייו הפרטיים.

טענתו של אָליל היא שהטכניקה נעשתה בימינו מערכת אוטונומית. כל תחומי החיים נבלעים בתהליך הטכני הדינאמי, הטכניקות השוררות בכל התחומים פועלות בכיוון של השתלבות ואינטגרציה הדדיות. היעילות, האינטגרציה וההתקדמות הטכ-ניות הן מטרות לעצמן. הן, אפוא, סובייקט. הטכניקה מעצבת את החברה ואת כל הפרטים שבתוכה בהתאם לצרכיה. הם הופכים, אפוא, מושיאיה.

אָליל מטעים כי המאמצים להסביר לעובד את המטרה הכוללת של עבודתו, להביאו לידי הבנת מכלול התהליך בו הוא ממלא את חלקו הזעיר, אינם בבחינת פתרון לבעיית הניכור—כלומר: שילוב התהליך במטרותיו האימאננטיות של העובד כסוב-ייקט—אלא אמצעי לשיעבודו המוחלט של העובד לתהליך. שהרי אין העובד מטרותו של התהליך, אין הוא סיבתו הסופית, גם אם הוא מנהל. כלומר: לא העובדה שאדם מועסק בקטע זעיר מתהליך העבודה הפללי היא הקובעת; הגורם הקובע הוא זה שאין התהליך כולו מכוון אל העובד כאל מטרותו, אף לא בעקיפים. גם כל חייל יודע שהוא נושא בחלק זעיר בלבד מן הפעולה הקרבית, אולם הזדהותו ה"אידיאולוגית" עם

מטרת הקרב גורמת לו שימלא את תפקידו ללא תלונה ויהיה מוכן להקריב את חייו למען המטרה. ידיעת התהליך, וידיעת חשיבותו של התפקיד שהפרט ממלא בו, עדיין אינן ערובות מספיקות להזדהותו אתו, כל עוד אין תכלית התהליך מזוהה עם תכליתו של הפרט.

משטרה-עבודה מן הסוג הישן, בו ניטל על העובד לפעול כבורג בלבד—כ"עבד-בשכר", לפי ההגדרה המארקסיסטית—נמצא כושל. ירודה תפוקתו של העובד במערכת עוינת ואדישה לו, בתהליך ייצור ראציונלי המפורק לקטעי-קטעיו של סרט-נע, במפעל בו הוא משמש כלי-עבודה שניתן לנצל ולהשליכו בתום שימוש. לפיכך נוצרו הטכניקות החדשות של פסיכולוגיה תעשייתית ויחסי-אנוש תעשייתיים, שתכליתן שילובו בסיביות המלא של העובד עם המפעל. המפעל מקבל עליו לטפל בבעיות האישיות והחברתיות של העובד, הוא דואג לבטחונו ועתידו באמצעות קרנות-פנסיה-ופיצויים, והוא מגייס את הזדהותו הסובייקטיבית עם תהליך הייצור על-ידי מענקי-אמץ, חלוקת-רווחים וכו'. אולם כל זה אינו נעשה לשם העובד, אלא אך-ורק לתועלת התהליך הטכנולוגי. אין תפקידם של הפסיכולוגים-היועצים שמעסיק המפעל לסייע בפיתוח אישיותם של העובדים והגדלת עצמאותם הפנימית כי אם להבטיח את תפקודו החלק של תהליך הייצור מבחינת הרכיב האנושי שבתוכו.

כך בוראים לעובד אישיות חדשה, שאינה מכוונת לתכליותיו הסובייקטיביות החד-פעמיות אלא לתביעות התהליך הטכני והחברה בה מתבצע תהליך זה, כלומר אישיות המזדהה עם התהליך. הזדהות זו אינה נעשית לשם אידיאל שאליו חותר התהליך הטכני, שכן תהליך זה הוא אוטונומי. הוא מטרת עצמו. כלומר: ההזדהות הנדרשת אינה עם מטרה אנושית כלשהי, אם פרטית ואם מוכללת, אלא עם קנה-מידה כמותי. תחת השאלה "מה ערכו של אדם" מופיעה השאלה "מה שווי של אדם". כך נוצרת הפסיכולוגיה של ה"הסתגלות" (adjustment), הטוענת לאובייקטיביות מדעית משום שהיא מבטלת את התפיסות הערכיות כטפלות ומקבלת את "החברה" כאופק המוחלט וכקנה-המידה המוחלט של הגישות וההתנהגות החברתיות—ולא ערכים מוח-לטים החורגים מן המסגרת החברתית. זוהי, אפוא, פסיכולוגיה שתכליתה אינטגרציה טוטאלטרית של החברה. מכיון שפך שוללת גישה זו את מעמדו המוחלט, החדפעמי, של הסובייקט המוחשי, ותופסת את כל הסובייקטים כעתקים נטולי-ייחוד של דגמי-יסוד סבילים, הניתנים לחילוף הדדי ובעיותיהם אינן אלא "שיבושים" בתהליך השיח-בור (סוציאליזציה) שלהם. האישיות החדשה שאומרת פסיכולוגיה זו לברוא לבני-החברה וזה היא אפוא לטובייקט, שהרי אינה מזוהית עם תכליותיו האוטונומיות, החדפעמיות. לפיכך, עם השתלטותה, הוא חש עצמו מרוקן ומנוכר לעצמו. בעוד אשר במשטרה-עבודה הישן חש כי עצמאותו מנוגדת לעבודתו, לתיפקוד שמטילה עליו החברה, ולפיכך התקומם נגדם ובהתקוממות זו מצא את אישיותו, הרי במשטר החדש בטלה התקוממות זו. כל-כולו משולב הוא בתהליך החברתי. אין לו ממשות מחוצה לו. שהרי בוטלה נקודת-המוצא החוצתית שלו, הנובעת ממיקומו היחיד-במי-נו; לפיכך גם אין לו ממשות בתוכו. התולדה ההכרחית של מצב זה היא אבדן תחושת

הזהות העצמית. האישיות נעשית סתמית—והיא מוחשת, סובייקטיבית, כסתמית. האישיות שהיא ילידת תהליך-אינטגרציה טוטאלי זה, השולל כל אפשרות להימצא מחוץ לו, "השולל את השלילה", היא-היא המוגדרת על-ידי מרקוזה כ"אישיות חד-ממדית". מנקודת-מוצא שונות מגיעים אֶליל ומרקוזה לאותן מסקנות. ההכרה הגוברת בסבילות המהותית של הפרט בחברה המודרנית ניכרת גם בהשתנות מושגי הענישה. הפסיכו-אנאליזה, למשל, בהדגישה את המשמעות המכרעת של שנות-החיים הראשונות בעיצוב האישיות וההתנהגות, ובקבעה כי הכרתנו חלה על תחום נפשי מוגבל מאד לעומת תהומות התתמודע, יצרה את האפשרות לטעון כי אישיותנו היא, ביסודו של דבר, סבילה ומותנית (אף כי מטרתה של התיאורפיה הפסיכו-אנאלי-טית היא, כמובן, לחלצנו ממצב זה). הבגרות, היכולת להבין נכונה את האני ואת הסביבה ולפעול באורח ראציונלי בהתאם לנתונים אלה, היא אידיאל רחוק. בפרשנות קיצונית אפשר לתרץ כמעט כל פעולה אנושית כמונעת על-ידי גורמים שאינם מענה ראציונלי על מצב מוחשי נתון כי אם תצורות פסיכולוגיות שהתגבשו בשלבים מוקד-מים של התפתחות האישיות. כלומר: אדם אינו אחראי למעשיו לפי שאינו מבין את מניעיהם ואינו יכול להימנע מהם.

מאחר שהפרט אינו אחראי עוד למעשיו אלא הגיע אליהם כתולדת רקעו החברתי המשפחתי, בהכרח משתנה הגישה למושגי החטא והענישה. הפסע שוב אינו פעולה אנטי-חברתית הננקטת במודע, מתוך בחירה חפשית, אלא הוא תוצאה בלתי-נמנעת של תנאים חברתיים ופסיכולוגיים. לאמור: החברה אשמה בפסע, ובכך ניטל מן הענישה כל יסוד של צדק; הריהי נקמה של החברה בפרט כלשהו בשל מחדליה ופשעה שלה. הגישה הנכונה אל הפשעה חייבת להיות ריפויית, ואת השפיטה צרי-כים להנחות מושגים רפואיים. זוהי, למעשה, שלילתו של עקרון האחריות המוסרית האוטונומית.

אישההמון הוא אפוא אותו אדם שאישיותו האמיתית, הסובייקטיבית, הומרה באי-שיות מלאכותית, מושאית, המאפשרת את שילובו השלם וה"חלק" בתהליך הטכני. הפיכתו לאישההמון, לעותק אחד מהמון עותקים זהים, באה מכוח העובדה שהתהליך המיכני זקוק ל ס ט א נ ד ר ד י צ י ה. תיפקודו הנאות לא ייתכן אלא אם כן יפעל בשדה של אחידויות (uniformities). הייצור, למשל, אינו יכול להתנהל ראציונלית אם יפעל כל עובד לפי הקצב שלו, לפי הבנתו וכפי כשרו וטעמו. הכל חייבים לפעול באותו קצב, לפי אותו מתכנן. ומצד שני, לא ייתכן ייצור המוני של פריטים זהים אם ידרוש כל לקוח סחורה שונה, כפי טעמו. כשם שהתהליך התעשייתי מחייב פועל סטאנדרדי, כך הוא מחייב צרכן סטאנדרדי. ומאחר שכל אני מוחשי הוא חדפעמי, הכרח הוא לבטל חדפעמיות זו ולקבוע על מקומה אישיות מופשטת, החוזרת על עצמה בסדרות אינסופיות, הדומה לסובייקט האנאליטי בכך שהתיחסותה אל העולם היא בהכרח כמותית—כלומר, אישיות כוזבת וזרה לאני המוחשי. אישיות כזאת מעצם הגדרתה היא סתמית, נטולת-ייחוד. ומאחר שאין היא פועלת על-פי דחפי האינטגרציה שלה חסרה היא רצון משלה, ותחת זאת מופנם בה רצונו של הסובייקט החברתי

האמיתי, כלומר האוטונומיה הטכנולוגית. האדם גולה מעצמו. כדי לממש את הפוטנציאל הסובייקטיבי שלו אנוס הוא "לחפש ולמצוא את עצמו".

כך אנו מגיעים לכלל הכרה שאי־ההמון הוא כל־אדם, דל ושוע, שווה על ריבוי נותו, על הסובייקטיביות שלו, שנכנע לתכתיבי האוטונומיה הטכנית ורואה בה את הפרימאט של פעילותו והווייתו. טענתם של מרקוזה ואלייל היא שאין אדם זה חס באבידתו, שהוא מוטמע כל־כולו בתהליך הטכנולוגי ומגיע לכלל "תודעה חד־ממדית", התהליך הוא אָפְקוֹ היחיד. הוא מגיע לכלל "אושר חד־ממדי", "לתודעה מאושרת", נטולת ממד השלילה.

מובן שעל־פי תפיסתנו, שבבחינות נוספות שלה נדון בהמשך הדברים, הרי ידיעתו של הסובייקט על האמת, כלומר על מצבו האמיתי בציביליזציה, מונעת כל אפשרות של תרמית כזאת. "תודעת האמת" ו"התודעה הכוזבת" דרות בהכרח בכפיפה אחת בקרב כל סובייקט, ולולא כן גם אי־אפשר היה לקבוע קנה־מידה כלשהו לפסוק על־שיו מהו אמיתי ומהו כוזב. התוצאה ההכרחית של ויתור אי־ההמון על ריבונותו היא תחושה שחיי חסרים כל תוכן ותכלית, ומכאן שאף עבודתו חסרה תוכן ותכלית. מאמץ־העבודה שלו מתבצע לשירות תכלית שאינה שלו, תכלית שהוא, כאני מוחשי, מושא לגביה, ומתוך כך הוא חדל להיות סובייקט—אף לעצמו. העייפות הננסכת בו לרגל עבודתו אינה נובעת, במקרים רבים, מן העבודה עצמה—שהרי מבחינת המאמץ הפיזי, לפחות, העבודה כיום קלה משהיתה אי־פעם—אלא מהיותה אונסת את עצמיותו.

לפיכך ניטיב עתה להבין מהו טיבה האמיתי של "תרבות ההמונים" או ה"בידור". תכליתו של זה איננה הפגת העייפות הנובעת מביטול האני על־ידי עימות עם ממד המחזיר את האישיות אל האני—כלומר, עם מצבה האמיתי בתרבותה—כי אם סגירתה והעלמה מוחלטת של אפשרות קיום סובייקטיבית לאמיתה. הדבר נעשה על־ידי פעילות כוזבת אחרת, חדגונית ומיכנית, מסתירת־מציאות. כלומר: הבידור העבודה שני צדדים הם של מטבע אחד, מטבע של ביטול הסובייקט והתעלמות מן המציאות. הבידור אינו אלא אמצעי להסתיר מתודעת האדם את העובדה שחיי מחוסרים תוכן ותכלית, שאין הוא שולט בהם ואינו מעצבם, אלא הם שליטים בו ומעצבים אותו. מכאן אחדות מתכונותיו האפייניות של הבידור: ראשית, היותו המוני. פעולות בידור מתקיימות ברגיל בהמון, תוך גירוי תגובה המונית, כדי למנוע מן הפרט את הבדידות והאינטרוספקציה, המאיימת להפגישו עם מצבו המוחשי האמיתי. ההמון, הריבוי ההדפסי של עתקי הפרטים המוכללים, הוא מחיצה בין הפרט לסוב־ייקטיביות שלו. שנית, הרעש. פעולות בידור מתקיימות ברגיל במירב הרעשנות—אם צלילית, אם צבעונית ואם מילולית—כדי שהחושים המומיה־רעש ייצרו אף הם מחיצה בין התודעה לבין האני האמיתי. אולם תכונות אלו עדיין הן חיצוניות לתכונה מהותית ביותר של הבידור, והיא ממד החופש המזויף.

האישיות הגולה־מעצמה יודעת על שיעבודה לתחליכים הטרונומיים ושואפת לחירותה, לחזרתה אל מרכזו. זהו טעם מצוקתה והרגשת הריקנות המכרסמת בה. אולם התהליך

החברתי, שהוא תהליך מכליל, המופנם באישיות המוכללת, הזרה לעצמה, חיץ הוא בין האישיות לבין הסובייקטיביות שלה. כדי להגיע אל מרכזה האמיתי, החדפעמי, כדי להיחלץ מסתמיותה, זקוקה האישיות לאומץ רב, לנכונות לפעול נגד הכוחות ההטרונומיים העצומים שסביבה, להשקעה כבירה של אנרגיה מתוך מלאי המדולדל כבר ממילא מפני היותה רחוקה ממרכזה.

הכרת העובדה שהיא רחוקה ממרכזה, הבנה מודעת ומלאה של מצבה, פירושה שהיא שיות נמצאת כבר בשלב של אינטגרציה, שהיא מתגברת על התהליכים ההטרונומיים. שפן לא תיתכן הכרה פאסיבית. ההכרה פעילה היא מתוך עצם הגדרתה. ההכרה המלאה במצב וההתגברות עליו הם שני צדדים של תהליך אחד. כלומר, למען תשלום אישיות במעט עם שיעבודה, עם מצב של גלות-מעצמה, הכרח שתהיה לה אשליה של חופש, אשליה של התגברות על ההטרונומיה בהבשעה שאין שום דבר נעשה בממש להשגת תכלית זאת. באין אשליה כזאת גזירה עליה שתכיר במצבה, ואז תעמוד בפני הברירה: להתפורר, או להילחם. מכאן שנחוצה לה גלושה של חופש החוצצת בינה לבין הכרת המצב העובדתי של שיעבודה. זו תהיה גלושה משום היותה מנותקת מן המציאות השיעבודית. ולפי שהיא עצמה מיכנית תיעשה חלק מן התהליך המרדד, מפורר-האישיות. ועיקר מהותי בתהליך זה הוא שתיתכן בכלל הינתקות גמורה מן המערכת הציביליזציונית.

אשליה זו של הינתקות היא-היא המכונה בדרך-כלל "חופש" בפי הבריות, בעוד שעל צד האמת אין היא אלא ברחנות, "אסקפיזם", והיא נתונה באותו תחום "חד-מדי" של התהליך ההטרונומי. הן זה הן זו מצויים על מישור חיצוני וזר בתכלית לסובייקט.

בעמדים הבאים נסקור אחדות מן הצורות הידועות ביותר של ברחנות וחופש מזויף, הן אלו הכלולות ברגיל בתוך מה שמוגדר כ"תרבות-בידור" או "תרבות להמונים" והן אלו הנראות רחוקות מהן תכלית-ריחוק, וכביכול הן אפילו ניגודן הגמור.

אין לנו להרחיב כאן את הדיבור על צורות בריחה תמימות וברורות-מאליהן, כגון תמונות קישש מתוקות של כרידשא וטחנות-רוח רומנטיות התלויות בלב שכונות-עוני תעשייתיות, הרחוקות מכל ירק ושקט; או סרטים הוליבוידיים על נסיכות ומיל-ינורים, וכיוצא באלה.

צורות אנינות יותר של ברחנות מנסות להעניק לצרכניהן אשליה של התמודדות עם התהליכים הציביליזציוניים ולא של בריחה תמימה מהם. דמותו של גיימס בונד, למשל, היא זו של אדם שולט בטכניקה. לא די שהוא מפעיל בהצלחה ובמימנות על-אנושית את כל סוגי הטכנולוגיה אלא שהוא גם מצליח לחמוק מן המערכות הטכ-נולוגיות העצומות המופעלות נגדו, להתגבר עליהן לבדו ולהרסן. על אף היותו שליח מנגנון, השירות החשאי הבריטי, נודעת למנגנון השפעה מבוטלת עליו. עם זאת, העובדה שפעולותיו מבוצעות נגד מפירי-חוק, ובשירותן של המעצמות הטכנולוגיות הגדולות, משקיטה את רגש-האשמה של הצופים על התמרדות פנימית זו נגד המער-כות הטכנולוגיות, התובעות מהם לא רק עבודה כי אם גם נאמנות והזדהות. ראוי לציין עוד כי ההרס הסיטוני של ציוד יקר בסרטים ובספרים אלה מבטא גם את הת-

מעטות ערפו של המושא החמרי הבודד בתרבות של ייצור המוני, והריסת המכשירים הטכניים החכמיים המופעלים נגדו ממלאת חלק חשוב בהנאתם של הצופים והקורר אים. בתרבויות עניות מבחינה חמרית היה הרס כזה מעורר פלצות וסלידה, שפן היו הצופים נרתעים מפני הרס כזה של מאמץ אנושי.

חרף מרד פנימי זה נגד הטכנולוגיה, הרי דמותו של בונד, כדמותם של גיבורי המערר-בונים, "סופרמאן" וכיו"ב, היא מוצר טכני מובהק. הוא והם חסרים כל ייחוד. כל הנבלים דומים הם, והתגובות כלפי כולם דומות. כל הנשים דומות הן, וכך גם יחסי האהבה והמין עמהן. מתחת לחזיתות משתנות של מקומות, אירועים, אנשים חוזרים אנו שוב ושוב אל אותה סיטואציה עצמה. הדמויות פועלות כמכונות, כגלופות-ייצור, לפי נוסחות-עלילה קבועות וצפידות בדומה למיפרט של ייצור תעשייתי. הקצרה, הול-מות הן את כל התכונות שמנינו בתרבות-המונים. הציביליזציה הטכנית, כפי שקובע אָליל, מארגנת לא רק את דפוסי החברה אלא גם את הדפוסים המותרים של המחאה המרד נגדה.

אין צורך לומר שהיתלות זו בגיבורים דמיוניים אינה אלא אחת הצורות המיוקות טחות של היתלות בגיבורים—היתלות שבהופיעה בתחום המעשה הפוליטי היא חורגת לגמרי מתחום הבידור והופכת שואה חברתית. אכן, פולחניהם של היטלר, סטאלין, מארצה-דון או נאצר מכילים תמיד את יסוד התפאורה הבידורית, כפי שהתגלמה ב"ימיה-המפלגה" הנאציים או בתהלוכות של חברי "המשמרות האדומים" בסין. אולם מעבר לכך זהו גם נסיון כוזב לרכוש ריבונות מחדשת של האני על תהליכי הרומ-סיס-כל של החברה, בעיקר בעתות משבר, בהן נגרף הפרט במודע בזרימתם הסוחפת של אירועים היסטוריים. היתלות בגיבור מבטאת או את כיסופי הפרט המושאי לזכות באשליה של ריבונות ושליטה במסיבות על-ידי הזדהות עם אישיות העומדת כביכול מעל להן וכופה אותן לרצונה. האיש ההולך אחרי המנהיג חש עצמו שותף בהצלחתו; הוא מפיך סיפוק מן העובדה שעל-ידי מתן תמיכתו למנהיג הוא מחזק ומאפשר את הצלחתו, ומתוך זהו עם המנהיג נמצא שהוא חש כי חלק מכוחו וחירותו של המנהיג נאצל עליו. כאן בטלה ההבדלה הברורה בין אישיות המנהיג ואישיות חסידיו. חסידיו שואפים להשתתף באישיותם המושאית כדי שיוכלו להתמזג עם האי-שיות השלטת והחפשית. לשם כך יש לבטל כל מיצוע, כל מבנה חברתי אובייקטיבי הכופה הפרדה, זיהוי ובקורת-עצמית לאורן של נורמות אל-אישיות, כל דבר העלול לעמוד כחיץ בין המונהגים לבין המנהיג. ההזדהות איננה עם סובייקט קיבוצי מופ-שט—הזדהות שהיא הכרחית בכל חברה מאורגנת, הפרוכה בקבלת מרותו של השליט הנקבע על-ידי החוקה הניתן להמרה—אלא עם פרט. כלומר: ההזדהות איננה עם גוף כללי בו הפרט הוא חבר בן-חורין אלא היא באה על-ידי העתקת מרכז-הכובד מן הפרט אל המנהיג, והיא מכוונת אל אדם מוחשי, גיבור. אין כאן, אפוא, אמנה חב-רתית, אין כאן הסדר על-תנאי בין הפרט לבין חברתו. הפרט נבלע כליל, ללא תנאי, באישיות המנהיג. זוהי הזדהות שאינה משלימה את הפרט, איננה ביטוי של השתל-כותו הרצונית בחברה, בה יוכל לפתח את עצמותו יותר מאשר ב"מצב הטבעי", אלא

היא פעולה של שלילת האני והסתלקות מכל אחריות מוסרית למעשה כלשהו. שכן האחראי היחיד למעשים הוא המנהיג ומכיון שאין איש סביב המנהיג אשר לו אישיות משלו, וכולם הופכים להיות בבואותיו החיורות, גלופות, אין הוא יכול לקבל באמצעותם תגובה חזרת על פעולת-הגומלים בין רצונו ופעולותיו לבין המציאות. רק שומע הוא מפיהם את דעותיו ורצונו שלו. כך הוא ניתק כליל מן המציאות, אינו רואה סביבו אלא את צללי עצמו, ובהיעדר חומר עובדתי להתמודד אתו הוא מתחיל לחזור שוב ושוב על עצמו. דילדול אישיותם של המונהגים וריקונה כרוכים בדילדול אישיות המנהיג התרוקנותה.

כאן אנו מגיעים לתופעות הנחשבות ברגיל ביטוי של מרד נגד התהליכים הטכנוקרטיים המכלילים של החברה, ביטוי של "התפטרות" והתחמקות גמורה ממנה. הפוונה היא לתנועות כגון אלו של ה"ביטניקים" בעשור הקודם ושל ה"היפים" בימים אלה, שצמחו כמעט אך-ורק בנורע טל המעמד הבינוני דווקא ולא בנורע של שכבות נחרתות מבחינה חברתית. כלומר, אותו נורע הנדרש לפתח את כישוריו הפיקודיים, את ריכוזותו הסובייקטיבית חש ביתר-שאת בלחציה המארגנים והמכלילים של החברה הטכנוקרטית ומבקש להימלט מהם. חברי תנועות אלו ניסו לעשות זאת על-ידי הסתלקות גמורה מערכיה התחרותיים, החמריים והמיכניים של "החברה המהונדסת", תוך כדי קבלת נדר של עניות וענוה ואהבת-הבריות והתחמקות מכל מערכת מאורגנת, אפילו בינם לבין עצמם. הם צעדו צעד נוסף: השתקעות גמורה בתוך האני שלהם, חיפוש אחר חוויה החורגת מכל מערכת חברתית. כלומר: לא רק צעד השלילה של "יציאה מהחברה" אלא גם חיפוש אחרי ערך חיובי מוחלט. ה"אני" המוחלט כנגד ערכיה המשוחברים-בתכלית של החברה הטכנולוגית. ההדגשה חסרת-הפשרה, המוחלטות, של הסובייקט כנגד שלילת הסובייקט במסגרת ה"טוטאליטרית".

אנחנו ננסה להוכיח כי תנועות אלו, לאמיתו של דבר, אינן מרד נגד התהליכים ההטרונומיים כי אם ביטוי של הם, ולא עוד אלא בחשבון אחרון אף מחזקות הן אותם. אין הכוונה רק למהירות בה הוטמעו המאנייריזמים החיצוניים של תנועות אלו לצרכי תעשיות הבידור והאופנה העיצוב התעשייתי, כגון הצבעים והדוגמות ה"פסיכודליים"; הכוונה היא בעיקר לכך שהאינטרברטיות הסבילה בה דוגלות תנועות אלו אינה אלא חלק מתהליך ההסתמה, שלילת-האני, שהתהליכים ההטרונומיים של הציביליזציה הטכנולוגית כופים על הפרט.

התביעה הראשונית של תנועות אלו היא הפסקת כל מאמץ, מאיזה סוג שהוא, במסגרת מושגיהן. פעולה היא בהכרח פעולה כלכלית וקארייריסטית, כלומר השתלבות במערכת המנוכרת לאני האמיתי. מפאן אף האיבה למאמץ אינטלקטואלי כלשהו, והשאיפה ל"התנסות ישרה", בלתי-אמצעית, ביטול המיתח בין סובייקט למושא על-ידי ה"הזדהות" עם המושא. הדרך אל ה"אמת", אל ה"אני", מושגת באמצעות הרפייה כללית, שקיעה בפאסיביות גמורה.

דיאנה טרילינג, במסה מעניינת ביותר⁷, מתארת "תפילה בציבור" בהנהגתו של מנהיג ה"היפים" ד"ר סימותי לירי. אף כי בקטעים המצוטטים מפיו של ד"ר לירי מתקשה

הקורא להבחין באידיאה ברורה כלשהי, או אף בקשר הגיוני בין משפטים ולעתים אף בין מלים, ולכן יש אולי משום הפרזה בהבאתם כקטעי תורה ומצע רעיוניים—אין לטעות במשמעותם העקיפה של הדברים.

בהצגה, העשויה במתכונת של "מסכת", מסוג מקובל וידוע בארץ, נשמע קולו של לירי: "צופו אל המרכז", ולאחר־מכן קולו של גבר: "כה חמים... שוקע ויורד... גמס... נושם... נשימת חיים..."

כיצד מושגת הרפייה זו?—על־ידי שימוש בלס"ד: "המפתח למסע [התגלית הפני־מית—ב.ע.] כרוך תמיד באמצעי כימי. זהו הגביע, לחם־הקודש, ותמיד הסעודה האחר־רונה: שלום לכל מה שמאחור... אחרי שקולטים [את החוויה הפנימית באמצעות הסם—ב.ע.] שוקעים ויוצאים מהמשחק. זה מתרחש יפה כל־כך... פרישה משאפות ודחפים קודמים..."

שני דברים מתבלטים מתוך ציטוטים אלה. האחד הוא הנוסח עצמו, המעורפל, הקטוע, החסר כל קו מחשבתי ברור. אולם זוהי תוצאה הכרחית ממצב של הרפייה ושקיעה; שהרי עקב ניתוק המאמץ הרצוני, הפסקת הפעולה המארגנת של הסובייקט, מתמוטט הקשר המדויק בין המלה לבין הדבר המצוין על־ידה ומתמוטט התחביר עצמו. כל־מר—מתפוררת האישיות המוגדרת והאינדיבידואלית. זוהי, כזכור, תוצאה הקרובה לזו של תופעת ההימון. הדבר השני הוא השימוש בסמים הלוצינוגניים לשם השגת תוצ־אה זו. הפנייה אל האני, חיפוש "המרכז", אינם מושגים על־ידי מאמץ של אירגון האישיות, של תירגול והעמקה נפשית. הם מושגים באורח מיכני, כימי, בלי שינוי הכשרה של האישיות לקראתם. למעשה, זהו גילוי אחר של תהליך המיכניזציה. האדם בחברה הטכנולוגית הורגל לספק את רציותיו מיד וללא מאמץ. לחיצה על כפתור מגלה לו נופים רחוקים בטלביזיה. במטוס הוא חוצה יבשות בשעות מועטות. הכל ניתן בן־רגע, ללא צורך בהכנה נפשית, ללא מאמץ. ובכן, מדוע לא חוויה מיסטית והתרח־בות האישיות תוך כדי "לחיצת־כפתור" כימית? אולם ברור שעלייה לרמה אחרת של הכרה ותודעה מחייבת אירגון־מחדש של האישיות, העלאתה לשלב חדש של מורכבות ועמקות. וחוויה המושגת "בזול" כל־כך, ללא מאמץ, ללא שינוי מהותי באורח החיים והמחשבה, ברור שאינה כרוכה באירגון־מחדש כזה. התוצאה של השימוש בסמים, כפי שמסתבר מן הקטע המצוטט, היא דווקא של פירוק האישיות, הפיכתה לסתמית.

במצב של פירוק והתפוררות מאבד כל דבר את משמעותו והגדרתו. שהן פרי המאמץ האינטגרטיבי. הכל הופך חסר־משמעות. הנה שוב דבריו של ד"ר לירי: "משמעות המיתוס הנוצרי היא שהנה היה פעם אדם שקיבל על עצמו את כל האשמה, את כל מצוות עשה ולא־תעשה, ומחק אותן. אם תוכלו להתנסות בעצמכם במיתוס זה, עתידים אתם להשתחרר... שובו ושחררו את העולם מן הטוב ומן הרע..."

רוצה לומר: הקטיגוריות המוסריות, המחייבות הבחנה בין מעשים ונקיטת עמדה כלפיהם, מקפחות כל משמעות. ההתנסות הפיזית והרגשית הסבילה, ללא כל קטיגוריות, ללא כל אירגון, היא הממשות היחידה. מעבר לחוויה הישרה אין כל מאומה. האישיות מתפרטת לפירורי החוויות המיידיות, לחושניות סבילה.

ביטול ההבחנה בין טוב ורע הוא תוצאה טבעית של הסבילות, שהרי טוב ורע הם קטיגוריות של פעולה ושל אחריות אישית לפעולה. אולם גם כאן יש הקבלות מענ־ינות למצב המוסרי הקיים בעולם הפעולה דווקא. העברת האחריות לפעולה אל מרכזי הפיקוח החברתיים ושליטת חופש־פעולתו של היחיד יוצרות מצב של חוסר אחריות מוסרי שבו מיטשטש ההבדל בין טוב ורע. הקריאה להשאיר את הטוב ואת הרע מאח־רינו אינה אפוא מחאה על המצב הקיים בחברה כי אם השתקפותה של חברה בה מתמעטת יכלתו של הפרט להכריע הכרעות מוסריות. גם מבחינה זו אנו רואים כי גישתן של תנועות אינטרוברטיות אלו אינה סתירה לכוחות הפועלים בציביליזציה הטכנולוגית כי אם השלמה שלהם, כמעט היינו אומרים—יצירת אידיאולוגיה אנטי־אינטלקטואלית המעניקה לפרט הצדקה לויתורו על אחריותו המוסרית. שהרי בשורתן של תנועות אלו מכוונת כלפי כלל החברה ולא רק כלפי המיעוט הפורש ממנה באורח פיוזי ממש. ומאחר שפלל החברה חייב לקיים דפוסים של פעולה על־מנת להתקיים, תהיה התולדה האובייקטיבית של קבלת בשורה כזו א־מוראליזציה גמורה של החברה.

התיאור המקיף והשיטתי ביותר הידוע למחבר על־אודות השפעתם של הסמים ההלו־צינגונניים הוא צמד חיבוריו של אלדוס האקסלי, "שערי ההכרה" ו"עדן ושואל".⁶ האקסלי טוען כי הודות לשימוש בסמים אלה זכה לראות את העצמים באינטנסיביות ובחזוניות של בוטיצ'לי, וְקָמֶר וְסִיזֶאן. עולם העצמים הוא התגלות הישות עצמה, שהכרתה וההזדהות עמה נבלמים ומסוננים על־ידי המוח ומערכת־העצבים, שתפקידם להגן על הפרט מפני שיפעת הרשמים הישרים של הישות ולהותיר רק את המבחר הזעיר העשוי להועיל לו מבחינה מעשית, אבולוציונית. (בכך הולך האקסלי בעקבות משנתו של ברגסון.) כל אדם יכול, בכוח, לזכור בכל רגע ורגע את כל מה שאירע לו מעודו ולהבחין בכל דבר המתרחש בכל מקום ביקום. כל אדם, בכוח, הוא הרוח כשלעצמה, אבל במידה שהוא בעל־חיים עניינו הוא להתקיים בכל מחיר. כדי לאפשר את הקיום הביולוגי, הכרח הוא לתעל את הרוח כשלעצמה בדרך השסתום של המוח ומערכת־העצבים. הסם מסקאלין הוא האמצעי לעקוף את שסתום התיעול. הוא מאפשר לנו להתנסות בחוויית האחדות המיסטית עם "הדבר כשהוא לעצמו".

כפי שמסתבר מדברים אלה, גישתו של הפרט הנזקק למסקאלין היא סבילה. אין הוא מכונן את רוחו ומתרגל את אָפּוֹי לקראת החוויה המיסטית, אין הוא מארגן את נפשו ואת ארחות־חיוו להשגתה, אין הוא מזכך עצמו מבחינה מוסרית, אלא הוא זוכה בחוויה מיסטית מן המוכן, על־ידי הזדקקות לחומר כימי. החומר הכימי מסלק את מחסום התודעה המעשית מדרך המגע עם הישות. וכאן נצטט את דברי האקסלי על מצבו הנפשי של המזדקק לסם :

"אף כי האינטלקט אינו נגפע ואף כי כושר־ההבחנה משתמר במידה עצומה, עוברת על הרצין תמורה עמוקה לרעה. הנזקק למסקאלין אינו רואה כל טעם לעשות משהו במיוחד, והוא מגלה שרוב הדברים אשר בומנים רגילים היה מוכן לפעול ולסבול למענם אינם מעוררים בו כל ענין. וזאת מן הטעם המסתבר שיש לו דברים טובים יותר לחשוב עליהם." אין הספר מגלה מהם הדברים שבעל החוויה המיסטית מוכן בכל־זאת לפעול ולסבול למענם, וכנראה אין דברים כאלה. אולם אין הסיבה שאין שום דבר שכדאי לעשותו

בהשוואה לחוויה (יש להניח שהאקסלי היה מסכים כי אילו נלכד בנו בבית העולה באש היה הדבר דוחה בחשיבותו את החוויה המיסטית) אלא שעצם התרופפות הרצון, שהיא תוצאת סבילותה של החוויה, מבטלת כל אפשרות לעשות משהו. אך עובדה היא שהחוויה המיסטית כשלעצמה אינה מביאה בהכרח לידי סבילות, לידי הימנעות מכל פעולה. עובדה היא שאותם אמנים עצמם שהאקסלי מיחס להם את ההתורדות הישרה אל הישות—יְרֻמָּר, בוטיצ'לי וסיואן—הקדישו את חייהם להעברתה של חוויה זו. ודווקא באמצעות טכניקה שלימודה, פיתוחה ושיכלולה היו כרוכים בשנים של עמל רב וקשה, כלומר—בפעילות ולא בסבילות. אולם בכל ספרו של האקסלי אין הוא מתמודד בצורה מתקבלת-על-הדעת עם השאלה מה הניע את האמנים הללו לעמל קומניקטיבי זה? כמו כן, בתיאור התרשמויותיו תחת השפעת הסם, הוא מיחד את הדיבור כמעט אך-ורק על ההתרשמות החושנית. בדברו על עצמת הרושם שעשו עליו קפלי מכנסיו ובהקבלה שהוא מעביר בין רושם זה לבין רשםם של קפלי אריג בתמונות מפורסמות, אין הוא דן בתמונות אלו בחינת כליות מאורגנות אלא רק בריססים מתוך כליות זו. אולם משמעותה האמיתית של יצירת-אמנות היא בכליותה ולא בריססים המוצאים ממנה. מדבריו מקבלים אנו את הרושם שלדעתו מנסה האמן לצייר את החזון שפקדו כמו שהוא. אך חזון זה, כפי שהוא מתארו, בעיקרו של דבר הריהו חסר-צורה. אנו קוראים על ספרים המזהירים כתכשיטים, על טרפי ורדים הצופנים בתוכם משמעות טראנסצנדנטלית, אך בכל אלה אין אנו רואים מערכת מאורגנת. ואין הוא דן כלל בקושי ההגיוני הנובע מכך שידוע היטב כי האמנים, כולל גדולי-הגדולים, נאבקים קשה מאד בחומר ועמלים באירגונו, הצורה הסופית המתפתחת מתוך מאמצייהם עתים היא שונה-בתכלית מן הרעיון הראשוני שהניעם.

התשובה על קושיה זו היא שהכליות, הצורה של יצירת-אמנות, אינה כלל בחזקת נתון. יכול הפרט לטבול בחזיונות-עדנים ככל שיטבול, והם עשויים בהחלט "להרחיב את תודעתו". לספק לו חומר-גלם לעיבוד צורני—אולם הצורה אינה נתון, משום שהיא המטרה שאליה שואף האמן מתוקף היותו סובייקט. אילו היתה הצורה נתונה ושלמה לא היתה כל סיבה לאמן לרצות ביצירת מכלול קומוניקטיבי. המכלול הקומוניקטיבי נוצר מתוך דחפו של הפרט להיות לסובייקט, לארגן את עצמו ואת עולמו.

בספרות המיסטית אנו מוצאים שאין החזון המיסטי ניתן לאדם סתם. הוא זקוק לתקורפה של הכשרה, לתירגול ויפוך-הרוח כדי להיות ראוי לו, או שמבנה אפיו מכשירו לכך מלכתחילה. כלומר, החזון קשור ברמה מסוימת של ארגון האישיות. על-ידי כך מקבל החזון ערך מוסרי, לפי שהוא עקרון המנחה את כיוונה של התגבשות האישיות; הוא מקבל גם ערך טראנסצנדנטלי, לפי שתוך כדי התקדמותה לעבר החוויה המיסטית מפתחת האישיות אבני-בוחן למדידתה של זו ולייחוסה אל הישות. מי שלא עבר תהליך פיתוח כזה אף לא יוכל להעריך את טיבה של החוויה המיסטית, מהיותו חסר את אבני-הבוחן הדרושות של נסיון ואינטלקט. הרי עצם העובדה שהמתנסים בחוויה בנויים סביבה תיאולוגיה מוכיחה שאין זו חוויה "סגורה", המספיקה-לעצמה, אלא יש

לה התיחסות לכל תחומי החיים. מכאן שתחומים אלה יש להם אף מעמד העשוי לגזור משפט לגבי תקפותה הסובסטאנטיבית, הישותית, של חויה זו. במאמר מוסגר אפשר להוסיף כאן שכל אלה "המחפשים את עצמם" אף לא ימצאוהו לעולם, לפי שגם האני אינו בחזקת נתון. ה"אני" הוא התהליך שבאמצעותו מגיע הפרט לכלל ריבונות פנימית, לכלל קביעה עצמית. הפרט מגיע לכך רק על-ידי פעולה, לא על-ידי "חיפוף שים" סבילים.

לפי התיאור של האקסלי הרי החוויה שהתנסה בה הורסת את האישיות, משום שהיא מערערת את הרצון ומעמידה את האישיות במצב סביל. האקסלי דורש את הסבילות לשבח, בטענה כי מחצית המוסריות היא סבילה באשר היא מורכבת מצוות לא-תעשה. זו טענה משונה מאד. גם פגר אינו מסוגל לעשות מעשים רעים, אך אין אנו מיחסים לו ערך מוסרי בשל כך. ערכן המוסרי של מצוות לא-תעשה נובע מחופש-הבחירה לעשות את הרע. משעה שלא נותר באדם די ייחוד ורצון לעשות טוב או רע, שוב אין כל ערך מוסרי להימנעותו מעשות רע. התפוררות הרצון והסבילות הריהן פתח להתמוטטות הזהות, לפי שהזהות-העצמית נוצרת על-ידי אחדותן התיפקודית של יחידות-המשנה של האישיות, אחדות שגילויה הוא הרצון.

מסתבר אפוא שחוויות הסמים ההלוצינוגניים אינן קשורות כל-עיקר בכושר יצירה אמנותית, שהרי עצם הסבילות שבהן מנוגדת ליצירה, שהיא פעולה ריבונית. אינסג'רטיבית. הראינו שאין כל קשר בינן לבין המוסר. מתוך הפיטפוט המבהיל שמצטטת דיאנה טרילינג מפיו של ד"ר לירי מסתבר כי אין הן מחזקות את הכושר האינטלקטואלי. מפני אלה הנזקקים להן יכולים אנו רק לקבל את עדותם שהן מרחיבות תודעה. וכאן ראוי להביא את דבריה של הגב' טרילינג :

"...הגדרת חוויית הלס"ד כמרחיבת-תודעה מאחדת בקרבה שני מובנים של המלה 'תודעה'—ראשית, זה שאני מנגדים אותו למובן 'תת-תודעה', ואשר בהשתמשנו בו כוונתנו לאותן פעילויות נפשיות שבהן אני יכולים להבחין תוך כדי התבצעותן; ושנית, מובן הכבוד, כלומר ההכרה הפעילה והמועילה. אם לדון את מצבו של הנוטל לס"ד על-פי תיאורו ופירושו של ד"ר לירי בטכס זה שלו... הרי אפשר מאד שבהשפעתם הלס"ד הנפש מוצפת דימויים או רגשות שבדרך-כלל הם סגורים לפניו. אולם מה שהנפש עושה בחומר חדש זה אינו מעיד כלל על פעילות רוחנית מוגברת במידה בעלת-משמעות, מן הסוג אותו אנו מדגישים בהערכתנו את רמת התודעה..."

בסבילות של הנזקק לסמים, ובאפשרות ליצור חוויות "מיסטיות" בקנה-מידה המוני, כביכול בשיטת-הסרטה-הנע, מוצאים אנו אפוא שטים מבחינותיה המובהקות של הציביליזציה הטכנולוגית: סבילות של מושא, ויתור על ריבונות הסובייקט; והמוניות. אגב עיון מעמיק יותר נמצא, אפוא, שתנועות המוניות אלו אינן מרד נגד הציביליזציה אלא הן מצורות ביטוייה של תרבות-ההמונים. ולא עוד אלא טכניקות הקולנוע ושאר טכניקות של אשליה חזותית מחקות כבר ביכולת רבה את החוויות המתוארות על-ידי האקסלי ואחרים. עולם זה של צמידות לחוויות החושניות, של ביטול המעמד הסוב-סטאנטיבי, הלא-חושני, של האישיות שמאחריהן, פריטתה של האישיות לתגובות חרשניות, הוא חלק מתהליך רידודה של האישיות. וזוהי העמדת האישיות על מי המישטח

חאחד, ה"חד-ממדי", של החושנות. ובמישטח החושנות הריהי בהכרח סבילה, מערכת של תגובות על גירויים ולא מערכת של אירגון. סילוקם של קני-מידה מוסריים, ביטול האחריות המוסרית הריבונית והראציונלית הכרוכה במעמד של סובייקט עצמאי, ההדגשה של אינטנסיביות החוויה כערך עליון— כל אלו אינן תופעות האפייניות לתנועה ה"היפית" בלבד. המרד של חבריה בשם הרגש נגד התבונה, בעוד שעתה הוא מתגלה בדרך-כלל בצורות של "אהבה" ואי-אלימות, עלול להתגלגל מחר באלימות— שהרי מניין לנו שהרגש הוא בהכרח "טוב" ? יש גם רגשות רצחניים. האינטנסיביות של הרגשת ההשתתפות הסטיכית בפעולה אלימה עלולה לרשת את האינטנסיביות החזונית, ובהיעדר כל קנה-מידה מוסרי ותו-דעה של אחריות מוסרית עשויה היא להתגבש סביב מוקד-אחריות ומרות חיצוני— סביב מנהיג. גם אז, במלוא תנופת אלימותו, יהיה הפרט בבחינת מושא, שכן בנפש חפצה יתמסר לעיצובו והכוונתו של המנהיג כשם שהוא מתמכר עתה לגחמה השרירותית של תת-הכרתו המופעלת באמצעים כימיים. ובשני המקרים לא יחוש רגש-אשמה כלשהו לפי שרגש זה הוא תולדת התודעה הריבונית, תולדת היות הפרט סובייקט.

העדרת הרגש על השכל ניכרת גם בתנועות "השמאל החדש" ובתנועות "מרד הסטור-דנטים" בכלל, שאינן מענייננו בפרק זה. יצוין, בכל-זאת, שעצם הדוקטרינריות של תנועות אלו, עצם סירובן לחקור את התנאים הסגוליים בכל מקרה ומקרה והכללותיהן הפשטניות והסימטיות, אפייניים הם לגלופות הפשטניות שכופה החברה הטכנולוגית. גם "מורדים" אלה מגלים בצורה חריפה ביותר את התחלואים שכביכול יצאו לרפאם. אין הם מורדים אלא משתעבדים לגלופות וסיסמות. כאן נזכיר רק את הפרימאט הרגשי של מורדים-כביכול אלה. פרופ' אדוארד שילס כותב על כך:¹

"ביסוד כל אלה עומדת ההשקפה שכל אדם, מתוקף אנושיותו בלבד, הוא מהות בעלת ערך בליעורער, שאינו בר-ניתוח-הבחנה, ושהוא בעל זכות מלאה להגשמת המהותי שבו. ומה שמהותי בו הם רגשיותו, התחושות שהוא מתנסה בהן, תוכן דמיונו והגשמת-תשוקותיו. לא זו בלבד שהאדם הפך מידה לכל; רגשותיו הפכו מידה לאדם. הבטחת גידולו של כושר לתחושה בלתי-מוגבלת היא המורד לערכו של מוסד כלשהו. מכאן שהטוב בחיים הוא ההר-חבה המתמדת של תחושות אלו ושל החוויות שהולידן".

ה ע ר ו ת

¹ קארל מארקס: כתבי שחרות. "כתבייד כלכליים-פילוסופיים"; פרק ה: יחסי הקנין הפרטי. ע' 131; ספריית-פועלים, 1965.

• Herbert Marcuse: One-Dimensional Man; Sphere Books Ltd., London, 1968.

• Jaques Ellul: The Technological Society; Jonathan Cape, London, 1965 (Tr. from French).

• Hannah Arendt: The Human Condition; A Doubleday Anchor Book, New York, 1959.

William H. Whyte : *The Organization Man* ; Doubleday, New York, 1957. *

David Riesman : *The Lonely Crowd*, 1950. *

Diana Trilling : *Celebrating With Dr. Leary* ; "Encounter", June 1967. †

Aldous Huxley: "The Doors of Perception" and "Heaven and Hell" ; Penguin Books, *
1961.

Edward Shils : *Plenitude and Scarcity* ; "Encounter", May 1969. •

הלל מיטל: שלושה שירים

אני מנסה

אני מנסה שיהיו לי שירים עם אהבה
אבל בין החדרים
אני נתקל באיבה המוסתרת.
בבוקר, אני מכניס אל הקפה שתי
טבליות של שווייץ-נפש כדי
לחסן את עצמי
בפני השריוניות הקלות
והכתכים המהירים
אבל כבר בבוקר אני נכנס
אל המסגרות השחורות. אלהים,
איך הן מתאימות את עצמן
אומר קובי לדובי ומשחיל את הציפרים
אחת. אחת.

לילדים יש דמיון, אני מצטער.
הדברים בליבך קרובים ללבם.
אני מנסה שיהיו לי שירים עם אהבה
אבל אני משתדל שלא להפריע עוד.

טבא חוזר מן השמורות

האינדיאני חזר מן המסע הארוך אל החופים.
פניו ירוקים מתמיד. עיניו כחולות
פתאום.
אש זרה כגבותיו, מת מתמיד.
הם טמנוהו בעפר, קשישים
רבים, והרוח הצפונית
פרעה בתלתלים
הריש עמוק.

ספר לי עוד סבא, ביקש פיטר הקטן כשהוא ישוב על
פיסא־הנדנדה בבקתת העץ. הסב התחייך, אחר־כך הודקף
ותלה על הקיר את רובה הווינצ'סטר העתיק. השָדוֹת
העלו עשן כחלחל ומן התופים עלה ריחו המתוק של
התירס.

ילדה כורעת ללדת

מה מחיר הכיפר ?

צלחת השום, מאום,

עכשיו כבר כלום לא נותר.

ילדה הכורעת ללדת.

כובע קסקט, עזר נשבר.

אני ממאן לשכוח את החורף הקשה,

את סילוני העשן הדקיקים המיתמרים מן המדורות הקטנות,

השכוֹחות,

את מסע האמהות שהחל על מושבו האחורי

של האופנוע.

קשת בענן באיים השקטים,

... המבוך המצחיק, האדון השקוף האחרון

התופף על המדרכה בתום היום.

ריח הגז,

זרמוֹ החם של המִפְלֵט,

ילדות שהחלה על מושבו האחורי של האופנוע.

בחושך,

בין המבנים העולים ועפים

הם ראו,

ילדה הכורעת ללדת

ואת אימת הפנים

ושמעו את שתיקת האצבעות המתעלפות.

—צעקה של אמהות

שנישאה עם הרוח האחרון.

עליזה שנהר: עונות השנה של עלמה מזדקנת

בְּאֵיב היא שׁוֹרֵת
חוֹסִים שֶׁל צְפִיה צוֹרֵכֶת
בְּשַׁעֲרָה הַמִּתְנַבֵּא. גּוֹפָה
מִשְׁקֶשֶׁק בְּשִׁנְתָּה הַנּוֹדֶדֶת
עַד מַעְבָּר לְעוֹלָם.

בְּקִיץ היא אוֹרֵזֶת
תְּרַמִּיל שֶׁל כְּנֻזֹת דְּשֻׁגוֹת
לְקִרְאֵת יְעוּדָה. עֵינֶיהָ
שׁוֹחֹת בַּמְדַּבְּרוֹת הַתְּרוֹכִים
שֶׁל רִגְשָׁתָהּ.

בְּסֶתֶר היא סוֹרֵקֶת
אֶת לִילוֹתֶיהָ הַדוֹחֵקִים
וְדָמָה מְזַמֵּר בְּלִירְתוֹיִם.
הַגְּלִים הַסּוֹאֲגִים שֶׁל
תְּשׁוּקָתָהּ שׁוֹטְטִים.

בְּחֶרֶף היא פוֹלָה
נְמָלִים וְזֻחֵלוֹת שֶׁל
שִׁגְרָה מְשֻׁדֶּיֶה הַתְּחוּחִים.
היא כּוֹבֶשֶׁת תְּרֻדָּתָהּ בְּצֶל
הָרִים מְרַחֲשִׁים שֶׁל חֵלוֹם.

רבקה שכטר: הערות לאדם החדממדי למרקוזה

המעין בספריו של הרברט מרקוזה, בייחוד בספרו "האדם החדממדי", מתרשם מן העובדה שבסופו של דבר אבות־הטיפוסים המחשבתיים מספרם מצומצם ביותר למרות המינוחים החדשים. כן גם מתרשם אתה מן העובדה שלא די שאבות־הטיפוסים המחשבתיים מועטים אלא גם הפתרונות הם אפסיים. אלו הן עובדות מדהימות שפן למעשה מרקוזה מעורה בכל המחשבה החברתית החדשה, ובייחוד הוא מומחה במארקס כמו גם בפרויד, שעליו כתב ספר, אף העמיק חקר במשנתו של הגל. מרקוזה משתמש במושגיהם של שלושה הוגי דעות הללו, השונים זה מזה, ומנסה לעשותם מיקשה אחת, אך למעשה הוא יוצר תרכובת עצמאית השונה במידת־מה מן התורות הקודמות.

הממד הנוסף שאותו מחפש מרקוזה הוא זה שחיפשוהו המיסטיקנים למיניהם בכל הדורות. אולם שלא כמוהם אין מרקוזה מוותר לגמרי על המציאות, ואולי זו תוצאה מן הלקח של הדורות האחרונים. מכל־מקום, נדמה לי שבתקופה אחרת היה איש כמוהו נהפך מיסטיקן גמור המחפש ממד רוחני חדש במובן הדתי. אולם היום אין יהודי מתקדם מעז להכריז הכרזות דתיות, ולכן הוא מעטה מינוח חדיש על כמיהותיו הדתיות.

הסוציאליזם חתר, בעצם, לממד אחד, ובכך רצה גם מארקס. מרקוזה מנסה להסביר שמארקס התכוון לא לממד אחד בלבד, אך זו, כמובן, פרשנות. במאה הקודמת עדיין לא היה איש יכול לתאר לעצמו מה פירוש חברת־שפע, שסופה מטמטמת ונוֹר־טלת טעמים של דברים. לכן חזו להם האוטופיסטים למיניהם חברה חד־ממדית כחברה אידיאלית.

כיום יודעים כולנו, כולל מרקוזה, כי לא החברה הסוציאליסטית ולא החברה הקאפי־טליסטית, חברת־השפע, אינן מביאות את האושר המקווה. ולא זו בלבד אלא שמרוב שפע וחופש בכל השטחים אין עוד למה לשאוף, ודבר זה הוא אף איום יותר מן החיים במצוקה שבצדם האפשרות לחלום על עולם טוב יותר.

מרקוזה דאי שאינו סוציאליסט במובן המקובל. הוא אינו מסתפק בשוויון פוליטי אף לא בשוויון חברתי. המינוח המארקסיסטי בו הוא משתמש לעתים מקבל אצלו משמעות שונה לגמרי. כאמור, מתירא מרקוזה לומר בפה מלא למה הוא שואף, הוא מתירא להיות ריאקציונר. אולי באמת רוצה הוא גם בביטול כל סבל ואפליה וגם ב"ממד נוסף"—אך השאלה היא אם ייתכן כדבר הזה.

מרקוזה מצביע על כך שבחברת־השוק, החברה הקאפיטליסטית, שערכיה נקבעים

בשוק, בהיצע ובביקוש, במימכר ומקנה, נכנס האדם למערבולת של תחרות שאין מוצא ממנה. החברה מכניסה את האדם למירוץ מתמיד, וכל הזמן עליו להוכיח שמחירו בשוק גבוה יותר. האדם אנוס ליצר יותר ויותר כדי לעמוד בתחרות, לאותה מטרה הוא קונה יותר ויותר, ואת המצרכים שהוא קונה אותם רכש לו לא מתוך צורך אלא מתוך תחרות. לא נשאר לו לאדם מאומה לבנות בו חיים רוחניים לעצמו ולטפח את אישיותו, לפתח את עצמו לאדם דר־ממדי.

מרקוזה מצביע על הפאראדוקס שהחברה החפשית, חברת היזמה הפרטית, היא למעשה טוטאליטרית, וזאת בגלל הארגון הטכני, הפרסומי, התקשורת ההמונית. היחיד אינו מסוגל להימלט מן המכונה האדירה שהיא החברה הטכנולוגית, הוא נעשה עבד למנגנון הגדול הזה, הוא צורך מה שהפרסומת מציעה, הוא חושב מה שאומרת התקשורת ההמונית.

הכוח הפוליטי, אף שהוא מבוסס כביכול על חופש, הוא טוטאליטרי, לפי שבידו להפיל עיל את המכונה הטכנית הגדולה הזו כרצונו. הממשלה של חברה טכנולוגית יכולה להתקיים רק כשהיא משתמשת בכל האמצעים המדעיים, הטכניים והמיכניים. המכונה הגדולה הזאת בסופו של חשבון גדול כוחה מכוחו של הפרט, ולכן ייתכן החופש החדש רק על־ידי שליטת כל המנגנון הממוכן הזה בכל השטחים.

“צורות חדשות כאלו אפשר לציין רק במושגים של שליטה לפי שהן עתידות לשלול את הצורות הנוכחיות. כך חופש כלכלי יהיה פירושו חופש מכלכלה—שיחרור משל־טון ומיחסים של כוח כלכלי; חופש ממאבק יומיומי לקיום, חופש מן הצורך להרוויח למחיה. חופש פוליטי יהיה פירושו שיחרור הפרט מן הפוליטיקה, שעליה אין לו שליטה. בדומה לזה, חופש אינטלקטואלי יהיה פירושו שיחרור המחשבה העצמאית שכיום שולטת בה התקשורת ההמונית והאינדוקטרינציה”. מיד מוסיף מרקוזה ואומר כי ברור שהצעות אלו הן אוטופיות והאיל הכוחות הקיימים ימנעו את הגשמתן, אלא שלדעת מרקוזה יש להעלות הצעות אף אם אין אפשרות לבצען, גם זה שיין לממד הנוסף אותו הוא מחפש. נוסף לכך קיבל מרקוזה מהגל את הפילוסופיה הדינאמית, שפירושה שינוי מתמיד. מצב קיים מצמיח אידיאות חדשות ההורסות אותו, בסופו של דבר, ושוב המצב המחודש נמשך באותה צורה ונהרס גם הוא על־ידי הצרכים החדשים. פילוסופיה דינאמית זו מונעת התאבנות.

מרקוזה טוען שהגל עצמו קיבל את הפילוסופיה הדינאמית מאריסטו והוסיף לפתחה. מארקס בדורו קיבל אותה תורה מהגל והוסיף עליה את תורתו־הוא.

עוד נראה כי רב־ממדיות כוללת אידיאות שאינן ניתנות להגשמה, ובכך כוחן דווקא. השקפה זו של מרקוזה שוב אפשר לראות בה צירוף ההשקפה הדינאמית האריסטוטלית נוסח הגל ומארקס עם ההשקפה האידיאית של אפלטון. גם אצל ניטשה יש דעות דר־מות; השקפתו על המחזוריות הנצחית, השקפתו על האמנות והטראגדיה, מזכירות את תורתו של מרקוזה.

הואיל וכפי שכבר הקדמתי ואמרתי אין השקפות מקוריות כיום שכן אבות־הטיפוסים המחשבתיים מגבלים ביותר, הרי אין להאשים את מרקוזה יותר מאשר את זולתו

שהוא חוזר על דברים שנאמרו כבר. חידושו של מרקוזה הוא בכך שהוא אומר את הדברים הישנים בהקשר חדש, בהקשר של חברת השפע והרווחה. מאחר שהדברים שמרקוזה מציע הרבה צעירים בארה"ב ובעולם כולו נושאים אותם כיום, יש לראות בהם כמיהה כללית שהיתה מתחת לפני-השטח ושאותה העלה מספר שנים קודם היעשותם ועקת הרבים. מכאן חשיבות הדברים בספר, אפילו אין הם מקוריים לגמרי.

האידיאולוגים הסוציאליסטיים של המאה הקודמת ותחילת המאה הזאת דיברו במושגים ברורים, ממשיים. הם הציעו הצעות קונקרטיות, הצעות חברתיות הניתנות להגשמה. הם דיברו במושגים פוליטיים, חברתיים וכלכליים מוחשיים. כיום, כשהצעות אלו התגשמו כמעט, חוזרים למושגים מופשטים, למושגים מיסטיים-דתיים. כאשר מרקוזה מדבר על עבדות, הרי יש למושג זה משמעות חדשה. "ככל שהאדמיניסטרציה הטוטאלית, המדכאת של החברה נעשית ראציונלית יותר, יצרנית יותר, טכנית יותר, פחות אפשר לשער בדמיון אמצעים בהם יוכל הפרט לשבור את עבדותו ולהשתחרר.... כל שיחרור תלוי בהכרת העבדות, ועליית ההכרה הזאת נמנעת על-ידי משקל-היתר של הצרכים וסיפוקם, שנעשו מאווייו של הפרט עצמו".

למעשה, עבדות הפרט היא רצונית, גם לפי מרקוזה. אמנם הפרט נכנס למירוץ מלא-כוחי שפופה עליו החברה, אלא שהוא מוצא סיפוק במירוץ הזה. פועל בית-החרושת המנוצל עדי-כא של המאה הקודמת, קשה היה לומר עליו שהוא מרוצה ממצבו. ברור הוא שמרקוזה מדבר על עבדות רוחנית, השונה תכלית-שינוי מזו שעליה דיברו אבות הסוציאליזם. טישטוש זה של מושגים אנו מוצאים גם אצל המהפכנים הצעירים החדשים. לא ברור להם מה הם רוצים, מה אפשר לשנות.

הבריחה מן הממש-ממציאות ממשית, וממושגים ממשיים—נובעת מן העובדה שהאינפלציה בצריכה, האינפלציה במושגים, האינפלציה בחופש רוקנה את הכל מתוכן. מרקוזה מדבר על אי-הראציונליות שבראציונליות. מרוב הגזמה הגיעה כל השיטה הראציונלית של חברת-השפע, של החברה הקאפיטליסטית, לחוסר-ראציונליות. כל פרט מחושב באופן ראציונלי, אולם בסך-הכל הדברים נעשים אי-ראציונליים.

מרקוזה טוען כי יש אי-ראציונליות בכך שהאדם בחברת-השפע חושב שכל אשרו מסתכם בעוד ועוד פריטים, שהאזר הוא כלל הפריטים של נוחות. כל המושגים הרוחניים לבשו ממד של חפצים. ושוב: מצב זה הושג על-ידי השימוש הראציונלי בתקשורת, על-ידי פירסום מתמיד. האבסורד מושג תמיד על-ידי שמגזימים בצורה מסוימת, שמביאים דברים לקיצוניות.

הפירסום הראציונלי, שכמו בא הוא להציע לפרט להחליט מה טוב בשבילו, הפונה אל רצונו החפשי, הוא, בסופו של דבר, בצורתו המוגזמת, אנטי-ראציונלי. כי במשך הזמן הוא מטמטם את הפרט, ששוב אינו מבדיל בין רצונו-הוא לבין כפייתו של הפירסום.

אותו תהליך של הפיכת הראציונלי לאי-ראציונלי חל גם על חברת-השוק. תחרות בשוק היא אמצעי ראציונלי, אלא שהתחרות שאינה יודעת ממדים הופכת בהדרגה

איראציונלית לפי שהיא מריצה את האדם למעלה מכפי יכלתו, מאיצה בו שישג דברים שהם למעלה מכפי צרכיו, למעלה מכושר הספיגה שלו. הואיל וההפרז נטל מן הדברים הממשיים, הראציונליים את משמעותם הבראשיתית, לא נותרה אלא האפשרות לפנות לערכים רוחניים שאינם ראציונליים או ממשיים במובן המקובל אולם במצב אי-הראציונלי שבראציונליות הם האפשרויות היחידות. טענות נגד הצגת אידיאלים אוטופיים שאינם ניתנים להגשמה אינן תופסות כאן לפי שהדברים הממשיים אף הם הפכו אבסורדיים. שוב אנו מגיעים לעירבוב-תחומים, לצימצום האפשרויות. כל מצב יכול להיות טוב בגבול מסוים ורע אם מגזימים בו. כל סוג של מחשבה נושא עמו דבר והיפוכו: ראציונליות הופכת אי-ראציונליות מחמת הפרז ואילו המיסטיקה במצבים מסוימים היא נראית ראציונלית.

הצעותיו של מרקוזה מתקבלות כראציונליות ע"י הנוער בעולם שהתעורר יום אחד ונוכח לדעת שהוא חי במצב אי-ראציונלי, קרבן לאי-הראציונליות שבראציונליות. גם את מושג הניכור מתאר מרקוזה באופן אבסורדלי. הניכור של הפרט הופך ניכור של החברה בכלל. בחברה הממוכנת על-ידי אינדוקטרינציה, בעזרת התקשורת הממורדת, האדם הופך חלק אינטגרלי של הכלל, אולם בכך הכלל עצמו הופך מנוכר. הפאראדוקס הנצחי הוא שהשיטות הפסיכולוגיות הפופולריות מתימרות להביא תרופה לניכור, אלא שעל-ידי פתרון סוג אחד של ניכור מגיעים לסוג חמור יותר של ניכור. למעשה אין פתרון לניכור האנושי.

בספרו על פרויד מטעים מרקוזה שאבי הפסיכולוגיה המודרנית ראה, בעצם, את קיום הניגודים ולא השלה את עצמו שאפשר באמצעים קלים לפתור את הבעיות, כמעשה הבינוניים בתלמידיו. פרויד עמד על הניגודים העצומים בחיים שאין להם פתרון כמעט. פתרונו של דברים הוא, למעשה, מוות.

מעניינת, במובן זה, השקפתו של מרקוזה על האהבה. מימוש האהבה בטוהרתה הוא הרס, למעשה. ביצירות קלאסיות כגון "פידרה" של ראסין, "אנה קארנינה" של טולסטוי וכיוצא בהן, המיניות מופיעה בצורה סובלימטיבית. בצורה הגותית, ובצורה הזאת האהבה אין בה פשרה ואין עמה תנאים. שלטון האָרֶס במצב זה הוא גם תֵּאֵנָאֶ־טוֹס. התגשמות האהבה היא הרס, לא רק במובן מוסרי או חברתי אלא גם במובן אונטולוגי, קיומי. האהבה בצורתה זו האידיאלית היא מעבר לטוב ולרע, מעבר למוסר החברתי, ומעבר להישג-ידיה של המציאות שאותה היא שוללת.

מרקוזה מוסיף ואומר כי אהבה אידיאלית סובלימטיבית זו שונה מן האהבה המתוררת בספרות החדשה. האהבה בצורתה החדשה, האהבה הדה-סובלימטיבית, אמנם פראית היא ובכל-זאת אינה מוזיקה.

מרקוזה סבור שפילוסופיה אינה צריכה להציע פתרונות אלא עליה להציע אידיאות מעבר למציאות, אידיאות טראנסצנדנטליות שאינן ניתנות להגשמה ולכן הן מאציי־לות לחיים ממד נוסף.

האמנות צריכה להיות מעל לחיים ולא להפריע לחיי-היומיום. דווקא השינוי שחל במגמת הספרות כיום, שהיא מנסה לפשר בין שתי המציאויות, נוטל ממנה את שלי-

חותה. העובדה שכיום הניגודים קיימים זה ליד זה, ללא הפרעה, איננה משמחת. "לפני בוא הפיוס התרבותי הזה היו הספרות והאמנות למעשה ניכור אשר סבל ניגודים והגן עליהם—ההכרה האומללה של העולם המפולג, האפשרויות המנוצחות, התקוות שלא נתמלאו וההבטחות שלא קוימו. הן היו כוח הכרתי ראציונלי שגילה את ממד הטבע והאדם הנדכא בחיי־הממש. האמת שלהן היתה באשליה שעוררו, ברצונן לברוא עולם בו אימת החיים נעדרת ומבוטלת—שלטה בה ההכרה. וזה הפלא של יצירת־מופת; זוהי הטראגדיה המקומית עד הסוף, וזה סוף הטראגדיה—שאינה ניתנת לפת־רון. לחיות את האהבה ואת השנאה, לחיות את הווית האדם, פירושו תבוסה, ויתור ומוות. פשעי החברה, הגיהנום שבורא אדם לחברו, נעשים כוחות קוסמיים בל־יוכנעו".

מרקוזה מוסיף שהאמנות יש לה כוח־הקסם ליצור עולם אידיאוני, עולם טראנסצנדנטי־טלי, רק כשהיא נזקקת לשלילה, כשהיא שוללת את הסדר הקיים. עולם הניגודים, העולם־בתנועה, הוא־הוא האידיאל של מרקוזה. ברור שאין זו מיס־טיקה צרופה לפי שהיא שואפת למצב קיומי סטאטי יותר מאשר למיסטיקה. אולם עולמו של מרקוזה אינו תואם גם את ההשקפות הסוציאליסטיות, ששאפו גם הן לעולם סטאטי אך נבדלו ממנו בכך שלא שאפו לממד נוסף, לממד מיסטי. לבעשה, מבטא מרקוזה את עולם־הניגודים של המערב, ומכאן הדינאמיות המתמדת שלו. העולם המערבי ירש את היסוד המיסטי־הטראגי של יוון ואת היסוד הקיומי־הסטאטי של היהדות, שמוזגו יחד בנצרות. היסודות השונים הללו הביאו לתסיסה מתמדת בעולם הנוצרי כבר מראשיתו. בתחילה הצליחה הכנסייה הנוצרית לאחד ניי־גודים אלה באמצעות כפייה, אך עם הריפורמציה התפרקו היסודות המנוגדים והם גורמים תסיסה מתמדת.

מרקוזה מתנגד לייצוב מכל סוג שהוא. הוא מבטא את השאיפה לחזור למצב דינאמי מתמיד, שהופרע במידה מסוימת על־ידי תורות הסוציאליזם למיניהן. היהדות, על כל הסטאטיות שבה, היה לה ממד טראנסצנדנטי בדתיות שלה. הממד הטראנסצנדנטי הדתי הזה החזיר דינאמיות ליהדות הסטאטית. עקב הצורך להתאים בהתמדה את המסגרת הקיומית הסטאטית לאידיאה הטראנסצנדנטלית נעשתה היהדות דינאמית.

חברה סוציאליסטית חילונית בעלת נטיות סטאטיות הופכת בהכרח חד־ממדית, בלי שום טראנסצנדנטליות ובלי שום אידיאה שלפיה יש לתקן באופן מתמיד את הקיים. לעומת זאת לא תצלח גם חברה בעלת אידיאולוגיה מיסטית, שהרי בחברה כזאת העולם הקיים מתאָפס, מאבד את משמעותו, כי המיסטיקה בטהרתה מזולת בקיים ושוללת. העולם המערבי, על מסורותיו השונות, מוכרח בסופו של דבר להמשיך בדינאמיות זו שהיא מהותו, שאם לא כן הוא מגיע להתאבנות, לחד־ממדיות מוחלטת. מרקוזה יוצא נגד כל אותם פילוסופים פוזיטיביסטיים המתקוממים על מושגים מיטאפיזיים, המנסים לבטל את האידיאות הטראנסצנדנטליות. האסכולות הפוזיטיביסטיות הללו חושבות לרפא את האדם מאשליות. מרקוזה טוען שכל הוגה־דעות

בעל שיעור־קומה יודע שאין לפתור בעיות בצורה פשטנית. הוא חוזר ואומר שפרויד עצמו ידע כי קשיי החולה מושרשים במחלה כללית שאין לה מרפא, או שמחלת החולה היא מחלה של עולם חולה בו הוא חי. מצבים כלליים אלה אין להם מרפא. לשיטתו, אבל חייב הרופא לעזור לחולה שלו לחזור לחיים חברתיים תקינים, אפילו המחלה עצמה אין לה מרפא.

אשליות, רוחות־רפאים, אידיאות הם החלק הבריא של האנושות. "העולם הפילוסופי מוסיף להכיל רוחות, דמיונות ואשליות היכולים להיות ראצינליים יותר מאשר שלי־להם, מאחר שהם מושגים המכירים את הגבולות ואת ההטעיות של הראצינליות הקיימת. התעלמות הפילוסופיה הפרויטיביסטית מממד זה של הפילוסופיה הביאה לדילדולה והפכה אותה לתורה אקדמית־קונקרטיה חסרת־משמעות".

נשאלת השאלה אם לאורך־ימים ייתכן לקיים איזון עדין זה בין יסודות שונים, קונקרטי ואידיאוני, סטאטי דינאמי. ברור הוא שדבריו של מרקוזה קוראים לתסיסה מתמדת, מעייפת, שאין הבריות יכולים לעמוד בה לאורך־ימים.

יש גם לזכור שבלעדי סנקציה אלוהית, או לפחות מסורתית, למוסדות ולאידאות אין לדברים תוקף. סוקראטס ניסה לתת לאידאות שלו סנקציה דתית על־ידי האפיסטמו־לוגיה שלו; בעצם, הוא המציא אותה למטרה זו.

כאמור: מרקוזה מכיר בבעיות, הוא מכיר בעובדה שאין פתרונות, אלא שהוא מעדיף בעיות ללא פתרונות, אידאות בלתי־מושגות. על מצב סטאטי חדמדי.

חיה שנהב: שני שירים

זה ילל תנים ברוחב אישוני

ללא מואזין קורע לילות,
תפלות משכימי קום, פעמונים,
באתי, מדיק כארחות הלבנה,
לופף קרני אור, צולל.
וכבואתי פתוחה בקולות החשף,
זה ילל תנים ברחב אישוני,
בכפתי התגבים.
ואין קיר. ואין חד.

ולא באים ימי עירנו? ספונים ברחמיה,
גדורים סביב. אתה הוא שאמרת:
יונף סכין. יונף.

דממה כזו. רק נקישה בסלע.

פתח לי אדוני

פתח לי אדוני בעל־הבית.
בית זה אולי שלי הוא.
מבעד לחלון ראיתי את האהיל החם,
את צלליהך.
פתח לי אדוני בעל־הבית. תן לי
ואשב מולך על כסא זה, ליד שלחן זה.
תן לי ואשלח מבטי בך, בצלומים.
תן ואביט בכוסך,
אקום אגע במטתך, אבדק כרך
אם רך הוא או קשה.

"לא מואזין קרע לילותיה,
תפלות משכימי־קום, פעמונים,
ראה—ימיה קישון,
ערוצים רכים ללא גאונה,
וכבואתה שם פרועת האברים".

ביתך שצומח. כך מאבני השפה צומח
בפראות מסוה.

ביתך, שמעלה מעלה עולה ברחובות העיר הזו.
תמיד ביתך האחר.

תמיד ביתך זה שאולי גם שלי הוא.

פתח לי אדוני בעל־הבית.
אני ברחובות
ותלונך צובט בי.

וקשאאא—אצא על בהונות.
לא יראו הסימנים.

תלמה סטינגר: שני שירים

בסופו של דבר

הארץ הזאת,
שהיא כואבת
בבטן,
ובראש,
ולא רק בימין,
שאי־אפשר אותה
לטרזק מאחור,
או להשיל,
צהובה, מיוזעת וצעקנית,
שמרחרחים אחריה לפתע
בתוך חמוקים מפולפלים
של ירוקת־עד מערבית,
ובעבוע נחלים חלוקיים
רק מגביר שבעתיים
דממת מורדות שלה,
ואפילו המישלג
מטריף זכרון חרוך
(להכעיס).
זהו אבסורד של נדידה,
שבסופו של דבר,
ובכל אשר,
חייבים בשיבה
לארץ הזאת.
המכאיבה.

דיאלוג

לפני שאני מאמין,
אני מחפש כלי־נשק
לאורך גופי.
כשאנו מוצאים,
השמש זורחת בנקישות,
צהרי יום מבעֵפֵעים בעור תוף
אֶזֶן.
עד שיפוח,
אתה מלמדני לנוע קימורית
באָרכים.
אחר־כך,
נוכל לשמוע את השקט
במעגלי הצרצרים.

רוני סומק : לואיז

אַני הוֹלֵךְ אֶל לוֹאִיז עִם הַשִּׁירִים הַלֵּא
גְּמוּרִים. הֵיכֵן שֶׁהַכְּלָבִים הוֹלְכִים.
וּמִפְּחַד מְנַבִּיחוֹת הָאֲנָשִׁים.
לוֹאִיז כְּמוֹ צִנְצֻנַת סְדוּקָה
מִנְעֵרֶת עֲצָמָה וְעוֹצֵרֶת אֶת
חֲגִיגַת הַדְּמָעוֹת שְׁלֶה.
יֵשׁ לָהּ יָדַיִם כְּמוֹ כַּפְפוֹת
וְהִיא סוֹגֵרֶת אֶת הַקְּמוּרִים
שֶׁשְׁדֵּיהָ שָׁם, לְבָנִים
אַנִי הוֹלֵךְ אֶל לוֹאִיז לְהַנְחִית
אֲגָרוֹפֵי־שִׁירִים לֵא-גְמוּרִים
וְהִיא מִתְרַפֶּקֶת עַל צִלְצוּלֵי
חֲצוֹת שֶׁל כְּנִסוֹת הַרוֹסוֹת

משורר איטלקי

מְשׁוֹרֵר אִיטָלְקִי כּוֹבֵשׁ עֵינַיִם
יָס־תִּיכוֹנִיּוֹת בְּגִלְגֶּלֶת עֲטוּפָה
בְּפֶאֱהַ נְכָרִית סְרוּגָה.
יֵשׁ לוֹ סִימְפֵטָה עֲצוּבָה לְוָנוֹס
שֶׁעֲלָתָהּ וְלֹא חֲזָרָה. בּוֹטִיִצְ'לִי
שֶׁלוֹ חֵי בְּכָל שׁוֹרָה, עוֹלָה
מִתְשִׁירִים מְכֶסֶה בְּצַדְפֵי תְּאֵנָה
וּמְשׁוֹרֵר אִיטָלְקִי רֵץ לְכַנְסִיָּה, לְשִׁיר
לְבוֹטִיִצְ'לִי לְפָנֵי הַמִּיסָה הַקְּרֵבָה. עַד
שֶׁפְּעֵמוֹנֵי הַכְּנִסִּיָּה קוֹרְאִים לוֹ
לְהַתְּאָבְדוֹת חֲרָפִית שֶׁקָּטָה.

אורית איכילוב: ישראל והשמאל החדש

אחד הנושאים המעסיקים בתמידות את העתונות הישראלית הוא השמאל החדש. הערכת דמותו של השמאל החדש מגוונת ומשתנה ממאמר למאמר, אבל מכנה משותף אחד יש לרוב המאמרים הדנים בתנועה זו: כולם מבוססים על ההנחה כי אחד היעדים המרכזיים של ההסברה הישראלית חייב להיות יצירת דיאלוג עם חברי התנועה כדי לשנות את יחסם השלילי כלפי ישראל. הנחה זו מבוססת, בגלוי או בסמוי, על ראיית השמאל החדש כאויב לדימוי החיובי שלנו בארה"ב. אלה שאינם רואים בו סכנה מבחינה זו רואים בו את המצפון החדש של ארה"ב, את יוצר התקנים המוסריים שעל ישראל לעמוד בהם כדי לזכות באהדת האמריקאים. ראייה זו של השמאל החדש מבוססת על מספר הנחות שכדאי לתהות על מהימנותן, ועל הערכה מסולפת לגבי ממדיו והשפעתו הממשית של השמאל החדש בארה"ב.

במאמר זה אנסה לחשוף הנחות אלו ולדון בהן. כמו כן אנסה לשרטט קווים לדמותו של השמאל החדש תוך הקבלת התפתחותו לזו של השמאל המסורתי ותוך ניתוחו במסגרת תיאוריות הדנות בתנועות חברתיות.

קווים לדמותו ולהתפתחותו של השמאל החדש הדאגה שמעורר השמאל החדש בישראל מבוססת בחלקה על היקשים מהתפתחות השמאל "הישן" לזו של "החדש". נראה שהצמדת התואר "שמאל" לשתי התנועות יוצרת הקבלה מוטעית ביניהן. בהתאם לרצף המסורתי של ימין ושמאל נוכל לראות בשמאל החדש שמאל רק אם נתיחס לשמאל המסורתי כאל ימין. למעשה, השמאל החדש הוא תנועה המבוססת על אקזיסטנציאליזם, ניאוראנארכיזם ורומנטיציזם פופוליסטי אמריקאי. כלומר: אבותיה הרעיוניים של התנועה הם סארטר, קאמי, הרברט מרקוזה, מילס ואחרים. כמו כן מושפעת התנועה ממשנתם המהפכנית של צ'ה גווארה, הרצ'י-מין, קאסטרו ואחרים. כפי שנראה להבא, יש הבדלים מהותיים בין השמאל ה"חדש" ל"ישן".

השמאל החדש צמח לא מתוך הפרולטריון, גיבורו המסורתי של השמאל "הישן", אלא מתוך המעמד הבינוני-הגבוה בארה"ב. בעוד שהשמאל המסורתי מיוזג בתוכו הֶדְגֵש חמרני של קיום חמרי נאות עם הֶדְגֵש ערפי של מימוש כל אדם כאדם, דוחה השמאל החדש את ההדגש החמרני ומתמקד באֶסְפֶקט הערפי בלבד. דבר זה נובע מכך שחברי השמאל החדש גדלו בחברת שפע ורווחה, ולכן קיום חמרי אינו נראה להם פרובלימטי. ההדגש של חברי התנועה הוא ביצירת מסגרת חברתית בעלת-משמעות (community). יצירת קשרים ראשוניים חמים, וזוהו עוצמת בעלת-משמעות. חיפוש הזהות-העצמית נובע מכך שאת זהותם של ההורים, הנתפסים כחמרניים וצבועים,

אין הם יכולים להפנים, ומאחר ש"ארה"ב היא מושא־הזדהות הטרונגי ומופשט יתר על המידה.

בעוד שהשמאל המסורתי צמח כתנועה המונית בעלת בסיס חברתי רחב (סרולטריון) וגיבש מבנה ארגוני, סמלים, סיסמות ואידיאולוגיה, הרי השמאל החדש הוא כינוי כולל לקבוצות סטודנטים שהקשר הארגוני ביניהן רופף.² אין זו תנועה חברתית מגובשת ובעלת ארגון מלוכד אלא תנועת סטודנטים שמוקדה האוניברסיטאות. גם באוניברסיטאות אין לתנועה תמיכה נרחבת. על־פי אומדנו של הסוציולוג ליפסט,³ מונה השמאל החדש 30,000 חברים בארה"ב בכלל מתוך ציבור סטודנטים של 6,700,000. הקמפוס של ברקלי, שהוא מן הגדולים בארה"ב, מונה 300–200 חברי "שמאל חדש" מתוך ציבור סטודנטים של 29,000. באוניברסיטאות הקטנות קטן עוד יותר מספרם המוחלט והיחסי של חברי התנועה. נראה שצמיחת השמאל החדש דווקא באוניברסיטאות אינה מקרית. מבלי להיכנס לניתוח התיאוריות הפסיכולוגיות והסור־ציולוגיות הדנות בנוער ובתרבויות־נוער, מתבלטות מספר עובדות פשוטות. ראשית, האוניברסיטה היא מקום ריכוז לאנשים בעלי רקע דומה מבחינות רבות. אם נתחס למד האקולוגי בלבד, הרי הריכוז מקל על התארגנות, תקשורת וגיוס חברים חדשים. מתאפשרת גם יצירת קבוצה חברתית בעלת־משמעות היכולה להעניק הכרה ותמיכה לחברים. הסטודנטים רובם באים ממעמד בינוני או בינוני־גבוה, והרקע החברתי הדומה יוצר גם הוא מגע וקשר. מבחינת סדר־היום הגמיש וההת־חייבויות החברתיות המצומצמות, מסוגלים הסטודנטים להקדיש מזמנם לפעילות פוליטית. רובם של הסטודנטים אינו מטופל במשפחות, ומבחינה כספית הם נתמכים על־ידי ההורים או עוסקים בעבודות חלקיות שאינם רואים בהן קריירה אלא משהו זמני ובלתי־מחייב. כמו כן, תקופת הלימודים היא תקופת־מעבר, תקופת־ביניים בה יכולים הסטודנטים להרשות לעצמם לנתח בעיות בצורה מופשטת ולמצוא להן פתרונות אידיאליסטיים. זאת בניגוד למקצוענים, הנאלצים להתפשר עם המציאות תוך כדי עבודה. לשון אחרת, האוניברסיטה היא מעין אי בתוך החברה האמריקאית בו מרוכזים אנשים בעלי רקע דומה למספר שנים, ובאשר כך היא בבחינת רקע אידי־אלי לצמיחת תנועות־סטודנטים למיניהן. מצד שני, האווירה החברתית המדינית בארה"ב בכלל תרמה גם היא במידה ניכרת לצמיחת השמאל החדש ותנועות חברתיות אחרות.

המלחמה בווייטנאם, שרבים מאזרחי ארה"ב רואים בה מלחמה בלתי־צודקת ומיותרת, בנוסף על בעיות־פנים שונות, הביאו לדה־לגיטימציה נרחבת של השלטון ולחוסר־אמון במימסד. אזרחים רבים טוענים כי הממשלה אינה מביאה דברים רבים לידיעת הציבור והיא מסלפת דברים אחרים. כתוצאה מכך נוצרה בציבור תחושה של חוסר־בטחון והרגשה שההשתתפות הפוליטית של האזרחים השפעתם על המימסד הם בדיה בלבד. במידה רבה היה זה גורם שתרם לקיטוב בין אמריקאים לבנים ושחורים ולחיוזק הימין הקיצוני המבטיח, בתוך שאר דברים, לנהוג ביד־ברזל בכפית "חוק וסדר". עדות לנטייה ימינה אפשר לראות בתוצאות הבחירות האחרונות לנשיאות.

בהן זכה ואלס, מועמד הימין הקיצוני, בחלק ניכר מקולות הבוחרים ומאגפים של האוכלוסיה הנחשבים בדרך-כלל ליברליים. גם בבחירות הראשונות שנערכו לפני מספר חדשים בכמה ערים ראשיות זכו המועמדים השמרניים של "חוק וסדר" בתמיכה נרחבת.

הבדל נוסף בין השמאל המסורתי לחדש נעוץ בגישתן השונה של שתי התנועות לאידיאולוגיה. השמאל החדש דוחה את התעסקות-היתר ביצירת אידיאולוגיה, עיסוק שהוא מרכזי בשמאל המסורתי. השמאל החדש לא די שאין לו אידיאולוגיה פורמלית אלא הוא מתנגד ליצירת אידיאולוגיה. גישתו היא שיש לבדוק כל בעיה בייחודה באופן משוחרר. אידיאולוגיה הופכת את האדם לצר־אפקים ואינטרסנטי, ולפיכך אין הוא יכול להעריך אובייקטיבית התרחשויות שונות ולפעול בהתאם לכך. כתוצאה מגישה זו אין לשמאל החדש כל אידיאולוגיה מגובשת או חזון של חברה מתוקנת. יש לשמאל החדש מספר סיסמות וסמלי-הזדהות בלבד. גם סמלי-הזדהות הם על-הרוב שליליים באפיים, כלומר: נגד המלחמה בווייטנאם, נגד המימסד, וכו'. יש לתנועה יותר מוקדי-מחאה מאשר מוקדי-הזדהות חיוביים.

הבדל נוסף בין שתי התנועות קשור ביחסן ללאומיות. השמאל המסורתי רואה את האידיאל הסופי בחברה אוניברסלית על-לאומית. אמנציפציה מדינית אינה אלא שלב אחד בדרך להגשמת האידיאל. כנגד זה מבטא אמנם השמאל החדש עמדה אנטי-אמריקאית קיצונית אך אין הוא שולל לאומיות כשלעצמה. אדרבה: הוא תומך נלהב ב"עולם השלישי", כלומר במדינות המשתחררות מקולוניאליזם ובמדינות המתפתחות למיניהן. שלילת החברה האמריקאית מבוססת על ראייתה כמושחתת, אימפריאליסטית וצבועה. ה"מימסד", אחד ממוקדי השנאה של השמאל החדש, נתפס כמפלצת-ענק מוגוליתית⁴ אורח המנסה להשפיע על המימסד באמצעות ההליכים הדמוקרטיים זורע אל קוצים.

כתנועת סטודנטים שמוקדה האוניברסיטאות עומד השמאל החדש בפני הבעיה של יצירת גשרים לחברה הרחבה אם ברצונו להיעשות תנועת שינוי של ממש. חברי התנועה ערים לכך, ונעשו נסיונות לארגן ולהפעיל את הכושים. חברי השמאל החדש ניסו ידם בפעולות שונות בגייטאות הכושיים של שיקאגו וערים אחרות, אך בלא הצלחה יתירה. האגף הכושי ניתק עצמו מן התנועה משום שבעיותיו שונות מאלו של האגף הלבן. האפרו-אמריקאים, כפי שמעדיפים הכושים להיקרא, גרים עדיין בתנאי-דיוור גרועים, אינם יכולים להעניק חינוך נאות לילדיהם, מועסקים בעבודות "צווארון כחול" או שהם מובטלים הנתמכים על-ידי משרד-הסעד; החלום החמרני ליצירת קיום נאות, שכבר הוגשם על-ידי הוריהם של חברי השמאל החדש, עודנו אפוא מטרה רצויה לשוכני הגייטאות. בנוסף לכך עומדת בפני הכושים הבעיה של יצירת זהות "שחורה" בעלת-משמעות, שיחזור התרבות האפריקאית וזקופת קומתם של האמריקאים-השחורים. הדעה הרווחת היא שפעילות זו מחייבת גילוי ויצירה עצמיים. אסור שיהיה זה משהו שיינתן על-ידי האדם הלבן או יושג בעזרתו.

בניגוד לשמאל המסורתי, שהיה לו מונופול לגבי מתן ביטוי לבעיות הפרולטריון, מבטא השמאל החדש לבטים ומחאה של שכבה קטנה מאד בחברה האמריקאית. האחדות בקרב התנועה קטנה מאד, כפי שהוכח שוב בכנס האחרון שנערך בקיץ 1969 בשיקאגו, בו חל פילוג נוסף בתנועה. הסיפויים הנוכחיים לרכישת תמיכה מחוץ לכתלי האוניברסיטה נראים קלושים מאד. יש אמנם בעיות שלגביהן התגבשה תמיכה מותדעים רחבה בחברה האמריקאית, כגון ההתנגדות למלחמת־וייטנאם, אך חברי השמאל החדש לא יזמו ולא אירגנו מחאה זו ואין להם כל מונופול עליה. מצד שני, עתיד התנועה—כלומר, השאלה אם תתגבש ותתחזק או אם תתפורר לגמרי—תלוי ביכלתה של ממשלת ארה"ב להגיב על בעיות־פנים־וחוץ שונות ובתגובת האוניברסיטאות על מעשי הסטודנטים ודרישותיהם.

מן הניתוח שלמעלה מסתבר כי אין לראות בשמאל החדש תנועה חברתית מגובשת כדוגמת השמאל המסורתי, וכי סיכויי ההתגבשות וההתעצמות של התנועה נראים קלושים ביותר. השמאל החדש הוא ביסודו תנועה אַקספרסיבית, לאמור—תנועה הבאה לבטא מחאה, יותר משהיא תנועה מהפכנית בעלת יעדים ודרכי־פעולה מוגדרים. אפיינים לתנועות בעלות הדגש אַקספרסיבי הם חוסר גיבוש ארגוני, חוסר מנהיגות אחידה, חוסר בחנים מוגדרים של חברות והשתייכות וחוסר גיבוש רעיוני.

היהודים והתנועה

גורם המדאיג יהודים ולא מעט ישראלים הוא עודף ייצוגם של היהודים בין חברי השמאל החדש כמנהיגים וכחברים מן השורה.

למעשה, הרי זו תופעה מופרת בהיסטוריה היהודית: מסורת היא ליהודים להתבלט בכל תנועה שמאלנית. בארה"ב, הראיל והשמאל החדש הוא במידה רבה תוצר של המעמד הבינוני־הגבוה, מוסברת השתתפותם הגבוהה של היהודים בתנועה, חלקית לפחות, מתוך ייצוגם המופלג במעמד זה.

אשר ליחסם השלילי של יהודים חברי תנועות שמאלניות ליהדות כמו גם לישראל, גם זו תופעה מופרת. יש, כנראה, יסוד של סלקציה־עצמית בהשתתפותם של יהודים בתנועות שמאלניות. אלה הם בדרך־כלל יהודים הדוחים את יהדותם ומחפשים להם מוקד־הזדהות רחב יותר. אם נעמיק יותר לנבור, אולי נמצא כאן גילוי של "שנאה עצמית"⁶ תופעה נפוצה אצל יהודים ומיעוטים אחרים. מכל־מקום, הנוטים לשמאל יחסם ליהדות, ובדרך־כלל גם לישראל, הוא שלילי מלכתחילה. החברות בתנועה רק גותנת חיזוק לניתוק מן היהדות.

מקור נוסף לדאגה הוא הטיעון שהשמאל החדש נותן לגיטימציה פסבדו־סוציאליסטית לאנטישמיות. אנטישמיות, כפי שעוד נראה, קיימת בשמאל החדש, אך בניגוד לשמאל המסורתי, הנותן לכך הכשר אידיאולוגי, אין אצל השמאל החדש שלילה טוטאלית של היהדות על בסיס אידיאולוגי. מבחינה זו נראה השמאל החדש מסוכן פחות מן השמאל המסורתי במחן לגיטימציה לאנטישמיות. השמאל החדש, בניגוד למסורתי, גם אינו שולל דת בכללותה. אדרבה: דומה שקיימת כמיהה לחוויה רגשית

דתית או כעין־דתית, דבר המתבטא בתוך השאר בשימוש בסמים ובמשיכה למיסטיקה של המזרח הרחוק.⁸

לסיכום, נראה כי השמאל החדש מצטיין בקווים הכלליים הבאים:

1. הוא תנועת־מחאה אקספרסיבית ולא תנועה חברתית או פוליטית בעלת־משקל.
2. זוהי תנועה שהדגשה האינטלקטואלי הוא באקזיסטנציאליזם, ניאראנארכיזם ורומנטיציזם־פופוליסטי אמריקאי.
3. זו תנועה שמשך תשע שנות קיומה נשארה שולית בארה"ב ולא הצליחה לרכוש תמיכה נרחבת בתוך האוניברסיטאות או מחוץ להן.

יחס התנועה לישראל

השמאל החדש אינו שולל לאומיות כשלעצמה והוא אוהד ל"עולם השלישי". באשר כך נראה כי יחסו השלילי העקיב לישראל מזוהה וקשה להבנה. אחרי הכל, ישראל מצטיירת במידה רבה כתוצר של תנועה סוציאליסטית מהפכנית, היא מדינה שצמחה תוך כדי השתחררות מאימפריאליזם תורכי ומקולוניאליזם בריטי, והיא מדינה הנאבקת על קיומה. ההגיון אומר שהיינו צריכים לעמוד בראש המדינות הנערצות על השמאל החדש ולא להצטייר לו כמדינה אימפריאליסטית וכראש־חץ אמריקאי במזרח התיכון. מכאן הנטייה בארץ לגרוס כי יחסו של השמאל החדש כלפי ישראל נובע רק מיחסי ישראל והערבים, ובמיוחד מבעיית הפליטים והשטחים הכבושים. רווחה הדעה שפדי לשנות יחס זה צריכה ישראל ליצור הסברה אפקטיבית של עמדתה לגבי הבעיות השונות ולהציע פתרון חיובי לבעיית הפליטים. למעשה, יחסו השלילי של השמאל החדש לישראל מורכב הרבה יותר. שזורות בו נימים של אנטי־ציונות, אנטישמיות, אנטי־אמריקאיות, הכללת היחס למלחמת וייטנאם גם על היחסים בין ישראל והערבים, שפיתת התנועה הציונית על־פי הדגם של מהפכות "עולם שלישי".

נימים אלו רק שאבו חיזוק מן התוצאות של מלחמת־יוני.

הסוציולוגית ריל איזק⁹ מראה כי ביסוד היחס השלילי לישראל טמונה שלילת הציונות כתנועה שהביאה למיעוט הראדיקליזם היהודי ולמיעוט האוניברסאליזם של הראדיקל היהודי. תנועה יהודית לאומית נתפסת לו לשמאל החדש כ"שבטיות", כתנועה הפורטת ערכים כלל־אנושיים לפרוטות של אינטרסים לאומיים צרים. גישה זו לציונות אפיינית גם לשמאל המסורתי. טרוצקי,¹⁰ למשל, ראה בציונות תנועה המנסה ליצור גיטו חדש תחת למצוא פתרון אוניברסלי וכולל. מוקד־ההשתייכות של היהודי המשוחרר אינו העיריה, הקהילה היהודית או מדינה יהודית אלא האגור שות בכללותה. השמאל המסורתי שולל לאומיות בכלל יען כי האידיאל שלו הוא חברה על־לאומית. ההתנגדות לציונות היא מקרה פרטי של כלל זה. מצד שני, השמאל החדש מברך על צמיחה לאומית והשתחררות מקולוניאליזם, אך עם זאת הוא מגנה את הציונות. מדוע תנועה "יהודית־לאומית" היא שבטיות וכל תנועה לאומית אחרת היא פרוגרסיבית? זו סוגיה שמעולם לא הובררה על־ידי השמאל החדש. יחסה של התנועה לציונות קיבל חיזוק מנעצרי התנועה. צ'ה גווארה מכנה

את מדינת-ישראל "פרי פשע ובגידה בינלאומית". יחסם של מארצה-דון ואחרים למדינה זו אינו צריך פירוט.

מוקד ההתעניינות של השמאל החדש הן התרחשויות בתוך ארה"ב או התרחשויות הקשורות במדיניותה של ארה"ב. השמאל החדש רואה בישראל גורם הממעט את הזהות האמריקאית של היהודים ואת מעורבותם במתרחש בארה"ב. עוד ב-1965 כותב נורמן פרוכטר,¹¹ מדוברי התנועה, מאמר המתיחס לספרה של חנה ארנדט, אייכמן בירושלים. במאמרו זה מגנה פרוכטר את יהודי ארה"ב בטענה שקיבלו עליהם דימוי של "קרבן" כדי להרגיש עצמם מיוחדים, מיוחדים ויוצאי-דופן, ומתוך כך— להיות מנותקים מבעות השעה והמקום. ההזדהות עם ישראל בשל גורל יהודי משותף במחנות-ההשמדה¹² נתנת חיזוק לדימוי הקרבן ולניתוק מן המתרחש בארה"ב. במאמר אחר כותב פכטר,¹³ גם הוא מדוברי התנועה, כי אין עוד כל בסיס להזדהות של יהודי ארה"ב עם ישראל. הנצחון במלחמה הביא לטרנספורמציה של דימוי היהודי-הישראלי. אין זה עוד הפליט הסובל ממחנות-הריכוז אלא איש לוחם ומנצח. ישראל אינה עוד קובץ פליטים, טוען פכטר, ולפיכך אינה זקוקה עוד לתמיכתה של ארה"ב. המוטיב הפילנטרופי של תמיכת ארה"ב החזקה בישראל החלשה שוב אין לו צידוק לאחר שהוכיחה ישראל את עצמה.

כמו כן, טוען פכטר, רובם של אוכלוסי ישראל מיוצאי המזרח, וקרוב-לודאי שתוצרך לקלוט גם ערבים. מבחינת הגיוון התרבותי פונה ישראל מזרחה, ולפיכך דרכה נפרדת מזו של יהודי ארה"ב.

יחסו השלילי של השמאל החדש כלפי ישראל הוא ביטוי לאנטי-אמריקאיות של התנועה. לגביהם, הצד בו ארה"ב תומכת חזקה עליו שהוא אימפריאליסטי ומושחת. מעורבותה של רוסיה באיזור אינה נתפסת כביטוי לאימפריאליזם אלא כנסיון כן לתקן טעות היסטורית שעשתה כאשר תמכה בהקמתה של מדינת-ישראל.

לא-פחות מאשר אנטי-ציונות ואנטי-אמריקאיות מבטא היחס של השמאל החדש את הכללת היחס כלפי מלחמת וייטנאם על יחסי ישראל עם הערבים. בעתון גרדיאן¹⁴ כותב ג'וליוס לסטר כי יהודים שאינם מקשים על עצמם קיומה של ישראל אין כל ערך מוסרי להתנגדותם למלחמת-וייטנאם! תוך גזירה-שווה עם וייטנאם, נתפסת ישראל כמובלעת אמריקאית במזרח, מובלעת המוסיפה להתקיים באופן מלאכותי בתמיכת ארה"ב.

דומה שראיה זו של ישראל נובעת במידה רבה מאי-הבנה לגבי מהותה ותכליתה של התנועה הציונית. אידיאל מהפכני ואמת-מידה להערכת תנועות חברתיות מוצא לו השמאל החדש במהפכות מודרניות של "העולם השלישי". התנועה הציונית, כפי שנראה, לא פעלה לפי דגם זה, ובמובנים רבים היא תנועה מיוחדת ויוצאת-דופן בהשוואה לתנועות לאומיות-מהפכניות אחרות.

ראשית, בניגוד לתנועות לאומיות, הצריכות להתחיל בגיבוש הזהות וההכרה הלאומית של ההמונים וביצירת סיסמות וסמלי-הזדהות, היתה הקרקע מוכשרת מבחינה זו למימחת הציונות. כמיהה משיחית ועליה לארץ-הקודש היו תופעות של קבע בהיס-

טוריה היהודית. ייחודה של התנועה הציונית כתנועה לאומית-פוליטית הוא בכך שהפעילה רגשות קיימים ובכך כמו הפכה את היהדות משבטיות לתנועה לאומית. בלשון השמאל החדש לאומיות יהודית היא שבטיות, אך למעשה לאומיות ושבטיות הם שני מושגים שונים-בתכלית: משנת הלאומיות כפי שצמחה באירופה במאה ה-19 תכליתה היא הגדרה-עצמית פעילה, בניגוד לשבטיות שהיא הגדרה-עצמית סבילה. לשון אחרת: "בן-שבט" הוא סטאטוס מולד, בעוד שבן-הלאום הוא כזה מתוך תודעה, הגדרה-עצמית והשתתפות פעילה. השמאל החדש אינו מתיחס לאספקט זה של מעבר מהשתייכות סבילה לפעילה, והוא רואה בציונות המשך של מסורת שמרנית, בניגוד לתנועות לאומיות חדשות שראשיתן בהגדרה-עצמית וביצירת זהות לאומית. במידה ידועה, זוהי אשמת מנהיגי התנועה הציונית, שלא ניסו לקשור את השתחררות היהודים לרקע בינלאומי רחב יותר. בספרו מדינת היהודים מציין הרצל כי היהודים אינם המיעוט הלאומי הסובל היחיד בעולם אך אין פניה של הציונות לייסוד "אינטרנאציונל" של לאומים סובלים. נסיון לתת לתנועה הציונית רקע אוניברסלי עשו מנהיגי השמאל הציוני. בורוכוב, למשל, מנסה להראות בכתביו כי תנועה לאומית-יהודית אינה עומדת בסתירה לאחווה-פועלים עולמית, אינה שובניזם, אלא היא תואמת את שאיפת השיחרור של תנועת הפועלים בכל אומה. המוקד בכתבים אלה הוא, בעצם, אפולוגטי, ומטרתו להראות כי תנועת-הפועלים היהודית היא חלק מתנועת-הפועלים העולמית. מצד שני, יש להביא בחשבון את העובדה שמהפכות נוסח "העולם השלישי" עדיין לא נראו באופק בראשית צמיחתה של הציונות. אפריקה היתה עדיין "היבשת הנרדמת", ותואר זה כוחו יפה גם לגבי ארצות אחרות שבהן צמחו תנועות לאומיות בתקופה מאוחרת יותר. התנועה הציונית נאלצה, אפוא, להסתפק בהבעת אהדה לגורלם של מיעוטים סובלים אחרים, גם אם מדינת-ישראל בבוא יומה קמה והרשיטה עזרה וסיוע בפועל-ממש למדינות שונות באפריקה ובאסיה. על-כף-פניהם, השמאל החדש מתעלם לגמרי מן הסיוע הישראלי לארצות שונות בעולם השלישי.

התנועה הציונית היתה תנועה מהפכנית: היא שאפה להביא לידי תמורה מוחלטת בחיי העם היהודי, ובמידה רבה אף הצליחה בכך. עם זאת, נראה שההגדרות המקוריות של תנועות מהפכניות אינן יפות לתנועה הציונית. הללו כוללות בדרך-כלל את האלמנטים הבאים: התקוממות חלק של אומה נגד חלק אחר של אותה אומה או נגד כוח זר, אימפריאליסטי או קולוניאליסטי. יש הגדרות המדגישות את האמצעים שמפעילה התנועה להגשמת יעדיה והאלימות הופכת אז חלק אינטגרלי בהגדרתה של תנועה מהפכנית. פראנץ פ'אנון, למשל, רואה באלימות לא סתם אמצעי להדחת השלטון; לדעתו, האלימות משמשת אמצעי פסיכותיראפיה להמונים המדוכאים אשר משך שנים הרבה לא יכלו לתת פורקן וביטוי לרגשות התוקפניים שהצטברו בקרבם. התנועה הציונית כתנועה מהפכנית אינה ממלאה את הבחינה הנ"ל. זוהי תנועה שבראשיתה לא שאפה להדיח שלטון קיים, ולפיכך לא נזקקה לאמצעי-אלימות. ייעודה היה לעקור יהודים מפזוריםם לארץ-ישראל, ויעד זה קבע גם את אמצעי-

הפעולה: הציונות היתה תנועה מהפכנית שלא עלתה על המתרסים ועיקר פעילותה התבטא בזירה המדינית, בנסיון להשגת "צ'רטר" שיבטיח את זכויות היהודים בארץ־ישראל, וכן בהגשמה והתנחלות בארץ. בקשר לאפיה המהפכני של הציונות אין השמאל החדש מבין מספר עובדות. משום־מה מכיר השמאל החדש בזכויותיהם של כושים־אמריקאים הרוצים "לשוב" לאפריקה, אך אין הוא רואה גזירה־שווה בין יהודים הרוצים "לשוב" לארץ־ישראל לכושים הרוצים "לשוב" לאפריקה. שנית, מנהיגי התנועה הציונית לא היו אנשי־קומאנדו, נוסח צ'ה גווארה וקאסטרו הנערצים על השמאל החדש. מבחינת ההופעה החיצונית, לבושים הם בבגדים של מעמד בינוני, ואפשר לראותם מצולמים לצד מנהיגי המעצמות הגדולות של אז. נראה כי בשל אופי מנהיגותה של הציונות היא נתפסת כתנועה שמרנית שקשרה קשר עם המעצמות הגדולות כדי לנשל את ערביי ארץ־ישראל. תפיסה זו של התנועה הציונית מבוססת גם על הבדלים בגישה ליחסים בינלאומיים של תנועות כיום ובראשית צמיחתה של התנועה הציונית. תנועות מהפכניות כיום מבטאות אי־אמון מוחלט כלפי "משפחת־הלאומים" והמעצמות הגדולות. מנהיגי התנועה הציונית, שצמחה אחרי שיחרור איטליה, המהפכות של 1848 בצרפת ובגרמניה ותקופה ממושכת של שלום בעולם, מבטאים אמון תמים ומוחלט במשפחת הלאומים. במדינת היהודים כותב הרצל כי מדינה יהודית היא פתרון סופי לבעיית היהודים מאחר שהגלות היא תופעה שלא תישנה. העולם הוא נאור, מאמין הרצל, ולפיכך לא ירשה עוד הרס וחורבן. רעיון ה"צ'רטר" ביסודו לא בא לאשר את הזכויות ההיסטוריות של היהודים בארץ־ישראל אלא לשתף את לאומי העולם ביצירת המדינה, כדי שיהיו מחויבים מבחינה מוסרית לנצור אותה.

בתקופות מאוחרות יותר השתחררה התנועה הציונית מתפיסה תמימה זו. היישוב בארץ ניהל מאבק נגד כוחות זרים כדי להגיע להגדרה־עצמית. השמאל החדש מתעלם לגמרי מהשתתפות היהודים במלחמת־העולם הראשונה להדחת השלטון הער תומאני ומן המאבק המחתרתי של היישוב העברי נגד הבריטים. אלה הם גילויים מובהקים נוסח ה"עולם השלישי" להדחת כוחות אימפריאליסטים וקולוניאליסטים, וקשה להאמין שההתעלמות השיטתית של השמאל החדש היא מקרית. נראה כי השמאל החדש שופט את התנועה הציונית על־פי הדגם של מהפכות "עולם שלישי", דגם שכבר ראינו כי לא תמיד כוחו יפה לגבי תנועה זו. כדי ליצור דימוי קונסוננטי של התנועה הציונית מתעלם השמאל החדש במכוון מתקופות של מאבק לשיחרור. כתוצאה מכך אין הוא רואה את יחסי ישראל והערבים כמאבק בין שתי תנועות לאומיות אלא כמאבק בין אימפריאליזם ותנועה לאומית פרוגרסיבית.

תפקיד ההסברה הישראלית

אם נחזור לנקודת־המוצא שלנו, לשאלה אם יש טעם או צורך להתדיין עם השמאל החדש, נראה לי כי התשובה על כך היא שלילית. מן הניתוח שלמעלה נראה כי זו תנועה מצומצמת ושולית בהשפעתה בארה"ב, ואין לחשוש שמא תהיה השפעה מכר־

עת לדעותיה כלפי ישראל או בעיות אחרות. גם סיכויי ההתגבשות וההתעצמות של התנועה נראים קלושים ביותר. שנית, אין התנועה זו "מצפונה" של ארה"ב ואין היא יוצרת את התקנים המוסריים אשר לפיהם תישפט ישראל. ואם במצפון אנו עוסקים, הרי ראוי לציין שהבחנים האתיים של חברי התנועה הם סלקטיביים מאד: התנועה מגנה את ארה"ב על השימוש בנאפאלם במלחמת וייטנאם, אך לא שמענו מפי חבריה כל מחאה נגד מלחמתו של נאצר בתימן ונגד השימוש בגזים במלחמה זו. זוהי תנועה המתנגדת לאימפריאליזם וכפייה, ולא פירסמה כל מחאה על הפלישה הרוסית לצי'קוסלובקיה; תנועה הומאנית, שלא הגיבה על הנעשה בביאפּרה. כנגד זה מופיעה ישראל כאחראית היחידה למצב במזרח התיכון.

מתוך הנחה שההסברה הישראלית יש לה סדר עדיפויות בהקצאת משאבים, נראה לי כי אין כל ערך מעשי לנסיון המיסיונרי לרכוש את נפשות חברי השמאל החדש. לעומת זה חייבת ההסברה הישראלית לדון בטיעונים שמעלים חברי השמאל החדש נגדנו, וזאת לא כשום שטיעונים אלה מיוחדים ואפייניים לתנועה זו אלא להיפך, משום שאלה הם הטיעונים שמעלה התעמולה של הערבים ושאר גופים השור-ללים את קיומה ו/או את מדיניותה של ישראל. במיוחד חשוב להסביר לנוער האמריקאי הנמשך לדימוי הרומנטי של מהפכות ומהפכנים נוסח "העולם השלישי" את ייחודה של התנועה הציונית ואת צביונה המהפכני-הלאומי המובהק של מדינת-ישראל, גם אם לא תמיד פעלה זו לפי הדגם הנערץ עליהם.

הערות.

¹ נדון בשמאל החדש וה"ישן" כאילו הם תנועות הומוגניות, תוך התעלמות מזרמים וכתות שונות בתוכן. ניתוח השמאל המסורתי יתיחס בעיקר לכתביהם של מארקס, טרוצקי ואחרים. ניתוח השמאל החדש יתבסס בעיקר על עמדות המובעות בטאוני התנועה (ראה ביבליוגרפיה).
² קבוצות הסטודנטים הבאות נכללות תחת הכותרת "שמאל חדש":

Students For A Democratic — Society (SDS) — זוהי הקבוצה הגדולה ביותר. לה כ-6,000 חברים משלמי-מסים, ולפי טענת המנהיגים — כ-25,000 תומכים. היא נוסדה ב-1960.
בסאונה: *New Left Notes*.

The Student Non-Violent Coordinating Committee (NSCC) — נוסדה ב-1960 כדי לארגן סטודנטים להפגנות למען שוויון-זכויות הכושם בדרום.

הקבוצות הבאות מוצאן מארגוני-אב של השמאל "הישן", אך הן כוללות עצמן בשמאל החדש: W.E.B. Dubois Clubs (Soviet-Oriented Communist Party).

The Progressive Labor Party (Mao-Oriented).

Young Socialist Alliance (The Trotskyist Socialist Workers Party).

Young People Socialist League (The Socialist Party).

מתוך אלה ה: Dubois Clubs הם המאורגנים ביותר וה- Progressive Labor Party הראדיקליים ביותר.

עוד קבוצות סטודנטים שלא האריכו ימים ושוב אין שומעים עליהן:

The Free Speech Movement.

The Southern Students Organizing Committee.

Northern Student Movement.

The Student Union For Peace Action.

Seymour M. Lipset & Philip G. Altbach : "Student Politics and Higher Education ³
in the United-States". *Student Politics*, N.Y., 1967.

C. Wright Mills דימוי שעיזב במידה רבה *The Power Elite*, בספרו : ⁴

Alfred McClung Lee, *Principles of Sociology*, : ראה מאמרו של Herbert Blumer בספר : ⁵

Kurt Lewin : "Self-Hatred Among Jews", *Resolving Social Conflicts*. N.Y., Harper & ⁶
Row, 1948

Karl Marx, *Early Writings*, Translated ; בספר : ⁷
"לשאלת היהודים" and edited by T.B. Bottomore. N.Y., McGraw-Hill, 1964

דבר המשותף לשמאל החדש ולחלקים אחרים של הנוער האמריקאי. ⁸

Rael J. Isaac, "Good Guys (Arabs), Bad Guys (Israel) : The Leftist View". *Congress* ⁹
bi-weekly, Feb. 5, 1968, Vol. 35, No. 3

Irving Howe (ed), *The Basic Writings of Trotsky*. N. Y., Random House, 1963. ¹⁰
pp. 206—215

N. Fruchter, "Arendt's Eichmann and Jewish Identity". *Studies On The Left*, Winter ¹¹
1965

לפי פרוכטר, זה בלבד שורש הקשר. ¹²

Henry Pachter, "Jewish Righteousness and Left-Wing Anti-Semitism". *Salamagundi*, ¹³
Spring 1968

Geraldine Rosenfield, *Interim Report* "קומנטרי" ¹⁴
מצוטט בדו"ח פנימי של מערכת העתון *On the New-Left and Alienated Youth*. American Jewish Committee, Dec. 1967 (Not
for publication).

דניאל כהן־שגיא: מתוך הזמן ומרחוק

1

צְהָרִים חֲרוּכִים עַל מְגֵרְשֵׁי מְרוֹץ
צְהָרִים שֶׁל נִילוֹן אַרוֹז בְּחִבְלֹת שֶׁל עֲשָׂרִים. חֲנִיּוֹת סְגוּרוֹת מֵאֶחָת עַד שֵׁלֶשׁ.
אֵל מִדְּדָה בִּכְפָר הָעֵגְלָה.
בְּקִנְיָנוֹת בְּלִמְנִיּוֹת צְהָבוֹת, הַחוּפִים הָעֲצוּמִים מְסַתְּכָלִים.
זְרִים מוֹתֵחִים קִו לְשָׁמַיִם, יְתוּמִים חֲדָשִׁים
מוֹזִיאֹן הַנְּכִים יוֹצֵא לְכַרְךְ אֶת הַחוּזָרִים
אֲמֵצַע שֶׁל קִיץ מְחַכָּה לְזִמְן שְׁיוּחַל
וַיִּכְסֶה אֶת מַעַט הָאוֹר שֶׁנִּשְׁאָר.

2

גִּגוֹת הַבְּמִים צְרִיחַ שֶׁל גּוֹף שׁוֹמֵם
אֲנָשִׁים גּוֹנְחִים מִמְּנֻבְחוֹת שְׁחוּרִים.
הַיּוֹם בְּשִׁלְשׁוֹת אֲבָרָיו הַמִּתְגַּבְּבִים נִרְאָה כְּחֻלְקֵי עִיר טְחוּבִים
לְאוֹרֵם מְמַלֵּא דִיג אֶת סֵלֹו בְּשִׁקֵּט הַבְּלוּי, הַמְּסַמֵּם, הַמִּתְעַרְבֵּל עַל אֲבָנֵי הַחוּמָה שֶׁסִּמְנוּ
בְּזִמְן הַיּוֹדֵעַ אֶת הָרְחוֹב בּוֹ עָלָיו לִפְנוֹת.
מְגַבָּה וּמְרַחֵק אֵין מִי שֶׁיִּגְעַע בְּהוֹל עַל טְפוֹת זְעָה וּדְרָכִים נוֹדְדוֹת שֶׁל אֶסְפִּירִין
הַתְּקוּהָ כְּכֹר חֲלָפָה עַל מְחִמֵי קְלָפוֹת הַבְּרִזֹל וְעֵשֶׂן הַנִּיר הַסּוֹפֵג.
"לְחֹזֵר" לְחֵשׁ, בְּרֵאוֹתוֹ אֶת הָאֲחֵרִים חוּרִים כְּכַרְטִיסֵי הַהוֹמָנָה.

בחברי את החוטים לאותיות קטנות

בְּחִבְרֵי אֶת הַחוּטִים לְאוֹתִיוֹת קְטָנוֹת,
רְאִיתִי אֶת הַחֲפוּשִׁיּוֹת הַיְחַפּוֹת חוֹפּוֹזוֹת מַעֲבֵר לְקִיר
סְמִטוֹת מְלֵאוֹת זְרִים, בְּמִקּוֹם לְהִשְׁאָר בֵּין יְדִידִים.
גַּחוּךְ הַתְּפֹשֵׁט מְקַצֵּאת פִּי הַנּוֹרֹד וְקָפֵא
כְּשֶׁנִּדְמָה הָיָה שֶׁהוּא מְסַב אֶל עֲצָמוֹ שִׁימַת־לֵב.
הַלִּילָה הַצִּפִּין אֶת הַיּוֹם בְּאֶחָד מְחוּרֵי מַעֲיוֹ הַמְּתַרְחָרִים,
וּבְעוֹד הוּא מוֹדֵד אֶת גְּבֻשׁוּשִׁיּוֹת הָעֶפֶר הַתְּחוּחַח
אוֹתוֹ חִפְרוּ הַנְּמָלִים הַשְּׁחוּרוֹת גְּבוֹהוֹת־הַרְגֵּל,
הַקְּשִׁיב.

ניצה גליק: שני שירי קרוסלה

1

כְּשֶׁמִסְתוֹכְבִים בְּגִלְגַל־עֵנֶק וְהָרֵאשׁ מִסְתַּחֲרֵר
כָּל הָעֲמוּדִים וְהַנּוֹרוֹת מְנַסִּים לְגִבָּה,
וְהָעֲנָנִים קְרוֹבִים עַד כְּדֵי מַגַּע.
בְּלוֹן כָּתָם קָנָא לְשִׁמְשׁ אֶת צִבְעָה.
טַפֵּשׁ מִי שְׁחֹשֵׁב שֶׁהוּא מִסְגָּל לְהִיּוֹת כְּדוֹר־פּוֹרֵחַ.

אֲנִי יוֹשֶׁבֶת בְּכֶסֶא יָרֵק וְרוֹאֵה צְבָעִים מְרֻכָּזִים.
סְבִיבֵי קְנִיּוֹנִים וְהָרִים מְצִירִים. הַתְּהוֹם מוֹאֲרֵת.
אֲנִי כָּבֵר מֵעֵבֶר לְסַחֲרָחֵרֵת.

2

אִם יֵשׁ לְאָדָם בְּרָרָה לְרִדֵּת אוֹ לְהוֹתֵר
הוּא לֹא יוֹדֵעַ מַה לְהַחֲלִיט.
הוּא אוֹהֵב אֶת עֲצָמוֹ וְאֶת הַדְּבָרִים הַיְפִים.
רוּחַ סָגֵל לוֹהֵט מֵעַלָּף אוֹתוֹ.
אֲנָשִׁים קָשְׁרוּ אֶת הָאִישׁ בַּחֲגוּרָה, לְשֵׁם בְּטִיחוֹת.
אֲנָשִׁים לֹא אוֹהֵבִים לְרִאוֹת מִיִּשְׁהוּ נוֹפֵל וּלְהִשָּׂאֵר לְמַעֲלָה.

הָאָדָם נִשְׂאָר בִּישִׁיבָה זְקוּפָה (קָשְׁרוּ אוֹתוֹ)
אֲבָל הָעֲנָנִים נוֹשְׂאִים אוֹתוֹ עִמָּם.
הַרוּחַ הַסָּגֵל מִתְחַשְׁמֵל וְאֵינּוּ מוֹתֵר.
לְאֵט לְאֵט נוֹשֵׁר הַגּוֹף וְגוֹתֵרֵת הַנְּשֵׁמָה.
לְאָדָם אֵין בְּרָרָה.
פְּעָמִים שֶׁהָיָה לוֹ טוֹב וְנִפְלָא—נְגוּזוֹת.
אֱלֹהִים מִתְרַצֶּה, זֶה כְּרוּר.

יואל בר־רומי: האיטי-אפריקה בנכר

"הייתי כעין בן ממזר למערב; כאשר הלכתי אחרי עקבות העבר מצאתי עצמי לא באירופה אלא באפריקה". כך כתב הסופר הכושי-האמריקאי הזועם, ג'יימס בולדווין¹; והוא הוסיף ואמר: "פירוש כל זה הוא כי באיזו דרך טמירה, בדרך אמיתית ועמוקה, הבאתי עמי את גישתי המיוחדת לשקספיר, לבאך, לרמבראנט, וכן לאבניה של פאריז, לקתדרלה של שארטר, לאַמפייר־סטייט־בילדינג. אלו לא היו יצירותי שלי באמת, לא הכילו את ההיסטוריה שלי; לשווא אחפש בהם את דמות עצמי. אין זאת אומרת כי אהבתי את בני הגזע השחור. נהפוך הוא: בזתי להם, אולי מכיון שלא הצליחו להקים מקרבם אף לא רמבראנט אחד".

פיסקה זו, המבטאת את סערת־הרגשות של האוכלוסיה הכושית בארצות־הברית בימינו, מפיצה אור גם על נפתולי דרכה של האומה ההאיטית. אכן, בתולדות האיטי משתרעים אותם חקר־לב ומשבר־יזוהות על־פני תקופה היסטורית ארוכה. זמן רב לפני התעורר התודעה הכושית באמריקה קמה בהאיטי ובמושבות הצרפתיות הקרר בות תנועה לשינוי־ערכים ביחס לגזע ולתרבות הכושיים. מן האיזור הקאריבי בא המושג négritude², רוח שחורה. אישים כמשרור אַיימה סינר³, יליד האי מארטיניק, הסוציולוג ההאיטי ז'ן פרייס מארס⁴, הביאו את הרוח השחורה לפאריז, לאירופה, לאפריקה המשתחררת. לאחר גילגולים שונים, חזרה ליבשת אמריקה בהתגלמות חדשה ולוחמת: זו סיסמה "הכוח השחור", המהדהדת כיום בשאון המהומות, בגיטאות השחורים של ארצות־הברית.

בהאיטי, כאמור, הקדימה הכרה זו להתבשל. לפני למעלה משלושים שנה הועלתה בעי־ת הזהות התרבותית בפני "החברה ההיסטורית הגיאוגרפית" של האיטי. המרצה השתמש במושגים דומים לאלה שגיימס בולדווין משמיעם בימינו כאשר שאל: "האם רוחנו היא אפריקאית או גאלו־רומית?" תשובתו היתה החלטית: התרבות הצרפתית, הגאלו־רומית, היא מנת־חלקם של בני שיכבה חברתית דקה מאד ואילו "המורשה האפריקאית מושלת בקרב הרוב הגדול של העם ההאיטי והיא הווייתו האנאטומית, הנפשית הפיזיולוגית". המרצה הוקיע את ההתכחשות למורשת זו ותבע להנהיג שיטה חינוכית חדשה. "למה ללמד את תולדות צרפת לילדים כושים? איזה ענין יכולים מוחותיהם הצעירים למצוא בעלילות של המלך קלוביס, של קרל הגדול, של ז'ורד'ארק המלך־השמש שעה שהגיבורים השייכים להם הם אחרים, הם טוסיין לוברטר⁵, דיסאלין⁶, המלך כריסטוף? ועוד לפניהם הדמויות הגדולות של הכושים שחיו על חופי גיניאה שבאפריקה! הקשר היחיד בין דבריימינו לבין קורות העמים תאחרים הלא הוא הקשר שנוצר בהתנגשותנו אתם במאבקנו לחירות".

דברים אלו נאמרו ב־1936 ומשמיעם היה רוטא וחוקר חברתי צעיר שעתיד מידיני גדול נתפן לו, ושמו פראנסואה דיואלייה.⁸ זה שלש־עשרה שנה מכהן ד"ר דיואלייה נשיא האיטי ושלטיה היחיד. תורתו לא נשתנתה והיא תורגמה למעשים ביד קשה. כיום קל להבחין ביסודות המשותפים לה עם שאר ביטויי התאוששות של הגזע השחור ובקווים המפרידים בינה לבינם. הקיצונים במנהיגי הכושים האמריקאים, אנשים כגון אולדריג' קליבר,⁹ לירוי ג'ונס,¹⁰ רַפ בראון¹¹ מטיפים לאלים־לשמה כמצמיחה ישועה לעתיד. מורי־הדרך הרוחניים שלהם הם צ'ה גיווארה ומארצה־דון. ליאופולד סנגור,¹² נשיא סנגאל, משורר ה־négritude, מחפש לו השראה בכוחו המיסטי של הגזע האפריקאי בכללו. אין זה רק מס־שפתיים ספרותי אלא זו גישה מדינית לבעיותיה של יבשת מפולגת לשבטים ודתות. בסנגאל עצמה הנוצרים, והנשיא סנגור בכללם, הם מיעוט בקרב רוב מוסלמי.

אך בעיני דיואלייה מרכז־הכובד הוא הלאומיות ההאיטית. מבטו מופנה לאחור, לתקופה עטורת־הילה של היוצרות האומה, תקופת מרד־העבדים ומלחמת־השיח־רור נגד השלטון הצרפתי. עלילת־גבורה זו היא בעיניו הנכס הסגולי של האיטי. מקור גאוותה, כוחה ותקותה.

ואכן, כל הרוצה להכיר את האיטי ולהבינה חייב לשוב לימי־בראשית, ללמוד את תולדות מאבק־האיטנים אשר בזכותו נולדו העם והמדינה.

מעבדות לחירות

בשפת הטאינים, התושבים האינדיאנים המקוריים, "האיטי" פירושה ארץ הררית. מול מורדות ההרים שבחוף הצפוני הגיעה ב־6 בדצמבר 1492 ספינתו של קולומבוס, "סנטה מאריה". לפני יורדיהים הספרדים השתרע אי אשר שטחו 77,000 קמ"ר, והוא חלק מאיי האנטילים הגדולים, הפרושים בפתחו של מפרץ־מכסיקו. בזמן הגילוי נמצאה בו אוכלוסייה הנאמדת ב־300,000 איש. בעלותו לחוף נטל קולומבוס את השלטון לידו בשם כתר ספרד וקרא לאי "לה אֶספניולה". הפגישה הראשונה עם הילידים היתה ירידותית. האינדיאנים הביאו תשורות: מזון, טבק, זהב. אבל לא אחוות־עמים מונתה לה להאיטי בגורל. משהתבסס השלטון הספרדי נושלו הילידים ושועבדו. הכובשים העבידום בפרך במכרות ובמטעים. ההלם, הסבל, המחלות התישו את כוחותיהם. האוכלוסייה האינדיאנית נידלדלה ונעלמה בתוך דור אחד. נאמר כי מקץ 20 שנה נותרו מהם רק 500 גפש. היתה זו פעולת "רצח־עם" ראשונה בעת החדשה.

ב־1517 הוכנסו להאיטי עבדים כושים. המכסה הרעמדה תחילה על 4,000 בשנה, אך עדימהרה גברה התנועה וגאתה לכדי עשרות־אלפים. בבטן האניות הובלו בני ארצות שונות ורחוקות זו מזו, מסנגאל בצפון ועד קונגו בדרום. הם נקרעו מנוף מולדתם, ממסורת שבטם, ממנהגי חייהם. משפחתם נשללה מהם, האלים להם סגדו לא הושיעום ולא שעו לזעקתם. אף ניב־שפתיים בגד, לא הבינאוו אחים־לצרה בני

שבטים אחרים. גברים אלה, שהובאו באזיקים אל מטעי סוכר, מופית־מהוון וחדלי־ישע, הפכו ים של סבל אנושי נטול־תדעה.

מעל ראשי אבק־אדם זה ניטשה תחרות בין המעצמות הקולוניאליות. אנגליה וצרפת עודדו שודדי־ים להקים באזורים באי. הצרפתים גברו והפכו יישוב־קבע לאורך החוף המערבי. ב־1697 הסכימה ספרד, בחוזה־ריסוויק, לחלוקת האי: החבל המזרחי, כיום הריפובליקה הדומיניקנית, נשאר בידה; החבל המערבי, שלישי משטח האי, 27,500 קמ"ר (כשטחה של ארץ־ישראל המנדטורית) הפך מושבה צרפתית ושמה סן־דומינג.¹³ בסן־דומינג הוכיחו הצרפתים את כשרם ההתישבותי והכלכלי. המושבה נחלה לפי תורת המרפאנטיליזם, שראתה באגירת כסף את מטרת השלטון. יבוא העבדים הוגבר, שיטות הניצול שוכללו על־ידי ריכוזם במשכנות גדולים (אָטלייה). גידול חקלאי חדש, הקפה, הוכנס על־ידי נזירים ישועים. בערים, שם התרכזה האוכלוסיה הצרפתית בחלקה, הונהג מימשל תקין ויעיל, הוקמו מוסדות תרבות ודת, פותח סגנון־חיים אירופי. לא בכדי זכתה האיטי בתקופה זו לשם "פנינת האנטילים". ערב המהפכה הצרפתית היה היקף היבוא והיצוא של סן־דומינג גדול ממסחרן המשור־תף של שלש־עשרה המושבות הבריטיות, שבאותן שנים הקימו את ארצות־הברית־של־אמריקה.

תחת עול הצרפתים כילו דורות של עבדים את חייהם בעבודה אילמת ומפרכת. רק מזמן לזמן הווארה עלתה התקופה באש המרד. ב־1678 קם כושי מהאיזור הספרדי, אפריו־אין¹⁴ שמו, על אדונו, רצח אותו וקרא לדרור במספר משכנות־עבדים. הוא המורדים היה הגידם מקאנדאל,¹⁵ שהסתתר ביערות והכין שם סמיר־על בשביל העבדים שביקשו לנקום בבעליהם. אף הוא נתפס, ככל קודמיו. לאחר משפט נשרף חיים בעיר קאפ־האיטיאן, ב־20 בינואר 1758.

רוב העם נכנע לגורלו, השלים עם אורח־החיים האכזרי שנכפה עליו, הסתגל לשפת הבעלים ולמנהגיהם ולמד לשרת. הנשים שידעו לעורר את תשוקת אדוניהם ראו בכך סיכוי להטבות ואף לשיחרור. עד־מהרה נוצרה שכבת המולאטים שהפכה מעמד חברתי חדש, בין הלבנים לשחורים, המחולק למעמדות־משנה, לפי כללים מוגדרים ונוקשים, בהתאם למידת מֶסך־הדמים בין שני הגזעים.

ערב המהפכה הצרפתית היו בהאיטי 35,000 מתישבים לבנים, 27,000 עבדים משו־ררים (רובם מולאטים), וחצי מיליון עבדים.

דבר המהפכה שפרצה בצרפת הגיע כרעם אדיר לאיים הקאריביים. המתישבים קיבלוה בחרדה ובאיבה גלויה ואף ביקשו לנתק את האיטי מן המולדת הרחוקה; העבדים התעוררו לנקם. המולאטים, שחיו עד אז בשולי החברה, היו הראשונים לאחוז בנשק. הם תבעו את האזרחות הצרפתית ואת הרשות להחזיק עבדים. משלא נענו, התמרדו. שני מנהיגים, אוֹז'ה¹⁶ ושאבאן,¹⁷ הוצאו להורג על גלגל־העיניניים בקאפ־האיטיאן. אך המהומות התפשטו. באוגוסט 1791 התקוממו העבדים בצפון, בדרום ובמערב. מנהיגם בוקמ¹⁸, כוהן עכו"ם, הפיח באנשיו אמוץ עיור ולהט־דמים. ב־1792 נלחמו באי זה בזה שלושה מחנות מזוינים, הכושים, המולאטים והלבנים,

כולם במצב התמרדות נגד המימשל של הריפובליקה הצרפתית החדשה, שהתקפה בינתיים על-ידי ממלכות אירופה. כאשר פתחו המתישבים הלבנים את שערי האיטי לצבא ספרד ובכך בגדו בצרפת, הטיל שליח הריפובליקה הצרפתית, הקומיסר היערי קוביני סונתונאקס,¹⁹ את משקלו לטובת הכושים והכריז על שיחרור כל העבדים.

בתוך מערבולת זו של קרבות, הרס וטבח קמה דמות-האיתנים, טוסין לוברטירי, עבד משוחרר, לשעבר סמל בצבא הצרפתי ועתה מפקד הכוחות הכושיים. טוסין ניצל את התערבות המעצמות, כרת אתן ברית לסירוגים, ניצח בנפרד ספרדים, אנגלים, צרפתים ומולאטים, ואיחד את כל האי תחת שלטונו.

טוסין התגלה כמושל נמרץ ונאור. הוא הפך את כנופיות הלוחמים הכושים לצבא סדיר וממושמע, חידש את עבודת המטעים בהנהיגו בהן משטר-עבודה חמור, והגן על חיי הלבנים. ב-1801 כינס בפורט-אופרינס הבירה אסיפה מרכזית שבחרה בו כמושל-כללי לכל ימי חייו וחוקקה תחוקה. היתה זו התחוקה הראשונה בחצי-הכדור המערבי שהכירה בשוויון כל בני-האדם ללא הבדל גזע ודת.

אולם באירופה נעו מחוגי ההיסטוריה אחרנית. נפוליאון, קונסול-ראשון של צרפת, החליט על כיבוש האיטי מחדש ועל החזרת משטר העבדות לישנו. חיל-משלוח של 20,000 איש ב-86 ספינות-מלחמה נחה בהאיטי וכבשה. טוסין הובס, נכנע, ומת בפלא. אך ההתקוממות התלקחה מכל עבר. הפעם לחמו כושים ומולאטים יחדיו ובראשם מנהיג עשוי ללא חת וללא רחם, ז'ן-ז'אק דיסאלין. צבא המורדים ניצח את הצבא הצרפתי המפואר. בסוף 1803 הניחו הצרפתים את נשקם, וב-1 בינואר 1804 הכריז דיסאלין על עצמאות האיטי.

ארוכה הדרך לבניית אומה

ב-1804 השתחררה האיטי מעול זרים. המצביא הכושי המנצח, דיסאלין, מינה עצמו מושל-כללי ולאחר-מכן קיסר וקיבל עליו את המשימה להקים את המדינה הכושית הראשונה בעולם החדש ולשקם את הארץ החרבה. הכשרתם היחידה של דיסאלין ושל קציניו האמיצים היתה המשמעת הצבאית הנוקשה ושדה-הקרב. רובם, כמוהו, לא ידעו קרוא-וכתוב. לנגד עיניהם עמדה דוגמת מימשל אחת בלבד והיא החברה הקור לוניאלית-הצרפתית שהתמוטטה. הערכים שהיו בחברה זו, סדרי מינהל וחוק, מוסדות דת ותרבות, נמחה רישמום בסערה האפלה הממושכת של שנאה והפקר. אולם המור-שה של משטר השיעבוד, הגזענות, האכזריות, השרירות, החושנות ללא רסן, הזילזול בקדושת האדם חקוקה היתה על לוח-לבם של המושלים החדשים, העבדים מאתמול. בצלם מורשת-אימים זו נוצרה המדינה ההאיטית.

דיסאלין הטביע עליה את חותמו בנחלידם. בפברואר 1804, חודש לאחר העצמאות, ציוה על השמדת הצרפתים. רק כוהני-דת, רופאים, רוקחים ואומנים הושארו בחיים. תחילה נשחטו רק גברים, אבל אחרי-כן הקיף הטבח גם את הנשים והטף.

השלטון הכביד ידו גם על הכושים. במטעים הונהגה עבודת-כפייה וכל המשתמט ממנה דמו בראשו. אחוות הצרפתים חולקו לחיילים המשוחררים, אך פקידים רודפי-

בצע הטו לא פעם את הדין ונישלו איכרים מאדמתם. בערים ניתנה רשות־מגורים רק לבעלי־מלאכה. מי שנתפס בלי רשיון נענש במלקות ונשלח לעבודה חקלאית. הארץ מלאה אנשים מריי־נפש, עד שהצבא עצמו התקומם. המורדים שמו מארב לדיי־סאלין וקטלוהו. האספסוף התעלל בגווייתו של הקיסר, סיקל אותה, שיסע אותה לגורים. גולגלתו רוצצה, אצבעות ידיו קוצצו.

בנפול גיבור העצמאות עדיין לא היתה האיטי אומה. הפילוג הרודם בין שבטי־המוצא האפריקאיים בא לידי ביטוי בהתארגנות של קבוצות לוחמים, בהתנגשויות בין שכונות עירוניות. חלק ממריבות־האחים שתולדות האיטי רצופות בהן מקורן הוודאי בניגודים שבטיים קדומים. חמורה הרבה יותר היתה האיבה בין כושים למולאטים. המדינה התפצלה לשני חלקים. בצפון מלך המלך הכושי אנרי כריסטוף, בדרום־מערב הנשיא המולאטי אלכסנדר פטיץ.²⁰ שתי הדמויות סימלו גם שתי מגמות שנועדו להתגלות שוב ושוב ולהתנגש זו בזו. כריסטוף, המנהיג הכריזמטי, המתנשא מעל ההמונים והקרוב לבם, רדה ביד־ברזל, העביד את עמו במטעים כמעט כבימי העבדות, אך אירגן את מערכת השלטון והוריש אחריו את ארמנות־הפאר שעליהם גאוותם של בני האיטי עד היום. פטיץ, רשלן ואיש־פשרות, אדיש לשחיתות הגוברת, חלש כלפי המהומות התכופות, הקים מימשל פרלמנטרי כמעט, בנה מוסדות־חינוך, עודד קשרי מסחר ותרבות עם ארצות־חוץ. למשחרר דרום־אמריקה, סימון בוליבאר, העניק מקלט בעת מצוקתו והגיש לו סיוע כספי וצבאי, בתנאי אחד בלבד—שתבוסל העבדות בריפובליקות החפשיות העתידות לקום ביבשת הדרומית.

האיטי התאחדה מחדש בימי יורשו של פטיץ, הגנרל המולאטי ז'ן־פייר בואייה.²¹ בואייה אף הצליח להרחיב זמנית את גבול ארצו על המחוזות הספרדים שבמזרח האי. אחרי נפילתו פרץ הניגוד הגזעי ביתר־שאת והלחץ העממי העלה לשלטון בזה אחר זה מנהיגים כושים שרובם אנשי־צבא נטולי השכלה כלשהי. הברלט בהם, פ'וסטין סולוק,²² שם עצמו קיסר, חילק תארי־אצילות ונכסי־מדינה לנאמניו ומלך בפאר וטכסיות גרוטסקיים. באכזריות רבה שלט בארץ משך 11 שנה (1847—1858).

רק בימי יורשו, הגנרל הכושי פ'אבר ז'פראר,²³ החלה האיטי לעלות על פסים של מדינה מודרנית—למעלה מחמישים שנה לאחר העצמאות. ז'פראר חידש את המשטר הריפובליקאי, התיר התארגנות ההתבטאות מדינית, השתית את יסודותיו של מעמד־הביניים, אמנים, סוחרים ותעשייה זעירה, הקים מוסדות תרבות גבוהה וניהל מדיניות־חוץ רחבת־אפקים. ז'פראר אף פנה אל כושים־אמריקאים נרדפים ועודדם לבוא ולהתישב במדינה הכושית החפשית.

במחצית השניה של המאה הפך הסיכסוך היסודי שבין כושים למולאטים התמודדות מפלגתית. מפלגת־השלטון היתה המפלגה הלאומית, בעיקרה כושית. אולם מולה התיצבה המפלגה הליברלית, המיצגת מעמדות חדשים, את הבורגנות והאינטלקטור־אליים, בהם היו המולאטים הרוב. הניגוד הגזע־החברתי התגלע כפעם־בפעם והביא לידי מרידות, התנקשויות, קרבות־דמים. אך התנהל גם ויכוח אידיאולוגי—מעל דוכן הפרלמנט, בעתונות, בספרות. הליברלים ביקשו לשחרר את האיטי מן הפיגור

הבדידות. הם נשאו את עיניהם לא לארצות־הברית הגזענית אלא לאירופה, לצרפת, אליה נהגו עתה בני העילית לנסוע כדי להשלים את לימודיהם. שאיפת המשכילים היתה להפוך את האיטי לחברה מערבית, דומה בכל לאירופה, מלבד צבע העור של בניה. אך חזונם היה מנותק מן ההיסטוריה והמציאות החברתית של האומה ההאיטית וככל שניסו להגשימו רק רחקו מן העם.

הלשון הקריאולית והדת הוודואיסטית סימן־היכר אפייני להתנכרות האינטליגנציה חניכת צרפת לעם היה יחסה השלילי לשתי היצירות העממיות השרשיות—הלשון והדת. הקריאולית אינה תופעה האיטית ייחודית. ניבים, פרי מיוזגן של הלשון הצרפתית ושל שפות אפריקאיות, נוצרו ברחבי הקיסרות הצרפתית מלואיזיאנה ועד איי האַנט־ים, מגיאנה ועד איי מאוריציוס וריאוניון באוקיינוס ההודי. בהאיטי התפתחה הקריאור לית, משך דורות של עצמאות ובידוד, ללשון ממש, המאחדת את כל חלקי האי. בקריאולית נפגשו הצרפתית הנורמאנית מן המאות ה־14 וה־15 עם שפות אפריקה המערבית כגון הפאנג והאיוה. לכך נוספו ביטויים משפת הטאינים, התושבים האינ־דיאנים המקוריים, ומשפות יתר עמי אירופה הפעילים באיזור, בעיקר מאנגלית וספרדית. נוצרה לשון שאוצר־המלים שלה רובו צרפתי ואירופי ואילו הניגון, הפונ־טיקה, הדיקדוק והמבנה כולם אפריקאים. התהוות הקריאולית רק הגבירה את המרחק בין המיעוט העירוני, שהשתדל להנהיג את הלשון הצרפתית, לבין האיכר ההאיטי, שהכיר רק את שפתו העממית, העסיסית, העשירה בדימויים וברמזים, וגיבש בה את רחשי־לבו בספורים, משלים, שירים והמנונים הנמסרים מדור לדור. חמור יותר היה הפער בתחום הדתי. לכאורה האיטי היא מדינה קאתולית, ועל כך חזרת התחוקה בגילגוליה השונים מאז העצמאות ועד היום. הקאתוליות הונחלה ל־עבדים בני אפריקה כחלק ממשטרה־שיעבוד, אולם הכהונה נרתעה מלהורות את הדת בקרב העבדים לבל יגרמו רעיונות הצדק שבכתבי־הקודש תסיסה חברתית. לכן התקיימו האמונות האפריקאיות באין מפריע לצד הקאתוליות. בלילות התכנסו העבדים וסגדו איש־איש לאלוהיו, לאותם אלים המצויים בפנתיאון של השבטים פאנג, יורובה והאחרים בארצות מוצאם. התפתחות הוודו כאמונה אחידה, כלל־האי־טית, באה עם העצמאות. לאחר חיסול האוכלוסיה הצרפתית בימי דיסאלין עזבה הכנסייה הקאתולית למעשה את רוב שטחיה של האיטי. מחוסר כוהנים מוסמכים נמסרו תפקידי הכהונה הקאתולית לאנשים בורים שטופי אמונות תפלות. ניטשטש הקו המפריד בין הדת הקאתולית הרשמית ובין הפולחנים האפריקאיים. בני האיטי הוסיפו לחלוק כבוד בטכסים קאתוליים לבורא־העולם השוכן הרחק במרומים, אך לצורך טיפול בבעיותיהם פנו למתווכים, אלה הם ה־"לואָה", מיוזג בין רוחות־שמיים, יערות וטבע ובין קדושים קאתוליים. דמויות אלו תובעות טכסים מיוחדים, כישופים השבעות תוך כדי ריקודים ושירה. ראוי לצין השמש בסמלים צבאיים, דגלים, מדים, חרבות; כל אלה זכרונות עמומים מימי מלחמת־השיחרור והתשועה

הגדולה. הוודו (פירוש המלה בשפת השבט פאנג—"רוח") התפשט בגלוי משך חמשים שנה ופיתח דפוסיקבע. הקיסר פ'וסטן סולוק הכיר בו כדת חצי-רשמית; לאחר טכס הכרתו הקאתולי, קיים משך שבע-ימים טכסי כפרה וחגיגות וודואיסטיות. 300 פרים הועלו קרבן בעצרת-הסיום, שאליה הוזמנו 20,000 איש.

רק לאחר שב-1860 חתם הנשיא ז'פראר על קונקורדט עם הוותיקן התבסס המימסד הקאתולי מחדש והוודו נדחק הצדה. ב-1863 אירע מאורע שזיעזע את דעת הקהל. נתגלה מקרה (יוצא-דופן בהחלט) של זבחי-אדם ואכילת בשר אדם בטכס וודואיסטי. נערך משפט ושמונה אנשים נדונו למוות. אך הסלידה היתה חולפת. הוודו הספיק כבר להכות שרשים עמוקים ולהיעשות יסוד חברתי ומדיני של קבע בחיי האיטי.

תקופת התהוו-וברה והכיבוש האמריקאי בראשית עצמאותה הוכיחה האיטי את טיבה ככוח צבאי ומדיני וכלכלי נכבד באזור האנטילים. על אף הירידה בייצור החקלאי לעומת התקופה הקולוניאלית, הספיקו ההכנסות ממטעי-הסוכר והקפה לתשלום הפיצויים הכבדים שתבעה צרפת מן הנשיא בוֹאֵייה, מחיר הכרה וכינון יחסים דיפלומטיים.

משך העשורים הראשונים לקיום המדינה בזובזו משאבים אנושיים וחמריים אין-קץ בתקופות של הפקרות ובמלחמות-אזרחים. בזה לא היה גורלה של האיטי שונה מזה של רוב המדינות באמריקה הלאטינית. אולם כשניגשו מדינות אלו למשימות של הקמת האחדות הלאומית וסדרי השלטון, יכלו להיעזר במנהיגות מנוסה, במנגנון ממשלתי פרי מסורת של דורות ומערכת של מוסדות דת וחינוך שבידי הכהונה הקאתולית. יסודות חברתיים אלה נעדרו בהאיטי מכל-וכל. הכוח המאורגן היחיד היה הצבא. גם הוא נטול שרשים היסטוריים, פרי תקופת אלימות, ללא מסורת של משמעת ושרשרת-פיקוד; ואילו הרוב המכריע של האוכלוסיה היה מורכב איכרים, עבדים מתמול-שלשום, נבערים מדעת וחסרי-כל. אין פלא, אפוא, שלאחר הדור הראשון של לוחמי-החירות, שהתחשלו תוך מגע ומאבק עם הצרפתים, ירדה הרמה ואישיות כפוסטן סולוק יכלה להגיע לשלטון ולקיסרות. אין תימה שהתקשתה האיטי עוד יותר ממדינות אמריקה הספרדית בקביעת סדרים תקינים להעברת השלטון. למעשה, תולדות האיטי הן שורה של מרידות והפיכות. כך נפלו דיסאלין, כריסטוף, בוֹאֵייה ורוב הבאים אחריהם. מסירת השלטון לנשיא הנבחר נשארה מקרה יוצא-דופן. בסוף המאה, כשהגיעו גם הליברלים לשררה, לא השתנה המצב. אף הם הפרו שיטתית את כללי התחוקה והחוק כדי לקיים את אחיזתם.

אמנם הדור שנטל את הנהגת החיים הציבוריים במחצית השנייה של המאה הי"ט העלה כוחות חדשים כגון הנשיא ז'פראר והנשיא ליסיוס סלומון (88—1879),²⁴ נציגים בעלי שיעור-קומה של המימסד הכושי, ולמולם המדינאים והוגי-הדעות של האופור-זיציה הליברלית. אולם תקופות אלו של הנהגה יעילה ומתקדמת, של התמודדות מדינית חפשית-ביחס, לא הגיעו לידי רציפות והופסקו שוב ושוב על-ידי שנים ארוכות של מהפכות. נטל העבר, הניגודים הגזעיים והחברתיים, מורשת של חברת-עבדים

חסרת צורה וחוק, החזירו את האיטי מדי־פעם אחורנית. ואילו הגיאוגרפיה של חצי־הכדור המערבי, הקירבה לענק הגדל, ארצות־הברית, תבעו כושר של תחרות עם הסביבה. בזה איחרה האיטי את המועד והגיעה לעידן האימפריאליזם בטרם תקום התשתית החברתית והכלכלית הדרושה לעמידה בפני לחצים אדירים מן החוץ.

מובן שלא יכלה האיטי להתמודד צבאית עם המעצמות הגדולות. כאשר הופיעו במימי פורט־או־פרינס כוחות צי ספרדיים (1861) ולאחר־מכן גרמניים (1872, ושוב 1897) ואיימו להפגין את הבירה אם לא ישולמו מיד פיצויים בעד נזקים, אמיתיים או מדו־מים, שנגרמו לאזרחיהם, נאלצו נשיאי האיטי לקבל את הדין ולשלם. ב־1891 ביקשה ארצות־הברית לבנות נמל על חופה הצפוני של האיטי והמחישה את תוקף דרישתה בריכוז אדיר של אניות־מלחמה; במקרה זה ידעה ממשלת האיטי לעמוד בסירובה.

מסוכנת לא־פחות מ־מדיניות ספינות־התותחים" היתה להאיטי הפעילות הפיננסית הבינלאומית. סמוך לסוף המאה התרגלו הנשיאים לכסות גרעונות ולממן עבודות ציבוריות באמצעות מלווה. הכסף בא מחברות ובנקים פרטיים בצרפת ובארצות־הברית. רק מעטים מבין השליטים ושריהם השפילו להינזר מלהפוך עסקות שמנות אלו למקור של רווחים בלתי־כשרים. ערכי הפשטות והיושר, שהיו מצויים במידה מסוימת בחברה ההאיטית המקורית, התמוטטו כליל. נראה היה כאילו בואה במגע עם עצמתו ופיתויו של העולם הקאפיטליסטי לקתה חברה זו, אפריקאית ואַגרארית מיסודה, בחולי ממאי, ורוח־תזוית אחזה בה. שערוריות־כספים, מהומות־רחוב, התנקשויות ומרידות שיבשו את סדרי החיים לגמרי. בין 1902 ל־1915 התחלפו תשעה נשיאים. האחרון בהם, ג'וז סאם,²⁵ נמלט מפני ההמון הפרוע לצירות צרפת, הוצא משם, הומת בריסקו־אברים. היה זה 111 שנה לאחר רצח דיסאלין.

למחרת היום, ב־28 ביולי 1915, עלו נחתים אמריקאים על פורט־או־פרינס והשתלטו על המדינה כולה. ממשלת ארצות־הברית נימקה את הצעד הפתאומי בצורך להחזיר את הסדר על כנו ובאחריותה היבשתית על־פי תורת־מונרו. למעשה, מבחינת האמ־ריקאים, היה המיבצע פעולה שיגרתיית למדי, המשך הגיוני למדיניות ההתפשטות בים הקאריבי שהחלה עם כרייתה של תעלת־פאנאמה והולוכה להתערבות צבאית בניקאראגואה ובריפובליקה הדומיניקנית. מהומות פורט־או־פרינס שימשו המְרָץ לביצועה של תכנית־אב ערוכה מראש.

אולם האומה ההאיטית הופתה בתדהמה. בשבילה היתה נוכחות הצבא האמריקאי לא רק פגיעה בריבונות המדינה אלא שלילת זכותה של האומה הכושית לשוויון, חידוש שלטונו של האדם הלבן באי. לכן היתה הטראומה של הכיבוש נקודת־המוצא לתהליך כיום חברתיים ומדיניים מרחיקי־לכת, ושימשה סיום לתקופת הדורות הראשונים ופתח להיסטוריה בת־זמננו.

הגל הלאומני

מאזן הכיבוש האמריקאי הוא שאלה שעד היום היא מעוררת התרגשות בהאיטי. משקיף זר יכול למצוא טעמים להחמיר או להקל. האמריקאים שמרו על מבנה

המדינה ומוסדותיה ומשלו באמצעות נשיאים האיטיים המוכנים לשתף אתם פעולה; הם מצאו בני-ברית בצמרת המולאטית ובין אנטיה-עסקים בכלל. במשך 15 שנה שקטה הארץ והתאושה, התקציב הוחזר לאיזון, שולמו החובות שלפנים גדלו ללא רסן, הורחבו רשת הכבישים, שירותי הדואר והבריאות. לבטח כובדו הסדר הציבורי, יציבות המטבע, החוק, זכויות האזרח וחירויותיו יותר מאשר בכל פרק-זמן אחר בתולדות האיטי. מצד שני, היה המימשל האמריקאי קולוניאלי במטרותיו ובשי-טותיו. בני האיטי טוענים במרירות כי חלק מאנשי המימשל באו מדרום ארצות-הברית והביאו אתם משם זילזול ושנאה גזעית. אך הפגם העיקרי של השלטון לא היה במה שעשה אלא במה שלא עשה. בשבילו שימשה האיטי מקור לחמרי-זמן, בשר, קפה, סוכר—ולא עוד. רעיונות כגון פיתוח או סיוע טכני ודאי היו זרים לרוח הזמן. לכן לא ניגשו האמריקאים כלל לפתרון בעיות-היסוד של כלכלת האיטי—השבחת היבולים, שימור הקרקע, ניצול המים, שיווק, תיעוש. הם לא ראו מתפקדם להכין עתודה של בעלי-מקצוע וטכנאים, להרחיב את מערכת החינוך, להפיץ השכלה. כאשר הוצא הצבא האמריקאי ב-1934, בימי רוזוולט, בהתאם למדיניות "השכנות הטובה" עם אמריקה הלאטינית, הותרו אחריו ארץ מסודרת יותר אך עניה ומפגרת כקודם. מבחינה חברתית ומדינית הוסיפו כל הבעיות הקדומות להכביד ולהעיב את העתיד, ונוסף עליהם משקע ארסי של שנאה. בעשרות השנים הבאות אף נוספו גור-מים מחמירים בתחום הכלכלי: גידול האוכלוסיה כתוצאה מעלייתה של רמת התב-רואה; הירידה במחירי התוצר החקלאי בשוק העולמי. האיטי, החסרה חמרי-גלם אחרים, הנטולה ייצור תעשייתי וידע טכני, שקעה מטה-מטה במדרון הנחשלות עד למצוקה מחרידה ולרעב.

תגובתו של רוב העם ההאיטי, ובייחוד הנוער, על השלטון האמריקאי היתה רגשית וסוערת. חישובי תועלת היו פחות-יערך בעיניהם לעומת העלבון הצורב של נוכחות צבא זר המושל בכיפה. ב-1918 הורם בצפון נס המרד, בראשות שארלמן פראלט,²⁶ מנהיג-כנופיה מימי מלחמת-האזרחים ו"הונגאן" (כזהן וודואיטי), אשר נלחם עד מותו, משך שנה תמימה. בערים התבטאה התסיסה בתנועת-מחאה מדינית ותרבו-תית. ההתנגדות לשלטון זר מצאה את רישומה באמנות, בספרות, בתיאטרון. הפגנות הסטודנטים והתלמידים הגדולות בפורט-אורינס ב-1929, שהיכו גלים בארצות-הברית וביבשת אמריקה, היו גורם חשוב בשלשלת המאורעות שהוליכה לפינוי האמריקאי.

לאורך-ימים היה המפנה המכריע ביותר שהביא עמו הכיבוש האמריקאי בחיי האיטי התעוררות זו של האינטליגנציה ההאיטית. אותה אינטליגנציה שלפנים רחוקה היתה, מופה רגשות-נחיתות, מתבוללת בתרבות אירופה, התלקחה בלהט לאומני ואנטי-אימפריאליסטי. בחלקה חיפשה מגע עם כוחות השמאל האנטי-קולוניאליסטי והגיעה לקומוניזם. אחרים ראו את הישועה בשיבה אל המקור, בהערכה-חדשה תרבותית היסטורית של מהות האומה וגורלה.

ז'ן פרייס מארס, הדגול בראשי זרם זה, הוגה-דעות ומדינאי, דבר ההתנגדות לשלטון

האמריקאי, נתן ביטוי נמרץ לתביעה לשידוד־מערכות. "מפליא הדבר", כתב, "כי עם זה, שזכה להיסטוריה המרתקת ביותר, המרגשת ביותר, אם לא היפה ביותר בעולם, מסתיר בקושי את מבוכתו ובושת־פניו כשמזכירים את עברו הרחוק. כל מה שהוא מקורי באמת לשון, מנהגים, רגשות, אמונות—נעשה חשוד ופגום בעיני העילית. המלה 'כוש', שקודם היתה כללית במשמעותה, לובשת עתה גון שלילי; ואשר למלה 'אפריקאי', זו תמיד היתה, ועודנה, הביטוי המשפיל ביותר שאפשר לפנות בו להאיטים. מה יכול להיות עתידה, מה יכול להיות ערכה, של חברה בה השיקול מתעוות עד כדי כך?"

ביתר־חוקף התבטאה קבוצת תלמידים של פרייס מארס אשר בשנות ה־30 יסדה את כתב־העת הספרותי "גריוט". על ראשיה נמנו המשורר קארל ברוארד²⁷ וד"ר די־ואלייה. דבריהם הם כבר קריאת־תגר ותכנית לפעולה. בהצהרה שהופיעה בגליון השני (1938) כתוב: "הנה, בסיכום קצר, דרכה של תרבות האיטי. באה העצמאות. העילית ההאיטית התנכרה לגורם־היסוד [האפריקאי] ולטשה עיניה רק לתוספת הגאלו־רומית. גלישה רוחנית זו נתנה אותותיה בתחום המדיני־התרבותי. נפרצת האחדות הבסיסית של הלאום האיטי. מכאן ההתערעורת המוסרית, שהוליכה בהכרח לכיבוש האמריקאי... מכיון שכל המאמצים שנעשו מאז העצמאות ועד היום כוונו לדחיקה שיטתית של מורשתנו האפריקאית במישורים הספרותי והחברתי־המדיני כאחד, צריכה פעור לתנו להוליך להעלאת ערכו של גורם גזעי זה... בעיית האיטי נראית לנו, ראשית, כבעיה תרבותית. ופתרונה חייב להימצא בריפורמה שלמה של הלך־הרוחות ההאיטי".

תנועת ה"גריוט" הצליחה במשימתה וחוללה מפנה תרבותי שהצמיח מחקרים אֶתנר־לוגיים, חברתיים ובלשניים ויצירה ספרותית ושירת המעוגנת בגילויים שרשיים, בהווי ובאמונות של העם.

אולם מגמת ה"ריפורמה השלמה" מדינית היתה מראשיתה. חצי הבקורת הופנו אל ההנהגה שאחזה בשלטון מאז ימי הכיבוש האמריקאי, אל החברה הגבוהה, המולאטית ברובה, שהיתה שותפת בניהול המדינה ובהפקת טובת־הנאה ממנו. אנשי הריפורמה התריעו נגד הבחירות המזויפות, נגד עצם המושג של דמוקרטיה פורמלית, והעמידו כנגדו את זכותם לשלטון בשם טובת העם ובשליחות הלאומית. ללא היסוס קראו להמונים הכושיים מן הכפר לקום ולרשת את הארץ. בשנות ה־40 הפכה תסיסה לאור־מית־גזעית זו כוח מדיני סוחף. הופל הנשיא השמרני לסקוט²⁸ ותחתיו עלה המנהיג העממי דימארסה אסטימה.²⁹ בין חברי ממשלתו היה שר העבודה והבריאות, ד"ר פראנסואה דיואלייה. נצחון הלאומנים לא ארך. עוד לפני סיום כהונתו סולק אסטימה בהפיכה צבאית. אך בשנות ה־50 שוב גבר הגל וב־1957, לאחר שורת משברים חמורים, נבחר דיואלייה נשיא.

"פאפא דוק"

תקוות רבות נתלו במדינאי הנמרץ, הוגה־דעות ומתקן חברתי, בעלותו לשלטון. "פאפא דוק" (אבא רופא) קראו לו האיכרים שהכירוהו כרופא כפרי צעיר.

ב־1957 כבר היתה האיטי ידועה כארץ המפגרת ביותר בחצי־הכדור המערבי. עם זאת, באותה תקופה החלו ממשלת ארה"ב, האו"ם ומוסדות בינלאומיים אחרים בפעולות סיוע בקנה־מידה ניכר.

היכלה ממשלה חדשה להחזיר את השלום מבית, להמריץ את הכוחות היצרניים, למשוך עזרת־חוץ ולהצמיד את הארץ קדימה? דרכו של דיואלייה היתה אחרת. התמורה העיקרית שחולל—גישול המולאטים מן המנגנון הממשלתי ומחיי הציבור והחלפתם בכושים משכבות עממיות—היתה גורם מעכב מבחינה כלכלית. הלחץ נגד הצמרת הקודמת הביא בהדרגה להגירת כוחות אינטלקטואליים ומקצועיים, שבה דרושים היו להאיטי, וליצירת גולה האיטית ברחבי תבל—מקנדה וארצות־הברית ועד צרפת וקונגו. הנסיונות של ממשלת ארצות־הברית להתערב ולעכב תהליכים אלה ולרפך את חומרת המשטר גרמו סיכסוכים דיפלומטיים ולבסוף הביאו לידי התנגשות גלויה. ב־1963 שוב הופיע הצי האמריקאי במימי פורט־אופרינס, כדי לעודד את הכוחות המורדים שהתארגנו במקומות שונים. המהומות דוכאו, אך בתוצאת המשבר הופסק הסיוע, שלא נתחדש עד היום הזה. המחיר ששולם בעד כל אלה בסבל אנושי משתקף בכמה נתוני־יסוד: ההכנסה השנתית לנפש—66 דולר; תוחלת־החיים—45 שנה בלבד; שיעור הבערות—89%. בשנים אלו התאזן סחר־החוץ על רמה של 40 מיליון דולר לשנה בלבד, ותקציב המדינה הגיע רק ל־20 מיליון דולר לאוכלוסייה של 4 מיליונים. ובכל־זאת המשיכה האיטי בדרכה, ובאמצעה הזעומים אף החלה במספר מפעלי־פיתוח. אולם ברור שמושגים כגון שיגשוג כלכלי יקידום טכנולוגי יש להם בעיני דיואלייה עדיפות נמוכה בלבד. בהיותו עורך ה"גריוט" כתב, כזכור, כי בעיית האיטי היא תרבותית וכי יש לבצע ריפורמה שלמה ברוח האומה כדי להחזירה למורשתה הלאומית ולשרשיה האפריקאיים. אין ספק כי להשגת היעד הזה כיון דיואלייה את מאמציו העיקריים. האינדוקטרינציה הלאומנית בחינוך, טכסי־ההזדהות ההמוניים, העלאת הגורם הכושי בכל מערכות החיים, היחס לוודו כאל ערך תרבותי הסתכמו בשינוי מהותי בתודעה הלאומית. גם הפולחן של אישיות המנהיג, המתואר כהתגלמות שניה של הקיסר דיסאלין, פועל באותו כיוון.

קל יותר להגדיר את תוצאותיו ותכונותיו של משטר דיואלייה מאשר להוציא משפט על משמעותו ההיסטורית. בכרוזת המתנוססת בחוצות פורט־אופרינס מופיעות תמונות־ענק של הנשיא ומתחתן הכתובת: "אני המולדת האחת והלא־מחולקת". אין זאת מליצה ריקה. המורד, שערב מלחמת־העולם השניה כתב בזכות "הומאניזם סוטא־ליטרי", קיים את הבטחתו למעלה מן המשוער. הוקם שלטון־יחיד ברוחם של דיסאלין וכריסטוף ולרשותו הועמדו משאבי המדינה הרדנית בת־זמננו, כולל שירותים חש־איים, חד־מפלגתיות, פיקוח מלא על הרשות המשפטית והמחוקקת, על העתונות ועל המנגנון. אף הצבא, שהתרגל להעלות נשיאים ולהפילם, שגירש את אסטימה, פורק כמעט ומולו הועמדו משמר מתנדבים ומשטרת־הבטחון רבת־האימים הנקראים בפי העם "טונטון מאקוט", אלה השדים חוטפי־התינוקות מן האגדות הקדומות. המסורת הליברלית של אלקסנדר פטין, שאומצה על־ידי הבורגנות המשכילה והשמרנית,

נעקרה ביד קשה. נפלו כל המחיצות בין המנהיג נורא־ההוד להמונים הכושים המרי־עים לכבודו, אשר זו פעם ראשונה בתולדות האיטי הגיעו לתחושת שותפות בשלטון. ב-1964 נבחר דיואלייה במשאל־עם כנשיא לכל ימי־חייו. אפשר שאין זו התחנה האחרונה. הושמעו משאלות כי הוא יחזיר את העטרה לישנה ויחדש את הקיסרות כדיסא־לין וכפוסטן סולוק.

מבחינת הטכניקה השלטונית נמשל משטר דיואלייה למשטרים הטוטאליטריים בעלי מגמות סוציאליזם. הנפוצים כל־כך בימינו, מאַנקרומה וסוקרנו אתמול ועד לבעת־הסורי והעיראקי היום. דיואלייה עצמו, שגילה בעבר את הערצתו לכמאל אתאתורק ולפולחן־נסיו באטיסטה,³⁰ הכריז כי הוא אחד משלושת המנהיגים הגדולים של העולם השלישי—בצד סקו טורה³¹ מגיניאה וגמאל עבד אל־נאצר המצרי.

אולם מי שליוה אותנו בניתוח זה של בעיות האיטי יוכח לראות כי השוואות אלו יש בהן כדי להטעות. משאת־נפשו של העולם השלישי, על מכלול גונו הרעיוניים, היא להדביק את הישגי הקומוניזם הסובייטי והקאפיטליזם האמריקאי. קובה, הסמוכה להאיטי, שקרעה, מאז עליית קאסטרו, במאמץ אדיר להגברת תפוקת הסוכר ולהכשרה טכנית של עמה.

לא כן האיטי. מבטה מופנה לא לאתגרים של זמננו אלא אחורה ופנימה—לימי ראשית העצמאות. לבעיית ביסוס הלאום. אין סיבה להטיל ספק באמונתם של דיואלייה וההמרנים הנהורים אחריו כי ההתעוררות הלאומית והגזעית שקולה כנגד הכל והיא שלב הכרחי לקידום הנועד לבוא. באורח פאראדוקסלי, יש הקבלה רעיונית בין תפיסה זו לגישת הראדיקליזם הכושי בארצות־הברית, המוכן לדחות את כל טובות־ההנאה החמריות למען מציאת ה"זהות" וה"נפש". אכן, האיטי של היום רחוקה מאד מבעיותינו העמוד, שבנקודה זו הוא פוסק מהיות נטול רוח־חיים שהרי "מיד הוא נעשה חלק ומהשקפותינו, אך ראויה לאהדה ולהבנה הדראמה של עם המחפש, תוך ייסורים ומחסור, את עברו ואת עתידו.

מפתח שמות

- 1) James Baldwin ; 2) Négritude ; 3) Aimé-Césaire ; 4) Jean Price Mars ; 5) Toussaint Louverture ; 6) Jean Jacques Dessalines ; 7) Henry Christophe ; 8) François Duvalier ; 9) Eldridge Cleaver ; 10) Leroy Jones ; 11) Rap Brown ; 12) Leopold Senghor ; 13) Saint Domingue ; 14) Padrejean ; 15) Mackandal ; 16) Ogé ; 17) Chavannes ; 18) Boukman ; 19) Sonthonax ; 20) Alexandre Pétion ; 21) Jean Pierre Boyer ; 22) Faustin Soulouque ; 23) Fabre Geffrard ; 24) Lysius Salomon ; 25) Guillaume Sam ; 26) Charlemagne Perralte ; 27) Carl Brouard ; 28) Elie Lescot ; 29) Dumarsais Estime ; 30) Fulgencio Batista ; 31) Sékou Touré.

במת קוראים

יגאל עילם: שומר פתאים אדוני

כידוע, מתחלק המין שלנו לפתאים ולשאינם פתאים, וחלוקה זו מתיחסת בעיקר להבנת עולמו הפוליטי של ריבון־העולמים. מזמן צריכים היו הפתאים לעבור מן העולם, הם ומושגיהם המגוחכים על הדרך בה העולם נוהג. אבל משום־מה אין הם הולכים לאיבוד והם חוזרים־וצפים על פני המים יחד עם האמת הזאת שעליה אין הם יודעים לכאורה ולא־כלום.

הירהור מורכב מעין זה ליהו אותי עם קריאה שניה של הספר "שלום לפתע" מאת דוד שחם. איתרע מזלו של ספר זה ויצא ערב מלחמת־יוני. המחבר התמים העלה בכפרו סיטואציה דמיונית שבה מציע נשיא מצרים לממשלת ישראל, באמצעות כתב־חוץ של עתון אמריקאי רב־השפעה, להיכנס למו"מ על חוזה אי־התקפה והגבלת מירוץ־החימוש בין שני הצדדים העיקריים בסיכסוך הישראלי־הערבי. והנה מתברר כי בישראל אין הממשלה מסוגלת להגיב בחיוב על פנייתו המדהימה של נשיא מצרים. כמובן, הממשלה אינה מסוגלת גם להגיב בשלילה—שהרי מדיניות־החוץ המוצהרת של ישראל היא חתירה לשלום עם המדינות הערביות, והכל יודעים כי הערבים הם שאינם רוצים בשלום עם ישראל ומטרתם המוצהרת היא להשמיד את מדינת־ישראל. אך מה לעשות כאשר נשיא מצרים מצהיר כי הוא מוכן לוותר על כוונתו להשמיד את ישראל ומציע חוזה אי־התקפה...

וכאן צייר המחבר התמים, בקווים מדויקים ומופרים עד־להדהים, את המבוכה, העצ־בנות והדאגה שנגרמו להנהגה הישראלית כתוצאה מיזמתו הלא־צפויה של נשיא מצרים. בסופו של דבר מתמסס הענין כולו ופוקע תוך כדי התלקחות מחדשת בגבול הסורי, עם שישראל משתלטת על שטחים חדשים ומפנה אותם רק בלחץ המע־צמות הגדולות והאו"ם. הבשורה העיקרית בספר נשמעת דווקא מפי ראש־הממשלה של ישראל (ששורטט כאן בדמות המנוח אשכול): "נדמה לי שצריך עוד להקדיש מחשבה לכל הענין הזה של השלום. נדמה לי שאנחנו איננו מוכנים עדיין לקראתו. לפעמים נראה לי שלשלום צריך להתכונן, הייתי אומר צריך להתאמן, כמו שמתאמנים לקראת מלחמה".

"שלום לפתע" יצא, כזכור, ערב מלחמת־יוני. כיון שכך, כמעט אפשר היה לראות בו קוריון ספרותי; וכך אמנם התיחסו אל הספר באחד מעתוני־הערב שלנו: מעשה בסופר תמים, דוד שחם, שכתב ערב אחד על שלום־לפתע ולמחרת השכים בבוקר אל מלחמה־לפתע... חה, חה, חה... שנתיים לאחר הופעת הספר ולאחר המלחמה שוב העלו את "שלום לפתע" על הכוונת של "קשה" וירר בו חץ, אמנם מאוחר אך לפחות כמורט. וכל־יכך למה? למה לקטול סוס מת? האין זו אכזריות־לשמה? לא דווקא. הסוס, כנראה, לא מת, ולא עוד אלא הוא מבעט ומבעט כהלכה. נס נעשה לסופר הת־מים: ספרו קם מן האפר, ממש הפך אקטואלי, אקטואלי הרבה יותר מספרי־המלחמה שהציפוננו למחרת המלחמה. כאשר שורות אלו נכתבות מתלבטת ממשלת ישראל

בסוגיית התשובה ליוזמת־השלום האמריקאית הכרוכה בתכנית־רוג'רס, לאחר שנאצר השיב עליה בחיוב והעביר את הכדור לישראל. הסיטואציה הריאלית, בקוויה הכלליים, כמו נלקחה מספרו של מחברנו התם. מה מתרחש פה, לעזאזל? האמנם גם המציאות הפוליטית שלנו היא מציאות של פתאים? אבל הרי זו המציאות—אותה מציאות שבשמה בא מ. ל. בגליון מב של "קשת" ללגלג על המחבר הפתי ולהציע לו "להרהר שנית ביסודות הפסיכולוגיים וההגותיים של התיזה ההיסטורית שלו". הרי לא נוכל לבוא עכשיו ולומר כי מציאות זו מציגה עתה את מ. ל. כאחד הפתאים... לא נוכל לעשות זאת ולו רק משום כבודו של מ. ל.

הקיצור, במבט־לאחור סבור אני כי עוול לדוד שחם ולספרו "שלום לפתע" כאשר פטרו אותו כמו שפטרו. לגבי רוב הקוראים, וכנראה גם המבקרים, פשוט הקדים הספר את זמנו. הם לא היו ערים כלל לפרובלימטיקה של הספר, פשוט לא היו "מודעים" לה. על כן גם החטיאו את התיזה היסודית של הספר ונטפלו לעניינים שוליים. שהרי עיקרו של "שלום לפתע" אינו בכך שנאצר מסוגל להציע לנו שלום. תיאור "יוזמת השלום" של נאצר (דוד שחם היה זהיר וריאליסטי למדי שלא להציג את נשיא פלוטוניה התחתית כשוחר־שלום אלא כמי שבא להציע חוזה אי־התקפה או אי־לוחמות בלשון החלטות ח'ארטום, שכידוע נתקבלו זמן־מה לאחר פירסום ספרו של המחבר התמים) אינו אלא בבחינת היפותיזה לתיזה העיקרית. התיזה העיקרית היא שישראל, עם כל רצונה הכן בשלום, כפויה היום על־ידי נהלים והלכני־מחשבה, שנחמקצו ונתמסדו בתקופת המצור הממושך, עד שאולי אין היא מסוגלת לפתוח את הדלת ליוזמת־שלום ממשית. האם זו פרובלימטיקה מדומה לגבי ישראל שלאחר מל־חמת־יוני? האם היא רחוקה מן המציאות בה אנו חיים כיום?

ובסופו של חשבון, הצדקתו של ספר מסוג "שלום לפתע" אינה מתמצית בכך שהוא הצליח לקלוע לסיטואציה אמיתית, ואפשר היה לסלוח לדוד שחם גם אם מעולם לא היתה התיזה שלו מגיעה לכלל מימוש במציאות, אך לעומת זאת היתה מעוררת אותנו להתמודד עם בעייתיות אמיתית של חיינו הפוליטיים. אלא שאצלנו אין מסוגלים כנראה להתייחסות כזאת אל ספר הכתוב במתכונת של רומן פוליטי. ועד שאין הדברים מתרחשים מתחת לאפנו, אין עומדים על הבעיה. אילו היתה אצלנו מסורת של "רומן פוליטי", בדומה למסורת הרומן הפוליטי בארה"ב, קרוב־לוודאי שספרו של דוד שחם היה זוכה לקבלת־פנים שונה לגמרי. הבקורת לא היתה יכולה לעבור בשויון־נפש כזה על הבחנותיו הדקות והקולעות של המחבר לגבי הנעשה מאחרי הקלעים הפוליטיים שלנו. הבחנות שרק בדגם הספרותי של רומן פוליטי אפשר לתת להן ביטוי.

על כן, סבור אני, שגה המבקר החריף של "קשת" שגיאה בסיסית כאשר ניסה לטעון כי לצורך "ההירהורים הפילוסופיים והפוליטיים של המחבר בענין הסיכסוך הישר־אליה־ערבי" אפשר היה "להסתפק במסה בת כ־700 שורות". אלא ניכר בו במבקר החריף שלא עיין זה הוא שהוציא מגדרו אלא דווקא "התיזה" ההיסטורית שדימה לזהות ברומן של דוד שחם. רק מי שהוא בעל־"תיזה" בעצמו יכול להיות רגיש ל"תיזות" היסטוריות אצל זולתו. ומהי "התיזה" של מ. ל.? הוא מה־שקורים "ריאלי־פוליטיקאי", מאלה היודעים כי "היסטוריה אינה כוונות טובות, שיחות ודפי נייר חתומים. היסטוריה היא כברת אדמה, אוצרות־טבע, דרכים"... מאלה היודעים כי "סיומו של סיכסוך היסטורי ארך־שנים, פתרונו של מצב מעיק ובלתי־טבעי מעיקרו, באים לאחר שהושם קץ—בפועל־ממש ובמעשה של ממש—לעיוותים המקיימים מצב בלתי־טבעי זה".

גו, באמת. מתי נתבגר אל מעבר למושגים הילדותיים האלה. היסטוריה אולי איננה כוונות טובות, אך ודאי שאינה "כברת אדמה, אוצרות טבע, דרכים". אפשר, כמובן,

לומר כל מיני דברים על ההיסטוריה. אף-על-פי-כן, הדבר החשוב ביותר שיש לומר הוא שהיסטוריה היא בראש-וראשונה עניינם של בני-אדם—יהודים וקבוצות, ועולמם של בני-אדם אינו מורכב כיום "כברת אדמה, אוצרות טבע דרכים" וספק אם אי-פעם היה מורכב גורמים אלה, שמעולם לא היו יותר מאשר בבחינת אבזרים בתפאורה ההיסטורית. ולגבי בני-אדם אין בנמצא "מצב טבעי" או מצב "בלתי-טבעי" אובייקטיבי, שבו יש להתחשב ואותו אין להפטר. ולעולם יהיו בני-אדם שואפים, ואף יכולים לשנות מצב שאינו מתחשב בהם די-הצורך ואינו מניח להם חופש התפתחות. וזהו חכמה המצויה בספרו של דוד שחם, ונעדרת במקרתו של מ. ל.

מיכאל אסף: על "אלטנוילנד" בערבית

בחוברת "קשת", המיוחדת לספרות ערבית אחרי 67, פירסם מר נ. ר. רשימה על הופת עת "אלטנוילנד" של הרצל בערבית. וכך כתב: "באמת קשה לראות מה טעם בחרה המועצה הציבורית לתרבות ואמנות, הפועלת בחסותו של משרד-החינוך-והתרבות, בספר זה לתרגמו לערבית בשלב זה דווקא". ובסוף הרשימה הוא נותן תשובתו: "זהו מפעל משונה ותמוה אשר יש בו משום הוכחה נוספת כי אכן קשה מאד פטירתן של אידיאולוגיות שעבר זמנן".

בתור מהדיר תרגום זה מטעם ועדת המיעוטים של המועצה הנ"ל, יורשה-נא לי לתת תשובתי-אני על שאלתו של מר נ. ר.

אין שום ספק כי הסיכוסך הערבי-היהודי, המלווה תעמולת-שנאה נוראה מהצד השני, ייפתר בזמן מן הזמנים. העתיד הוא לשכנות טובה והולכת ולא לשנאה. זוהי אמנות כל יהודי-ציוני שקול. לכן, בעוד מדינת-ישראל מגיבה בשנת 1969 (שנת הופעת התרגום) כאשר הגיבה על השנאה הערבית הפעילה, ותוצאותיה—מעשי-האיבה, אסור היה לזרוע אחרת של המדינה של שכוח את העתיד, מה שיהיה קיים מול החולף. וזאת לדעת: הרצל הוא ענין גדול מאד, יתד ממש, לתעמולת-האיבה הערבית; הוא, בעיני הערבים, ראש-וראשון לציונים. לכן דווקא האוטופיה שלו על חיי שותפות פוריים, בעתיד, בין יהודים וערבים בארץ-ישראל, אוטופיה החרשפת את האידיאל הלאומי-האנושי של הרצל—כיום מפלצת בהכרתם של ערבים רבים—צריכה להיות יסוד לכל ספריה שבבית משכיל ערבי על היהודים, כוונותיהם ושיאפיותיהם. אנו חייבים להגיש ספר כזה לכל ערבי, השואף (ואני בטוח שכזה מצוי גם בהווה), או שישאף, מחרת-מחרתיים, לדעת את האמת על הציונות.

אבל אין זה רק ענין של הכנת צידה רוחנית-פוליטית לעתיד. בשרא ל חיים מאות-אלפי ערבים ואנו מגדלים אלפים מהם להוראה, לפקידות ולמקצועות שונים, אגב לימודי-וקריאה בספרים. וידוע כי הצויים הם—ואף הטובים שבהם—ביחסם אלינו ואל שאיפותינו. במצב זה עלינו להגיש להם, לשם ריפוי חלקי-חלקיקי ביותר, ספרים מיוחדים בלשונם דווקא. בלי אשליות וסנטימנטאליות, אלא לפי תכנית פעולה ומאבק, הצמודה למציאות הערומה והאכזרית ולא לשום "אידיאולוגיות שעבר זמנן".

האם בסתיו 1970 נ. ר. מוסיף לתמוה על המועצה-לתרבות כאשר תמה בסתיו 1969? ודאי, איש מאתנו אינו יכול לקבוע את מידת קירבתנו לשלום עם הערבים. הנה הצהיר משה דיין באחרונה, על גלי הראדיו, כי כבר נכנסנו לשלב של סיום המלחמה! ובכן, מה נזק יש בתרגום "אלטנוילנד" לערבית? האם עלינו לקיים רק את האימרה "היפוך למלחמה"? אני רואה בזה קוצר-ראשגה, כי עלינו לא להרפות—בעת ובעונה אחת—גם מן ההנחה: היפוך לשלום!

ספר השירים

על השער האחורי של העטיפה מצוטט מבקר צעיר, הסבור כי שדה הינו משורר שאינו מגויס "לשירותה של אידיאולוגיה מוסדית כלשהי, זרם ספרותי או אופנה". מסתבר מכאן כי כל משוררינו האחרים משרתים הם ואילו שדה הינו אדון יחיד על שירתו העצמנית. הצומחת "מן החיים עצמם". דומה כי הגדרה זו לוקה בפגם גדול. דווקא שדה הוא משרתה של אידיאולוגיה, או מוטב—של תפיסת-עולם בלתי-משתנה הכופה עצמה על סיפוריו, שי-ריו ורשמיה-המסע שלו. הריהו המשורר המאמין בייעודה של השירה כאקט של קדושה. הוא נצמד בכל און אל פילוסופיית-החיים שלו וצומו ממנה, לא מן החיים עצמם. כל משמ"עוּתם של חיים אלה, הנגלים לעיני שדה, באה להם מתוך השקפת-העולם המסוגרת וההדוקה, שספק אם ההגדרה "דתית" מתאימה להם. מכל-מקום, ייחודו של שדה הוא בהשקפת-העולם אותה משרתת כתיבתו וברוך הביטוי השירי התואמת להפליא השקפה זו.

"אכן מהו האדם, מהו האדם! והעולם מהו! / ישיומן-קרח אינסופי הוא העולם, ודרך חיינו עליו / רק חוס של דם" ("יייעוד המשורר"). כל שירתו של שדה מבקשת להשיג את "פשר כוונת האלוהים / אודות קיומו האישי והלא-נשנה של האדם", זוהי, אפוא, שירה "על מצבו של האדם", בין לידה ומוות, בין חיים וחלים, בין ראשית ואחרית, בין נגלה ונסתר. גשמתו, רוח חייו, של האדם, מה פשר מעשיה עליאדמות? "על האדמה המרחפת / רובצת היא בעלטה, / במערב גוטה שמש-לידחה, / במזרח עולה סהר-מותה. / היא שותקת. רק לרגעים / תיליל מול המזרות. / יש אשר את עצמה תשוך, או האש תמלמל זמירות" ("על

מצבו של האדם"). שיר מגובש ורבי-עצמה זה מביא את תשובתו של פנחס שדה לשאלה. פילוסופיית-החיים והמוות היא שילוב של מחשבה מיסטית, דמות-עולם מיתולוגית ות-פיסת-עולם ניטשיאנית כמעט. יכול הקורא להתמרד נגד שילוש זה, אך אין הוא יכול שלא להתרשם מן הריכוז והתמציתיות.

שירי שדה דומים ליהלום המסוגל לחתוך כל מתכת יכל מגן ולחדור עד לב הבשר, אל אימת קיומו הארעי של האדם, אל אפסי-היכולת להבין. "אף החכם מכל אדם / לא יוכל הבן מהו גרגר חול", והמשורר שדה, שלא כמו בייכוח עם שר-החץ בחלום, אינו מתקשה לענות ואינו "כאישי אשר יגמגם"; תשובתו מצויה עמו לפרש את הנסתר ולתת ביטוי להד העמום המתנגב לתוך חיי האדם האחד מן הנסתר חכר-הפשר. וגם את פת-רוגו אחד, הנה דרך הצגת השאלה והצבת הפתרון—יש בהן תמיד איכות סגולית ואל-כימיה נדירה של פאתטיות, השלמה, כוח וצבעוניות.

אסופת השירים של פנחס שדה, הכוללת שירי רים שכתב מאז 1947 ועד 1970, מצביעה על עקיבות והשתכללות. מה שיש לשדה לומר הוא בעל ייחוד בשריה העברית. ייחוד זה דחק אותו אמנם לקרן-זווית של השירה הלאימית-הישראלית ואף לקרן-זווית של שירת החוויה האישית, משום שהחוויה האישית של שדה אינה עשויה על-הרוב לדבר אל הקורא הרגיל, אלא אם כן הוא "הימו מיסטיקוס" כשדה עצמו. אך זוהי שירה בעלת סגולות ייחודיות ונדירות הראויה למירב תשומת-הלב וההערכה.

ז. ש.

פולמוס היין

בנימין גלאי הולך לפי דרכו המיוחדת—עירי בוב ישן אחדש בלשון העברית, מתוך שימוש

• בנימין גלאי: פולמוס היין בחצר ארמילוס ה'XVII' עלך פיליפ (ציורים וקולאזים: אמציה כץ); הוצאת הקיבוץ המאוחד, 1969; 54 עמ'.

• פנחס שדה: ספר השירים; הוצאת שוקן, 1970; 175 עמ'.

הגדולה שנתגלגלה בעטיו של המחסור. הוליי-
 לה והסביאה כילו את כל מלאי המזון והיין
 נזח. "הלכה התרגימא אחר התלגימא", מקונן
 ארמילוס ועושה באוצרות הלשון כאדם העושה
 בתוך שלו. לפעמים מעשי-הליצנות שלו
 מושכים עליהם חוט של חן ושל הנאה, ואם
 גם נשכחים הדברים מיד לאחר קריאתם הרי
 עצם קריאתם משעשעת.
 הנאה ביותר בכתבתו של בנימין גלאי הוא
 יסוד הישן שבסגנונו. יודע הוא לצרף צירור
 פים פים בלא להוציא ישן מפני חדש ולא
 עוד אלא הוא מוכיח לו גון וטעם. בכך הוא
 מצליח להחיות ניבים ודימויים מעולם המק-
 רא והתלמוד ולשוות להם משמעות מודרנית.
 המשתלבת בדרך אורגנית בסגנון המודרני
 שלו. כל זה בא לו בכוח החוש הלשוני
 המצויין שלו.

לילה גבוה

כאשר קוראים לשירים "שירים בני זמננו"
 מתכוונים, כנראה, לביטול כל הסייגים ולפרי-
 צת כל הגדרות. לפי תפיסה זו מתיר המודר-
 ניות את כל אשר יעלה הנייר ומשובת-ירוחו
 על המחבר, הכותב מחוץ למסגרות המקובלות
 והוא מסיר כל רסן מעל שגיונותיו. ספר
 השירים "לילה גבוה" הוא דוגמה מאלפת
 כיצד לא צריך לכתוב שירים וכיצד משתמ-
 שים שלא-יכהלכה בכתר השירה.

אפשר לבו של המחבר עולה על גדותיו
 מרוב התחושות וההוויות החומרות בקרבו.
 נניח לו ליהנות מן הספק, ולאחר מאמץ
 לא קטן נודה בעובדת-יסוד זו. אך מכאן ועד
 להבעה עוד רבה הדרך. וכשמנסים להיעזר
 בסוד של "קפיצת הדרך", שרק מעטים ומחוג-
 גים ביותר זוכים לה, הרי הכשלון לפתח
 רובץ. כך נכשל אסף בן-נר באסופת שיריו,
 "לילה גבוה".

אין בספר אף שיר אחד מושלם וברור. כל
 שמונים-וארבעה העמודים זרועים שורות
 בודדות ללא כל פיסוק, שאילו באו לכנסן
 יחד היו תופסות אולי, לכל היותר, עשרה
 עמודים. יש עמוד (86) שכולה בו רק הצי-
 מלה: "לה...", ויש עמודים הכוללים שורה
 אחת או שתי-שלוש. שיטה כזו טובה-אולי,
 באלפי הסתייגויות—כאשר כל מלה שתמלט

רב ביותר ב"ליצניה פואטיקה" שלו. וכך
 הוא מתיר אסורים, סומך נופלים וזוקף כפוי
 פים בלשון ובסגנון, נזקק לארמית ולפסבדו-
 ארמית ועושה באוצרות הלשון כאדם העושה
 בתוך שלו. לפעמים מעשי-הליצנות שלו
 מושכים עליהם חוט של חן ושל הנאה, ואם
 גם נשכחים הדברים מיד לאחר קריאתם הרי
 עצם קריאתם משעשעת.

הנאה ביותר בכתבתו של בנימין גלאי הוא
 יסוד הישן שבסגנונו. יודע הוא לצרף צירור
 פים פים בלא להוציא ישן מפני חדש ולא
 עוד אלא הוא מוכיח לו גון וטעם. בכך הוא
 מצליח להחיות ניבים ודימויים מעולם המק-
 רא והתלמוד ולשוות להם משמעות מודרנית.
 המשתלבת בדרך אורגנית בסגנון המודרני
 שלו. כל זה בא לו בכוח החוש הלשוני
 המצויין שלו.

"פולמוס היין" אינו אלא המנון לשוני מיוחד
 לגלאי. הפרק הראשון, על מיתחה של המל-
 כה, מסתיים בבית זה: "יום אחד, / נתפרפר
 בגרונה דוברדן. / הדיחווה, בדין הטיפה
 המרה, / גם ביין אדום, / גם ביין לבן...
 / אותו לילה— / הלכה המורה!" "הטיפה
 המרה" מקירה בדברי אחרונים, ואילו "הלכה
 המורה טרפון" באה ממסכת סנהדרין שבתל-
 מוד. ואם נסיף למרגליות אלו את ה"נתפרפר
 בגרונה" ואת "הדיחווה", נקבל צירוף גלאי
 טיפוסי משעשע ומושך את העין בעשרו
 הלשוני.

והרי תיאור של חצר ארמון פיליפי: "מן
 הגדולות והיפות, / הומה ומוזמזמת, שוקקת
 מרכבות / מפותחות פיתוחי-יד, מכורכבות /
 רתומות לשמונה, / רתומות לארבעה, /
 זו הולכת, זו באה / זו מסופכת, זו פתוחה /
 זו מעוטרת, משהוה / כרמיל סומק, שלטי
 בית אב, / מחטבת עץ אגוז, / זו מפרפרת
 כזהב." תמונת החצר ניתנת בגוונים ובקולות,
 במראות ובריחות. התיאור מתמוג לציור,
 והציור מלא חיים והמיה, ונדמה כי לנגד
 עינינו מתרחשת כל התמולה החביבה הזו,
 ואין העין והאוזן שבעות מן העושר הרב
 שהביא המחבר בכליו.

וכך מתאר גלאי את חצרו של המלך על
 שריו ועל מנהגיו, עד שהגיעה הפורענות

* אסף בן-נר: לילה גבוה (68—1958); הוצאת
 שירים בני זמננו, 1970; 88 עמ'.

נער שב מן הצבא

משורר השולח את גדודי־בתי־שירו אל שדה־המלחמה והעצב שולח אותם במודע לשדה־מוקשים מסוכן. "גדודי בתי־השיר" נראה לי דימוי נכון לשירת יצחק שלו, שהרי נושאת היא עמה במוט. בשנים. מטען לאומי־פטריוטי כבד יחד עם ביטוי לעצב אישי וכללי. משא כבד־לעיפה שכדי לעמוד בו בלי למעוד אין די במליצה באנאלית. דימוי שחוק והשוואה סימטרית קלה־להבנה. החיספוס והויוף מתגלים במהרה. אין לי כפק בכנות כוונותיו וכאבו של שלו, המבקש אך טוב לנושאי שיריו ולשירים, אבל סוד גלוי הוא כי אין שירה נבנית מכוונות טובות וטהורות. יפיי הנפש יקראו "זיוף" מחמת דעותיו של המשורר. רר. שאין הוא מסתירן כל־יעקר, אבל זיוף אפשר לעשות גם בשאיפה־לשלום ולא רק בכאב־המלחמה. מכל־מקום, שירה שנושאה הם "נערים המובאים יומ־יום במסוקים אל בתי־החולים, ובקומנדקרים—אל בתי הקב"רות"—כהמלצת הדש—חייבת להיזהר משגה זהירות, עד כדי חרדה. זיוף כ אן כופה עליו לזעוק חמס.

שיריו של שלו פשוטי־מבנה, דומים לפרקים לפזמון הנחרז ביד יודע־חרוז ולפעמים לפזר מון נחרז ביד קשה־חרוז, והם שומרים על המשקל בקפדנות חדגונית ותשושה. המשורר אינו משאיר דבר לקוראיו, הוא מסביר הכל טוב ושוב עד שתיאורי החרדה והכאב הופך כים להיות צילום עתונאי קהה־רגשות, פא־תטי, ולא לשירת־אמת.

הצלחת שיריו של שלו בטוחה. היא משרתת באמונה קטע אחד של האקטואליה וממלאת פונקציה מסוימת בקיוון רגשות של ימים קשים אלה. אבל הצלחתם אינם נעוצה רק בכך אלא גם בפשטותם ופשטנותם. שורות יפות אחדות המגלית את המשורר בעל־הווחק אובדות־נעלמות בינות לחרוזים ("פנסים בשדה האופק מבליחים / אלונקה נודדת אל חדר־הניתוחים"), העיתונאות ("אתה המתקן את שגיאות המדינאים..."), המשקל, יעולם שדה־הקרב, חדר־הניתוחים וביתי־הקברות. דומה, איפוא, כי לפנינו שירה גימנסיסטית מיומנת וותיקה.

המוזה של המשורר היא בעלת משקל יוצא־מנה־כלל ושל שורה לא־חסולא־בסו. אלא של־מרב־ההצער, לא כך הדבר.

כותרות אין לשירים. הכותרת "לילה גבוה" עוטה על הכל ומסבירה הכל, כביכול, אלא שהלילה הוא ליל אפלה, וחשיכה, אפילו מג־ביהים אותה, היא נשארת אותה חשיכה ואין אדם מוצא בה את ידיו ואת רגליו.

אולי השיר "מובן" ביותר בכל החלק הרא־שון הוא זה של עמוד 18: "עכשיו אני פוסע בדרכים הרחבות שאינן מגיעות / אני אֶלך בהן עד אשר יגיעו / אני כזמן / כמוהו עוד צֶרָאָה את העולם בעוד מיליון שנה / רוח חולף על פני / —להתראות ששים מילין מעבר לאינ־סוף / —סע רוח, אנוכי אניע / שם אֶשב קצת על הסף עם הירח / נפסם מקטרת / נמשוך דברים חכמים כזמן / ועוד דברים בטלים כגון / מי צעיר ממי. — / ואז יבוא הרוח מן המישורים / נושא אבק / —בוא ונרחיב צעד / אני פוסע בדרכים הרחבות שאינן מגיעות / עתיק כארץ —" כאל לפנינו לפחות שיר ובו 16 שורות המת־אמצות להביע את הדריכה בדרכי הקוסמוס, המקושטת במנוחה על הירח, בפיסוס מקטרת, במשיכת דברים חכמים.

בחלק השני יש כמה מטיבים תנ"כיים, שפיי רושם אף הוא מעורפל. הפסוקים של ספר שופטים על מוחו של שמשון משמשים מוטו לשלש שורות: "לא חשוב כמה / חשוב מאיזה עס", ולמטה באותו עמוד: "כוכבים" המוטו מפרשת נח על הצלתו של נח מן המבול גורר אחיו שתי שורות: "כשפוסו ראשי ההרים / הוא התאבד". מי זה "הוא?" אולי בורא העולמים, שהרי נח ניצל...

י. פ.

• יצחק שלו: נער שב מן הצבא: הוצאת א. לוי־אפשטיין, 1970: 61 עמ'.

נדחקים למצב של התפוררות והסתגרות. נוסף על העירעור-מבנים קורצת מבחוץ המציאות האירופית האנגלית, הפקדות המנדטורית הב"כירה המלהיבה ומאימת.

דוד שחר מספר את סיפורו בקול אנושי וטבעי ובקצב פנימי, ואתה מתהלך בעולם של חלום שגרם מתוך נאמנות למציאות. אתה מקשיב לשיחם של בני ירושלים ומתמלא געגועים על הנפש המסכנה: הנער אפרים, בנו של הפרנס התקיף ושל האשה היפה, בעלת הכובעים הקטנים והנאים, שנדרסה למוות על-ידי נהג בריטי שיכור. אפרים יוצא לשדות סנהדריה ומגיש ליד קברות-הסנהדרין באיש ואשה היו"שבים ומציירים, שני תלמידים ב, בצלאל". וכאשר שואל הצייר איזו תמונה נושאת-הן בעיניו, הוא אומר: "התמונה של אשתך". "מניין לך שזו אשתי", שואל הצייר, ואפרים נבוך. ושנים לאחר-מכן, בשבת בבית מדרש שלו, אשה צעירה, הגרה יחד עם איש כסוף-שער, הוא קובע מיד וללא פיקפוק כי האיש הוא אביה. "מה הוא נראה זקן כל-כך...?", שור-אלת האשה, וקובעת: "הוא בעלי". ואפרים אומר לעצמו כי מוסב היה אילו פצתה האד"מה את פיה ובלעה אותה. איש ואשה היוש"בים יחידים בשדה הריהם בעל ואשה, ואשה צעירה וגבר קשיש הריהם בת ואביה. חד וחלק. זוהי דוגמה לאותה מבוכה אותנטית המעורבת בנימה של עצבות והומור "שחרי" דק הפרושה על הסיפורים.

דוד שחר הוא דור רביעי לילידי הארץ, וירור-שלים היא לו ראשית-מראות-ילדותו; מה שספגה עיגו ועדיין לא שבעה מלראות. שחר הוא סופר "יליד" המצליח לצוד גנש עירו ולציירה על מורכבותה: העיר השטופה גלים-גלים של עמים ותרבויות הקיימים ורוחשים בה.

"מותו של האלוהים הקטן" הוא מבחר סיפור-רים מתוך שני קבצי הסיפורים הראשונים של דוד שחר—"על החלומות" (1955) ו"קיסר" (1960). בזכות כמה מן הסיפורים הכלולים בקובץ זה, כגון "הרופא הקטן מרחוב החב"שים", "על החלומות", "דברים שבטבע האדם"

עוד שירים

מאהורארכעים עמודים לנו כאן, והמדסדף בהם אינו מוצא שירים הרבה שכדאי להת-עכב עליהם. שיריו של משה טבנקין דלי-ביטוי הם זפשוטי-אמצעים אך יזמרתם גרו-לה, ריח שירת ההשכלה דבק בהם יחד עם הדים, רחוקים מאד-מאד, משלונסקי, אל-תרמן ורחל. "בבגוד באדם כחוז- / במעבר פסגות / לא יבוא", הוא אומר בשיר "כגיא בן-אזכוב"; ואכן, כחוז של טבנקין הוא לכל היותר זה המאפשר גיחה על "סוד חמוקי משעולים", משעולים שרגל אדם כבר חרש-תם הרבה והט רפודים עליצות לרוב. "בבגוד באדם קולו- / לא יאמר דברי שיר / אל יתהלל / זה קולו שמעל, / אביון ודל", וכו'. לוואי והיה בעל-הדברים נוהג על-פי רוחם.

שורותיו של טבנקין שבות אל שדות-הקרב של עבר והווה, והוא יודע לעשות שיר מכל שבר הגיג, איורי ותקוה, בערבוביה לא-מאורגנת של סגנונות.

לכל היותר, זוהי שירה של כתיב-ענת נוע-תיים—ולא ממיטבם—שירה שולית באיכותה, הניתנת עמרים-עמרים. מחמת יזמרות שבהם אין שירי טבנקין מגיעים אפילו לדרגת אותה שירה צנועה, נקית-כפיים, נינוחה, יודעת-קומה. "עוד שירים" הם עוד הרבה שיר-ים שכמותם אינה צופנת הפתעות בתוכה. ז. ש.

מותו של האלוהים הקטן

סיפוריו של דוד שחר הם, במיטבם, כרוניקה ירושלמית מעולה. הוא סופר "היישוב הישן" האשכנזי בירושלים. הוא מעלה את ימי המנדט, בהם צרו על היישוב הישן הוויות זרות. שבעצם נוכחותן פוררו את יסודותיו. בכוח המעשה הנפכים ההלוצים הציונים ממזרח-אי-רופה לאצולה החדשה של היישוב, ואילו בני היישוב הישן—המשפחות העתיקות והגאות—

• דוד שחר: מותו של האלוהים הקטן (סיפור-רים); והצאת שוקן, 1970; 243 עמ'.

• משה טבנקין: עוד שירים; היצאת הקיבוץ המאוחד, 1970; 40 עמ'.

אר מאופק, שכוונתי למסירת הדברים ללא אמפאטיות, ברוח רפה—אלא לברירה מכוונת של נקודות-ההסתכלות.

אמנם, אין זו המצאה מקורית מרעישה: הרי־אליום האמריקאי ידע דרך־סיפור זו והעמיד שורה לא־מבוטלת של סופרים גדולים (וגדר־לים פחות) שהפליאו עשות בזה. עד כדי כך שאנו נוטים לחוש בריח האמריקאי כל־אימת שאנו נתקלים בכתיבה גברית, המכסה על המיתח וצוברתו עד לפני נקודת־התפוצצות. אבל כוחו של ראובן מירן שהוא יודע היטב להפעיל את ההסתכלות והסגנון האלה, ואין לקרא ספק בצמיחתם הטבעית מתוך נופי הסיפורים עצמם.

מחזותיהם של שמונה הסיפורים שבקובץ, שבחלקם הגדול נדפסו ב"קשת", הלא הם: המושבה הארצישראלית ("בהרים: בפנים הא־רץ", "הרגע של סמי"); הקיבוץ ("כל שבת אחרי ארוחת בוקר", "אבא הולך עוזב"); קייפטאון, דרום־אפריקה ("מעלית לקומה המרתף", "עם מיסטר הרברט, על הווראנג־דה"); הצבא ("הגבעות המערביות"); פא־ריז: הקוסמופוליטית של הורים הצעירים ("בני־מל אמסטרדם"). האם רק צירוף־מקרים הוא שגם בעולמו של המינגווי תמצא את אמריקה של הפרובינציה היילדות, את אפריקה (אחרת, אמנם), את הצבא ואת פאריז של הדרך הא־בוד? אין ספק שמירן אוהב את המינגווי וגם למד ממנו כמה דברים. רחוק מן המסתבר הוא לחפש אצלו חיקוי, או השפעות כבדות מדי. אפשר לגלות את העקבות בריחמוס הפנימי של הדברים, בצלילות הביטוי, ביובש מסוים, בהליכה מתונה לצד הדברים בלא להתרגש מהם התרגשות ספרותית. אם תרצו, שיעור מצוין בכתיבה מבוגרת. אך התאמת־קה היא של מירן, היא שלנו. הדמיון הן מכאן, אפילו כשהן בנוף זר או מעורפלות, מנותקת: מהקשר מפורש וממערכת של מני־עים.

כתיבתו של מירן היא א־פסיכולוגית. בתארה את פרטי ההתנהגות היא מתנורת מסיבתיות. מהשראות של רקע ביוגרפי או אחר, היא זוננה מתמצית ההתהוות של הדברים, כשג־בוריו של מירן מדברים. יש ובין שאלתו של האחד ותשובת חברו מתארים כמה מעשים

ועל החסאים הקטנים, ראיים סיפוריו של דוד שחר לתיחשב אחת מחטיבות הפרוזה החשובות של הכתיבה העברית החדשה.

ח. ב.

הגבעות המערביות

מבקר־קולנוע גודע הגדיר פעם את ההבדל הקטני בין תפיסתם האמנותית של אלפרד היצ'קוק ומיכלאנג'לו אנטוניוני: מתוך הגראף הדמיוני של מיתח ההתרחשויות בורר לו היצ'קוק ומצרף את הנקודות הגבוהות ביותר הזך הבלעת החללים שביניהם; ואילו אנטוניוני מחבר את הנקודות הנמוכות ביותר של המתח ומוותר על ההתפוצצויות. מיותר לומר שתהליך כזה, כרוב הדברים באמנות, הוא די־אלקטי: באשר הסוגסטיית של החללים החס־רים יוצרות מתחים אחרים ואינן סתם מובל־עות. מחוץ לשאלה בדבר ערכם ההשוואתי של שני יוצרי־קולנוע אלה (ושניהם אינם מדגי־הרקק) יש, כמדומה, באבחנה זו—שהיא, כמו־כן, תיאורטית ופשטנית ככל אחת מסוגה—קביעה נכונה: לפחות במבנה הפנימי של התוצאה—אם לא בציוור הכוונה האמנותית.

"Toute proportion gardée", היו אומרים, מן־הסתם, כמה מגיבוריו של ראובן מירן, ומכל־מקום, אלה השהוים בפאריז, באחד מסי־פורי הקובץ, ולומדים את ארחותיה ולשונה של העיר. אך אפשר לומר על כתיבתו של מירן שהיא פועלת על־פי החוקיות של הנקו־דות הנמיכות, ובשיטה זו היא מפקיה תוצאות נאות מאד.

מירן מספר על דראמות, בהן עזות וקיצור־גיות, אלא שהוא תופס אותן מן הצד הנמוך: מבליע את ההתנגשות, את הצעקה, את ההלם ואף את עיקרי המעשים המכריעים, "מכניס אותם לסוגריים" ומשתהה על "החללים", על השתיקות, על התנועות האגביות, על קיפאון הפנים, על מה שנראה במבט שטחי טריוויאלי, לא־רלוואנטי, אפור. ואין ליחס לזה את התר־

• ראובן מירן: הגבעות המערביות (סיפורים); הוצאת "מקור" ליד אגודת־הסופרים על־ידי הוצאת מסדה, 1970; 111 עמ'.

מזדעזעת. פגע לו בראש. שום דבר. אבן. כל העמדה עשן. הוא יוצא ממנה מתוך העשן, עם טומיגאן. ערבי.. הוא רוצה לירות בי. מאוחר. לא! לקפוץ! בניתור גדול נצמד אליו והטומיגאן לתיץ ביניהם. להרביץ. להי' לחם עם הבטן לטומיגאן. מנוול, רצה להרוג. גהר עליו וניעץ בו ציפריים.. לקרוע לו את האף. בטשו פראים בידיהם וברגליהם.. נגחו קסדה אל פנים, ונתן הדופס אל הדופס, הולם באגרופים, מרים ברך ונועץ במפשעתו. הפה שלו, פוי, בצל רשום, מטריח. מה הם אוכלים שם? אל תצרח, רוצה לנשוף? את המחסנית לפה שלו. החדיר אותה אל פיו וכתש. חיר' חורי חניקה. ציפריים עבות קרעו סרטים מפניו של נתן. מנוול. שורט. במכת אגרוף מיעך את גרגרתו והחירחור פסק. 'נתן, תן לי! אני יורה בו!'—'הלל, עזוב. הוא שלי!' בלחיצה אחרונה ביתק במחסנית עד קצה הגרון. יבבה שסועת מיתרים..."

אולי כל הספר כדאי בזכות תיאור המאבק הזה, האכזר והרצחני. תשוקת ההרג מול הסכנה ליהרג הופכת את בן-הקיבוץ ללוחם נמרץ ומשמשת לו כעין תעודת-בגרות. מכוחה הוא רואה את עצמו מבוגר, העומד ברשות עצמו. כל החיים נראים לו אחרים. הוא יצא משערי הקיבוץ, נפטר מן "הצמחוניות" הצבאית, ונכנס לשערי העמידה-עלי-הנפש. שפירושה:

הבא להרגך השכם להרגו.
אך אותו צעיר נבחר בנסיון אחר ואינו עומד בו. אחד החיילים שבפלוגתו נפל באותה פעולה. עליו כקצין לבשר לאביו על נפילת הבן. אין הוא מסוגל לשוחח עם האב השפול ובורח לקיבוץ, אך גם שם אינו מוצא מנוחה. אביו ואמו מעצבנים אותו והוא משאירם לנפ' שם וחוזר לצבא. שוב נעה המטוטלת מן הקיבוץ לצבא ובחזרה, וחוזר חלילה. ההיאבדות עם הלוחם הערבי והריגתו רודפת אחר בן-הקיבוץ, אך עוד יותר מדריכתו מנוחה נפילתו של החייל ודמות אביו האבלה. שהרי ביסודו הוא "הילד של אמא", וגם אם גדל וגויס לצבא ונטל את חלקו במשימות, וידע לעמוד מול פני המוות, עדיין אין הוא יודע לעמוד מול אב שכול ומול אחות שכולה.

י. פ.

או הבעות, כמו במתכוון, כדי לפורר את המיתת העשוי להשתחרר מהצמדת התשובה לשאלה—וזאת אף שמבחינה כרונולוגית באה התשובה מיד לאחר השאלה. הפירוק והפרי' שה הקווית של התיאורים הסימולטניים נותרים אפוא ממד אחר של זמן לסיפור, בדומה לקוביה חלולה שדפניה נפרמו והיא פרושה בשטח בצורה חדשה.

סיפוריו של ראובן מירן רגישים ומבוגרים, יש בהם משמעת פנימית שנוחנת אחידות וכוח למירקם הסטאטי לכאורה, לניתוקן של העלילות מהקשר מקובל ומסיבותיות פסיכ' לוגית. סיפורי הגבעות המערביות מצוינים—ולא רק באשר הם מן הראשונים של מחברם; ואולי דווקא למרות זאת.

מ. ב.

דרך צלחה

זהו סיפור על בן-קיבוץ המשרת בצבא וכל חוויותיו מחולקות בין שני העולמות: המשק מזה והשירות מזה. במידה בה מתאר המחבר את בגרותו של המפקד ואת הנוסטלגיה הילדותית-התמימה שלו להווי הקיבוץ. גם הקיבוצניקים הם ככל אדם, וכשהם מתרחקים מן הבית הם נשארים ילדים גדולים, המפליסים את דרכם בחיים מתוך תחושה של חוסר-בטחון. על כן נעה המטוטלת של תחור' שחם הפנימית לשני הכיוונים ואינה מתאונת. חוסר-תאיוון זה ניכר בסיפורו של פנחס זק ובכך הוא מצליח להשלים את העלילה החסרה ולהביא במקומה לבטים נפשיים בין "פה" ל"שם", שהם אפניים כליכך למקפריים צעירים.

עיקרו של הסיפור בחלקו השני, המעלה קבור צת חיילים היוצאת לבצע פעולת-ענשים בעביר רצח אשה וילדה בידי מחבלים. ההיאבקות עם הלוחם הערבי נמסרת בצורה פלאסטית ובנשימה עצורה: "התעלה רועדת,

* פנחס זק: דרך צלחה (סיפור); היוצאת הקיבוץ המאוחד, 1970; 131 עמ'.

הקידמה ואכזבותיה

סית והמרוכדת עד קצה-הגבול—כמו גם מבוא מצוין לבעיותיה של הסוציולוגיה על שני שטחיה המרכזיים: הסוציולוגיה-של-הדעת והסוציולוגיה-של-החברה.

עיון בשמות הפרקים דיו להצביע על כך. החלק הראשון, הנקרא "הדיאלקטיקה של השוויון", עוסק בשאלת קיומם או אי-קיומם של מעמדות, בטיב הארגון המידרגי, בגזענות ולאומנות. החלק השני, "הדיאלקטיקה של הסוציאליזציה", דן בקבוצות החברתיות, במקומו ויחסי של הפרט בחברה התעשייתית ובשאלות האנומיה והניכור. החלק השלישי, "הדיאלקטיקה של האוניברסליות", עניינו טיב היחסים הבינלאומיים, העצמה, ההתפתחות ו"סדרם ההטרונגי של הערכים". מול אופנת ה"עתידנות" מן הראוי גם לקרוא בתשומת-לב את דבריו של ארון בסיומו של הספר.

"הקידמה ואכזבותיה" הוא ספר גדוש הערות מבריקות ומעמיקות, הנוגע כמעט בכל בעיה ובעיה שמציגים חיינו המודרניים, וזוהי המלצה מספקת.

ש. י.

איך נמנע העימות

משבר הטילים בסואץ זיכה את הקורא הישראלי בתרגום ספרונו של רוברט פ. קנדי, ספרון שהמועמד-לנשיאות החל בכתיבתו שעה שנפצע פצעי-מוות בכדוריו של סירחאן בשארה סירחאן. הספר מביא דגם של עימות בינושוי הדוחף את העולם פסע-ויעוד-פסע אל שפת התהום ודגם של מיכניקה של קבלת-ההחלטות בצמרת השלטון האמריקאי. המשי בר לתוכו נדחף הנשיא קנדי בעל-כרחו (הוא עשה, כנכור, הרבה מאמצים להפשיר את המלחמה הקרה) עשה שירות רב לדימויו כנשיא שקול ונמרץ, מנהיג מפוכח והחלטי של צוות מומחים ויועצים ושל אומה גדולה

ריימון ארון, מחשובי הסוציולוגים והוגי-הרעות של צרפת בתיזמנו, בא בספר זה לבדוק את מקורה ואת טיבה של האכזבה, שהיא בת-לווייתה הקבועה של הקידמה. תחרות-שת-אכזבה זו חדרה בעצמה רבה לתודעת הדור הנוכחי בעיקר בעקבות תנועות הסטודנטים, שהן הביטוי החריף ביותר לאכזבה מן הקידמה.

קידמה מהי?—הגדרתה גולשת לשדה-מוקשים של ערכים והשקפות-עולם. מוטב אולי להזכיר דקק ל"תמורה", שהיא תופעה אובייקטיבית, ברור כי עולמנו המודרני ידע תמורות רבות בתחום החברתי, הרוחני והחמרי. תמורות אלו—אפשר לכנותן גם "קידמה"—נשפוט שיפוט ערפי על-ידי חלק מבני הדור כבלתי-מספיקות, בלתי-נכונות וכיוצא בכך. ארון משקיף על התמורות ועל מטען אכזבותיהן מעמדה אינטלקטואלית של סקפטיציסט נייטרלי. לפנינו, אפוא, ניתוח מבריק וידעני של הציביליזציה המודרנית וההתיתחוסיות אליה. הדיאלקטיקה של המודרניות באה לידי ביטוי במיוחד בשלושה מישורים: שוויון כללי מול ארגון מידרגי (היירארכי); יחדנות לי-סוגיה מול קולקטיביות לסוגיה; מקומיות מול אוניברסאליות.

על שלושה מישורים אלה אפשר, כמובן, להזכיר עוד אחדים, אולם ארון רואה בשלושת הנזכרים את החשובים ביותר. המאוכזרים הם מצב דיאלקטי זה נמנים על אנשי הזרם המרקסיסטי, הן האורתודוכסי הן ה"הומאני", הרומנטיקנים מבית-מדרשו של ז'וזף רוסו ותלמידיו בנוסחם המודרני, המתמרדים נגד גילוייה של החברה התעשייתית, חברת-הצריכה-ההתקשורת, והאריסטוקרטים הרואים בחברת-ההמונים גיוון, אפ-רוריות ואבדן היחדנות. שלושת חלקי הספר הנוכחים אפוא בהכרח לניהוח של מכלול התופעות של החברה המודרנית הפלוראליסטית.

* רוברט פ. קנדי: איך נמנע העימות / מש"כ בר קובה 1962; תרגום: מירי אליאב; עם עובד / ספרית אפקים, 1970; 132 עמ'.

* רמון ארון: הקידמה ואכזבותיה; תרגום: מריאנה טרל; עם עובד/ספרית אפקים, 1970; 346 עמ'.

מן המשותף במשברי הטילים של 1962 ושל 1970.

הגיבור הראשי של ימי הדילמה והחרדה, מצד זה של המסך, הוא ג'ון פ. קנדי. תפקידו של כרושצ'וב, הגיבור הראשי השני מעברו של האחר של המסך, יוסיף לשמש זמן רב, כפי הנראה, ענין להשערות ולחצאי-אמיתות. על כתפו של קנדי רבץ באותם שבועות הרי-גורל נטל אטלסי. הכרעתו לכאן ולכאן עשויה היתה לחרוץ לשבט או לחסד את עתיד העולם כולו. על-פי תיאורו של אחיו, עמד הנשיא במשימה זו בצורה המכובדת ביותר. בה"בשעה מאיר תיאור זה את הקשיים לפי-ניהם ניצב מנהיגה של אומה רפובליקאית, את קשריו אל צינורות האינפורמציה שלו, את לבטיו בין עצות ולחצים, גם בדמוקרטיה של חברת-המונים מרובדת אשר בה שפע של מוסדות, ארגונים, מומחים ויועצים—אדם אחד-ויחיד שנבחר לתפקידו, במסיבות אלו או אחרות, הוא המחליט ופוסק אחרון. אי-כוחה של המנהיגות וכשרו של המנהיג נות-רים אפוא—וביתר-שאת בחברה דמוקרטית—אבן-הבחון לטיבו. יעילותו והחלטיותו של המימשל, הסיכוי שאדם זה עשוי לטעות דוג-מת כל בן-אנוש מעורר צמרמורת. צמרמורת זו היא-היא הרוח הנוראה הנושבת על-פני עולם של מאזן-אימה וכלי-נשק גרעיניים. מכל-מקום, המסקנות מספרו של רוברט קנדי הן כי מצרים אינה קובה וכי הפתרון הטוב שנמצא לאותו משבר אינו עשוי להיות פתרון טיב ומפקס למשבר באזורנו.

עד עמוד-התליה

קצב-העשייה של קורותינו, לשלוחותיהן, אינו נותן, כמדומה, סיכוי רב לרומן אפי בעל-איכות, אך לעומת זאת ערובה בצדו שעוד נוסף לקראו הרבה פרשיות עלומות או

הנאלצת (ושוב, כמעט בעל-כרח) למלא את התפקיד הנכבד של מגן העולם החפשי מפני הקומוניזם ושאיפותיו. רוברט פ. קנדי, תובע-כללי, אח ויועץ קרוב-שבקרובים לנשיא ארה"ב, היה מעורב בכל שלבי ההתייעצות וההכרעה. ספרו הוא אפוא משלים חשוב לספרים אחרים שנכתבו על משבר-הטילים של שנת 1962 (בהוצאת "מערכות" הופיע ספרו של א. אבל, "טילים בקובה") ופתח רחב אל חדרי-החדרים של המימשל הושינג-טוני בימיהם של ר. פ. וג'ון פ. קנדי (חובבי האנאלוגיות עשויים להוסיף כאן: שני האחים הגראקיים של הריפובליקה האמריקאית).

התחום העלום שנותר בפרשה זו הוא תפקידה של ברה"מ ותפקידה של קובה. מה הניע את קאסטרו להסכים ולקבל טילי-התקפה סובי-טיים על אדמת האי? מה הניע את ברה"מ לנסות ולהקים על האי קשורי-טילים המאיי-מים על החוף המזרחי המאוכלס של ארה"ב? זאת דווקא בתקופת שלטונו של כרושצ'וב, שעשה מצד-הוא כמה צעדים בכיוון של הפשרה ודירקיום? מה היה מנגנון קבלת ההחלטות בקרמלין אפוף-החשאיית שבמוס-קבה? שאלות אלו, שבלעדיהן אין הסבר שלם לפרשת הטילים בקובה, אינן באות לידי דיון בספרו של רוברט קנדי. הקורא למד ממנו, כאמור, על הוריה האמריקאית.

בהקבלה למשבר הטילים הנוכחי בסואץ, אין אנו עשויים להסיק מה רוצות ומה עתידות לעשית מוסקבה או מצרים. כל שאנו יכולים הוא להבין מדוע, וכיצד, נהגה ארה"ב ב-אותה פרשה כפי שנהגה. קשה ביותר להניח כי יש ממנו לקח לגבי משבר-הטילים של 1970. ציניקן יכול לומר כי תחת לתרגם את ספרו של קנדי לקורא הישראלי מוטב היה לנו להניח את הספר במקורו על שולחנו של הנשיא ניקסון. גם מעשה זה היה מיותר. הנשיא ניקסון בקיא היטב בהיסטוריה של משבר קובה. דרך טיפולו של הנשיא קנדי משמשת לו, בלי ספק, אתגר אישי ומנהיגותי. אלא שניקסון וקנדי אינם דומים, מדיניותם אינה זהה, דרכיהם אינן נפגשות. יתר על כן, מלבד עצם שיגורם והצבתם של טילים (כאן טילי-הגנה, שם טילי-התקפה), אין הרבה

• יהודה אטלס: עד עמוד התליה / עלילות המחתרת בעיראק: "מערכות", 1969; 47 עמ'.

האומר כי המציאות עולה על הדמיון מציב אפוא את קורא הסיפורים בעמדה של מאמין. ספקות אם אכן יתעוררו בו ישותקו על הרוב לכשיזכור כלל זה. כך הדבר בסיפור שלי-חותו של וולפגאנג לוז בקאהיר. ובכל זאת, הסיפור מעורר כמה תמיהות, שאין להן קשר אל טיבו של הסיפור כמסמך בעל-ערך להכרת מצרים ומשטרה.

מטבע-הדברים, סוכנים ש"נשרפו" נעלמים תחת מעטה של דממה. אין הם מורשים לפרסם זכרונות אישיים ולגלות אפילו טפח ממעשיהם. זאת מכמה וכמה סיבות נהירות למדי. וולפגאנג לוז פירסם את זכרונותיו משנית שליחותו הרבה לפני תקופות ה"עכ" שיו מותר לגלות, ואין הקורא יכול שלא לתמוה מדוע הותר ללוז מה שאסור לשבט הסוכנים כולו. תמיהה זו אין הבקורת צריכה לישוב אך יש בה כדי לעלות הירהורים תוך קריאת הספר. תמיהה אחרת מתעוררת נוכח העובדה שהמצרים—כך מסתבר מדבריו של לוז—ידעו היטב מה מעשיו במצרים כמעט כל זמן שהותו שם. הם קלטו את שידוריו, אף כי התקשו בפנינוחם. מיני מה לא נאסר מיד?—גם לכך אין הסבר משכנע. יתר על כן, קשה להבין מדוע היה הקשר בין לוז לבין שליחיו קשר-ראדיו תכוף. מאז מלחמת-הריגול של ימי המלחמה העולמית השניה ניתן לאתר, ללא קשיים מרובים ובמהירות. שידורי ראדיו הבאים ממכשיר-קשר מוסתר. אמצעי האיתור האלקטרוניים התפתחו הרבה מאז אותה מלחמה, ומצרים, שרשת של עיקוב והאזנה מכסה אותה בוודאי, כנהוג במדינת-משטרה נתינה במלחמה, אין ספק שלא הניחה לשידורי ראדיו מוסווים לעבור את חללה בלי פיקוח, ולא רק על שאלה זו אין לוז נותן תשובה. הקורא לא ימצא בספר תשובה על התפקיד האמיתי שמילאו המדענים הגרמנים במצרים ועל טיבו: האם איימו על בטחוניה של ישראל, או שמא לא היו אלא חבורת אנשי מדע ומרמה, שבאו להתעשר על חשבון כיסו הפתוח של הרוזן המצרי, המוכן לקנות כל שמציעים לו נוכח צל של סיכוי לגבור על מדינת-ישראל.

שאלות ותמיהות ללא פתרון ותשובה. לוז ממעט לספר על פעילותו כסוכן חשאי, ומו

פרשיות שזכו עד כה ל"כיסוי" מרומז או חלקי. ספריי-זכרונות אישיים יוסיפו לגרור אחריהם מאמצים מאורגנים להעלות מתוך חול השכחה ספקי-עלילה, שכולם יחד משר-תלבים במסכת הפעילות הרבגונית ורחבת-ההיקף של הדורות האחרונים בארצנו. לא רק הרצון לשרת את ההיסטוריה, שלמותה ומתמנותה מניב את ספרי-העלילה אלא אף הרצון לקום ולהנציח בני-אדם שהיו חיילים אלמונים בצבא גדול של פעילים, מהם שהלכו לעולמם או הוצאו להורג ומהם שעודם חיים עמנו.

יהודה אטלס מספר ב"ציאת בבל". הפרשה הנחשפת לפרטי-פרטיה ב"עד עמוד התליה" היא סיפורה של המחתרת הציונית בעיראק, שקמה על הרקע של גל הלאומנות ושנאת-הזרים הגואה בעיראק של שנות ה-30 וה-40 ועד לאחר מלחמת-1948 וכינון מדינת-ישראל. המחתרת שהוקמה על-ידי שליחים מן הארץ הצליחה להקים לארגון עתיר-יכולת-והישגים. הגנה עצמאית והברחת יהודים אל מחוץ לגבולות המדינה היו תפקידיה של "השורה", והיא מילאתם בהצלחה עד להתמוטטות ב-1951.

ספרים כגון זה של יהודה אטלס, המשתייכים לספרות ההנצחה של פרשיות עלומות, ממלאים תפקיד צנוע אך חשוב בשלב הנוכחי של בניית ההיסטוריוגרפיה הישראלית.

י. ב.

שליחות בקאהיר

כלל ידוע הוא בסיפורי ריגול וביון שהמציאות עולה על הדמיון. סיפורים ממין זה נקראים בלתי-טובת המכוונת על-ידי התשושה לח"דור, ולו גם כהוא-זה, אל מאחרי מסך-המסתורין המליט את פעילות השירותים החשאיים—אותו עולם תתיקריעי של פעילות ופעילות נגדית שלא אחת היא חורצת גורלו של קרב, אם לא גורלה של מערכה. הכלל

* וולפגאנג לוז: שליחות בקאהיר; הוצאת "ספרית מעריב" ו"שקמונה", 1970; 296 עמ'.

החיבור האחד, זה העוסק בספרות הערבית העתיקה עד סוף התקופה הממלוכית, נכתב במקורו האנגלי בשנת 1926 בידי המזרחן האנגלי הדגול סיר המילטון גיב, שעד לפני שנים אחדות שימש פרופיסור לערבית במכ"ל ללות של אוקספורד והארורד ונודע כחוקר שחשו הספרותי מפותח במידה שאינה מצויה אצל רוב המזרחנים האירופיים. גיב מצליח לצרף בכתביו את כל המעלות הטובות של המזרחנות, ובעיקר את הגישה הבלשנית-הטקסטואלית, עם ראייה "פנימית" מעמיקה.

חיבורו הכלול בספר שלפנינו, והוא בו חלק-ארי, בעצם הוא ספר קט (התוסס בגירסתו העברית פחות מ־120 עמודים!), ואף-על-פי כן השכיל מחברו להקיף בו את הספרות ה־ערבית בתקופה שלפני האסלאם ובתקופת האסלאם גם יחד. וראה זה פלא: במסגרת כה דחוקה דחס את הכל, וזאת בלי שידוקק לדרך-הרצאה קטלוגית (כפי שעשה המזרחן היהודי-ההונגרי גולדציהר בשעתו, בספרו שתורגם אף הוא לעברית לפני שנים). הסקיי רה מרתקת וסגנונה בהיר וחי. לא ייפלא, אפוא, שלא נס ליחו של ספר זה אף לאחר כ־45 שנה מעת כתיבתו, ועדיין הוא אחד הספרים המרכזיים במקצועו, נלמד בעשרות מכללות ומכוניס ומיתרגם ללשונות שונות. ואגב, גיב הוא אחד המזרחנים המעטים ש־עשו חזל גם בתחום הספרות הערבית החדשה. סדרת מאמריו בנושא זה, שנדפסה ב־1930 לערך בידיעון של ביה"ס הלונדוני לחקר המזרח, היא, לדעת רבים, אחד העיונים המשובח־חים והמדויקים ביותר שנכתה להם הספרות הערבית בתימינו. אולם מאז שנות ה־30 לא שב גיב לעסוק בספרות הזאת, למרבה הצער. חבל גם שמאמריו בתחום ההוא לא תורגמו עברית ולא נכללו בכרך זה.

החיבור השני הכלול בספר הנדון כאן נכתב בידי מלומד ישראלי, פרופ' יעקב מ. לנדאו, ועניינו הספרות הערבית במאה ה־20. פרופ' לנדאו ידוע כאחד הבולטים בחוקרינו המתחיים במזרח התיכון החדש, ובעיקר בשאלות מדיניות, אולם ידו רב לו גם בנושאי תרבות וספרות. ספרו "מחקרים בתיאטרון ובקולנוע הערביים", שראה אור בארצות-הברית ובי

הדברים שהוא מספר אפשר להבין כי מילא תפקיד ראשוני-במעלה במלחמה נגד המדענים ובסיפוק אינפורמציה רבת-ערך על מערך ההגנה וההתקפה של המצרים. האם סיפורו ב"שליחות בקאהיר" אינו אלא סיפור חלקי ופגום, מתוקף המסיבות, או שמא פגום הוא מטעמים אחרים?

הקורא הסקרן צריך להמתין. מכל-מקום, ספרו של וולפגאנג לוז מעניין לקריאה לא דווקא משום היותו סיפורו של סוכן ישראלי במצרים. יש בו—ממקור ראשון, שהצליח לחדור לפני-זמן של המשטר והחברה—תיאור חי ומאלף של חיי החברה והפוליטיקה במצרים הנאצרית, חיי מדינת-משטרה שבה קצונה צבאית ועילית זעיר-בורגנית חיה את חייה הלבנטיניים כאילו עדיין פארוק יושב בחצר-המלוכה. התפקיד המרכזי של השירות החשאי המצרי בחיים אלה הוא תפקיד של אחוז ברסן ומסכה-על-הכל. יחד עם זה נותנת כמה מן התכונות הטבועות באפיים של אנשי החברה הגבוהה והפקידות במצרים כר נרחב לפעילותו של סוכן המצליח לשתול עצמו בתוכם. הכל נראה קל ומהיר מדי?—שוב צף ועולה הכלל בדבר המציאות העולה על הדמיון.

מי שמבקש לשמוע על מצרים ממקור ראשון, מתוך מועדוני-הלילה, הבארים, ויעודי-החב"ה-הגבוהה ובית-הכלא לאסירים פוליטיים לא יחמיץ את סיפורו של לוז. חובבי הריגול ממילא כבר הגיעו אליו.

ש. י.

מבוא לתולדות הספרות הערבית

לפנינו ספר המורכב שני חיבורים שנכתבו בידי שני מלומדים שונים ובשתי תקופות שונות.

* המילטון א. ר. גיב ויעקב מ. לנדאו: מבוא לתולדות הספרות הערבית; עם עובד, 1970; 238 עמ'.

תולדות הפיוט והשירה

א.מ. הברמן, המנהל זה שנים רבות את ספריית-שוקן והמרצה על ספרות ימיהביניים באוניברסיטת תל-אביב, הוא מומחה בעל-שם בתולדות הפיוט העברי, החל בתקופה שלאחר חתימת המקרא ועד לתקופת ההשכלה. מאמריו בנושא זה, המתפרסמים מעל בימות-מח-קר שונות, מעידים על בקיאות בחומר ואהבה לנושא שלו הקדיש את חייו.

עתה הוציא הברמן ספר הטרק את תולדות הפיוט והשירה העבריים בתחנותיהם השונות, והוא מעין סיכום להרצאות שנשא בחוג לספרות עברית משך שנים רבות. הספר מחולק לארבעה פרקים מרכזיים: הפיוט בארץ-ישראל, אל, הפיוט בבבל, הפיוט והשירה בספרד, שלוחות השירה הספרדית. לפרקים אלה הוסיף נספחים רבי-ענין ורשימה ביבליוגרפית עשירה. חלק מהשירים כבר ראי אוד במקור מות שונים וקצת מהם העתיק מכתבי-יד והוסיף להם ניקוד.

בעוד שהפיוט הארצישראלי, הספרדי והבבלי ידוע, וחלק ניכר ממנו הודפס בספרים שונים (במיוחד ב"השירה העברית בספרד ובפרס באנס" של שירמן), הרי קיבוצו בספר אחד ומהגם בתוספת על שירת תימן, צפון-אפריקה, תורכיה וכן על הפיוט השומרוני והקראי—מעמיד לפנינו אנתולוגיה מקיפה של הפיוט והשירה העבריים משך מאות בשנים; אנתולוגיה מצומצמת, אמנם, אך שימושית בהחלט.

הברמן נהג בדרך שיטתית בהרצאות-הדבריים, סקר את הפיוט בכל תחנה מתחנותיו, התעכב על משוררים שונים והדגים מפרי עטם, במקומות רבים הסביר דברים הקשים להבנה. בסוף הספר צירף פרקים קצרים על האקרוסטיכון (הסימן). על החרוז ועל המשקלים לים בשירה העברית בספרד. מצויית בספר גם הערכות כלליות, השוואות בין הפיוט הארצישראלי, הבבלי והספרדי, וסקירות היסטוריות קצרות. אין בספר דיון ענייני בשיר

צרפת לפני שנים אחדות, נעשה עד-מהרה ספרייען לכל העוסק בעולם הערבי ובהרבותו כיום. גם הפרק הזה, שבא להשלים את ספרו של גיב, מעיד על בקיאות רבה ועל עיקוב שיטתי אחר המתהווה בספרותם של שכנינו. אולם בשל רוחב השטח שלגדאו מנסה להקיפו, ובשל קוצר הפרק הזה (כ-50 עמודים), לובש המחקר אופי סקירתי וחסר הוא הדגמות של קטעי שירה ופרוזה מתורגמים מאת הסופרים שהוא דן בהם, דבר שיכול היה לשזבב את הרצאת-הדברים ולהרחיקה מסגנון דוחנני. עם זאת מצטיין הספר בעושר של ביבליוגרפיות, שהורחבו ועודכנו בידי לגדאו. לקורא העברי חשובה במיוחד הרשימה הביבליוגרפית של מאמרים ומחקרים בעברית, וכן רשימת יצירות ספרותיות שתורגמו מערבית לעברית (ומסתבר כי "לקשת" מקום נכבד מאד ברשימה זו).

זהו ספר חשוב, בראש-וראשונה לסטודנטים ולתלמידי המגמות המזרחיות בבתי-הספר; אך לא נרחיק לכת אם נאמר שהוא בחינת "קריאת-חובה" לכל ישראלי החפץ להכיר את שכניו, ויפה עשה הוצאת "עם עובד" שטרחה לתרגם, להשלים ולהוציא ספר זה. וטוב שבעתיים שאין ספר זה מופיע בחלל ריק, אלא קדמה לו בשנים האחרונות תנועת תרגומים ערה מן הספרות הערבית לעברית, כפי שמעידה הביבליוגרפיה הנ"ל. תרגומים אלה נעשו הן מן הספרות הקלאסית (כגון ספרו של גורן, משירת ערב), וספרו של רצהבי, "שיחות ערב") והן מן הספרות בת-ימינו (כגון "סימטה בקאהיר" בתרגומו של שרייבר, "סיפורים פלשתיניים" בתרגומו של בלס, ועוד). אותם תרגומים, יחד עם מחקריהם אלה של גיב ולגדאו, עשויים להשלים ולהמחיש זה את זה.

ש. ש.

* א. מ. הברמן: תולדות הפיוט והשירה; מסדה, 1970; 296 עמ'.

בהורה עזובה

מרחו זרועות קטועות / ואגנים כרותי שפ־
כה / הורידו שרשים לתוך האדמה / יעץ
בודד—

או כמו השורות האלו, מן השיר "הערב בודד
הירח" (ע' 28):
מתים שותקים / ובעיניהם הירח מציץ, /
כל הערב בודד הוא עולה, / וחוזר לגבעה
במזרח עד הבוקר שמת יעלה הירח // מחר
לא נקיץ.

עלמו של י. חזק לאחר־67 הוא עולם בו "אין
בית שאין בו", וכולנו חוקה עלינו שנדע מהו
זה ש"איננו" בו; עולם שלאחר מכת־בכורות
("הפסרה לחג", ע' 46) בו "כל המזוזות היוזו
דס", בו "בגן נעול" מסתרת "אחותי היפה" /
כלתי למתים" ובו "שערינו פתוחים אל /
החושך— —"

אבל זהו גם עולם המצטיין בתודעה מורפת
שבעתים של "ארץ". המלחמה היתה "ב־א־
רץ". הר ועמק, נהר וגבעה, עפר וחול, קוץ
ואילן ושמיים קונים להם ממשות טראגית
ולעין יפעה דראמתית, ובתוכם נבלעים עד־

ובצורתיו ולכן אי־אפשר למנות את הספר
עם ספרי־המחקר אלא עם האנתולוגיות והמ־
אספים.

אין ספק שהמחבר הועיד את ספרו בעיקר
לתלמידי החוג לספרות עברית, שימצאו בו
עזר רב־חשיבות, אבל בצורתו וכנותנותו ראוי
הספר לשימושן של כל שוחר־דעת ואוהב־
שירה.

ש. ב.

בהורה עזובה

"במחול אשר אחותי— / הורה עזובה— /
יבואו כל סתי לחול עמי" אומר יחיאל חזק
בשיר השלישי ("מתים בהורה עזובה", ע' 9)
בקובץ שיריו זה ("בהורה עזובה"), שהוא לו,
כמדומה, שלישי, או אף רביעי. "הורה" שלו
היא הורה הנעזבת במלחמה, היא שירת המל־
חמה של 67 והלאה. מוטב לומר שהיא צעקת־
האמים של המלחמה הזאת.

על כך מעידים, קודם־כל, שמוחיהם של רבים
מ־28 השירים המכונסים בשלושת השערים
של קובץ זה, שמות כגון "מלחמה היתה בא־
רץ", "על מיצביך", "חיילים", "כניעה",
"שבת הבית", "מותגו באהבה", או שמו של
צירי־השירים הארוך ביותר שבאסופה זו,
"מות הקיץ הארוך במלחמות", על כך מעי־
דים. אף ביתר שאת, רוב השירים עצמם, גם
אם כותרותיהם מסורשות פחות.

לא "הורה מלחמתית" כאן, חלילה, ולא תרו־
עת "הורא" של מלחמה כאן, כאמור, צעקת
המלחמה, פעמים גיחרת, פעמים מתלועעת,
תכופות—למען האמת—כבדת־ביטוי, אך אולי
דווקא משום כך חתומה בחותם של כנות
דהומה וכואבת, כמו, למשל, בשיר "על מוצ־
ביך" (ע' 11):

בלילה הבהיר / אחר הרעד, / שתקו כל
מוצביך בדמי מוות, / ורק אורות קטנים /
האירו את דרכי הצמרות / הנוטות כשיירת
זחלמים / בצד גוסף, / ובתעלה המסויחה /

* יחיאל חזק: בהורה עזובה (שירים); הוצאת
"עקד", 1970 (רישומים: גד אולמן); ע' 52.

ישראל, ועדר האוונים. "ומאחורי העדר", כסיפורו המפויס של זלמן רובשוב, הוא הג' שיא שז"ל, "רועה תימורה, צחורת שמלה... קלה כאיילה ויפה ככינרת. בידה ענף עץ תמי רים... ובעברית רוננת היא מוציאה עם שחר את עדר האוונים מחצר חוות כינרת אל המרעה".

ומוסיף בעל-העדות וחותם עדותו לאמור: "מה פלא אם בלב נרקמה אגדה אשר לא יכלו לה צבאות הימים ואף לא צבאות ימי המוות?"

האגדה, אגדת החלוצה-המשוררת, בת-רוסיה הרימנטית המתרוגנת "בעברית ספרדית קדור" מה ושמורה בעצם תומתה", הרווקה השחפ" גית, הנמקה בחליה, ציפורי-השיר שכנסה שמוטה ונשברת בטרם-עת (1925): "בכר" כרה יסבה אשה מקומסת ורזה מאד. עור פניה כהה וגוה שחוח" והיא היה באורח אינטנסיבי, משך שנים של ענות מסוגפת, את חייו של ה"יש" המתרקם מעט-מעט סביבה, "מנגד", ואשר בכוא מוות לגאול אותה מייסור רים ובדידות היא מובאת למנוחות בבית- הקברות של כינרת—אגדה זו היתה, בלי ספק, צורך פסיכולוגי לדור שלם של חסידים ואג' ש"מעשה שרקעם קרוב לרקעה של רחל וא" שר גודעו לימים בתואר הקיבוצי של "אבות תנועת-העבודה" בארצנו. הם התרפקו על האגדה הזאת בחייה, קל-וחומר במיתתה, והם גם עשו ככל יכלתם להשרישה. בזכותם נעשה עצם השם "רחל" כעין תמצית של פשטות לבנה ואלגית ושירתה—שם-נרדף לשירה-בא" שר-היא לדורות רצופים של נפשית המיות של בני-ינוער. צורך זה, לדיוקו, לא יכלה למלא, כמובן, משוררת כאסתר ראב. אף לא אגדה פינקרפלד (עמיר), או פניה ברגשטיין.

הכרך האלבומי שלפנינו נותן ביטוי גראפי- תעודי הולם, טוב-טעם, לאגדת-חיים-ריצירה זו של נשיות רציצה, של אמונת-תום וערגה לא-באה. אדרת הנוסטאלגיה הטובה הנפרשת בימינו על ארץ-ישראל שמלפני ארבעים וח' משים שנה ודאי אך תסייע לחבב כרך זה על המחזיקים בו—בין שהם בני האז"ז ובין שהם בני ה"עכשיו", בוטה ומודגש ככל אשר יהיה.

כלות אף היחיד וגופו, היחיד ואהבתו, במין אחדות קמאית של ארוס ומוות ("זמר ישן", ע' 13)

הזבח לבשרים בלילה העמוק על הגבעות / הדרך נושמת, / ידיה פרושות. // שירי, שירי את שיריך / ונחל סביבך בהורה משכרת / וגופנו יעלה במדורות את לפי- דינו תלחלים / וערוצי החלומות ישטפו את ההרים, התגלות יוצאת למסעות— // שבנו אל ביתך / אחר המסעות סביב למפתך, / כוכב צפון גילה את גווייתך / שוכבת על ספור העמק.

שירי רחל

רחל—משוררת של תום ושל כאב, של פאתוס רוגש-מאופק ושל עצבות נזירית וכוספת— היתה דמות שחיה חופפים עדי-תום את שירי רתה, או בלשון מודרנית קצת יותר, ש"ה" דימיו" שלה חופף את "הביטוי-העצמי" שלה. דבר שאי-אלה פייטנים בני-דורנו, הן בארץ הזאת הן מחיצה לה. חותרים להשיגו במאמץ מודע ומחמיר, תכופות אף ראוותני והחלטי עדי-אימה, היה לה בבחינת נתון ראשוני, מת- נתישמיים כביכול—אם מותר לימר כך על "קריירה" שהיתה, אחרי כללות הכל, טרא- גית כל-כך, צחיחה כל-כך, קטועה כל-כך.

רחל נולדה ב" 1890 בסאראטוב שבצפון רוסיה וגדלה בפילטאבה שבאוקראינה, במשפחה אמידה ומשכילה, מעורה בחיי ארצה, שעליה נמנו רופאים וסופרים ורבנים ואמרכלים ואמ" גים ועסקנים וציונים, תמיה יופת-תואר, כחולת-עייניים וזהובת-שער, היא מגיעה בגיל 19, עם אתותה, לארץ-ישראל העותומאנית. השתים קובעות מושבן תחילה במושבה רח" בות, וחדרן של השתים הופך להיות עדי-מהרה "מרכז חיי התרבות והתרבה של צעירי רח" בות", כדברים שמביא עורך האלבום, אורי מילשטיין, בביוגרפיה התמציתית שלו. כעבור שנה ושנתיים באות חיפה וסגירה וחצר כינ" רת. ושם א. ד. גורדון וברל כנצלסון ובן-ציון

• אורי מילשטיין (עורך): שירי רחל ומכת' ביח בכתבי-יה; הוצאת "כנרת", 1969; 204 עמ'.

צירה כתובה בסגנון המקאמית, שהיה רווח באותו זמן, והיא מספרת על סיור בעלמית כסחרים בלויית מורה-דרך אפיק-רוים. המ-ספר, המסמל את הנשמה, נפגש בזמן מוסף לא, המסמל את השכל, וזה מזהירו מפני שלש רעות: הדמיון, התאנה והכעס.

אהרי סקירה מקיפה של יצירתו זו של אבן-עזרא, פנה פריץ י. לויין אל שירת-ההאל דשירי האיור ומקדיש להם כחציית הספר (140 עמ'). כאן נוטש המחבר את דרך הצייר תוח וההערכה שנקט בפרקים הקודמים, ור הוא מרבה לדון בצדדים הפרמאליים של השירים, עד שאי-אפשר לעקוב אחר הנאמר בלי להסתייע ב"דיואן" של אבן-עזרא. הוא מסביר שיטה זו באמרו בדברי המבוא שלו כי הלך "בעקבות מחקריו של הרטמן על

אברהם אבן-עזרא

אברהם אבן-עזרא, הנחשב אחרון בשרשרת ענקי-הרוח של "תורה-הזהב" הספרדי בשירה הכתובה עברית, נולד וחי בתקופה רבת-הפירות, כאשר תהליך ה"ריקונקוויסטה" בספרד המוסלמית הגיע לשיאו ומסעי-הצלב החלו לפגוע מורה. הוא נולד בשנת 1089 בטודילה, עיר-הולדתם של בגידורו הבכיר רים, יהודה הלוי והנוסע בנימין, בסמוך ל-כיבוש ספרד המוסלמית בידי ה"מוראבטים" וקץ "תורה-הזהב". בנודדו עבר במקומות רבים בספרד, באזורים מוסלמים ונוצריים כאחד, שהם תקיפה ממושכת בקורדובה, עירם הראשית של המוראבטים, נסע לצפון אפריקה, לאיטליה, לצרפת ולאנגליה, מקים שם השיגו המרות, יצירתו חובקת תחומים רבים בשדה החשבה, אך בעיקר הוא נודע בפיוטיו הטבעיים ברוח מיסטיית, כדרך ה"מותפלמון" והצופים שבאסלאם, ובשירישו למקרא. הוא חיבר ספרים באסטרולוגיה, בהוראת הלשון, במתימטיקה, בפילוסופיה ועוד.

הספר שלמנינו מנסה "ללכת בעקבותיו ב" דרכי נודדיו הארוכות", כדברי המחבר, ול-התעכב במיוחד על יצירתו השירית לשני ענפים—שירת-החול ושירת-הקדש. פרוס' ישראל לויין מוכיח בקיאות רבה ביצירתו הענפה של אבן-עזרא ומצביע על חילופי גרסות באשר לתאריכים ולתחנות נדידיו, החל בתאריך לידתו וכלה בתאריך פטירתו. להגותו ולשירייו המקרא הוא מקדיש שני ספרים רחבי-יריעה ופרק נפרד מקדיש הוא לחיבורו הפילוסופי "חי בן מוקיץ", שבו הלך אבן-עזרא בעקבות חיבורו של אבן-סינא "חי בן יקט'אן" אך סטה מדרכי של הפילוסוף המוסלמי הן בצורת הכתיבה (פרו' זה חרחה) והן באירגון המשולש של תמונת העולם בהשפעת הציאואפלטוניים: עולם השפל, העולם התיכון, ועולם האצילית. היר

תולדות עם ישראל

3 כרכים

מאת

פרופ' אטינגר

פרופ' בן-ששון

פרופ' מלמט

פרופ' ספראי

פרופ' שטרן

פרופ' תדמור

ההיסטוריה היהודית בתפיסה חד-שה מימי קדם ועד ימינו אלה. הספרים מלווים תמונות, מפות ומכתחות מפורטים וביבליוגרפיה.

במחיר 52.50 ל"י
מוזל

(המחיר המוזל רק עד 31.1.71)
בכל חנויות הספרים

הוצאת דביר

* ישראל לויין: אברהם אבן-עזרא, חייו ושירתו; החוג לספרות עברית באוניברסיטת ת"א / הוצ' הקיבוץ המאוחד, 1970; 291 עמ'.

טת לשירת האהבה החילונית ושימוש מפורט במינוח המיוחד לה, כאברהם אבן-עזרא" (ע' 89).

אך לא רק בזה התבלט אבן-עזרא בשירת-הקודש אלא גם בריבוי השימוש בכתיבת שירי איזור (מואשחאת) בגושאים דתיים, דבר שלא היה נפוץ כלי-כך לפניו.

ספרו של י. לזין מצטיין בשיטת ניתוח פראגמטית, רב-צדדית ובהירה. הוא מציב לנגד הקורא דמות מוסלמה של מי שהיה מגדולי השירה המתובה עברית בספרד ומחשובי הוגי-הדעות בזמנו. אף בהשוואות בינו לבין משוררים אחרים שקדמו לו או חיו בתקופתו הוא מגלה בקיאות בכל צורותיה של השירה העברית בספרד, והרי-הו בבחינת השלמה נאותה לספרו הקודם על שמואל הגניד.

ש. ב.

שיר האיזור הערבי, ומתוך כוונה להבליט את חשיבות החקר ביצירתו של אבן-עזרא להכרתו הכללית של שטח מעניין זה".

המחבר מנתח אחד מן השירים האפיניים של אבן-עזרא, בו מתגלה סגנונו המיוחד בהעברת אהבת אלוהים מ"כנסת-ישראל" אל התחום האישי ובשימוש המודגש במלים שאולות משירת-החזל, כגון חשק במשמע אהבה: "אהבת אלי לי ערבה / מאהבת נפשי נפלאה; // בו אחשוק, עד כל אה-בה- / בלתי אהבתו—אשנאנה!" עד שאור-מר: "מנוח ינחיל חשקך— / אך כל חושק הוא גענה, // בלבבי אצפון חוקך / ואקו, אולי שם תחנה?"

"ככל הנראה", מצוין פרוס' לזין, "איש מן הפייטנים שלפניו ואחריו לא הגיע לביטוי גלוי ומורכב כלי-כך של נושא האהבה ל-אלוהים בסגנון זה, תוך כדי השוואה מפורט-

המשתתפים בחוברת

שירה של מרים ארן, הידועה כמבקרת, מתרגמת ומשוררת. יוכלל באוספתה החדשה, "אדם מועד", המופיעה בימים הקרובים בספריית פועלים. אורית איכילוב, בוגרת האיג'ברסיטה העברית בירושלים ומסמכת האיג'ברסיטה של ניו יורק-העיר, היא עתה מרצה לסוציולוגיה ב"האנטר-קולג'" בניו יורק ושוקדת על עבודת דוקטור בנושא "תהליכי מיסוד של תנועות חברתיות". שירו של איתן איתן בחוברת זו הם מתוך "שירי אמור" אשר עמו בכתובים. טליה בן-חיים, בת עין-חרוד, נמצאת עתה בהשתלמות באנגליה, שם היא מתעמקת במשנתו של רוברט גרייבס. שאת חיבורו הגדול, "האָלהּ הלבנה", אף תרגמה לעברית. ד"ר יואל בר-רימי, יליד איטליה, הוא מוותיקי שירות-החוץ הישראלי. ולשעבר שימש סגן ראש משלחת ישראל באו"ם. ציר בהאיטי ועוד. כיום הוא ממונה על המחלקה לקשרי-תרבות במשרד-החוץ בירושלים. חנוך גיא, משורר ומחנך, מוכר למדי לקוראינו. הוא עושה עתה בהשתלמות בארה"ב. ורדה גינוסר פירסמה לאחרונה משיריה ב"קשת" מד. ניצה גליק יוצאת כאן בשיריה זו פעם ראשונה אל רשות-הרבים. היא בת המושבה אבן-יהודה, "שמיניסטית" מנתניה. בנימין הלוי, איש בית-זרע, פירסם לאחרונה כשיריו ב"קשת" בחוברת מה. שירו של ע. הלל בחוברת זו הוא לו היפעה מחדשת ב"קשת" לאחר הפסקה ממושכת, והוא הדין גם בשיריו של מנפרד וינקלר. יחיאל חזק הוציא לא מכבר קובץ-שירים נוסף, "בהורה עזובה", בהוצאת "עקד" (ר' סקירה בחוברת זו). ב"קשת" מה פירסם דניאל כהן-שגיא כמה מרשימותיו. שירו של זאב ליכטנזון הוא פירסום-בכורה למחברו. הלל מיטל, בן 21, עתה-זה סיים את שירותו בצבא. לפני השירות השלים לימודיו בתל-אביב בביה"ס התיכון-האמנותי "רגנים" והספיק לשלוח ידו במחזאות, בימוי והסרטה. ברוך נאדל, הידוע היטב כעתונאי לוחם וכמספר (אם למבוגרים ואם לבני-הנעורים), חותר באחרונה אל הביטוי השירי. ד"ר פאול נוימרקס, המוכר היטב לקוראינו, משמש עתה מרצה-אורח על "הגובילה הגרמנית" באוניברסיטת פייטסבורג שבארה"ב. רוני סומק, בן 19, פירסם משירו במוספי העתונות היומית, ב"גזית" ועוד.

תלמה ססינגר מפרסמת כאן לראשונה משיריה. היא בת תל-אביב, המשתלמת עתה בארכיטקטורה בלונדון. בועז עברון, הקסאי והמבקר, לשעבר מעורכי רבעוננו, משמש כיום מנהל-כפועל של ביה"ס לאמנות הבימה ברמת-גן. מסתו הנדפסת בחוברת זו היא פרק מחיבור מקיף הנמצא אתו ככתובים על "מושג החירות כעקרון אינטגרטיבי". סיפורו של עמוס עוז, יחד עם סיפור קודם משלו, "עד מוות" ("קשת" מה), יראה אור בימים הקרובים בספרו המופיע בספריית-פועלים. אביגדור פלדמן הוא סטודנט-למשפטים באוניברסיטת תל-אביב, בן 22. פירסם מסיפוריו גם במוסף הספרותי של "הארץ". יעקב שביט מוכר לקוראיו כמספר ומבקר, מסאי ומשורר. דוד שיץ, בוגר האוניברסיטה העברית, לשעבר מעורכי "אגוז", בטאון ספרותי אוניברסיטאי, שוקד עתה על עבודת-דוקטור באוניברסיטת מינכן בגרמניה. סיפור קודם משלו נדפס ב"קשת" לט. מסה קידמת של ד"ר רבקה שכטר, מן האוניברסיטה העברית, נדפסה ב"קשת" לז. חיה שנהב, תושבת ירושלים וילידת כפר-יתושע, היא מוסמכת למדעי-הטבע מן האוניברסיטה העברית. לא מכבר פירסמה ספר לילדים ("מיץ פטל") בהוצאת "עם עובד". כמה משיריה נדפסו ב"מאזניים" וב"הארץ". עליזה שנהר היא ילידת ראש-פינה, חניכת חיפה. מוסמכת האוניברסיטה העברית בירושלים, וכיום מרצה במכון האוניברסיטאי בחיפה (מדרש, אגדה, ספרות עממית). מפרסמת משיריה במוספים הספרותיים, וזו לה פעם ראשונה ב"קשת".

גד אולמן עיצב את העטיפה, שנדפסה בדפוס "סגנון" בע"מ, ת"א.

שרות האוטובוסים

של "הדן"

אל תחנת הרכבת החדשה

ת"א דרום

● **קו 41** מבת-ים דרך התחנה המרכזית (ליד קולנוע "מרכז") עד תחנת הרכבת החדשה.

● **קו מס' 1** מרח' דיזנגוף, דרך בן-יהודה, נחלת-בינימין, דרך שלמה, ועד תחנת הרכבת החדשה "תל-אביב-דרום".

לוח הזמנים - יציאת הרכבות מתחנת "תל-אביב דרום"

לבאר-שבע ודימונה

לירושלים

א"ה	ו' וערבי חג	א"ח	ו' וערבי חג	א"ה	ו' וערבי חג
07.14	07.14	06.30	06.30	07.14	07.14
10.04	10.04	09.15	09.15	10.04	10.04
14.10	12.00	15.18	15.18	12.00	14.10
16.48	13.55	18.00	18.00	13.55	16.48

חניה חינם - לאוחזים בהגה

קשת

מחירים חדשים

חתימה שנתית

18 ל"י

חוברת בודדת

6 ל"י

מודעות

350 ל"י לעמוד

200 ל"י $\frac{1}{2}$ עמ'

120 ל"י $\frac{1}{4}$ עמ'

עם הספר

מריילים ומפיצים בע"מ

ת"א, רח' ביאליק 9. טלפון: 53040

מהדורות חדשות :

שארל דה גול / מאבק לחרות ; כתבים צבאיים

יצירה קלאסית בהוצאה הדורה. 4 כרכים, כ-1400 עמ'.
מפות ותצלומים. הפצה: "מעריב". 50 ל"י.

מתי מגד / הדרמה המודרנית

בעיות היסודי- יוצריה וזרמיה- הומלץ ע"י משרד החינוך.
446 עמ'. 16 ל"י.

א. ה. קאר / יחסים בינלאומיים בין שתי מלחמות-עולם

המחבר אחד מגדולי הסופרים הפוליטיים של דורנו. 180 עמ'. 8 ל"י.

Zvi Rimer / LEARN TO READ THE NEWSPAPER

Selections from Local and World Press with exercises

ר. דה-וו / חיי יום-יום בישראל בימי המקרא

יצירה קלאסית של אחד מגדולי הארכיאולוגים וחוקרי המקרא של זמננו.
700 עמ'. ביבליוגרפיה כללית הכוללת 75 עמ'. 2 כרכים. 30 ל"י.

דן אבני / היבשת השחורה

היסטוריה, תרבות, מדיניות, האישיות האפריקאית.
ספר חיוני ללומדי מדעי-המדינה. 366 עמ'. עשרות מפות ותצלומים. 16 ל"י.

העולם השקספירי

בעריכת פרופ' מ. רוסטון

בהשתתפותם של גדולי השקספירולוגים
הוצאה מהודרת. 290 עמ' (18x25). עשרות איורים מרהיבים. 25 ל"י.

ארי אבן-זהב / מבחר כתבים

טרילוגיה "ירושלים של מטה"; שילוק היהודי, דוד ובת-שבע; משלי ארי; שירים.
אפשר לרכוש גם ספרים בודדים.

פרופ' ל. שפירא / תולדות המפלגה הקומוניסטית

הסובייטית

חיבור מסכם, יסודי ומקיף. ספר-עזר לכל לומדי מדעי החברה והמדינה.
524 עמ' (17x24.5), 16 עמ' תצלומים. 16 ל"י.

אסתר פלדמן / כלא בלי סוגר

פרקי עדות. דפי חיים של משפחה שנקלעה לברה"מ עד שעלתה לישראל.
188 עמ'. 3.80 ל"י.

"ספרית אפקים"

ספרי-מפתח להבנת החברה המודרנית.

ניתוח מעמיק ותיאור מרתק של בעיות התקופה הבערות. בתכנית החדשה של "ספרית אפקים":

1. סוטלאנה אליובה (סטאלין): רק שנה אחת
2. חנן עינור: האתגר האפריקני
3. מיכאל הרינגטון: המהפכה שבאקראי
4. ויקטור פרקיס: האדם הטכנולוגי
5. אלברטו מורביה: הספר האדום והחומה הגדולה
6. פרופ' ה. סטיארט יוז: תודעה וחברה
7. פרופ' אהרן קציר: המהפכה המדעית
8. יצחק אבנארי (לבנשטיין): חזון ומציאות
9. פרופ' יעקב טלמון: עידן האלימות
10. פרופ' ג'והן קנת גלברית: חברת השפע

"הספריה לעם"

ספרים מובחרים מהספרות העברית והעולמית בסדרת 1970/71 ב"ספריה לעם":

1. חנוך ברטוב: של מי אתה ילד
2. צ'ארלס דיקנס: ימים קשים
3. אלכסנדר סולז'ניצין: אגף הסרטן (כרך כפול)
4. דבורה בארון: הגולים
5. ריצ'רד יוז: רוח עזה בג'מאיקה
6. יצחק טישלר: אחרונים על הרקס
7. פאוסטובסקי: המערבולת
8. א. ס. טורגנייב: פלגים באביב
9. צ'ורה פבזה: הירח והמדורה
10. ג'ורג' אורוול: 1984
11. גריהם גריין: מסעי עם דודתי

ספרית פועלים

ת.א. רח' אלנבי 73

יצחק כשבים:

עושה הנפלאות מלובלין

עברית: ברוך קרוא

רומן מרתק שעולם הממשות והמסתורין משמשים בו בערבוביה, ובו גלריה של דמויות: יהודים ישרי דרך, חסידים ואד-מוריהם—מחז, וכנגדם—אנשי העולם התח-תון. במרכז—גיבור העלילה—עושה-נפלא את יהודי. יצחק כשבים—מגדולי הפרוואי-קנים בשפת-יידיש בדורנו, שתרגומי ספ' ריו לאנגלית הקנו לו מעמד של כבוד בעולם הספרותי הגדול.

נג'יב מחפוז:

הגנב והכלבים

עברית: מנחם קפליוק

בסיפורים שבספר עוברים לעיני הקורא טיפוסים מהעולם התחתון של קהיר, שה-סופר מכירם לפנרולפנים. טיפוסים הפקידות הממשלתית, כלי קודש, יצאניות וכו' ועד רבם של חסידים מוסלמים—הכל ביד נאמ' נה של מספר כשרוני. המחבר, מטובי המספרים המודרניים בספרות הערבית החישה, שגולד בקהיר ומצטיין בתיאור אוכלוסייתה המגוננת.

זה עתה הופיעה מהדורה חדשה

החיים כנושל

נואת פנחס שדה

"שדה הוא משורר הדור הזה."

(ב. קורצווייל, "הארץ")

"החיים כנושל" עתיד לקנות מקומו כאחד מנכסי-צאן-ברזל של ספרות העולם. (א. בויצ'ר, "יריעות אחרונות")

"ספר מיוחד במינו... גילוי-לב שאין כדוגמתו בשום ספרות." (קמברידג' אוסיניון, קמברידג')

"שדה מנסה ליצור סינתזה של מקורות יניקתו — התנ"ך והברית-החדשה, ניטשה, דוסטויבסקי, קירקגור ועוד. הוא שונא מסורת, תרבות, חברה ופסיכולוגיה." (טיימס לונדון)